

Коваль Геннадій Павлович.

**ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ МІСЬКОГО УПРАВЛІННЯ
В ГАЛУЗІ МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА, ТОРГІВЛІ
ТА ПРОМИСЛОВОСТІ В КІНЦІ ХУІІ – 1917
РОКАХ (НА ПРИКЛАДІ ПІВДНЯ УКРАЇНИ)**

Миколаїв – 2020

Рецензенти: В.А.Пархоменко – доктор історичних наук, професор кафедри історії факультету педагогіки та психології МНУ ім. В.О.Сухомлинського.

В.С.Дробний – аспірант кафедри історії МНУ ім. В. О. Сухомлинського, краєзнавець, голова правління ГО "ОКМР" "Світовид", член ГО "Краєвед".

Ф.І.Кокошко – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Міжнародного класичного університету імені Пилипа Орлика.

УДК 352.07(477.7)"17-19"

Коваль Г. П. Діяльність органів міського управління в галузі міського господарства, торгівлі та промисловості в кінці ХУІІІ – 1917 роках (на прикладі Півдня України). Монографія. / Коваль Геннадій Павлович. – Миколаїв – 2020. – 375 с.

הפעילות של גופי ממשלת העיר בתחום הכלכלה העירונית, סחר ותעשייה בסוף Koval רשות הכלל של (על הדוגמה של דרום אוקראינה). מונוגרפיה. / קובל גנאדי פבלוביץ' - מיקולאייב - 1917 - XVIII עמ' 375 - 2020.

В книзі дано загальну характеристику міст Півдня України в кінці ХІХ – на початку ХХ століття. Розкрито їх промисловий, торговельний стан. Подано кількість населення в містах, його національний та соціальний стан. Показано діяльність органів міського самоврядування в галузі міського господарства, торгівлі та промисловості. Розміщено карти міст різних періодів, фотографії того часу. Надано велику увагу обов'язковим постановам з різних питань. Наведено прізвища міських голів міст Півдня України. Перелічено наукові роботи вчених з даної теми. Вказано на досягнення та проблеми міст. Подано положення Міських положень Російської імперії. Показано гострі моменти в діяльності дум – побиття журналістів, критику газети. В монографії показано велику кількість таблиць, додатків, справ архівів з різних питань міського самоврядування.

© Геннадій Коваль, 2020 р

Книга присвячується найкоханішій,
найлюбимішій людині, найвідданішому і
найкращому другу – вірній, коханій,
любимій, всерозуміючій дружині
Коваль Ніні Іванівні.

Без прагнення до наукової роботи вчитель неминуче підпадає під владу трьох педагогічних демонів: механічності, рутинності, банальності. Він дерев'яніє, кам'яніє, опускається.

А. Дістервег.

Что может быть хуже, чем начать и потерпеть неудачу? Совсем не начинать.

Сет Годин.

Каждый новый вздох – это начало чего-то нового в Вашей жизни, а каждый новый день – драгоценный подарок судьбы. Оставьте повседневные заботы и уделите немного времени себе.

Коваль Геннадій Павлович

(Народився 08.05.1968, с. Новосафронівка Новоодеського р-ну Миколаївської обл.) – вчитель вищої категорії, старший вчитель (2008 р.).

У 1983 р. закінчив неповну середню школу у с. Новосафронівка та у 1985 р. Підлісненську середню школу. У 1985 – 1991 рр. навчався на історичному

факультеті Миколаївського державного педагогічного інституту імені В.Г. Белінського, отримавши диплом зі спеціальності “Вчитель історії, правознавства та суспільствознавства”. Впродовж 1988 – 1989 рр. проходив строкову службу у лавах Радянської армії.

З 1990 р. – вчитель історії та географії Новосафронівської ЗОШ Новоодеського району.

У 1998 – 2002 рр. навчався в аспірантурі Миколаївського державного педагогічного інституту. Тема кандидатської дисертації “Діяльність органів міського самоврядування в галузі міського господарства, торгівлі й промисловості у кінці XVIII – на початку XX ст. (на прикладі Півдня України)”. Науковий керівник – П.М. Тригуб.

У 1998 – 2000 рр. навчався на психолого-природничому факультеті Херсонського державного університету, закінчив екстерном.

У 2000 – 2002 рр. – асистент кафедри українознавства та суспільних наук Миколаївської аграрної академії.

З 2011 р. – член Національної спілки краєзнавців України.

Створив три народних музеї у с. Новосафронівка Новоодеського району Миколаївської області.

Сфери наукових інтересів: діяльність органів міського самоврядування на Півдні України, єврейське та німецьке населення на Півдні України, колонізація Південної України, історичне краєзнавство, краєзнавча біографістика, географічне краєзнавство. Автор і упорядник близько 50 наукових статей.

Публікації про Г.П. Ковалю:

Щоб шанували історію рідного краю [Про перший музей села Ковалю Г.П.] // Промінь (Нова Одеса). – 1994. – 20 жовтня.

Два музеї Ковалю // Голос України. – 2008. – 22 лютого.

Віхи історії. До 70-річчя Миколаївської області // Промінь (Нова Одеса). – 2007. – 23 серпня.

У Новосафронівській школі відкрито музей села // Промінь (Нова Одеса). – 2008. – 12 січня.

Світлана Козбур. Паломники на рідну землю. Із фото. – Промінь (Новоодеська районна газета). – 2007. – 28 квітня.

В.Романюк. В. Цаволык, директор Новосафронівської ООШ Новоодеського району. // Кто я есмь? Или история одного села на фоне истории страны. Духовность. Із фото. – Южная правда. – 2008. – 17 января.

Валентина Кузева, заступник директора з виховної роботи. // Учнівська конференція. Із Миколаївщини. – Освіта України. – 2008. – № 10, 5 лютого.

Валентина Володимирівна Кузева, заступник директора з виховної роботи Новосафронівської ЗОШ і – III ступенів. // Не зі сторінок підручників. Наша історія. – Промінь. – 2008. – 7 лютого.

В.Романюк. Валентина Володимирівна Кузева, заступник директора з виховної роботи Новосафронівської ЗОШ і – III ступенів. // Расскажи мне, дедушка, страшную быль. Наша история. 75 – летию Голодомора. Конференция. – Южная правда. – 2008. – 14 декабря.

В.Цаволик, директор Новосафронівської ЗОШ Новоодеського району. // Роде наш красний. Пам'ять. – Відкритий урок. – 2008. – 20 травня.

Ірина Решетняк. // Шкільні музеї – не тільки мандрівки в минуле. Патріотичне виховання. – Промінь. – 2008. – 29 листопада.

В.Ангелова. Життя рад. // Інтерес до історії рідного краю. – Промінь. – 2009. – 19 березня.

Світлана Козбур. Національний молодіжний конкурс. // «Що я можу зробити для родини, громади, країни?». Фото. Коваль Геннадій Павлович, Коваль Руслан Геннадійович із Катериною Михайлівною Ющенко. – Промінь. – 2009. – 4 червня.

На 31 липня 2020 року автор, співавтор і упорядник понад 115 наукових статей, робіт, книг.

Книги.

1. Коваль Г.П. Моя Новосафронівка (Христина) / Геннадій Павлович Коваль. – Миколаїв, 2019. – 107 с.

2. Коваль Г.П. Вознесенськ в 1860 – 1913 роках/ Геннадій Павлович Коваль. – Миколаїв, 2019. – 155 с.

3. Коваль Г.П. Євреї на сторінках українських газет періоду нацистської окупації в 1941 – 1942 роках / Геннадій Павлович Коваль. – Миколаїв: Іліон, 2019. – 266 с.

4. Коваль Г.П. Євреї в 1906 – 1914 роках. / Геннадій Павлович Коваль. – Миколаїв, 2020. – 528 с.

5. Коваль Г.П. Лубни (1905 – 1914 роки): миттєвості історії / Геннадій Павлович Коваль. Миколаїв, 2020. – 350 с.

6. Коваль Г.П. Преса окупованої України про євреїв. Перша частина. / Коваль Геннадій Павлович. – Миколаїв – 2020. – 494 с.

7. Коваль Г.П. Преса окупованої України про євреїв. Друга частина. / Коваль Геннадій Павлович. – Миколаїв – 2020. – 322 с.

Статті з теми дисертаційного дослідження.

1. Коваль Г.П. Миколаївська міська дума як орган місцевого самоврядування (кінець ХУІІІ – початок ХХ століття). // Коваль Геннадій Павлович / Наукові праці історичного факультету. Випуск УІІ. Запоріжжя. 1999. – С. 159 – 166.

2. Коваль Г.П. Діяльність Херсонської думи по управлінню міським господарством у другій половині ХІХ століття. // Коваль Геннадій Павлович / Національний університет «Києво-Могилянська Академія» Миколаївська філія. Наукові праці. Том УІІІ. Миколаїв. 2000. – С. 31 – 35. ВАК. 1.

3. Коваль Г.П. Діяльність Одеської міської думи в галузі благоустрою міста в кінці ХУІІІ – на початку ХХ століття. // Коваль Геннадій Павлович / Національний університет «Києво-Могилянська Академія» Миколаївська філія. Наукові праці. Том 10. Миколаїв. 2001. – С. 37 – 41. ВАК. 2.

4. Коваль Г.П. Голови Одеської міської думи наприкінці ХУІІІ – на початку ХХ століття. // Коваль Геннадій Павлович / Миколаївський Навчально-Науковий центр Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Збірник наукових праць. Том 1. Миколаїв – Одеса. 2001. – С. 51 – 55.

5. Коваль Г.П. Діяльність Миколаївської міської думи в галузі торгівлі в кінці ХУІІІ – на початку ХХ століття. // Коваль Геннадій Павлович / Миколаївський

державний гуманітарний університет імені Петра Могили. Наукові праці. Випуск 4. 2002. Том 17. – С. 78 – 82. ВАК. 3.

6. Коваль Г.П. Градоначальники Одеси та органи міського самоврядування наприкінці ХУІІІ – на початку ХХ століття. // Коваль Геннадій Павлович / Миколаївський Навчально – Науковий центр Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Збірник наукових праць. Том 1. Миколаїв – Одеса. 2002. – С. 58 – 66.

7. Коваль Г.П. Просвітницькі аспекти в діяльності голови Одеської міської думи – П. О. Зеленого. // Коваль Геннадій Павлович / Південнослов'янський інститут Київського славістичного університету. Науково-методичний збірник. Миколаїв. 2002. – С. 68 – 71.

8. Коваль Г.П. Діяльність Миколаївської міської думи в галузі озеленення міста Миколаєва в кінці ХУІІІ – на початку ХХ століття. // Коваль Геннадій Павлович / Миколаївська обласна державна адміністрація. VI Миколаївська обласна краєзнавча конференція. Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження. Миколаїв. 2006. – С. 112 – 115.

9. Коваль Г.П. Діяльність Миколаївських міських ярмарок та Миколаївська міська дума та управа в 1896-1903 роках. // Коваль Геннадій Павлович / Миколаївський Навчально-Науковий центр Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Збірник наукових праць. Том IV. Миколаїв – Одеса. 2007. – С. 236 – 243.

10. Коваль Г.П. Миколаївська міська дума та побудова в Миколаєві лінії електричного трамвая. // Коваль Геннадій Павлович / Краєзнавчий альманах. Історія. Археологія. Наука. Культура. Освіта. Промисловість. Сільське господарство. Миколаїв: ОІППО, 2008. – № 1. – 88 с. – С. 34 – 45.

11. Коваль Г.П. Хрестовоздвиженський ярмарок в Одесі. // Коваль Геннадій Павлович / Наукові праці: Науково – методичний журнал. – Т. 94. Вип. 81. Історичні науки. – Миколаїв: Вид – во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – 172 с. – С. 143 – 147. ВАК. 4.

12. Коваль Г.П. Діяльність Миколаївської міської думи в галузі благоустрою міста Миколаєва в ХІХ – на початку ХХ століття. // Коваль Геннадій Павлович / Краєзнавчий альманах. Історія. Археологія. Наука. Культура. Освіта. Промисловість. Сільське господарство. – № 1. – Миколаїв: ОШПО, 2007. – 90 с. – С. 35 – 40.

13. Коваль Г.П. Діяльність Вознесенської міської думи та Вознесенської міської управи в галузі промисловості та торгівлі в 1860 – 1917 роках. // Коваль Геннадій Павлович / Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О.Сухомлинського: Збірник наукових праць. – Випуск 21: Миколаїв: МДУ, 2008. – 280 с. – С. 250 – 261.

14. Коваль Г.П. Вознесенські ярмарки та Вознесенська міська дума в 1860 – х роках – на початку ХХ століття. // Коваль Геннадій Павлович / Південний Архів. Історичні науки: Збірник наукових праць. – Випуск 26. – Херсон. Видавництво ХДУ, 2007. – 308 с. – С. 179 – 186. ВАК. 5.

15. Коваль Г.П. Діяльність Одеської міської думи в будівництві трамваю в місті Одеса в останній чверті ХІХ –1914 році. // Коваль Геннадій Павлович / Миколаївський Навчально-Науковий центр Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Збірник наукових праць. Том ІV. Миколаїв-Одеса. 2007. – С. 230 – 236.

16. Коваль Г.П. Діяльність Ананьївської міської думи в галузі торгівлі та промисловості в кінці 1860-х років – 1917 році. // Коваль Геннадій Павлович / Наукові праці: Науково-методичний журнал. –Т. 76. – Вип. 63. Історичні науки. – Миколаїв : Вид – во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – 176 с. С. 154 – 157. ВАК. 6.

17. Коваль Г.П. Діяльність Маякської міської думи та управи в галузі промисловості та торгівлі в 1862-1917 роках. // Коваль Геннадій Павлович / Історичний архів. Наукові студії: Збірник наукових праць. – Миколаїв: Вид – во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – Вип. 3. – 158 с. – С. 40 – 45.

18. Коваль Г.П. Діяльність Херсонської міської думи та громадськості в плануванні будівництва в місті Херсоні електричного трамваю в кінці ХІХ – на

початку ХХ століття. // Коваль Геннадій Павлович / Краєзнавчий альманах. Історія. Археологія. Наука. Культура. Освіта. Промисловість. Сільське господарство. – Миколаїв: ОППО, 2009. № 1. – 102 с. – С. 27 – 33.

19. Коваль Г.П. Діяльність Очаківської міської думи в галузі торгівлі та промисловості в 1860 – х – 1917 роках. // Коваль Геннадій Павлович / Миколаївська обласна державна адміністрація. УІ Миколаївська обласна краєзнавча конференція. Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження. Миколаїв. 2008. – С. 167 – 171.

20. Коваль Г.П. Діяльність Херсонської міської думи та управи в галузі промисловості в 1870 – 1917 роках. // Коваль Геннадій Павлович / Наукові праці: Науково – методичний журнал. – Вип. 108. Т. 121. Історія. – Миколаїв: Вид – во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – 160 с. – С. 6 – 10. ВАК. 7.

21. Коваль Г.П. Візники міста Миколаєва у 1855 – 1917 роках. // Коваль Геннадій Павлович / Краєзнавчий альманах. Історія. Археологія. Наука. Культура. Освіта. Промисловість. Сільське господарство. Миколаїв: ОППО, 2011. – № 1. – 94 с. – С. 14 – 23.

22. Коваль Г.П. Діяльність Херсонської міської думи в галузі торгівлі в 1870 – 1917 роках. // Коваль Геннадій Павлович / Наукові праці: Науково – методичний журнал. – Вип. 127. Т. 140. Історичні науки. Історія. – Миколаїв: Вид – во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – 164 с. – С. 11 – 15. ВАК. 8

23. Коваль Г.П. Діяльність Аккерманської міської думи в галузі благоустрою міста Аккермана у 1870 – 1917 роках. // Коваль Геннадій Павлович / Наукові праці: науково – методичний журнал. – Миколаїв: Вид – во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – Вип. 134. Т. 147. Історія. – 156 с. – С. 10 – 13. ВАК. 9.

24. Коваль Г.П. Постанови Таврійського губернатора щодо міського благоустрою та торгівлі в кінці ХІХ століття – 1917 р. та їх реалізація спрощеним управлінням Генічеська. // Коваль Геннадій Павлович / Наукові праці: науково – методичний журнал. – Миколаїв: Вид – во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. – Вип. 168. Т. 180. Історія. – 152 с. – С. 120 – 124. ВАК.10.

25. Коваль Г.П. Діяльність Ольвіопольської міської думи та управи в галузі торгівлі та промисловості у 1870 – 1917 роках. // Коваль Геннадій Павлович / Аркасівські читання: матеріали II Міжнародної науково – практичної конференції (27 – 28 квітня 2012 р.). – Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2012. – 386 с. – С. 177 – 179.

26. Коваль Г.П. Діяльність Олешківської міської думи в галузі промисловості та склад гласних думи в кінці XIX – на початку XX століття. // Коваль Геннадій Павлович / Аркасівські читання: Україна в контексті історичного розвитку Східної Європи: матеріали У Міжнародної науково – практичної конференції (17 – 18 квітня 2015 р.). – Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2015. – 272 с. – С. 137 – 139.

27. Коваль Г.П. Діяльність Бериславської міської думи в галузі торгівлі та промисловості в 1868 – 1917 роках. // Коваль Геннадій Павлович / Емінак: науковий щоквартальник. – 2015. – №3(11) (липень – вересень). – 100 с. – С. 60 – 66.

28. Коваль Г.П. Діяльність та склад Ренійської міської управи та комунальної ради в питаннях міського господарства в останній чверті XIX століття – 1917 роках. // Коваль Геннадій Павлович / Чорноморський літопис: науковий журнал. – Миколаїв: Вид – во ЧДУ імені Петра Могили, 2016. – Вип. 11. – 172 с. – С. 86 – 93.

29. Коваль Г.П. Склад Балтської міської думи та розвиток промисловості та торгівлі в місті Балта в другій половині XIX – на початку XX століття. // Коваль Геннадій Павлович / Емінак: науковий щоквартальник. – 2016. – №1(13) (січень – березень). – Т. 2. – 140 с. – С. 41 – 47.

30. Коваль Г.П. Склад Кілійської комунальної ради та її діяльність в галузі міського господарства та торгівлі в 1882 – 1917 роках. // Коваль Геннадій Павлович / Історичний архів. Наукові студії: Збірник наукових праць. – Миколаїв: Вид – во ЧДУ ім. Петра Могили, 2016. – Вип. 16(60). – 232 с. – С. 36 – 43.

31. Коваль Г.П. Склад Болградської комунальної ради та міської управи в 1882 – 1916 роках. // Коваль Геннадій Павлович / Аркасівські читання: історико – археологічні та етнологічні дослідження у контексті гуманітарного розвитку європейського суспільства: матеріали VI Міжнародної конференції (15 – 16 квітня 2016 р.). – Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2016. – 148 с. – С. 78 – 81.

32. Коваль Г.П. Склад Ізмаїльської комунальної ради та її діяльність в галузі торгівлі в 1870 – 1917 роках. // Коваль Геннадій Павлович / Наукові праці: науково – методичний журнал. – Вип. 262. Т. 274. Історія. – Миколаїв: Вид – во ЧДУ імені Петра Могили, 2016. – 124 с. – С. 92 – 96.

33. Коваль Г.П. Діяльність Болградської комунальної ради в сфері торгівлі та промисловості (1882 – 1916 рр.). // Коваль Геннадій Павлович / Проблеми становлення української державності // Збірник наукових праць за матеріалами науково – практичної конференції з міжнародною участю (до 25 – річниці Незалежності України). – Ізмаїл: РВВ ІДГУ, 2016. – 151 с. – С. 54 – 62.

34. Коваль Г.П. Діяльність Овідіопольської міської думи в галузі міського господарства, торгівлі та промисловості в ХІХ ст. – 1917 році. // Коваль Геннадій Павлович / Емінак: науковий щоквартальник. – 2016. – № 3(15) (липень – вересень). – Т. 4. – 115 с. – С. 77 – 81.

35. Коваль Г.П. Діяльність Миколаївської міської управи у справі регулювання автомобільним рухом на початку ХХ століття. Аркасівські читання: історичні дослідження на сучасному етапі розвитку гуманітарної науки: матеріали VII міжнародної науково – практичної конференції (26 квітня 2017 р.). – Миколаїв: МНУ імені В.О.Сухомлинського, 2017. – 144 с. – С. 124 – 125.

36. Коваль Г.П. Болград в кінці ХІХ – на початку ХХ століття та розвиток візничого промислу. // Коваль Геннадій Павлович / Вісник Одеського історико – краєзнавчого музею. Науковий збірник. Науковий редактор В.В.Солодова. № 15. 2016. Одеса. «Астропринт». – 2016. – 315 с. – С. 296 – 301.

37. Коваль Г.П. Діяльність спрощеного міського управління міста Березівка в галузі торгівлі та промисловості(ХІХ – 1917 р.). Емінак: науковий щоквартальник. 2017. № 3(19)(липень – вересень). Т. 1. 139 с. – С. 132 – 137.

38. Коваль Г.П. Вопросы строительства трамвая в порту в работе Николаевской городской думы в 1914 году. // Коваль Геннадій Павлович / Минувле і сучасність: Таврія. Херсонщина. Каховка: збірник матеріалів II Всеукраїнської науково – практичної краєзнавчої конференції з міжнародною участю(14 – 15 вересня 2017 р.) / Упоряд. М. В. Гончар. – Каховка – Херсон: Гілея, 2017. – 212 с. – С. 70 – 72.

39. Коваль Г.П. Діяльність Миколаївської міської думи з забезпечення населення продуктами харчування напередодні та на початку Першої світової війни. // Коваль Геннадій Павлович / Теоретичні, методичні та практичні проблеми історії, філософії, соціології, політології, правознавства // Збірник наукових праць за матеріалами науково – практичної конференції (20 січня 2017 р.) – Ізмаїл: РВВ ІДГУ, 2017. – 172 с. – С. 83 – 86.

40. Коваль Г.П. Земельные и другие вопросы в работе Николаевской городской думы в начале июля 1914 года. // Коваль Геннадій Павлович / Аркасівські читання: історичні дослідження на сучасному етапі розвитку гуманітарної науки: матеріали УІІ міжнародної науково – практичної конференції (27 – 28 квітня 2018 р.). – Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2018. – 180 с. – С. 161 – 164.

41. Коваль Г.П. Одесское городское самоуправление в 1906 - 1911 годах: проблемы, противоречия. // Коваль Геннадій Павлович / Миколаївщина і Північне Причорномор'я: історія і сучасність. До 30 - річчя навколосвітнього плавання вітрильної яхти «Ікар» (МКІ, 1987 - 1988): матеріали Всеукраїнської науково - методичної конференції. 21 вересня 2018 року. – Миколаїв: НУК, 2018. – 35 с. – С. 16 – 17.

42. Коваль Г.П. Взаимодействие Николаевской городской думы с думами других городов Российской империи в различных хозяйственных вопросах в 1906 - 1909 годах. // Коваль Геннадій Павлович / Миколаївщина і Північне Причорномор'я: історія і сучасність. До 30 - річчя навколосвітнього плавання вітрильної яхти «Ікар» (МКІ, 1987 - 1988): матеріали Всеукраїнської науково - методичної конференції. 21 вересня 2018 року. – Миколаїв: НУК, 2018. – 35 с. – С. 14 – 16.

43. Коваль Г.П. Деятельность Николаевской городской управы в обеспечении нужд города углем в 1906 – 1908 годах. // Коваль Геннадій Павлович / Гуманітарний вісник НУК: збірник наукових праць. - Випуск 11. - Миколаїв: Гліон, 2018. – 104 с. – С. 83 – 84.

44. Коваль Г.П. Деятельность продовольственной комиссии Николаевской управы в июле - декабре 1916 года. // Коваль Геннадій Павлович / Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О.Сухомлинського. Історичні науки: збірник наукових праць / за ред. проф. Н.О.Рижевої. – № 2 (46). грудень 2018. – Миколаїв: МНУ імені В.О.Сухомлинського, 2018. – 154 с. – С. 144 – 148.

45. Коваль Г.П. Деятельность сторожевой комиссии Николаевской городской управы в сентябре – декабре 1906 года. // Коваль Геннадій Павлович / Минуле і сучасність: Таврія. Херсонщина. Каховка: збірник матеріалів III Всеукраїнської науково – практичної краєзнавчої конференції з міжнародною участю (14 – 15 вересня 2018 р.) / Упоряд. М. В. Гончар. – Каховка – Херсон: Гілея, 2018. – 194 с. – С. 96 – 99.

46. Коваль Г.П. Контакты Густава Александра Эйфеля с Николаевской городской думой по водопроводному вопросу и башня Шухова в Николаеве. // Коваль Геннадій Павлович / Аркасівські читання: історична наука на сучасному етапі розвитку української державності. Матеріали ІХ Міжнародної наукової конференції (10 – 11 травня 2019 р.). – Миколаїв: МНУ імені В.О.Сухомлинського, 2019. – 134 с. – 105 – 108 с.

47. Коваль Г.П. Діяльність Бериславської міської думи в галузі міського господарства, торгівлі та промисловості в квітні – грудні 1917 року. // Коваль Геннадій Павлович / Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри: збірка наукових праць. Вип. 7 / відп. ред. М.І.Михайлуца. – Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. – 608 с. – С. 196 – 204.

48. Коваль Г.П. Задача деятельности херсонского городского управления и начало обустройства электрического освещения в городе Херсоне в 1898 году. //

Коваль Геннадій Павлович / Гуманітарний вісник НУК: збірник наукових праць. Випуск 12. Миколаїв: Ілліон, 2019. 322 с. – С. 223 – 228.

49. Коваль Г.П. Задача деятельности херсонского городского управления и начало обустройства электрического освещения в городе Херсоне в 1898 году. // Коваль Геннадій Павлович / Гуманітарний вісник НУК: збірник наукових праць. Випуск 12. Миколаїв: Ілліон, 2019. 322 с. – С. 223 – 228.

50. Коваль Г.П. Открытие николаевского водопровода в мае 1909 года // Коваль Геннадій Павлович / Гуманітарний вісник НУК: збірник наукових праць. Випуск 12. Миколаїв: Ілліон, 2019. 322 с. – С. 228 – 240.

51. Коваль Г.П. Деятельность Николаевской городской думы в обустройстве электрического освещения в Николаеве в 1898 году // Коваль Геннадій Павлович / Миколаївщина і Північне Причорномор'я: історія і сучасність. До 170 – ої річниці від дня народження адмірала С.О.Макарова: матеріали ІХ Всеукраїнської науково-методичної конференції. 27 вересня 2019 року. – Миколаїв: НУК, 2019 – 85 с. – С. 32 – 34.

52. Коваль Г.П. Деятельность Аккерманской городской думы в решении проблемы городского бичевика и пристани в 1898 году // Коваль Геннадій Павлович / Миколаївщина і Північне Причорномор'я: історія і сучасність. До 170 – ої річниці від дня народження адмірала С.О.Макарова: матеріали ІХ Всеукраїнської науково-методичної конференції. 27 вересня 2019 року. – Миколаїв: НУК, 2019 – 85 с. – С. 30 – 32.

53. Коваль Г.П. Планирование строительства Николаевской городской управой канализации в 1909 и 1912 годах // Коваль Геннадій Павлович / Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О.Сухомлинського. Історичні науки: збірник наукових праць. – № 1 (47), червень 2019. – Миколаїв: МНУ імені В.О.Сухомлинського, 2019. – 116 с. – С. 108 – 114.

54. Коваль Г.П. Проблема вывоза нечистот и процесс ее решения Николаевской городской управой в 1915 году. // Коваль Геннадій Павлович / Аркасівські читання: історична наука на сучасному етапі розвитку української державності.

Матеріали ІХ Міжнародної наукової конференції (1 – 2 червня 2019 р.). – Миколаїв: МНУ імені В.О.Сухомлинського, 2020. – 144 с. – С. 119 – 122.

55. Коваль Г.П Діяльність Олешківської міської думи в галузі торгівлі в 1870 – 1917 роках. // Коваль Геннадій Павлович / Збірник наукових праць за матеріалами науково – практичної конференції з міжнародною участю. – Ізмаїл: РВВ ІДГУ, 2018.

56. Коваль Г.П. Деятельность Николаевской городской думы в вопросах конки, водопровода, озеленения, торговли в 1898 году. // Коваль Геннадий Павлович/ XI Миколаївська обласна конференція: Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження: збірник наукових матеріалів / ред.. рада: М.Ф. Димитров, В.А. Михайлов, В.В. Чернявський, В.В. Животовська – Миколаїв: Ілліон, 2019 – 163 с. – С. 47 – 50.

57. Коваль Г.П.Трактирний промисел міста Миколаєва в 1869 – 1917 роках. МОППО. Віддано до друку.

Статті з історії єврейського народу.

1. Коваль Г.П., Коваль Р.Г., Кім Х.Ф. Єврейські казенні землеробські колонії Херсонської губернії у ХІХ столітті – 1917 роках. // Коваль Геннадій Павлович, Коваль Руслан Геннадійович, Кім Христина Феліксівна/ Полікультурність та багатоетнічність у вітчизняній історії: інноваційні підходи до реалізації змісту історичної освіти: збірник матеріалів учасників науково – практичної конференції / Укл.: Г.І. Михайлович, І. Г. Мирнінко. – Миколаїв: ОППО, 2011. – 200 с. – С. 188 – 196.

2. Коваль Олексій Геннадійович, Коваль Геннадій Павлович. Богданівка: злочин, кара, пам'ять. Краєзнавчий альманах. Історія. Археологія. Наука. Культура. Освіта. Промисловість. Сільське господарство. Миколаїв: ОППО, 2012. – № 1. – 120 с. – С. 101 – 108.

3. Коваль Геннадій Павлович. Заснування та історія розвитку єврейських казенних землеробських колоній Херсонської губернії в ХІХ с. – 1917 р. Запорожские еврейские чтения: сборник статей и материалов научно –

практической конференции (27 – 28 апреля 2012 г.). – Днепропетровск: институт «Ткума», 2013. – 384 с. – С. 189 – 204.

4. Коваль Г.П. Торгівля та промисловість Одеси єврейський вимір. // Коваль Геннадій Павлович. / Запорожские еврейские чтения. Доклады и сообщения(14 – 15 апреля 2013 г.). Днепропетровск: Институт «Ткума», 2014. – 118 с. – С. 22 – 35.

5. Коваль Г.П. Євреї – Герої Радянського Союзу та воєначальники з Миколаївщини. // Коваль Геннадій Павлович. / Краєзнавчий альманах. Історія. Археологія. Наука. Культура. Освіта. – Миколаїв: ОППО, 2014. – № 1. – 102 с. – С. 86 – 93.

6. Коваль Г.П. Херсон: єврейське населення та синагоги в кінці ХУІІІ – ХХ столітті. // Коваль Геннадій Павлович / Історичні мідраші Північного Причорномор'я/ Голов. ред. М. М. Шитюк. – Випуск У. – Том І. – Миколаїв: Типографія Шамрай, 2016. – 352 с. – С. 204 – 226.

7. Коваль Г.П. Балта: єврейський вимір. // Коваль Геннадій Павлович/ Історичні мідраші Північного Причорномор'я/ Голов. ред. М. М. Шитюк. – Випуск У. – Том І. – Миколаїв: Типографія Шамрай, 2016. – 352 с. – С. 189 – 203.

8. Коваль Г.П. Голокост в Одесі: пам'ять, архіви, увіковічення. // Коваль Геннадій Павлович / Історичні мідраші Північного Причорномор'я/ Голов. ред. М. М. Шитюк. – Випуск У. – Том ІІ. – Миколаїв: Типографія Шамрай, 2016. – 469 с. – С. 37 – 91.

9. Коваль Г.П. Голокост в єврейських колоніях колишньої Херсонської губернії. // Коваль Геннадій Павлович / Історичні мідраші Північного Причорномор'я/ Голов. ред. М. М. Шитюк. – Випуск У. – Том І. – Миколаїв: Типографія Шамрай, 2016. – 352 с. – С. 81 – 127.

10. Коваль Г.П. Евреи Юга Украины: мысли, факты, мечты о государстве, фрагменты мозаики жизни в конце ХІХ столетия – 1917 года. // Коваль Геннадій Павлович / Історичні мідраші Північного Причорномор'я/ Голов. ред. М. М. Шитюк. – Випуск УІ. – Том І. – Миколаїв: Типографія Шамрай, 2017. – 365 с. – С. 140 – 154.

11. Коваль О.Г., Коваль Г.П. Вони жили серед нас: жертви Голокосту Новоодещини та Вознесенщини Миколаївської області. // Коваль Олексій Геннадійович, Коваль Геннадій Павлович / Історичні мідраші Північного Причорномор'я/ Голов. ред. М. М. Шитюк. – Випуск УІ. – Том І. – Миколаїв: Типографія Шамрай, 2017. – 365 с. – С. 67 – 78.

12. Коваль Г.П. Наш видатний земляк – містобудівник Баренбойм Ісак Юлійович. // Коваль Геннадій Павлович / Історичні мідраші Північного Причорномор'я/ Голов. ред. М. М. Шитюк. – Випуск УІ. – Том І. – Миколаїв: Типографія Шамрай, 2017. – 365 с. – С. 185 – 190.

13. Коваль Г.П. Вознесенець художник – графік Кібрик Євген Адольфович: життя, творчість, музей, пам'ять. // Коваль Геннадій Павлович / Історичні мідраші Північного Причорномор'я/ Голов. ред. М. М. Шитюк. – Випуск УІ. – Том І. – Миколаїв: Типографія Шамрай, 2017. – 365 с. – С. 191 – 197.

14. Коваль Г.П., Коваль О.Г., Коваль Р.Г. Еврейские лидеры, идеологии, организации в поисках территории для самоопределения еврейского народа и борьба за форму ее приобретения в конце XX – начале XXI столетия: взгляд через Еврейскую Энциклопедию. // Коваль Геннадій Павлович, Коваль Олексій Геннадійович, Коваль Руслан Геннадійович / Історичні мідраші Північного Причорномор'я / Голов. ред. М. М. Шитюк. – Випуск УІІ. Том ІІ. – Миколаїв: Типографія Шамрай. 2018. – 380 с. – С. 277 – 296.

15. Коваль Г.П., Коваль О.Г., Коваль Р.Г. Еврейский вопрос в Николаеве, Юге Украины, России и мире в конце XIX – начале XX века на страницах николаевских газет. // Коваль Геннадій Павлович, Коваль Олексій Геннадійович, Коваль Руслан Геннадійович / Історичні мідраші Північного Причорномор'я / Голов. ред. М. М. Шитюк. – Випуск УІІ. Том ІІ. – Миколаїв: Типографія Шамрай. 2018. – 380 с. – С. 50 – 84.

16. Коваль Г.П., Коваль О.Г., Коваль Р.Г. Елисаветград и его уезд в XIX – начале XX столетия: еврейские составляющие, корни, память. // Коваль Геннадій Павлович, Коваль Олексій Геннадійович, Коваль Руслан Геннадійович / Історичні

мідраші Північного Причорномор'я / Голов. ред. М. М. Шитюк. – Випуск УІІ. Том ІІ. – Миколаїв: Типографія Шамрай. 2018. – 380 с. – С. 116 – 144.

17. Коваль Г.П. Голокост в єврейських колоніях колишньої Херсонської губернії. // Коваль Геннадій Павлович / Богданівські читання – 2017. Збірник матеріалів, підготовлений у рамках відзначення Міжнародного Дня толерантності / за ред. О. П. Тригуба. – Миколаїв: Типографія «Шамрай», 2017. – 228 с. – С. 166 – 199.

18. Коваль Г.П., Коваль О.Г., Коваль Р.Г. Взгляд на положение евреев на страницах одесских и николаевских газет в 1906-1916 годах. //Коваль Геннадій Павлович, Коваль Олексій Геннадійович, Коваль Руслан Геннадійович / Історичні мідраші Північного Причорномор'я / Голов. ред. О.О.Господаренко. – Випуск УІІІ. Том ІІ. – Миколаїв: Типографія Шамрай, 2019. – 395 с. – С. 5 – 38.

19. Коваль Г.П., Коваль О.Г., Коваль Р.Г. Николаевская еврейская больница в 1883 – 1915 годах: моменты истории. // Коваль Геннадій Павлович, Коваль Олексій Геннадійович, Коваль Руслан Геннадійович / Історичні мідраші Північного Причорномор'я / Голов. ред. О.О.Господаренко. – Випуск УІІІ. Том ІІ. – Миколаїв: Типографія Шамрай, 2019. – 395 с. – С. 107 – 116.

20. Коваль Г.П., Коваль О.Г., Коваль Р.Г. Деятельность еврейских учебных заведений Николаева в 1905 – 1912 годах: некоторые моменты. // Коваль Геннадій Павлович, Коваль Олексій Геннадійович, Коваль Руслан Геннадійович / Історичні мідраші Північного Причорномор'я / Голов. ред. О.О.Господаренко. – Випуск УІІІ. Том ІІ. – Миколаїв: Типографія Шамрай, 2019. – 395 с. – С. 117 – 147.

21. Коваль Г.П., Коваль О.Г., Коваль Р.Г. Освещение разных сторон еврейской жизни в николаевских газетах в 1908 – 1912 годах. // Коваль Геннадій Павлович, Коваль Олексій Геннадійович, Коваль Руслан Геннадійович / Історичні мідраші Північного Причорномор'я / Голов. ред. О.О.Господаренко. – Випуск УІІІ. Том ІІ. – Миколаїв: Типографія Шамрай, 2019. – 395 с. – С. 272 – 293.

22. Коваль Г.П., Коваль О.Г., Коваль Р.Г. Деятельность еврейских благотворительных обществ в Николаеве в 1906 – 1916 годах. // Коваль Геннадій Павлович, Коваль Олексій Геннадійович, Коваль Руслан Геннадійович / Історичні

мідраші Північного Причорномор'я / Голов. ред. О.О.Господаренко. – Випуск УІІ. Том ІІ. – Миколаїв: Типографія Шамрай, 2019. – 395 с. – С. 327 – 355.

23. Коваль Г.П., Коваль О.Г., Коваль Р.Г. Життя і смерть депутата Державних дум Росії нашого земляка Осиповича Пергаментя // Коваль Геннадій Павлович, Коваль Олексій Геннадійович, Коваль Руслан Геннадійович / Історичні мідраші Північного Причорномор'я / Голов. ред. Л.Л.Левченко. – Випуск ІХ. Том І. – Миколаїв: Типографія Шамрай, 2020. – 508 с. – С. 377 – 392.

24. Коваль Г.П., Коваль О.Г., Коваль Р.Г. Ідея єврейської автономії в Криму, в Україні на сторінках берлінської газети «Руль» у 1924 році // Коваль Геннадій Павлович, Коваль Олексій Геннадійович, Коваль Руслан Геннадійович / Історичні мідраші Північного Причорномор'я / Голов. ред. Л.Л.Левченко. – Випуск ІХ. Том І. – Миколаїв: Типографія Шамрай, 2020. – 508 с. – С. 167 – 187.

25. Коваль Г.П., Коваль О.Г., Коваль Р.Г. Наш земляк депутат Державної думи Російської імперії Аркадій Єфимович Бродський // Коваль Геннадій Павлович, Коваль Олексій Геннадійович, Коваль Руслан Геннадійович / Історичні мідраші Північного Причорномор'я / Голов. ред. Л.Л.Левченко. – Випуск ІХ. Том І. – Миколаїв: Типографія Шамрай, 2020. – 508 с. – С. 362 – 376.

Статті на різні теми.

1. Коваль Г.П. Історія Європейського Союзу, її головні моменти. // Коваль Геннадій Павлович / А. І. Михайлович. Європейський Союз – Україна: кроки назустріч (Збірка матеріалів учасників обласної науково – практичної – конференції) 4 грудня 2007 року. – Миколаїв: ОІППО 2008. – 168 с. – С. 24 – 30.

2. Коваль Г.П. Повернення пам'яті Героя Радянського Союзу Анатолія Йосиповича Петраковського. // Коваль Геннадій Павлович / УІІ Миколаївська обласна краєзнавча конференція Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження. – Миколаїв: Можливості Кіммерії, 2008 – 370 с. – С. 345 – 346.

3. Коваль Г.П., Гончаренко Г.О., Брагінець Є.С., Цаволик О.В. Річки Новоодеського району. // Коваль Геннадій Павлович, Гончаренко Ганна Олександрівна, Брагінець Євген Сергійович, Цаволик Ольга Валеріївна / Миколаївська обласна державна адміністрація. УІІ Миколаївська обласна

краєзнавча конференція Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження. – Миколаїв: Можливості Кіммерії, 2008 – 370 с. – С. 43 – 45.

4. Коваль Г.П. Валерій Марченко. Декілька штрихів до портрета. // Коваль Геннадій Павлович / А.І. Михайлович, І.Г. Мирнінко. Права людини і громадянина: 60 років міжнародного досвіду. Збірка матеріалів учасників науково – практичної конференції. – Миколаїв: ОІППО, 2009. – 144 с. – С. 135 – 142.

5. Коваль Г.П. Історія села Новосафронівка. // Коваль Геннадій Павлович / Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О.Сухомлинського: Збірник наукових праць. – Випуск 3. 30: Історичні науки. – Миколаїв: МНУ, 2011 – 440 с. – С. 89 – 95. ВАК.

6. Коваль Г.П. Херсонська губернія в 1803 – 1912 роках. // Коваль Геннадій Павлович / УІІ Миколаївська обласна краєзнавча конференція. «Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження». – Миколаїв: Можливості Кіммерії, 2010. – 400 с. – С. 131 – 135.

7. Коваль Г.П., Коваль Р.Г., Коваль О.Г. Григорій Іванович Гутовський – наш славетний земляк. // Коваль Геннадій Павлович, Коваль Руслан Геннадійович, Коваль Олексій Геннадійович / УІІ Миколаївська обласна краєзнавча конференція. «Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження». – Миколаїв: Можливості Кіммерії, 2010. – 400 с. – С. 366 – 369.

8. Коваль Г.П., Коваль Р.Г., Коваль О.Г. Лимани Миколаївської області. // Коваль Геннадій Павлович, Коваль Руслан Геннадійович, Коваль Олексій Геннадійович / УІІ Миколаївська обласна краєзнавча конференція. «Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження». – Миколаїв: Можливості Кіммерії, 2010. – 400 с. – С. 370 – 374.

9. Коваль Г.П., Коваль Р.Г. Острови Миколаївської області. // Коваль Геннадій Павлович, Коваль Руслан Геннадійович / II – а Міжнародна науково – практична конференція «Краєзнавство: історичний досвід та перспективи розвитку». Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека ім. К.А. Тімірязєва. Електронна публікація. Вінниця. 13 – 15 жовтня 2010 р.

10. Коваль Г.П., Коваль Р.Г. Німецьке населення на Півдні України у 1803 – 1917 роках. // Коваль Геннадій Павлович, Коваль Руслан Геннадійович / Полікультурність та багатоетнічність у вітчизняній історії: інноваційні підходи до реалізації змісту історичної освіти: збірник матеріалів учасників науково – практичної конференції / Укл.: Г.І. Михайлович, І.Г. Мирнінко. – Миколаїв: ОІППО, 2011. – 200 с. – С. 179 – 187.

11. Коваль Г.П. Внесок у Перемогу та втрати мого народу, області, району, села та сім'ї у Другій світовій війні. // Коваль Геннадій Павлович / Україна у Другій світовій війні: джерела та інтерпретація. Міжнародна конференція у м. Київ. 28 квітня 2010 р. Електронна публікація. 286 с. – С. 50 – 57.

12. Коваль Г.П. Історія села Новосафронівка. // Коваль Геннадій Павлович / Аркасівські читання: матеріали ІV Міжнародної науково – практичної конференції (11 – 12 квітня 2014 р.). – Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2014. – 300 с. – С. 103 – 105.

13. Коваль Г.П. Китобійна база «Радянська Україна»: будівництво в Миколаєві та деякі результати діяльності. // Коваль Геннадій Павлович. Коваль Олексій Геннадійович / Краєзнавчий альманах. Історія. Археологія. Наука. Культура. Освіта. – Миколаїв: ОІППО, 2016. – № 1. – 86 с. – С. 37 – 45.

14. Коваль Г.П. Краєзнавча та наукова робота вчителя у школі (на матеріалах власного досвіду). // Коваль Геннадій Павлович / Емінак: науковий щоквартальник. – 2014. – № 1 – 2 (8). – 104 с. – С. 94 – 103.

15. Коваль Г.П., Коваль Р.Г., Коваль О.Г. Археологічні розкопки та головні знахідки на Півдні України 1910 та 1913 років. // Коваль Геннадій Павлович, Коваль Руслан Геннадійович Коваль Олексій Геннадійович / Гуманітарний вісник НУК: збірник наукових праць. Випуск 12. Миколаїв: Ілліон, 2019. 322 с. – С. 241 – 244.

16. Коваль Г.П., Коваль Р.Г., Коваль О.Г. Розкопки на місці Ольвії в 1910 – 1911 роках. // Коваль Геннадій Павлович, Коваль Руслан Геннадійович Коваль Олексій Геннадійович / Миколаївщина і Північне Причорномор'я: історія і сучасність. До 170 – ої річниці від дня народження адмірала С.О.Макарова: матеріали ІХ

Всеукраїнської науково-методичної конференції. 27 вересня 2019 року. – Миколаїв: НУК, 2019 – 85 с. – С. 34 – 36.

Роботи на тему історії Білорусії та України.

1. Коваль Г.П., Коваль Р.Г., Коваль А.Г. Становлення Білоруської Народної Республіки. // Коваль Геннадій Павлович, Коваль Руслан Геннадійович, Коваль Олексій Геннадійович / Україна і Білорусь: історія та сучасність: матеріали міжнародного науково-методичного семінару, м. Миколаїв, 23 – 24 трав. 2019 р. – Миколаїв, 2019. 84 с. – С. 32 – 34.

2. Коваль Г.П., Коваль Р.Г., Коваль А.Г. Освіта, гуманітарні та інші питання в Білорусі в 1918 році. // Коваль Геннадій Павлович, Коваль Руслан Геннадійович, Коваль Олексій Геннадійович / Україна і Білорусь: історія та сучасність: матеріали міжнародного науково-методичного семінару, м. Миколаїв, 23 – 24 трав. 2019 р. – Миколаїв, 2019. 84 с. – С. 34 – 36.

3. Коваль Г.П., Коваль Р.Г., Коваль А.Г. Незалежні Білорусь і Україна: початок шляху в 1918 році. // Коваль Геннадій Павлович, Коваль Руслан Геннадійович, Коваль Олексій Геннадійович / Україна і Білорусь: історія та сучасність: матеріали міжнародного науково-методичного семінару, м. Миколаїв, 23 – 24 трав. 2019 р. – Миколаїв, 2019. 84 с. – С. 37 – 39.

4. Коваль Г.П., Коваль Р.Г., Коваль А.Г. Повстанческое движение в Белоруссии в феврале – августе 1921 года. // Коваль Геннадій Павлович, Коваль Руслан Геннадійович, Коваль Олексій Геннадійович / Україна і Білорусь: історія та сучасність: матеріали міжнародного науково-методичного семінару, м. Миколаїв, 23 – 24 трав. 2019 р. – Миколаїв, 2019. 84 с. – С. 39 – 42.

5. Коваль Г.П., Коваль Р.Г., Коваль А.Г. Белоруссия: события по обе стороны границы в 1920, 1931 годах. // Коваль Геннадій Павлович, Коваль Руслан Геннадійович, Коваль Олексій Геннадійович / Україна і Білорусь: історія та сучасність: матеріали міжнародного науково-методичного семінару, м. Миколаїв, 23 – 24 трав. 2019 р. – Миколаїв, 2019. 84 с. – С. 42 – 44.

6. Коваль Г.П., Коваль А.Г., Коваль Р.Г. Еврейский вопрос в Белоруссии: некоторые моменты истории. // Коваль Геннадій Павлович, Коваль Алексей

Геннадиевич, Коваль Руслан Геннадиевич / Україна і Білорусь: історія та сучасність: матеріали міжнародного науково-методичного семінару, м. Миколаїв, 23 – 24 трав. 2019 р. – Миколаїв, 2019. 84 с. – С. 45 – 47.

7. Коваль Г.П., Коваль А.Г., Коваль Р.Г. Борьба за Белоруссию летом 1921 года. // Коваль Геннадий Павлович, Коваль Алексей Геннадиевич, Коваль Руслан Геннадиевич / Україна і Білорусь: історія та сучасність: матеріали міжнародного науково-методичного семінару, м. Миколаїв, 23 – 24 трав. 2019 р. – Миколаїв, 2019. 84 с. – С. 48 – 50.

8. Коваль Г.П., Коваль А.Г., Коваль Р.Г. Революция в Белоруссии: деятели, события, факты. // Коваль Геннадий Павлович, Коваль Алексей Геннадиевич, Коваль Руслан Геннадиевич / Україна і Білорусь: історія та сучасність: матеріали міжнародного науково-методичного семінару, м. Миколаїв, 23 – 24 трав. 2019 р. – Миколаїв, 2019. 84 с. – С. 50 – 52.

9. Коваль Г.П., Коваль Р.Г., Коваль А.Г. Белорусское национальное движение и борьба с ним советской власти. // Коваль Геннадий Павлович, Коваль Руслан Геннадиевич, Коваль Алексей Геннадиевич / Україна і Білорусь: історія та сучасність: матеріали міжнародного науково-методичного семінару, м. Миколаїв, 23 – 24 трав. 2019 р. – Миколаїв, 2019. 84 с. – С. 53 – 55.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	12
РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛА ТА ВЧЕНІ – ДОСЛІДНИКИ ТЕМИ.....	33
РОЗДІЛ 2. ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ В РІЗНИХ ГАЛУЗЯХ.....	63
2. 1. Загальна характеристика міст Півдня України.....	63
2. 2. Міська реформа 1870 – 1892 рр. та їх реалізація на Півдні України.....	116
2. 3. Роль міських дум у розвитку промисловості, ремесел і промислів.....	138
2. 4. Торгівля у сфері діяльності міського самоврядування.....	188
2. 5. Сфера діяльності міського самоврядування в галузі транспорту.....	215
РОЗДІЛ 3. ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ САМОВРЯДУВАННЯ В ГАЛУЗІ ФІНАНСІВ, БЛАГОУСТРОЮ І САНІТАРІЇ МІСТ.....	263
3. 1. Фінансова діяльність міського самоврядування.....	263
3. 2. Діяльність місцевого самоврядування по благоустрою і санітарії міст.....	295
КАРТИ ТА ФОТОГРАФІЇ МІСТ.....	325
ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА.....	357

Тригуб Петро Микитович – прекрасна людина, найталановитіший вчений, яскравий, сильний, чудовий, подарував, відкрив для мене світ історії, розкривши двері, вікна ВЕЛИКОЇ ІСТОРІЇ для свого колишнього студента, а потім аспіранта. Він виліпив з мене професійного історика, виховав дослідника, допомагав в усьому, кругом і завжди, сильною рукою вів по стежках історії, історичних тем, інтересів. Був справжнім охоронцем, найчемнішим і найпрекраснішим науковим керівником, який ніколи не тиснув, не був зверхнім, не розчавлював своєю вагою та силою. Біля нього хотілося творити і писати безперестанку, без зупину і нести до нього, показувати, приносити все нові і нові роботи. Людина величезної душі, найдобрішого серця, величезних, космічних знань. Його тактовність, розсудливість, спокій і величезна сила притягувала до нього з величезною силою.

Я надзвичайно вдячний Господу Богу за такого фантастично прекрасного, чудового, неперевершеного НАУКОВОГО КЕРІВНИКА!!!!

Петро Микитович Тригуб розкрив для мене Всесвіт Історії, надихнув на створення трьох Музеїв села, підтримував мене у всіх починаннях, роботах, задумах. Був щирим, справжнім – людиною – прикладом для наслідування.

Тригуб Петро Микитович

(27.06.1935, с. Коломак Харківської обл.) – доктор історичних наук (1988 р.), професор (1989 р.), Заслужений працівник народної освіти України (1993 р.).

У 1953 р. закінчив з відзнакою Коломацьку середню школу Коломацького району Харківської області. З вересня 1953 р. – студент історичного факультету Харківського державного університету, який закінчив у 1958 р., отримавши диплом з відзнакою зі спеціальності “Історія”. З 11 серпня 1958 р. – вчитель історії Краснянської середньої школи Добропільського району, з серпня 1963 р. – директор школи с. Мельникове Валківського району Харківської області.

У 1968 р. – аспірант Харківського державного університету.

У 1971 р. – старший викладач кафедри історії СРСР і УРСР Полтавського державного педагогічного інституту ім. В.Г. Короленка.

19 травня 1972 р. захистив кандидатську дисертацію “Радянське державне будівництво на Україні у період боротьби за встановлення і зміцнення радянської влади (грудень 1917 – квітень 1918 рр.)”. Науковий керівник – С.М. Королівський.

З вересня 1974 р. – декан історичного факультету. У 1977 р. отримав вчене звання доцента кафедри історії СРСР і УРСР Полтавського державного педагогічного інституту ім. В.Г. Короленка, з 1 вересня 1978 р. по 31 серпня 1980 р. – старший науковий співробітник, з 1 вересня 1980 р. – викладач кафедри історії СРСР і УРСР Полтавського державного педагогічного інституту ім. В.Г. Короленка.

21 вересня 1982 р. очолив кафедру історії СРСР і УРСР Миколаївського педінституту.

6 березня 1989 р. захистив докторську дисертацію “Ради України у період громадянської війни та інтервенції (листопад 1918 – грудень 1920 рр.)”. У квітні 1990 р. було присвоєне звання професора.

Упродовж 1991 – 2011 рр. – голова Миколаївської спілки краєзнавців.

З 1997 р. – завідувач кафедри історії та філософії Миколаївської філії Національного університету “Києво-Могилянська академія”, з 2012 р. – викладач

кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Чорноморського державного університету імені П. Могили.

16 червня 2000 р. обраний академіком Української Академії історичних наук.

Нагороди: “Відмінник України” (1992 р.), почесна грамота Миколаївської обласної держадміністрації (2005 р.), орден “За заслуги” III ступеня (2007 р.), почесна грамота Міністра культури і туризму України (2010 р.), звання “Почесний краєзнавець України” (2010 р.), ювілейна медаль “20 років незалежності” (2011 р.), почесна грамота Миколаївської міської ради (2012 р.), відзнака “За заслуги перед Миколаївщиною” II ст. (2015).

Офіційний науковий консультант 1 захищеної докторської дисертації, офіційний науковий керівник 21 захищеної кандидатської дисертації.

Сфери наукових інтересів: історія української національної революції 1917 – 1920 рр., історичне краєзнавство, історія міжнародних відносин на сучасному етапі.

Публікації про П.М. Тригуба та рецензії на його праці:

Тригуб Петро Микитович // Миколаївський державний університет. Історичний нарис. 1913 – 2009. – К.: Златограф-дизайн, 2003. – С. 147.

Тригуб П.М. Стежками власної долі. – Миколаїв: Видавництво МДГУ ім. Петра Могили, 2005. – 135 с.

Пронь С.В., Пронь Т.М. Слово про вченого (до 75 – річного ювілею професора Петра Микитовича Тригуба) // Рідне Прибужжя. – 2010. – 26 червня. – С. 2.

Тригуб Петро Микитович // Навчально-науковий інститут історії та права (1974 – 2010 рр.). – Миколаїв: б.в., 2011. – С. 154 – 164.

Вовчук Л.А. 30 років на краєзнавчій ниві Миколаївщини (нарис до біографії Петра Микитовича Тригуба) // Краєзнавство / НСКУ; Ін-т історії НАНУ. – 2011. – № 3. – С. 128 – 132.

Кафедрі міжнародних відносин та зовнішньої політики – 10 років. Факультет політичних наук. Чорноморський державний університет імені Петра Могили [Текст]. – [Миколаїв]: [б.в.], [2013]. – 15 с.: кольор. іл.

Тригуб П.М. На освітянській ниві. Монографія. – Харків: Видво “Діса плюс”, 2015. – 186 с.

Кафедра міжнародних відносин та зовнішньої політики // Чорноморський державний університет імені Петра Могили. Petra mea – моя твердиня: [ювілейне видання до 20-ї річниці навчального закладу]. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2016. – С. 269 – 273.

Книги П.М. Тригуба, що стосуються історії Південної України:

Методические разработки по истории Николаевщины. – Вып. 8. – Установление Советской власти на Николаевщине. – Николаев, 1990 (співавтор: О.М. Дяченко).

Методические разработки уроков по истории Николаевщины. – Вып. 9. – Николаевщина в период иностранной военной интервенции и гражданской войны (1918 – 1920 гг.). – Николаев, 1990 (співавтор: О.М. Дяченко).

Методические разработки уроков по истории Николаевщины. – Вып. 15. – Ленин и Николаевщина. – Николаев, 1990 (співавтори: І.С. Павлик, Г.Г. Черних, І.І.Федьков).

Николаевщина социалистическая: Документы и материалы. 1946 – 1980. – Одесса: Маяк, 1990 (співавтори: І.О. Биченков, О.О. Дмитренко, Ю.М. Иванов та ін.).

История колхоза им. Коминтерна Баштанского района Николаевской области. – Николаев, 1991. – Деп. в ИНИОН АН СССР. – № 43157 (співавтори: В.Ф. Кредрашов, І.С. Павлик).

Установление советской власти на Николаевщине: Николаевщина в период иностранной военной интервенции и гражданской войны (1918 – 1920 гг.): Диафильмы (автор сценария). – Укрдиафильм, 1991 – 1992.

История совхоза-завода “Радсад”. – Николаев, 1991. – Деп. в ИНИОН АН СССР 23.10.91. – № 454781 (співавтори: І.С. Павлик, Н.О. Рижева, В.О. Задорожний).

Сільськогосподарське товариство “Новокрасненське”: сторінки історії. – Миколаїв, 1994 (співавтор: В.М. Шевельов).

Історія Миколаївщини: Навчальний посібник для учнів 7 – 11 кл. – Миколаїв, 1996 (співавтори: О.В. Білюк, І.С. Павлик).

Освіта на Миколаївщині у ХІХ-ХХ ст.: Історичні нариси. – Миколаїв, 1997 (співавтори: І.С. Павлик, В.Ф. Байдак, О.В. Білюк та ін.).

Історія Миколаївщини: Навчальний посібник для учнів 7 – 11 кл. – Миколаїв, 1998 (співавтори: О.В. Білюк, І.С. Павлик).

Найважливіші статті П.М. Тригуба, що стосуються історії Південної України:

Південноукраїнське село в період переходу від політики воєнного комунізму до нової економічної політики (1921 – перша половина 1923 рр.) // Наукові праці МФ НаУКМА. – Т. 2. – Миколаїв: Вид. відділ МФ НаУКМА, 1999. – С. 43 – 51.

Міські думи і земства у системі місцевих органів державної влади Півдня України в період революційних змагань 1917 – 1920 рр. // Вісник університету внутрішніх справ. – 1999. – Вип. 7 (1). – С. 144 – 152 (у співавторстві з Н.Ю. Довгань).

Південноукраїнське село в період нової економічної політики // Наукові праці МФ НаУКМА. – Т. V. Історичні науки. – Миколаїв: Вид. відділ МФ НаУКМА, 2000. – С. 76 – 84.

З історії політичних репресій на Миколаївщині у другій половині 20-х рр. ХХ ст. // Наукові праці МФ НаУКМА. – Т. VIII. Історичні науки. – Миколаїв: Вид. відділ МФ НаУКМА, 2000. – С. 111 – 114.

Польське населення на Миколаївщині у 20-х рр. ХХ ст. // Південний архів: Збірник наукових праць. Історичні науки. – Херсон, 2001. – № 5. – С. 143 – 147.

Проведення колективізації на Півдні України: нові факти і підходи // Наукові праці: науково-методичний журнал / МФ НаУКМА. Вип. 2. Історичні науки. – Миколаїв: Вид. відділ МФ НаУКМА, 2002. – С. 126 – 135.

Селянство Миколаївщини у кінці XVIII – на початку XX ст. // Селянство Півдня України: історія і сучасність: Зб. статей. – Миколаїв: Вид-во МДГУ імені Петра Могили, 2003. – С. 7 – 12.

З історії адміралтейського поселення Калинівка (1790 – 1917 рр.) // Історія та українознавство: Наукові дослідження у контексті історичних проблем: Зб. наук. праць. – Т. 1. – МиколаївОдеса: ИРВ Від, 2003. – С. 50 – 56.

Архівні фонди колгоспів як джерело для вивчення стану сільського господарства Півдня України у післявоєнний період (1946 – 1955 рр.) // Південний архів: Збірник наукових праць. Історичні науки. – Херсон, 2005. – Вип. 22. – С. 134 – 139.

Селянська реформа 1861 р. на Миколаївщині: економічні та соціальні наслідки // Наукові праці: науково-методичний журнал / ЧДУ імені П. Могили. – Т. 154, Вип. 142. Історичні науки. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ імені Петра Могили, 2011. – С. 119 – 125.

РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛА ТА ВЧЕНІ – ДОСЛІДНИКИ ТЕМИ

Головним джерелом вивчення теми є архіви – Державний Архів Херсонської, Миколаївської, Одеської областей, Комунальна Установа «Ізмаїльський Архів» з такими фондами з теми: Ф. 1, Акерманська міська дума, м. Акерман Бессарабської губернії – 1819 – 1917 рр., 1027 од. зб.; Ф. 2, Ізмаїльська міська управа, м. Ізмаїл Бессарабської губернії – 1878 – 1919 рр., 778 од. зб.; Ф. 3, Ренійська міська управа, м. Рені Ізмаїльського повіту Бессарабської губернії – 1879 – 1917 рр., 111 од. зб. [4, С.1]; Ф. 292, Болградська міська управа, м. Болград Ізмаїльського повіту – 1879 – 1918 рр., 253 од. зб. [4, С. 18]; Ф. 584, Ізмаїльський городовий магістрат, м. Ізмаїл – 1831 – 1855 рр., 6 од. зб.; Ф. 592, Кілійська міська ратуша, м. Кілія Ізмаїльського повіту Бессарабської області – 1841 – 1910 рр., 25 од. зб. [4, С. 31]; Ф. 597, Примарія міста Болград Ізмаїльського повіту – 1866 – 1878 рр., 32 од. зб.; Ф. 773, Акерманська міська управа, м. Акерман – 1872 – 1898 рр., 3 од. зб. [4, С. 41]; Ф. 826, Акерманське міське спрощене правління, м. Акерман – 1899 р., 1 од. зб. [4, С. 44].

Вчені – історики Марченко Олег Миколайович, Черемісін Олександр Вікторович, Цибуленко Лариса Олександрівна, Дорошева Антоніна Олександрівна, Семенов Микола Олегович досліджують дану тему, їх роботи подано в першому розділі монографії.

Енциклопедії, статистична література, «Памятные книжки», «Списки населенных мест» Херсонської, Таврійської, Бессарабської, Подільської губерній, «Адрес-календари» великих міст, історичні праці істориків XIX – XX століття, в тому числі гласних, присвячених ювілейним датам, найрізноманітніші газети – губернські відомості перелічених губерній, «Николаевская Газета», «Родной Край», «Бессарабец» та багато інших, прекрасні книги Б.І.Сушинського про Балту [5], талановитого журналіста, дослідника, історика Ігоря Миколаєвича Огнева про Ізмаїл [6], [7] – все це та багато іншого складають джерельну базу теми «Діяльність органів міського управління в галузі міського господарства, торгівлі та промисловості в кінці ХУІІІ – 1917 року (на прикладі Півдня України).

Черемісін Олександр Вікторович – доктор історичних наук, професор кафедри, заступник завідувача кафедри з наукової роботи. Є членом редколегії фахового збірника наукових праць «Київський історичний вісник».

Кількість наукових і навчально-методичних праць: 107

Тематика науково-дослідної роботи: «Міське самоврядування на Півдні України в 1785 – 1917 рр.».

Херсонський державний аграрний університет.

Викладає дисципліни: історія суспільства, держави та господарства України, соціологія, політологія.

Профіль GoogleScholar: [Черемісін Олександр](#)

ORCID: [0000-0003-0173-0489](#)

Ідентифікатор автора Scopus: [209245196](#)

Ідентифікатор автора Web of Science: [3338109](#)

e-mail: al.cheremisin@gmail.com

<http://www.ksau.kherson.ua/econom/кафедра-професійної-освіти.html>

Черемісін Олександр Вікторович

(19.05.1980, м. Херсон) – кандидат історичних наук (2007 р.). У 1997 р. закінчив середню школу № 41 м. Херсон. У 1997-2002 рр. навчався на історичному факультеті Херсонського державного педагогічного університету, отримавши диплом зі спеціальності «ПМСО. Історія», кваліфікація – вчитель історії та правознавства. У 2003 р. здобув диплом магістра, кваліфікація – викладач історії. У листопаді 2003 – жовтні 2006 р. навчався в аспірантурі

Херсонського державного університету. У січні 2007 р. захистив кандидатську дисертацію «Діяльність органів міського самоврядування Херсона, Миколаєва, Одеси в 1785-1870 рр.». Науковий керівник – Є.Г.Сінкевич.

З листопада 2006 р. – викладач кафедри історії України та методики викладання Херсонського державного університету, з грудня 2007 р. – доцент кафедри філософії та соціально-гуманітарних дисциплін Херсонського державного аграрного університету. З листопада 2010 р. – докторант кафедри новітньої історії України Запорізького національного університету. Працює над докторською дисертацією «Міське самоврядування Півдня України в контексті адміністративного устрою регіону в кінці XVIII ст. – 1917 р.». Науковий консультант – Ф.Г. Турченко. З 2008 р. – член Національної спілки краєзнавців України. Сфера наукових інтересів: історія міського самоврядування Південної України. Автор і упорядник близько 80 наукових праць. E-mail: al.cheremisin@gmail.com

Електронний код доступа: <https://www.i-lyman.name/DoslHist1/Pers/CheremisinOleksandrViktorovych.html>

Монографії

1. Черемісін О.В. Міське самоврядування на Півдні України в 1785-1917 рр. Монографія. Херсон: Олді-плюс. – 2017. – 586 с.
2. Черемісін О.В. Міське самоврядування Херсона, Миколаєва, Одеси в 1785-1870 рр. Монографія. Херсон: Олді-плюс. – 2018. – 183 с.
3. Черемісін О.В. Scientific development and achievements. Колективна монографія. Ladychuk D., Sharoyyska N., Lagoda O. and others, всього 22 особи. London: Sciemsee publishing. – 2018. – 329 p.
4. Черемісін О.В. Герасименко М. В. Становлення та розвиток земської медицини Півдня України (60-90 рр. XIX ст.). Монографія. Херсон: ФОП Вишемирський В. С., 2019. – 200 с.

1.2.Публікації у виданнях в міжнародних базах даних (SCOPUS, WOC).

5. Черемісін О.В. Modern decentralization of local self-gorvenment in ukraine: sources and perspectivesof developvent (regional aspect) (SCOPUS). Pudlic Policy and

administration. – 2018. – № 4. – С. 555-568.

6. Черемісін О.В. Municipal integration of southern Ukraine jews at the 18 – the beginning of the 20 c. (SCOPUS). *Analele universitate din Craiova*. – Vol. 35. – Issu. 1. – 2019. – p. 7-18.

7 Черемісін О.В. Михайленко Г.М. Corruption and bribery in towns of the south in Ukraine during the period of 1785-1870 (SCOPUS). *Public Policy and administration*. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas. - 2019. – Vol. 4. – P. 509-523.

8. Черемісін О.В. Mykhailenko G. New Ukraine vs Novorossia: myths and realities of geopolitical changes in the second half of XVIII – in the end of XIX c. *Skhidnoievropeyskyi Istorychnyi Visnyk*, 14, 2020. pp. 36-45. doi: 10.24919/2519-058x.14.197177

1.3.Публікації в іноземних та міжнародних виданнях

9. Черемісін О.В. Культура местного самоуправления в городах Юга Украины в конце 18 – начале 20 веков. VII Международная конференция посвященная проблемам общественных наук «Формирование новых концепций научных исследований психологии и педагогики» (г. Москва, 27 апреля 2013 г.). – М.: Центр гуманитарных исследований «Социум». – С. 128–132.

10. Черемісін О.В. Современные научные исследования по истории городского самоуправления Южной Украины в составе Российской империи конца 18 – начала 20 веков. Университеты мира как центры научных исследований. – Вып. 1. – Тула, 2013. – С. 244-249.

11. Черемісін О.В. Финансирование городского самоуправления Южной Украины из системы земского налогообложения Российской империи 1785 – 1917 годов. Университеты 21 века: исследования в рамках научных школ. – Вып. 1. – Тула, 2013. – С. 176–182.

12. Черемісін О.В. Региональные архивные материалы по истории городского самоуправления российской империи конца 18-начала 20 веков. VIII Международная конференция посвященная проблемам общественных наук «Формирование новых концепций научных исследований психологии и педагогики» (г. Москва, 31 мая 2013 г.). – М.: Центр гуманитарных исследований

«Социум». – С. 57-62.

13. Черемісін О.В. Образ городского самоуправления южной Украины в контексте административного устройства региона. IX Международная конференция посвященная проблемам общественных наук «Формирование новых концепций научных исследований психологии и педагогики» (г. Москва, 29 июня 2013 г.). – М.: Центр гуманитарных исследований «Социум». – С. 38 – 42.

14. Черемісін О.В. Органы самоуправления Южной Украины в конце 18 – начале 20 веков: международным представительством и государственной властью. *Science and education a new dimension*, 2 (3), issue: 18, 2014, P. 50-54.

15. Черемісін О.В. Интеллектуальное наследие сотрудников самоуправления Юга Украины в середине 19 начале 20 веков. Потенциал современной науки. – Липецк: Максимальные информационные технологии, 2014. Вып. 1. – С. 75-82.

16. Черемісін О.В. Municipal budgets of the southern Ukraine at 1785 – 1870. *British journal of science, education and culture*. 1(5) 2014. P. 17-24.

17. Черемісін О.В. The municipal legislation of the southern Ukraine at the 1785 – 1870. *European applied science modern approaches in scientific researches*. Stuttgart, Germany. 2014. P. 22-28.

18. Черемісін О.В. The municipal legislation of the southern Ukraine at the 1870 – 1917. *Applied sciences and technologies in the United States and Europe*. New York. USA. 2014. P. 26-31.

19. Черемісін О.В. М. Herasymenko. The Dialectics of the Authority and Morality on the South of Ukraine at the End of 18th, the Early 20th Centuries Ukrainian policymaker. – Kyiv. – Vol. 2. – 2018. – P. 4-12.

1.4. Публікації у фахових виданнях України.

20. Черемісін О.В. Демографічні процеси в місті Херсоні у 1778-1861 рр. (фахове видання). Південний архів: Збірник наукових праць. Історичні науки. – Херсон, 2003. – Вип. 12. – С. 17–23.

21. Черемісін О.В. Соціальна мобільність населення міста Херсона. Південний архів: Збірник наукових праць. Історичні науки. – Херсон, 2003. – Вип. 13. – С. 51–58.

22. Черемісін О.В. Місцеве самоврядування міст Новоросії (Херсона, Миколаєва, Одеси) у 1778-1861 роках (фахове видання). Південний архів: Збірник наукових праць. Історичні науки. – Херсон, 2004. – Вип. 16. – С. 60–69.

23. Черемісін О.В. Міське землеволодіння і землекористування Одеси наприкінці XVIII - першої половини XIX століть (фахове видання). Південний архів: Збірник наукових праць. Історичні науки. – Херсон, 2005. – Вип. 18. – С. 82–90.

24. Черемісін О.В. Реформування системи органів міського самоврядування в 1820-1860 рр. (фахове видання). Південний архів: Збірник наукових праць. Історичні науки. – Херсон, 2005. – Вип. 20. – С. 21 – 27.

25. Черемісін О.В. Органи місцевого самоврядування міст Новоросії кінця XVIII – першої половини XIX століть: юридичний статус, кордони компетенції, проблеми (фахове видання). Інтелігенція і влада: Громадсько-політичний науковий збірник. Серія: Історія. – Одеса, 2005. – Вип. 5. – С. 82–94.

26. Черемісін О.В. Стан наукової розробки історії міського громадського самоврядування в кінці XVIII – першої половини XIX ст. в історичній літературі (фахове видання). Південний архів: Збірник наукових праць. Історичні науки. – Херсон, 2006. — Вип. 22. – С. 306–320.

27. Черемісін О.В. Земельна власність міст Новоросії в кінці XVIII – першій половині XIX ст. (фахове видання). Український селянин. Збірник наукових праць. – Черкаси: ЧНУ, 2006. – Вип. 10. – С. 212-216.

28. Черемісін О.В. Бюджети міст Новоросії першої половини XIX ст.: юридичний статус, формування та використання (фахове видання). Наукові праці: Науково-методичний журнал. Історичні науки. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2006. – С. 128-133.

29. Черемісін О.В. Участь купецтва Південної України в роботі органів місцевого самоврядування в 1785–1870 роках: джерелознавчий аспект (фахове видання). Південний архів. Зб. наук. праць. Історичні науки – Херсон : Видавництво ХДУ. – 2007. – Вип. 25 – С. 125–134.

30. Черемісін О.В. Взаємовідносини органів міського і станового

самоврядування Південної України кінця XVIII – першої половини XIX ст. (фахове видання). Південний архів. Зб. наук. праць. Історичні науки – Херсон : Видавництво ХДУ. – 2007. – Вип. 26 – С. 244–250.

31. Черемісін О.В. Фінансова політика органів місцевого самоврядування міст Півдня України наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст (фахове видання). Південний архів. Зб. наук. праць. Історичні науки – Херсон : Видавництво ХДУ. – 2008. – Вип. 27 – С. 84–89.

32. Черемісін О.В. Умови функціонування органів місцевого самоврядування Херсона, Миколаєва, Одеси наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. (фахове видання). Південний архів. Зб. наук. праць. Історичні науки – Херсон : Видавництво ХДУ. – 2008. – Вип. 28–29. – С. 174–178.

33. Черемісін О.В. Місцеве самоврядування Південної України кінця XVIII – першої половини XIX ст. (фахове видання). Краєзнавство. Науковий журнал. – 2009. – Вип. 3-4. – С. 222-228.

34. Черемісін О.В. Проблеми розвитку агропромислового комплексу Херсонської області у 2000-2010 рр. (фахове видання). Український селянин. Збірник наукових праць. – 2010. – Вип. 12. – С. 333-335.

35. Черемісін О.В. Місцеве самоврядування Півдня України в організації медичної допомоги населенню XIX ст. (фахове видання). Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : Видавництво ЗНУ, 2010. – Вип. XXIX. – С. 41–50.

36. Черемісін О.В. Міське землекористування Херсона, Миколаєва, Одеси наприкінці XVIII – у першій половині XIX століттях (фахове видання). Історичний архів. Наукові студії: Збірник наукових праць. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – Вип. 5. – С. 75–83.

37. Черемісін О.В. Міське землеволодіння Південної України в кінці XVIII – першій половині XIX ст (фахове видання). Історичний архів. Наукові студії : Збірник наукових праць. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – Вип. 4. – С 75–81.

38. Черемісін О.В. Діяльність міського самоврядування у сфері благоустрою

Херсона, кінець XVIII століття – 1870 р. (фахове видання). Історичний архів. Наукові студії : Збірник наукових праць. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. – Вип. 7. – С 63–74.

39. Черемісін О.В. Участь адміністративного управління в розвитку промисловості м. Херсона, кінець XVIII – перша половина XIX століть (фахове видання). Історичний архів. Наукові студії: Збірник наукових праць. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. – Вип. 6. – С. 63–67.

40. Черемісін О.В. Скарги щодо діяльності органів міського самоврядування та адміністративного управління Херсонської губернії кінця XVIII – початку XX століття (фахове видання). Інтелігенція і влада. – Одеса : Вид-во «Астропринт», 2011. – Вип. 22. – С. 65–84.

41. Черемісін О.В. Суперечності з приводу розмежування міського землеволодіння Херсона наприкінці XVIII ст.. (фахове видання). Гуржіївські історичні читання: Збірник наукових праць. – Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2011. – Вип. 4. – С. 201–203.

42. Черемісін О.В. Методи досліджень з історії місцевого самоврядування Південної України кінця XVIII – початку XX ст. (фахове видання). Література та культура Полісся. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2012. – Вип. 69 – С. 146–156.

43. Черемісін О.В. Історичні умови організації місцевим самоврядуванням Херсона медичної допомоги населенню в кінці XVIII – початку XX ст. (фахове видання). Красзнавство. Науковий журнал. – 2011. – Вип. 2. – С. 138-147.

44. Черемісін О.В. Діяльність міського самоврядування у сфері благоустрою Херсона в 1870 – 1917 рр. (фахове видання). Наукові записки. Серія : Історичні науки. – Вип. 15. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. – С. 307–325.

45. Черемісін О.В. Вибори в Херсоні в 1913 р (фахове видання). Гуржіївські історичні читання. – Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2012. – Вип. 5. – С. 225–228.

46. Черемісін О.В. Професійний портрет діячів міського самоврядування Херсона в кінці XVIII – початку XX ст. (фахове видання). Інтелігенція і влада. – Одеса : «Астропринт», 2012. – Вип. 27. – С. 72–82.

47. Черемісін О.В. Фінанси міського самоврядування Півдня України в кінці XVIII – першій половині XIX ст. (фахове видання). Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : Вид-во ЗНУ, 2012. – Вип. XXXIII. – С. 113–121.

48. Черемісін О.В. Особливості організації адміністративного та муніципального управління Південною Україною в кінці XVIII – початку XX століть (фахове видання). Інтелігенція і влада. – Одеса : Вид-во «Астропринт», 2012. – Вип. 24. – С. 72–85.

49. Черемісін О.В. Фінанси міського самоврядування Півдня України в кінці 18 – першій половині 19 ст (фахове видання). Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету: Вид-во «ЗНУ», 2013. – Вип. 35. – С. 59-65.

50. Черемісін О.В. Діячі міського самоврядування південної України 1785-1870 рр. (фахове видання). Інтелігенція і влада. – Одеса: Астропринт, 2013. – Вип. 28. – С. 19-32.

51. Черемісін О.В. Міське самоврядування Південної України в особах (фахове видання). Література і культура Полісся. Збірник наукових праць. Ніжин: Ніжинський державний університет, 2013. – Вип. 72. – С. 105 – 115.

52. Черемісін О.В. Культура управління містами Півдня України в кінці 18-на початку 20 ст. (фахове видання). Гуржіївські історичні читання. – Черкаси: Вид Чабенко Ю. А., 2013. – Вип. 6. – С. 269-273.

53. Черемісін О.В. Культура управління містами Півдня України в кінці XVIII – на початку XX століть (фахове видання). Гуржіївські історичні читання : Збірник наукових праць. – Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2013. – Вип. 6. – С. 269–272.

54. Черемісін О.В. Міське самоврядування Південної України кінця XVIII ст. – 1870 р. в особах (фахове видання). Література та культура Полісся. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2013. – Вип. 72 – С. 105–113.

55. Черемісін О.В. Міські бюджети Півдня України в 1870 – 1917 рр. (фахове видання). Наукові записки Тернопільського національного університету ім. В.

Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. – Вип. 1. – Ч. 2. – С. 17 – 23.

56. Черемісін О.В. Думська модель міського самоврядування Півдня України у XVIII – XX століттях (фахове видання). *Scriptorium nostrum*. – Вип. 1. – 2016. – С. 62 – 92.

57. Черемісін О.В. Роль самоврядування в розвитку освіти в містах Півдня України кінця XVIII – початку XX ст. (фахове видання). *Scriptorium nostrum*. – Херсон, 2016. – Вип. 6. – С. 55–76.

58. Михайленко Г. М Санітарно-гігієнічна діяльність органів міського самоврядування Південної України у XIX – на початку XX ст.: загальна характеристика та джерела до вичення проблеми (фахове видання). *Scriptorium nostrum*. – Вип. 4. – 2016. – С. 212 – 246.

59. Черемісін О.В. Нова Україна: урбанізаційні та модернізаційні процеси в кінці 18 – початку 20 ст. (фахове видання). Наукові праці історичного факультету ЗНУ. – Вип. 46. – 2016. – С. 53–61.

60. Черемісін О.В. Державна та земська фінансова допомога міському самоврядуванню Півдня України протягом 19 – початку 20 ст. (фахове видання). Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: Вид-во ЗНУ. – 2017. – Вип. 49. – С. 98–102.

61. Черемісін О.В. Роль самоврядування у фінансуванні навчальних закладів Півдня України в кінці 18 – початку 20 ст. (фахове видання). *Scriptorium Nostrum*. – Херсон. – 2017. – Вип. 6. – С. 7-23.

62. Черемісін О.В. Плани політичних партій на реформування міського самоврядування на початку 20 ст. (фахове видання). Література і культура Полісся. Збірник наукових праць. Ніжин: Ніжинський державний університет, 2017. – Вип. 87. – С. 101 – 111.

63. Черемісін О.В. Міські кошториси на Півдні України в 1785 – 1917 рр. (фахове видання). *Scriptorium nostrum*. – Херсон, 2018. – Вип. 10. – С. 262-285.

64. Черемісін О.В. Модернізаційні заходи міського самоврядування Херсона в другій половині 19 – початку 20 ст. (фахове видання). Актуальні питання

гуманітарних наук. – 2018 – Вип. 20. – Ч. 3. – С. 62-82.

65. Черемісін О.В. Михайленко Г. М. Податки та збори з міського населення на Півдні України в 18-19 ст. (фахове видання). Історія торгівлі, податків та мита. – 2018. – Вип. 2. – С. 73-81.

66. Черемісін О.В. Михайленко Г. М. Образ міст Півдня України в мандрівних записках 18-19 ст. (фахове видання). Scriptorium nostrum. – 2018. – Вип. 11. – С. 242-262.

67. Черемісін О.В. Михайленко Г. М. Діяльність міського самоврядування Таврійської губернії в розвитку освіти кінця 18 – початку 20 ст. (фахове видання). Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. Вернадського. Серія історичні наук. – 2019. – Т. 30. - № 2. – С. 37-42.

1.5. Інші (тези конференцій, тощо)

68. Черемісін О.В. Еволюція соціально-економічних відносин у місті Херсоні в 1778-1861 рр. Магістерські наукові студії. Збірник наукових праць магістрантів. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2003. – С. 184-188.

69. Черемісін О.В. Взаємовідносини органів громадського управління з губернською адміністрацією Херсонщини в кінці XVIII – 70-х рр. XIX ст. Гуржіївські історичні читання. – 2007. – С. 204-209.

70. Черемісін О.В. Місцеве самоврядування Південної України кінця XVIII – першої половини XIX ст. Наукові записки Херсонського краєзнавчого музею. Херсон : Айлант, 2007. – С. 332-343.

71. Черемісін О.В. Михайленко Г. М. Дослідження становлення й розвитку земської медицини Південної України другої половини XIX – початку XX ст. в історіографії. Наукові записки Херсонського краєзнавчого музею. Херсон : Айлант, 2007. – С. 232-351.

72. Черемісін О.В. Обговорення умов міських реформ в Херсонській губернії у 1860-х рр. Гуржіївські історичні читання. – 2009. – С. 252-259.

73. Черемісін О.В. Михайленко Г. М. Лікарські з'їзди у структурі земської медицини Південної України кінця XVIII – початку XX ст. Чорноморський літопис. Науковий журнал. – 2010. – Вип. 2. – С. 154-160.

74. Черемісін О.В. Міське землеволодіння Південної України в кінці XVIII – першої половини XIX ст. Історичний архів. Наукові студії. – 2010. – Вип. 4. – С. 75-81.

75. Черемісін О.В. Громадськість Херсонської губернії XIX ст.: погляди на місцеве самоврядування та проблему регіону. Історичний архів. Наукові студії. – 2010. – Вип. 4. – С. 75-81.

76. Черемісін О.В. Актуальні проблеми історії органів міського громадського управління Півдня України кінця XVIII – першої половини XIX ст. Ціннісний вимір політичної діяльності. Матеріали 1 Всеукраїнської науково-практичної конференції 27-29 травня 2010 р. – Херсон : Олді-плюс, 2010. – С. 241-243.

77. Черемісін О.В. Цивільний губернатор та міське самоврядування Херсона: досвід взаємовідносин на початку XX ст. Ціннісний вимір політичної діяльності. Матеріали 2 Всеукраїнської науково-практичної конференції 13-14 травня 2011 р. – Херсон : Олді-плюс, 2011. – С. 279-285.

78. Черемісін О.В. Проблема функціональної організації міського самоврядування Півдня України кінця XVIII – першої половини XIX ст. Глухівські наукові читання. Збірник матеріалів 2 Міжнародної наукової конференції (16-17 листопада 2012 р). – Глухів : Видавець ПП Лисенко, 2012. – С. 151-155.

79. Черемісін О.В. Особливості впровадження міського управління у Григоріюполя в першій половині XIX ст. Ціннісний вимір політичної діяльності. Матеріали 3 Всеукраїнської науково-практичної конференції 26-28 квітня 2012 р. – Херсон : Олді-плюс, 2012. – С. 174-176.

80. Черемісін О.В. Еволюція статусу міського самоврядування Півдня України в кінці XVIII – початку XX ст. Матеріали Криворізької сесії 1 Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (24 листопада 2012 р.). – Кривий Ріг : ТОВ «Інновація», 2012. – Ч. 2. – С. 123-125.

81. Черемісін О.В. Представництво в міському самоврядуванні півдня України наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. Сучасні соціально-гуманітарні дискурси. Матеріали 2 Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною

участю. – Днепропетровськ : ТОВ «Інновація», 2012. – Ч. 2. – С. 193-197.

82. Черемісін О.В. Рефлексії в історії: досвід організації міського самоврядування у сучасному державотворенні. Сучасні проблеми гуманітаристики: світоглядні пошуки, комунікативні та педагогічні стратегії. Збірник матеріалів 2 Всеукраїнської науково-практичної конференції 6 грудня 2012 р. – Рівне : ЗШ КУАП НАН України, 2012. – С. 26-30.

83. Черемісін О.В. Участь населення Півдня України в міському самоврядуванні кінця XVIII – початку XX ст. Людина і держава – плебсологічний вимір. 5 Всеукраїнська науково-практична конференція. Матеріали доповідей і виступів. – К.: Київський університет, 2013. – Вип. 5. – С. 405-407.

84. Черемісін О.В. Технології управління міським самоврядуванням Півдня України в кінці XVIII – початку XX ст. Актуальні проблеми розвитку української культури і науки. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (24 квітня 2013 р.). – Херсон : РВВ Колос, 2013. – С. 92-94.

85. Черемісін О.В. Михайленко Г. М. Приватні положення про прибутки та видатки південноукраїнських міст у 19 столітті. Матеріали Дніпропетровської сесії 2 Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Придніпровські соціально-гуманітарні читання» (м. Дніпропетровськ 22 лютого 2013 р.): у 6-ти частинах. – Д.: ТОВ «Інновація», 2013. – Ч. 4. – С. 62 – 65.

86. Черемісін О.В. Співвідношення поняття місто та розподіл статусу міського самоврядування Півдня України в кінці 18 – початку 20 ст. *Skriptorium nostrum*. – Вип. 1. – 2014. – С. 34 – 46.

87. Черемісін О.В. Деятельность городского самоуправления юга Украины в образовательной сфере в 18 – 20 веках. *Архивариус*. – Киев. – 2015. – С. 19 – 23.

88. Черемісін О.В. Визначення статусу міст на Півдні України в кінці 18 – початку 20 ст. Матеріали 3 Всеукраїнської науково-практичної конференції «Філософські проблеми сучасності». – Херсон: РВВ «Колос», 2015. – С. 188 – 194.

89. Черемісін О.В. Епістолярна спадщина іноземців щодо історії Півдня України кінця 18 – початку 19 ст. Матеріали науково-практичної конференції 16-17 вересня 2016 р. – Каховка. – Вип. 1. – 2016. – С. 171-181.

90. Черемісін О.В. Депутати міського самоврядування Херсона в кінці 18 – початку 19 ст. / О. В. Черемісін. Матеріали 3 Міжнародної наукової конференції : історико-краєзнавчі дослідження : традиції та інновації. – Суми, 2017. – Ч. 1. – С. 118-121.

91. Черемісін О.В. Модернізаційні заходи Одеси в 19-поч. 20 ст. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Південь України». – Одеса: Екологія, 2018. – С. 52-57.

92. Черемісін О.В. Децентралізоване міське самоврядування на Півдні України в 1785-1917 рр. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції «Публічне управління та адміністрування» – Херсон: РВВ «Колос», 2018. – С. 120-123.

93. Черемісін О.В. Образ півдня України в подорожніх путівниках іноземців в кінці XVIII – початку XIX ст. Збірник тез 3 всеукраїнської науково-практичної конференції «Публічне управління та адміністрування». – Херсон : ДВНЗ «ХДАУ», 2019. – С. 229-234.

Навчально-методичні публікації

94. Черемісін О.В. Методичні рекомендації для підготовки студентів 1 курсу до семінарських занять з історії України. Спеціальність: 6.050200 – «Менеджмент організацій», 6.050100 – «Економіка підприємств». Методичні рекомендації. – Херсон: РВВ “Колос”, 2008. – 56 с.

95. Навчально-методичні рекомендації для підготовки студентів 1 курсу до семінарських занять з історії України. Спеціальність: 6.05100 – «Облік і аудит». Навчально-методичні рекомендації. – Херсон: РВВ "Колос", 2008. – 136 с.

96. Черемісін О.В. Історія України. Методичні рекомендації для підготовки до семінарських занять та самостійної роботи студентів 1 курсу. Історія України. Методичні рекомендації. – Херсон: "Айлант", 2008. – 65 с.

97. Черемісін О.В. Методичні рекомендації для підготовки студентів 1 курсу до семінарських занять з історії України. Спеціальність: 6.050200 – «Менеджмент організацій», 6.050100 – «Економіка підприємств». Методичні рекомендації. – Херсон: РВВ “Колос”, 2008. – 56 с.

98. Черемісін О.В. Методичні рекомендації для підготовки екзаменаційної сесії з історії України. Методичні рекомендації для підготовки до екзаменаційної сесії з історії України. – Херсон: РВВ «Колос», 2009. – 46 с.

99. Черемісін О.В. Методичні рекомендації для індивідуальної роботи та самоперевірки знань з курсу «Історія України». Методичні рекомендації для індивідуальної роботи та самоперевірки знань з курсу «Історія України». – Херсон: РВВ Колос. – 2009. – 46 с.

100. Черемісін О.В. Вдовиченко Є.В. Методичні матеріали до теми «Моя Україна – вільна держава». Методичні матеріали до теми «Моя Україна – вільна держава». – Херсон: РВВ «Колос», 2011. – 57 с.

101. Методичні рекомендації з історії України для студентів 1 курсу економічного університету. Методичні рекомендації з історії України для студентів 1 курсу економічного університету. – Херсон: Вид-во «Колос», 2011. – 56 с.

102. Берегова Г. Д. Методичні рекомендації для самостійної роботи студентів з історії української культури. Херсон : РВВ «Колос», 2012. – 46 с.

103. Берегова Г.Д., Вдовиченко Є.В. Методичні рекомендації для самостійного вивчення теми «Україна – єдина країна» з дисципліни «Історія української культури». Херсон: РВВ «Колос». – 2014. – 14 с.

104. Вдовиченко Є. В. Методичні рекомендації з історії України для студентів 1 курсу денної та заочної форм навчання. Херсон : РВВ «Колос». – 2015. – 86 с.

105. Берегова Г.Д., Герасименко М.В. Лекторій з соціології: навчально-методичний посібник для студентів аграрного ВНЗ. – Херсон : ДВНЗ «ХДАУ», 2018. – 184 с.

Цибуленко Лариса Олександрівна

Цибуленко Лариса Олександрівна

(25.09.1964, м. Кременчук Полтавської обл.) – кандидат історичних наук (2002 р.), доцент (2004 р.). У 1981 р. закінчила середню школу № 13 м. Кременчука. Працювала маркувальницею на Кременчуцькій взуттєвій фабриці. У 1983-1988 рр. навчалась на історичному факультеті Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка, отримавши диплом зі спеціальності «Історія (спеціалізація: археологія та музеєзнавство)». З серпня 1988 р. працювала викладачем історії Херсонського спеціалізованого професійно-технічного училища № 2, з 1993 р. – завідувач кабінетом кафедри історії Херсонського державного педагогічного інституту, з 1994 р. – викладач кафедри історії Херсонського державного педагогічного інституту. З листопада 1995 по листопад 1998 р. навчався в аспірантурі Херсонського державного педагогічного інституту. У 2002 р. захистила кандидатську дисертацію «Діяльність органів самоврядування Одеси,

Миколаєва, Херсона щодо формування і розвитку муніципальної земельної та виробничої власності в кінці XIX – на початку XX століття». Науковий керівник – В.М. Дарієнко.

З листопада 1998 р. – викладач кафедри загальної історії та соціальних наук Херсонського державного педагогічного інституту, з листопада 2001 р. – асистент, з квітня 2002 р. – старший викладач кафедри всесвітньої історії та історіографії Херсонського державного педагогічного університету.

З липня 2002 р. працювала на посаді доцента кафедри історії державності України Херсонського юридичного інституту Національного університету внутрішніх справ; з серпня 2006 р. – заступник декана, з вересня 2006 р. – декан юридичного факультету Херсонського юридичного інституту Харківського національного університету внутрішніх справ. З червня 2008 р. працює на посаді завідувача кафедри історії України та методики викладання Херсонського державного університету. Сфери наукових інтересів: історія Півдня України XIX-XX ст., історія міського самоврядування XIX-XX ст., суспільно-політичні процеси в Україні XX ст., регіоналістика, урбаністика. Досліджує історію міст Півдня України, розвиток муніципального виробництва і системи самоврядування в кінці XIX – на початку XX ст., соціальну політику радянського тоталітарного режиму. Керує науковим дослідженням аспіранта. Автор і упорядник близько 60 публікацій (зокрема, 2 монографій, 1 біографічного довідника, близько 30 наукових статей).

Монографії Л.О. Цибуленко, що стосуються історії Південної України:

Органи самоврядування Одеси, Миколаєва, Херсона у розбудові муніципальної земельної та виробничої власності в кінці XIX – на початку XX століття. – Херсон: Айлант, 2003. – 160 с.

Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сього-дення та перспективи розвитку. Херсонська область. – К.: Знання України, 2010. – 447 с. (у співавторстві з В.П. Андрущенком., Ю.І.Беляєвим та ін.; разом тридцять чотири особи).

Найважливіші статті Л.О. Цибуленко, що стосуються історії Південної України:

Формування та розвиток муніципальної земельної власності на основі Міського положення від 16 червня 1870 р. // Сторінки історії: Зб. наук. пр. – Вип. 13. – К.: Національний технічний університет України «КПІ», 1999. – С. 33-48.

Становлення муніципального скотопереробного виробництва у містах: Одесі, Миколаєві та Херсоні у кінці XIX – на початку XX ст. // Південний архів: Збірник наукових праць. Історичні науки. – Херсон: Айлант, 1999. – Вип. I. – С. 109-117.

Органи самоврядування Одеси, Миколаєва і Херсона у розвитку транспортних систем Півдня України у другій половині XIX – на початку XX століття // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Тандем-У, 1999. – Вип. VII. – С. 187-195.

Розвиток муніципальної земельної власності Одеси, Миколаєва та Херсона після контрреформи 1892 р. // Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету: Південна Україна XVIII-XIX століття. – Вип. 5. – Запоріжжя: РА «Тандем-У», 2000. – С. 133-139.

Аграрний сектор муніципальної економіки Одеси, Миколаєвої Херсона у кінці XIX – на початку XX століття як форма поєднання громадського землеволодіння та приватного землекористування // Український селянин: Праці Науково-дослідного інституту селянства / Інститут історії України НАН України. – Черкаси, 2001. – Вип. 3. – С. 186-190.

Водопостачання в системі муніципальних підприємств Півдня України наприкінці XIX – на початку XX ст. // Сторінки історії: Збірник наукових праць (Національний технічний університет України КПІ) / Відп. ред. Н.Ф. Гнатюк. – К.: ІВЦ «Видавництво «Політехніка», 2003. – Вип. 17. – С. 157-170.

Муніципальна власність як економічна основа міського самоврядування Одеси, Миколаєва та Херсона (кінець XIX – початок XX ст.) // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – Харків, 2003. – Вип. 24. – С. 184-189.

Одеса – провідник муніципального виробництва Півдня України // Сторінки історії: Збірник наукових праць (Національний технічний університет України

КП) / Відп. ред. Н.Ф. Гнатюк. –К.: ІВЦ «Видавництво «Політехніка», 2004. – Вип. 20. – С. 194-203.

Фінансово-майновий фактор у системі розбудови самоврядування міської громади в кінці ХІХ – на початку ХХ століття (на матеріалах міст Херсона, Одеси, Миколаєва) // Південний архів: Збірник наукових праць. Історичні науки. – Херсон, 2005. – Вип. ХХ. – С. 79-86 (у співавторстві із Г.В. Цибуленком).

Повсякденність та соціалізація безпритульних дітей в інтернатних закладах у 20-х роках ХХ ст. в УСРР (за матеріалами Херсонщини) // Культурологічний вісник: Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянщини. – Запоріжжя: ЗНУ, Просвіта, 2012. – Вип. 29. – С. 35-38 (у співавторстві із Т.Б. Букреєвим).

Електронний код доступу: <https://www.lyman.name/DosHist1/Pers/CybulenkoLarysaOleksandrivna.html>

Електронний код доступу: http://www.archaeology.univ.kiev.ua/home/index.php?option=com_content&view=category&id=503&Itemid=101

МАРЧЕНКО ОЛЕГ МИКОЛАЙОВИЧ

кандидат історичних наук, доцент. Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка. Факультет історії та права ЦДПУ ім. В.Винниченка.

Тема кандидатської дисертації: Міське самоврядування Півдня України у другій половині XIX століття.

Коло наукових інтересів: Історична персоналістика; місцеве самоврядування; політична, соціально-економічна історія України та Російської імперії XIX – початку XXI століть; етнографія народів світу; світові економіко-географічні процеси. Автор більше 30 наукових та навчально-методичних праць.

Основні публікації:

Навчальні посібники:

Загальна етнографія: Курс лекцій для студентів ВНЗ

Етнографія слов'янських народів: Курс лекцій для студентів ВНЗ.

Історія слов'янських народів. Частина перша. Історія Русі, Московської держави.

Російської імперії до кінця XVIII ст.: Курс лекцій

Історія слов'янських народів. Частина друга. Історія південних і західних слов'ян від епохи середньовіччя до кінця XVIII ст.: Курс лекцій

Статті:

Деякі аспекти виборчого процесу в Україні на основі міських реформ 1870 – 1892 рр.

Міське самоврядування як чинник формування громадянського суспільства та міської еліти (на прикладі міст Південної України другої половини XIX ст.)

Болгарська діаспора Кіровоградщини: минуле й сучасне

Державне будівництво та місцеве самоврядування

Використання етнологічного матеріалу у шкільному курсі історії України та всесвітньої історії: теоретико-методичний аспект.

Дорошева Антоніна Олександрівна

(09.07.1981, с. Ларжанка Ізмаїльського р-ну Одеської обл.) – кандидат історичних наук (2009 р.).

В 1998 р. закінчила Ізмаїльській регіональний педагогічний ліцей. У 1998 – 2003 рр. навчалася на історичному факультеті Ізмаїльського державного гуманітарного університету, отримала диплом зі спеціальності “Педагогіка і

методика середньої освіти. Історія”, здобула кваліфікацію вчителя історії та правознавства.

2003 – 2004 рр. – навчання в магістратурі ІДГУ – диплом зі спеціальності “Педагогіка і методика середньої освіти. Історія”, здобуття кваліфікації магістра педагогічної освіти, викладача історії; 2004 – 2007 рр. – навчання в аспірантурі Ізмаїльського державного гуманітарного університету.

З 2004 р. – викладач кафедри всесвітньої історії Ізмаїльського державного гуманітарного університету.

У 2009 р. захистила кандидатську дисертацію “Самоврядування в приморських містах Півдня України в другій половині ХІХ ст.”.

Науковий керівник – Л.Ф. Циганенко.

З 2010 р. – старший викладач кафедри всесвітньої історії, з 2015 р. – кафедри української та всесвітньої історії та культури Ізмаїльського державного гуманітарного університету.

З квітня 2016 р. – старший викладач кафедри гуманітарних наук Дунайського факультету морського та річкового транспорту КГАВТ ім. П. Конашевича-Сагайдачного.

У спектрі наукових інтересів переважають питання культурноосвітнього та економічного розвитку міст Півдня України ХІХ – початку ХХ ст., а саме, запровадження міських Положень 1863, 1870 та 1892 років та їх вплив на подальший фінансово-майновий розвиток міст; благодійна, соціальна та культурно-освітня діяльність органів міського самоврядування Одеси, Миколаєва й Херсона; робота міської влади щодо розширення мережі портових споруд і підвищення ефективності їх експлуатації; економічні, політичні та соціокультурні аспекти історичного розвитку Південної Бессарабії; основні вектори сучасного економічного розвитку Південного регіону.

Авторка 18 наукових статей.

Найважливіші статті А.О. Дорошевої, що стосуються історії Південної України:

Благодійна та культурно-освітня діяльність органів міського самоврядування Одеси, Миколаєва та Херсона в 90-х рр. ХІХ ст. // Бахмутський шлях. Літературне та наукове історикофілологічне видання. – Луганськ, 2006. – Вип. 1 – 2. – С. 188 – 193.

Реформа міського самоврядування 1892 р. та її особливості // Наукові записки з української історії: збірник наукових статей. – Тернопіль, 2007. – № 19. – С. 134 – 140.

Реформа міського самоврядування в Одесі (60-ті рр. ХІХ ст.) // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету: Історичні науки. Педагогічні науки. Філологічні науки: збірник наукових праць. – Ізмаїл, 2007. – Вип. 22. – С. 19 – 22.

Доброчинна та культурно-освітня діяльність органів самоврядування південноукраїнських міст у 70 – 80-х рр. ХІХ ст. // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету: Історичні науки. Педагогічні науки. Філологічні науки: збірник наукових праць. – Ізмаїл, 2007. – Вип. 23. – С. 11 – 14.

Участь органів самоврядування Одеси у розбудові міського господарства у другій половині ХІХ ст. // Гілея (науковий вісник): Збірник наукових праць. – К., 2009. – Вип. 24. – С. 28 – 32.

Виникнення міст Одеса, Херсон та Миколаїв // Матеріали за 10 – а міжнародна наукова практична конференція, “Динаміката на сьвременната наука”, – София: “Бял ГРАД-БГ”, ООД, 2014. – Том 5. История. Философия. – С. 14 – 16.

Самоврядування в приморських містах Півдня України у другій половині ХІХ ст. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя, 2014. – Вип. 41. – С. 85 – 89.

Создание украинско-молдавско-румынского Еврорегиона “Нижний Дунай” // Journal of Danubian Studies and Research, Vol. 5, no. 2/2015, p. 28 – 35.

Участь органів самоврядування Херсона та Миколаєва у розбудові міського господарства в другій половині XIX ст. // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. – 2015. – № 5 (306). – С. 27 – 32.

Семенов Микола Олегович.

Місто Ізмаїл.

Семенов М.О. Курсова робота з дисципліни Історія України на тему: «Міське самоврядування міст Південної Бессарабії під час Першої світової війни (на прикладі м. Ізмаїл)». ІДГУ. Ізмаїл – 2017. – 33 с.

Семенов М.О. Курсова робота з дисципліни Історія України на тему: «Міське самоврядування міст Південної Бессарабії на поч. XX ст. (на прикладі м. Ізмаїл)». ІДГУ. Ізмаїл – 2018. – 31 с.

Семенов М.О. Магістерська робота з дисципліни Історія України на тему: «Самоврядування міст Південної Бессарабії на початку XX ст. (на прикладі м. Ізмаїл, Рені та Болград)». ІДГУ. Ізмаїл – 2019. – 81 с.

Семенов М. Діяльність органів самоврядування м. Рені на початку XX ст.

Науковий пошук студентів XXI ст.: актуальні питання гуманітарних і соціально-економічних наук / За матеріалами У Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Ізмаїл: РВВ ІДГУ, 2019. – 364 с. – 325 – 328.

Семенов М. Фінансово-майнова діяльність органів міського самоврядування Південної Бессарабії на початку XX ст. (на прикладі м. Болград). Наука та інновації – 2019: теорія, методологія та практика: матеріали міжнародної наукової конференції (Т.5), 6 грудня, 2019 рік. Запоріжжя, Україна: МЦНД. – С. 123 – 125.

РОЗДІЛ 2. ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ В РІЗНИХ ГАЛУЗЯХ

2.1. Загальна характеристика міст Півдня України

На території сучасних Миколаївської, Одеської і Херсонської областей знаходилося 19 міст: губернський і повітовий центр Херсон, Одеса і Миколаїв (як центри відповідних градоначальств, а Одеса, крім того, й центр однойменного повіту), повітові міста Акерман, Ананіїв, Ізмаїл, Олешки, заштатні міста Рені, Болград, Кілія, Вознесенськ, Ольвіополь, Овідіополь, Маяки, Очаків, Берислав, Березовка, Генічеськ, Балта.

Наведемо характеристику цих міст за Всеросійським переписом 1897 р.

Таблиця 2.1.

Розподіл мешканців Акерманського та Ізмаїльського повітів Бессарабської губернії, Ананіївського, Одеського, Херсонського повітів і частини Єлисаветградського повіту Херсонської губернії й Дніпровського повіту Таврійської губернії за переписом 1897 року за статтю [1]

Місто, повіт	Кількість населення		
	чоловіків	жінок	всього
Акерман Акерманського повіту Бессарабської губернії	14267 (50,5 %)	13991 (49,5 %)	28258
Ананіїв Ананіївського повіту Херсонської губернії	8167 (48,9 %)	8517 (51,1 %)	16684
Берислав Херсонського повіту Херсонської губернії	5950 (49,9 %)	6199 (51,0 %)	12149

Болград Ізмаїльського повіту Бессарабської губернії	6233 (50,7 %)	6067 (49,3 %)	12300
Вознесенськ Єлисаветградського повіту Херсонської губернії	8174 (51,9 %)	7574 (48,1 %)	15748
Ізмаїл Ізмаїльського повіту Бессарабської губернії	11086 (49,7 %)	11209 (50,3 %)	22295
Кілія Ізмаїльського повіту Бессарабської губернії	5816 (50,1 %)	5802 (49,9 %)	11618
Маяки Одеського повіту Херсонської губернії	2257 (49,3 %)	2318 (50,7 %)	4575
Миколаїв(до 1900 р. – військове губернаторство, після 1900 р. – градоначальство)	49441 (53,7 %)	42571 (46,3 %)	92012
Овідіополь Одеського повіту Херсонської губернії	2620 (50,5 %)	2567 (49,5 %)	5187
Одеса – градоначальство	216792 (53,7 %)	187023 (46,3 %)	403815

Олешки Дніпровського повіту Таврійської губернії	4224 (46,9 %)	4775 (53,1 %)	8999
Ольвіополь Єлисаветградського повіту Херсонської губернії	3359 (48,8 %)	3525 (51,2 %)	6884
Очаків Одеського повіту Херсонської губернії	6265 (58,1 %)	4521 (41,9 %)	10786
Рені Ізмаїльського повіту Бессарабської губернії	3614 (52,1 %)	3327 (47,9 %)	6941
Херсон Херсонського повіту Херсонської губернії	29942 (50,7 %)	29134 (49,3 %)	59076
Всього	378207 (52,7 %)	339120 (47,3 %)	717327

Дані цієї таблиці свідчать, що співвідношення чоловіків і жінок у досліджуваному регіоні було задовільним. Перевищення кількості осіб чоловічої статі над жіночою (на 5,4 %), особливо в Одесі, Миколаєві і Очакові можна пояснити кількома чинниками: 1) природним, коли на 100 дівчаток народжувалося від 107 до 110 хлопчиків; 2) у зазначених містах проживала велика кількість військових, яка не мала родин, а також прийдешніх з інших регіонів заробітчан.

Таблиця 2. 2.

Розподіл мешканців міст Акерманського та Ізмаїльського повітів Бессарабської губернії, Ананьївського, Одеського, Херсонського повітів і

частини Єлисаветградського повіту Херсонської губернії й Дніпровського повіту Таврійської губернії за переписом 1897 за статтю і віком [2].

Чоловіки														
Місто	0	1 - 9	10 - 19	20 - 29	30 - 39	40 - 49	50 - 59	60 - 69	70 - 79	80 - 89	90 - 99	100 і більше	Неві-домого віку	Всього
Акерман	461	3276	3013	2428	1762	1389	979	596	271	66	19	5	2	14267
Ананьїв	278	2145	1840	1047	982	750	517	359	163	68	16	2	0	8167
Берислав	210	1362	1383	856	770	537	422	269	99	37	4	1	0	5950
Болград	161	1429	1505	737	805	618	482	342	117	31	4	2	0	6233
Вознесенськ	252	1889	1707	1683	1055	686	489	253	117	35	8	0	0	8174
Ізмаїл	310	2578	2766	1529	1294	1048	652	555	235	96	18	3	2	11086
Кілія	190	1540	1430	741	663	469	357	235	127	51	13	0	0	5810
Маяки	88	606	532	261	285	178	143	106	50	6	1	1	0	2257
Миколаїв	1245	8922	8640	13016	7345	4725	2900	1620	720	251	39	5	13	49441
Овідіополь	96	739	614	303	298	225	185	113	32	15	0	0	0	2620
Одеса	4777	34190	36774	60003	34039	23479	13366	6897	2629	501	51	9	77	216792
Олешки	171	1151	900	576	552	383	238	151	78	18	2	0	4	4224
Ольвіополь	124	823	819	498	409	285	195	119	55	26	4	2	0	3359
Очаків	133	1168	996	2479	551	395	259	176	71	29	7	0	1	6265
Рені	104	823	746	577	510	387	230	154	63	20	0	0	0	3614
Херсон	884	6192	5913	6069	4141	2765	1950	1269	518	139	19	4	79	29942
Всього	9484	68833	69578	92803	55461	38319	23364	13214	5345	1389	205	34	178	378207
У відсотках	2,51	18,20	18,40	25,54	14,66	10,13	6,18	3,49	1,41	0,36	0,05	0,01	0,04	100
Жінки														
Місто	0	1 - 9	10 - 19	20 - 29	30 - 39	40 - 49	50 - 59	60 - 69	70 - 79	80 - 89	90 - 99	100 і більше	невідомо-го віку	Всьо-го
Акерман	431	3301	3357	1939	1735	1259	956	595	314	79	22	0	3	13991
Ананьїв	290	2160	2050	1185	1021	692	577	328	148	47	15	2	2	8517
Берислав	176	1474	1558	882	736	529	426	259	112	35	12	0	0	6199
Болград	145	1407	1493	848	728	573	412	280	126	42	7	5	1	6067

Вознесенськ	273	1786	1875	1177	968	622	446	262	131	27	8	0	2	7574
Ізмаїл	318	2653	2871	1502	1321	940	693	549	243	89	21	7	2	11209
Кілія	188	1516	1527	786	659	460	318	212	100	28	6	2	0	5802
Маяки	89	640	473	351	267	192	157	104	49	9	6	0	1	2318
Миколаїв	1199	8975	9129	7408	5866	3898	2998	1793	958	278	52	8	9	42571
Овідіополь	90	791	461	338	297	254	149	111	52	22	2	0	0	2567
Одеса	4681	34156	40020	36584	28273	18994	12653	7442	3184	815	119	17	85	187023
Олешки	163	1213	1208	651	562	380	281	188	89	29	9	0	2	4775
Ольвіополь	111	874	884	559	402	292	206	126	36	26	7	2	0	3525
Очаків	155	1199	1064	653	510	348	292	176	92	28	1	2	1	4521
Рені	102	822	708	548	445	291	209	136	49	13	3	1	0	3327
Херсон	851	6293	6714	4475	3816	2757	2049	1267	640	146	34	5	87	29134
Всього	9262	69260	75392	59886	47606	32481	22822	13828	6323	1713	321	51	195	29134
У відсотках	2,73	20,42	22,23	17,66	14,04	9,57	6,73	4,08	1,86	0,50	0,09	0,02	0,06	100
Всього чоловіків і жінок	18746	138093	144970	152689	103067	70800	46186	27042	11668	3102	526	85	373	717327
У відсотках	2,61	19,25	20,21	21,29	14,37	9,87	6,44	3,77	1,62	0,43	0,07	0,01	0,05	100

Таким чином, у зазначених містах особи дитячого віку(0 – 9 років) склали 21,86 % від усієї кількості населення, дитячого і юнацького(10 – 19 років) 20,21 %, отже 2/5 мешканців мали вік до 20 років. Осіб працездатного віку нараховувалося 51,97 %, в т. ч. у віці – 20 – 29 років – 21,29 %. Вищезазначене свідчить, що близько 2/3 міського населення південних міст становили молоді люди, на старші вікові групи припадало трохи більше третини. Безперечно, можна зробити такий висновок, що середня тривалість життя була невеликою. Якщо спробувати розглянути національний склад населення досліджуваного регіону за переписом 1897 року, то нашою проблемою на певну трудність: серед 14 питань переписного листа не знаходимо такого, який би визначав національність мешканця Російської імперії, але питання 11 вимагало дати відповідь про рідну мову, що у більшості випадків свідчило і про національність(хоча поняття «рідна

мова» не завжди визначає національність людини). В нашому дослідженні рідна мова умовно ідентифікується з національністю.

Таблиця 2. 3.

Розподіл мешканців міст Акерманського та Ізмаїльського повітів Бессарабської губернії, Ананьївського, Одеського, Херсонського повітів і частини Єлисаветградського повіту Херсонської губернії й Дніпровського повіту Таврійської губернії за переписом 1897 за рідною мовою (національністю) [3].

Місто	Кількість осіб, які розмовляли мовою							
	Українською	Російською	Єврейською	Модавською	Болгарською	Німецькою	Грецькою	Іншими мовами
Акерман	15183	5724	5573	-	288	218	-	1272
Ананьїв	7205	1434	3514	4174	-	35	-	357
Болград	306	1391	1199	622	8478	15	40	249
Вознесенськ	5644	2583	5879	1243	-	124	-	275
Ізмаїл	8271	7797	2736	1589	936	63	503	400
Кілія	4555	2200	2044	2495	87	18	44	172
Маяки	944	2865	644	-	-	44	-	78
Миколаїв	7780	61023	17949	82	87	-	214	4877
Овідіополь	2785	1997	387	-	-	7	-	11
Одеса	37925	198233	124517	488	600	10248	5086	26718
Олешки	1951	6250	737	-	-	7	-	54
Ольвіополь	5022	271	1480	-	-	34	-	77
Очаків	5294	3508	1430	-	7	88	-	459

Рені	1372	1190	730	2612	650	29	139	219
Херсон	11591	27902	17162	-	-	-	-	2421
Всього	115828	324368	185981	13305	11133	10930	6026	37639
У відсотках	16,4	46,0	26,37	1,89	1,58	1,55	0,85	5,34

Отже, у зазначених 16 містах Півдня України у 1887 році проживало 705210 осіб, з яких українці склали 16,42 %, росіяни – 46 %, євреї – 26,37 %, разом – 88,79 %. З інших народів, які населяли досліджуваний регіон, відзначимо білорусів, болгар, вірмен, гагаузів, греків, латишів, молдаван, німців, поляків, сербів, татар, французів, циганів, чехів, шведів. Таким чином, південноукраїнські міста були багатонаціональними, але переважали росіяни, євреї і українці.

Таблиця 2. 4.

Розподіл населення міст Бессарабської і Херсонської губерній за станами за переписом 1897 року [4].

Стани	Губернії		
	Бессарабська	Таврійська	Херсонська
Дворяни потомствени та їх родини	5592	8460	20057
Дворяни особові, чиновники не з дворян та їх родини	6174	8013	18913
Особи духовного звання всіх християнських віросповідань та їх родини	2397	1696	3348

Потомственні та особові почесні громадяни та їх родини	2362	3056	7203
Купці та їх родини	2611	5316	9971
Міщани	231841	148949	494110
Селяни	34652	95557	193983
Військові козаки	525	166	1708
Інородці	11	61	44
Фінляндські уродженці без різниці станів	15	19	33
Особи, які не належать до вказаних станів	1516	2299	14983
Особи, які не вказали свого стану	438	1568	2760
Всього російських підданих	288134	275180	767113
Іноземні піддані	5198	14136	21747
Всього російських та іноземних підданих	293332	289316	788960

Таким чином, соціальний склад населення міст Бессарабської, Таврійської і Херсонської губерній характеризується наступними даними: дворяни

потомственні та їх родини – 34109 осіб (2,49 %), дворяни особові, чиновники не з дворян та їх родини – 33100 (2,41 %), особи духовного звання всіх християнських віросповідань та їх родини – 7441 (0,54 %), потомственні та особові почесні громадяни та їх родини – 12621 (0,92 %), купці та їх родини – 17898 (1,3 %), міщани – 874900 (63,77 %), селяни – 324192 (23,64 %), військові козаки – 2399 (0,17 %), іногородці – 116 (0,008 %), фінляндські уродженці без різниці станів – 63(0,002 %), особи, які не належать до вказаних станів – 18798 (1,37 %), особи, які не вказали свого стану – 4766 (0,35 %), іноземні піддані – 41081 особа (3,0 %). Отже, основну частину населення міст зазначених трьох губерній склали міщани і селяни (87,41 %), привілейовані й імущі верстви: дворяни потомственні й особові, почесні громадяни, особи духовного звання й купці становили всього 7,66 % населення від усієї кількості міст, але саме вони головним чином обирали гласних до міських дум, саме з їхнього складу формувався апарат міського самоврядування.

Наступна таблиця засвідчує склад населення міст за віросповіданням.

Таблиця 2. 5.

Розподіл населення за віросповіданням у містах Півдня України за переписом 1897 року [5].

Конфесії	Губернії		
	Бессарабська	Таврійська	Херсонська
Православні й єдиновірці	162177	180253	490226
Старообрядці та ті, що ухиляються від православ'я	10541	1609	6244
Вірмено – григоріанці	1451	5210	2148
Вірмено –	44	1066	72

католики			
Римо – католики	7244	9355	32842
Лютерани	1735	3885	11353
Реформатори	43	83	559
Баптисти	7	6	194
Меноніти	1	294	36
Англiканці	3	102	159
Решта християнських сповідань	11	15	57
Караїми	48	5868	1965
Іудеї	109655	39333	240968
Мусульмани	372	42230	2133
Всього	293332	289316	788956

Отже, у містах південного регіону (включаючи Крим) перше місце серед усіх конфесій займали православні (66,71 %). За ними йшли іудеї (28,43 %), досить численними були римо – католики (3,6 %), а в Криму – караїми (0,57 %) і мусульмани (3,26 %), найбільше старообрядців мешкало у містах Бессарабської й Херсонської губерній – 16785 осіб.

Зупинимося на характеристиці деяких міст Півдня України.

Одеса – повітове й портове місто Херсонської губернії, при Чорному морі, в 1728 верстах від С. – Петербурга й 221 ½ верстах від губернського міста, під 46 ° 29' південної широти й 30 ° 42' східної довготи (від Гринвіча).

Одеса – четверте (після С. Петербурга, Москви й Варшави) місто Росії за кількістю населення. Одеса – одне з найбільш упорядкованих міст; прекрасно вимощене гранітом і вапняком, відрізнялося значним числом розкішних будинків,

вибудуваних у класичному, романському й інших стилях, архітекторами – художниками – Фраполі, Далаква, Торрічеллі, Боффо, Моранді, Оттоном, Кокленом, Гонсіровським й іншими. Кращі вулиці міста – Дерibasівська, Єкатерининська, Старопортофранківська й Ришельєвська.

Площі: Соборна з кафедральним собором, пам'ятником князеві Воронову, сквером і фонтаном; Біржова, з будинками думи, міської публічної бібліотеки й англійського клубу (перед будинком думи пам'ятник – фонтан А. С. Пушкіна); Театральна, із чудовим будинком нового міського театру й з квітковим сквером; Пале – Рояль – рід критого гостинного двору, з тінистими алеями й фонтаном; Єкатерининська, з пам'ятником імператриці Катерині II; Куликове – Поле, де влаштовуються народні гулянки. З бульварів кращий – Миколаївський, із прекрасним видом на море й місто, гігантськими(200 щаблів, 10 широких площадок) мармуровими сходами, що спускаються в приморську частину міста, пам'ятником герцогові Ришельє, дитячим садом, гротом з місцевого вапняку. Новий бульвар, з видом на весь порт. Громадські сади: Міський (Дерibasівський) і Старий Ботанічний, з міським розплідником рослин. Торговельні площі: Олександрівська (грецький базар і водопій), Новий базар, з величезним критим ринком, Старий базар; Прохорівська(речовий ринок) і інші. Михайлівський плац для навчання військ, із циклодромом велосипедистів. Олександрійський парк (24,5 десятини), заснований в 1875 р. імператором Олександром II, з його пам'ятником.

Одеса мала великий міський водопровід (з 1873 р.), з водою з Дністра, проведений за 40 верст; щоденна витрата води перевищувала 2 млн. цебер. У зв'язку з водопроводом – каналізація (з водостоками, колекторами й полями зрошення), довжиною в 76 верст, що коштувало місту, з 1862 по 1894 р. 1,12 млн. руб. Електричне (головним чином у порту) і газове освітлення.

У місті розміщалося 24 православні церкви(з них одна грецька), Успенський і Херсонський архієрейський чоловічі монастирі, Архангело – Михайлівський жіночий монастир, 3 старообрядницькі церкви, церкви вірмено – григоріанська, католицька, лютеранська, реформаторська; караїмська кінаса, 8 синагог, 28

єврейських молитовень. 5 цвинтарів: 3 християнських і 2 єврейських; Імператорський Новоросійський університет, 3 казенні гімназії, приватна гімназія, 2 прогімназії, 2 казенних і приватні реальні училища, міське комерційне й 2 приватні комерційні училища, духовна семінарія, духовне училище, піхотне юнкерське училище, 3 шести – і чотирикласні міські училища (одне з них з ремісничими класами й майстернями), міське ремісниче училище, з 4 майстернями; технічне залізничне училище; школа десятників будівельної справи; борошномельне училище; ремісниче училище єврейського товариства «Праця»; нижча школа садівництва й городництва при одеському відділенні Імператорського громадського садівництва, караїмське училище. Жіночі навчальні заклади: 2 казенних і 4 приватні гімназії; інститут шляхетних дівиць; притулок слов'янських дівиць; 4 – класне єврейське професійне училище; комерційні курси; міське дівоче училище; єпархіальне жіноче училище при Архангело – Михайлівському монастирі; єврейське дівоче училище. Для обох статей: художня школа й училище 1 розряду при одеському товаристві образотворчих мистецтв; музичні курси при одеському відділенні імператорського російського музичного товариства; училище глухонімих; 7 училищ при церквах іновірців; кілька приватних училищ, народні, народні училища, церковно – парафіяльні школи й школи грамотності. Число учнів, уважаючи дитячі притулки, 3 казенних, 6 суспільних. 32 приватні єврейські училища й 95 хедерів, досягає 20924 (1894 р.).

При Новоросійському університеті: Товариство натуралістів, що видає «Записки Новоросійського товариства натуралістів»; Юридичне товариство; Історико – філологічне товариство, що видає «Літопис товариства»; агрономічна й магнітно – метеорологічна обсерваторії. Товариства: образотворчих мистецтв; південноросійських художників; драматичний гурток з міською народною аудиторією на 1000 чоловік; Імператорське товариство історії й стародавностей російських, х музеєм при ньому; Товариство сільського господарства південної Росії; одеське відділення Імператорського товариства садівництва; одеське відділення Імператорського технічного товариства, з 9 секціями, власним

будинком і лабораторією; Товариство практичних лікарів (з 1849 р.), що видає «Южнорусскую медицинскую газету» і Товариство російських лікарів (з 1893 р.); Бальнеологічне товариство; кримський гірський клуб; кілька станових клубів і громадських зборів. Міська публічна бібліотека, що має більше 80 тисяч томів; безкоштовна міська читальня; земсько – статистичне бюро (з 1890 р.); 2 театри; комітет торгівлі й мануфактур (з 1875 р.); біржа (з 1796 р.), з арбітражною комісією. Хрестовоздвиженський ярмарок, що не має великого значення(привіз на 64 тис. руб., продаж на 30 тис. руб). Торговельних площ і базарів 23, у тому числі 8 продовольчих ринків, 3 зернових, 2 кінних, 3 сінних.

Торгово – промислові підприємства. Всіх торговельних і промислових підприємств у 1895 р. – 4683 з оборотом в 903085,5 тис. руб., великих фабрик і заводів – 261 з оборотом 26516 тис. руб. і 12 тис. робітників, з них 18 парових млинів (5120 тис. руб.), цукровий завод (12175 тис. руб.), фабрика джутових мішків (1334 тис. руб.), 8 шкіряних заводів (1921 тис. руб.), 18 ливарно – механічних (1701 тис. руб.), фабрики фарб і лаків (1193 тис. руб.), 6 миловарних і свічних заводів (1021 тис. руб.), 12 конфетних фабрик, кондитерських і пекарень (958 тис. руб.), 7 хімічних заводів(881 тис. руб.), 7 горілчаних і винокурних (871 тис. руб.), 12 тютюнових фабрик (719 тис. руб.), 3 пивоварних заводи (574 тис. руб.), 4 фабрики вакси й бляшаних коробок (555 тис. руб.), 27 типографій (515 тис. руб.). От 500 до 100 тис. руб. обороту мають 2 круподерки для риса, 5 олійниць, канатний завод, завод шампанського вина, газовий, 3 заводи землеробських знарядь, 8 меблевих і паркетних майстерень, завод воскових свічок, 5 солемлинів, 7 макаронних фабрик, 4 фабрики рахат – лукуму і халви, 12 закладів штучних мінеральних вод, фабрики церезинових і парафінових масел, 6 цегелень, 2 заводи замазочних і освітлювальних масел, 3 пробкові фабрики, паперова, 3 сірникових, фабрика штучного масла(олеомаргарина) та 26 інших дрібних підприємств. Кустарна промисловість дає продукції на 1 млн. руб., сюди слід віднести виготовлення валяних виробів, кожухів, шкіряних виробів, чемоданів і теслярських речей, гончарного посуду, столярних і бондарних виробів. Всіх торгових підприємств – 4006 (1895 р.), з обігом в 876704 тис. руб.

Кредитні установи Одеси: Одеська контора Державного банку, земський банк Херсонської губернії, Бессарабсько – Таврійський земський банк, Одеське міське кредитне товариство, Одеське товариство взаємного кредиту, Одеський обліковий банк, Одеське відділення російського для зовнішньої торгівлі банку, Одеське агентство ліонського кредиту, Одеський ломбард, відділення багатьох страхових суспільств, численні(194) банкірські, комісіонерські й експедиторські контори. Купців 1 і 2 гільдії – 1567.

Митниця, з 1795 р. Медичні й санітарні організації. На правому березі Куяльницького лиману – міський грязе – лиманний лікувальний заклад з церквою і школою. На правому березі Хаджибейського лиману – інший грязелиманний лікувальний заклад з парком(1 десятин); тут же дитяча санітарна станиця, відділення міської єврейської лікарні і багато приватних лікувальних закладів. Вся прибережна смуга Чорного моря на захід від Одеси, від порту до колонії Люстдорф – суцільна дачна місцевість, з морськими купаннями.

В Одеському градоначальстві 6 міських лікарів, 6 фельдшерів, 2 міських ветеринарних лікарі, 6 ветеринарних лікарів і 6 фельдшерів на міській скотобійні, інститут лікарів для бідних (10), з 10 фельдшерами, земський санітарний лікар. Дезінфекційна камера, міська хімічна лабораторія.

Богаділень, притулків і т. п. закладів – 22; дешевих і безкоштовних квартир і приміщень – 3; товариств взаємодопомоги – 16; попечительств про недостатніх вихованців – 10; іноземних благодійних товариств – 6; різних товариств і установ, що переслідують благодійні цілі, крім перерахованих, – 19.

Газети: «Одеський Листок», «Одеські Новини», «Новоросійський Телеграф», *Odessaer Zeitung*, «Відомості Одеського Градоначальства», «Відомості Міського Громадського Управління». 30 друкарень, що випускають у рік до 600 оригінальних творів; у кількості до 1 млн. екземплярів (російською мовою – 79 %, французькою – 1,65 %, німецькою – 6,9 % і єврейською – 5 %, іншими – 7,45 %) [6]

Бюджет Одеси до світової війни 1914 року подібно бюджетам більшості міст на початку нинішнього століття, був дефіцитним. Заборгованість Одеського міського

господарства До 1912 р становила понад 33 млн. рублів, а оплата погашення позик і відсотків по ним досягла великої суми в 1,6 млн. рублів.

Події, що мали місце на початку нашого століття, значно підірвали добробут міст. Війна з Японією, а потім революція 1905 року, дві епідемії чуми і епідемія холери затримали розвиток промисловості і торгівлі в Одесі. Щорічні дефіцити одеського бюджету досягали 1 млн. рублів на рік і склали за перше десятиліття нашого століття круглу суму в 6 млн. рублів.

Основним джерелом доходів Одеси служила Визискування міських підприємств (водопровід, бойня, каменоломні, курорти на лиманах і ін.) Будівель і земельних угідь. Чистий дохід за цією статтею досягав 2,7 млн. Рублів і становив до 38 відсотків всього бюджету.

Далі, не менше однієї третини бюджету становили збори з нерухомого майна, промисловості, торгівлі і транспорту. Один тільки оцінний збір з нерухомого майна доставляв місту понад 1,3 млн. Рублів, а оплата місць під дріб'язкову торгівлю - до 0,5 млн. Руб. Життя вирувало в приморській Одесі і в цьому був джерело її добробуту.

Основні витрати міста склалися з витрат на безпосереднє обслуговування населення медичною допомогою (1,4 млн. руб.), Зміст навчальних закладів (0,9 млн. руб.) і на благоустрій міста заощення, освітлення та ін. (0,6 млн. рублів).

Більшовики, як зазвичай, брехали, коли, говорили, що «до революції не було турботи про людину». Навпаки, цифри показують, що люди в Одесі до революції жили сито, в теплі, при світлі і затишно, і не ламали собі ніг на тротуарах, що завжди мало місце при більшовиках [7].

Варта уваги тема «Избиение журналистов в одесской городской думе».

14 декабря 1907 року, газета «Утро» (Харков).

«Заседание городской думы, посвященное трамвайному делу, ознаменовалось 10 декабря неслыханным скандалом, сопровождавшимся насилием над представителям прогрессивной печати, которая в ряде статей доказывала убыточность соглашения с бельгийской компанией и антиобщественное, пристрастное, не свободное от постороннего влияния отношение большинства

гласных к этому важному для городских интересов делу. Дума не нашла нужным вызвать предпринимателей, а к предлагавшему свои услуги бывшему товарищу министра финансов В.И.Ковалевскому предъявила прямо-таки дикие условия, в роде немедленного внесения десяти миллионов.

После окончательного принятия невыгодного предложения бельгийцев, связывающего город по рукам и ногам, черносотенцы учинили расправу с прессой при посредстве особой «публики», специально помещенной за колоннами и вооруженной пресловутыми резинами.

Первых выступил гласный Нагорский, капитан, специалист по посадке пароходов на мель, с гнусной речью и обрушился на печать.

Следующий – Белый – прямо указал на «ложь журналистов» и бросил печати обвинение во лжи и умышленном тенденциозном освещении фактов.

Это послужило сигналом к разгулу страстей.

За колоннами раздались угрожающие крики и вопли.

Гласные свирепо размахивали кулаками, крича сотрудникам газет: «Мерзавцы, подлецы, шантажисты!».

Сидевшие в ложе сотрудники хотели уйти, но оказались окруженными неизвестными, яростно редевшими людьми, угрожавшими бить их кулакам.

Журналисты спаслись бегством и спрятались в одном из помещений управы.

Сотрудника «Одесского Обозрения» толпа настигла в здании думы и жестоко избила. Окровавленного, его в бессознательном состоянии доставили на квартиру.

Подвергся также избиению находившийся за столами журналистов ученик художественного училища, принятый за сотрудника газеты.

Журналистов подстерегали при выходе из здания думы, разыскивали их. Журналистам пришлось отсиживаться. Они вышли из своего убежища только тогда, когда зал в площадь опустели.

Председательствовавший товарищ городского головы Моисеев не принял зависящих от него мер для ограждения журналистов от опасности в не удалял «заколонной» публики» [8].

«Бывший товарищ министра финансов В.И.Ковалевский подал Одесскому градоначальнику заявление, в котором, по словамъ «Гол. Моск.», говорит: «Выступив в качестве соискателя на устройство в Одессе трамвая, считаю отклонение моих предложений одесской думой в заседании 10 декабря нарушающим интересы мои и города». Протест на думское постановление подан также группой гласных» [9].

Погляд та подача інформації на ту ж подію газети «Киевлянин».

«Скандал в Одесской думе. Заседание 10 декабря Одесской городской думы завершилось крупным скандалом по адресу местных репортеров одесских освободительных газет. После решения думы, принятого большинством 52 голосов против 11, передать постройку трамвая бельгийской компании, разыгралась, по словам одесских газет, следующая сцена. Гласный Нагорский заявляет, что среди населения господствовало «затешіѣніе» относительно трудов думы по трамвайному вопросу и что «затемнение» это производила пресса: она систематически, тенденциозными и ложными отчетами о думских заседаниях и работах городского управления, давала ложное представление о действительном положении дел. Среди гласных поднимается заметное волнение. Некоторые кричат: «К чему эти речи?.. Какое дело думе?.., что затевает гласный Нагорский?» Но в этот момент голоса заколонной публики повелительно начинают кричать: — Пусть говорит!.. Просим!.., просим!.. Кто смеет останавливать? Гласный Нагорский, высказав еще ряд упреков одесской печати, делает предложение: — Напечатайте договор с бельгийцами в нескольких тысячах экземпляров и раздайте их всем жителям. Только тогда население узнает всю истину!.. Предложение Нагорского встречает бурное одобрение находящихся за колоннами, к которому присоединяются и некоторые правые гласные. Гласный Белый дополняет речь Нагорского. Онъ возмущался «поведением известной части одесской прессы», умышленно извращавшей отчеты о думских заседаниях. — Зачем они вместо того, чтобы передавать речи некоторых благоразумных гласных, замалчивали их! Зачем они представляли нас в смешном виде, рисовали на нас балаганские карикатуры? В этот момент с места поднимается гласный Бухштаб и, энергично

махнув обеими руками в сторону ложи для представителей печати, начинает громко восклицать: — Это шантажисты!... Они шантажируют!.. Чего ждать от них?.. Смотрите на них!.. Вот они!.. К Бухштабу присоединяется Нагорский и они кричат: – Долой прессу!.. Долой!.. Заколонная публика сливает свою брань с бранью Бухштаба и Нагорского, и думский зал оглашается такими угрожающими криками и шумом, что репортеры, находившиеся в ложе, решили удалиться и встали с своих мест. Уйти, однако, оказалось невозможным. Часть публики тесным кольцом окружила ложу и обнаружила явное намерение произвести над репортерами насилие. Раздавались угрожающие крики, и положение репортеров стало весьма критическим. Увещания председателя И.Моисеева не произвели надлежащего впечатления, и когда, по окончании заседания, гласные начали расходиться, часть публики столпилась у выходных дверей с явным намерением «разсчитаться» с репортерами. Крики: «мерзавцы!», «подлецы!» не прекращались. Благодаря тому, что группа репортеров слилась с выходящими гласными, большинству удалось пройти благополучно сквозь угрожающе настроенную толпу. Один из репортеров «Од. Об.» Гартенштейн, несколько замешкался в думском зале, вышел на площадь один и был избит. Подвергся также избиению и ученик художественного училища, принятый за сотрудника газеты. Гартенштейн, в числе других своих коллег, находился в малой зале, которую атаковали посетители из заколонной публики. Опасаясь, что им удастся проникнуть в залу и учинить там расправу, Гартенштейн поспешил скрыться в раздевальной, но и тут оказалась часть враждебно настроенной публики. Окружив Гартенштейна, она вытолкали его на площадь, где против памятника Пушкину стали наносить ему побои. На крики избиваемого Гартенштейна подоспели служащие в конторе бельгийского общества трамваев, а также некоторые из вышедших из залы души, вырвали его из рук избивающих, усадили на дрожки и доставили на квартиру. Гартенштейн жалуется на сильные боли в голове и во всем теле» [10].

Місто Херсон в 1896 році. Херсон з передмістями: Північним, Забалкою, Сухарним і Військовим, губернське місто при р. Дніпру і його протоці Кошовій. Місце перебування губернатора й вікарного єпископа. Приходів православних – 7,

частин поліцейських – 4 і особливе берегове приставство, судово – слідчих дільниць – 3, дільниць міських суддів – 3. Дворів 7121. Жителів 87357 (чоловіків – 42168, жінок – 45189).

Губернські дворянські депутатські збори й дворянська опіка. Канцелярія губернатора та різні губернські установи: правління, присутствіє і повітовий з'їзд, у міських і земських справах присутствіє, губернське й земське у військових справах присутствіє, губернський і повітовий розпорядницький комітет, статистичний комітет, губернська і повітова училищна рада, відділення єпархіальної училищної ради, попечительський комітет капіталу сільської промисловості, лісоохоронний комітет, губернське жандармське управління, казенна палата, казначейство, губернське й повітове податкове присутствіє, відділення державного банку, селянського поземельного банку, окружний суд, управління повітового військового начальника, військовий продовольчий комітет, губернська й повітова земські управи, поліцейські установи, установи місцевого самоврядування, пожежна команда, міщанська управа та інші. Штат поліції: поліцмейстер, його помічник, 4 приватних пристава, 7 їхніх помічників і 131 городовий.

Освітні установи: гімназія чоловіча (270 уч.) й жіноча (402 уч.), реальне училище (103 уч.), прогімназії чоловіча, 4 – класна (107 уч.) й жіноча, 6 – класна (263 уч.), земське сільськогосподарське училище (171 уч.), учительська семінарія (83 уч.) і початкова школа при ній (62 м.). чоловіче духовне училище (115 уч.), земська фельдшерська школа (77 уч.), морехідні класи (67 уч.), шестикласне міське училище (160 м.), двокласне міське училище (30 буд.), 10 шкіл, підвідомчих училищній раді (900 хлопчиків, 609 дівчаток), церковно – парафіяльна школа, 4 школи грамотності (111 хл., 33 дівч.), школа при земському сирітському будинку (22 хл., 35 дівч.), євангельсько – лютеранська церковно – парафіяльна школа, учнів 11 (6 хл., 5 дівч.), єврейська реміснича школа. 12 приватних початкових училищ, не рахуючи хедерів (358 хл., 143 дівч.). Друкарень – 3, книжкових крамниць – 3, бібліотек – 4, метеорологічна станція, археологічний музей.

Лікарні: губернського земства (110 ліжок), земства – для нервових і душевнохворих, із хронічними відділенням (400 ліжок). місцевий військовий лазарет (250 ліжок), єврейська лікарня (45 ліжок), тюремна (30 ліжок), виправного арештантського відділення (45 ліжок), чоловічої гімназії (3 ліжка), духовного училища (14 ліжок), 2 безплатні міські лікарні для прихожих, міщанська безплатна лікарня для прихожих. Аптек вільних – 5, аптекарських магазинів – 12. Усього лікарів 51.

Громадські організації: Херсонське Хрестовоздвиженське братерство (173 чол.), товариство херсонських лікарів (35 чол.), дирекція громадської бібліотеки, музично – драматичний гурток, агентство товариства російських драматичних письменників і оперних композиторів, Вільне пожежне товариство, Херсонське управління Російського суспільства Червоного Хреста (141 чол.) із громадою честер милосердя, Херсонське благодійне суспільство (387 чол.) та ін.

Релігійні установи: церков православних – 16, єдиновірських – 2, римсько – католицька, євангельсько – лютеранська, розкольницьких молитовень – 2, караїмська синагога, єврейських синагог – 4 і молитовень – 8.

Пам'ятні місця: могили та пам'ятники князя Григорія Олександровича Потьомкіна – Таврійського, Джона Говарда, могили Очаківських героїв, фортеця. У місті знаходилися театр, 2 клуби, поштова – телеграфна контора й при ній ощадна каса, міський громадський банк, відділення Російського для зовнішньої торгівлі банку, казенна й земська кінно – поштові станції, 7 агентств пароплавних компаній і стільки ж пароплавних пристаней. Херсон мав пароплавне сполучення з Одесою, Миколаєвом, Очаковом, Голою Пристанню й нагору по Дніпрові до Олександрівська.

У місті діяли 243 промислові й ремісничі підприємства, серед них – дві верфі, 738 крамниць, 40 складів, 28 трактирів. Ярмарки проводилися на святу Трійцю й на 8 березня. Базарні дні: неділя, середа й п'ятниця [11].

29 вересня 1906 року. «И ниже читатели найдут заметку о субсидии херсонский городской думы революционной газете «Юг», которая за свои безчинства была закрыта, но вновь возобновляется вследствие снятия в Херсоне военного

положения. Выдача городской субсидии революционной газетке, освободительное шествие которой кратко сообщено в заметке, составляет, конечно, факт несколько исключительный, так как эти газеты получают субсидии из других источников. Нельзя даже поручаться, что в последнее время они не получали субсидий из таких источников, как ограбление банков и касс. Очевидно, херсонский «Юг», хотя азартно работал во славу революции, но доступа к ее фондам не имел. Для нас здесь гораздо поучительнее другое общее явление терпимость общества к преступным и растлевающим органам печати. Газета «Юг» печатала обвинения администрации в организации еврейских погромов, восхваляла лейтенанта Шмидта, подстрекала к забастовкам и натравливала на аграрные погромы, перепечатывала даже рецепт для приготовления разрывных снарядов.

Но разве все это не общая характеристика «литературной деятельности» всех революционных изданий? Разве это не однообразное их *curriculum vitae*? Херсонский «Юг» отличается от петербургских, московских, одесских или киевских газет только тем, что это было издание более мелкое, менее распространенное и потому менее вредное. К тому же оно было закрыто и не могло появиться под новым именем. А в других городах, хотя бы например в Киеве, гораздо более вредные и преступные издания, на которых лежит целая уйма преступлений, которые закрыты уже по несколько раз, преблагополучно имеют сношения с общественными и правительственными учреждениями, получают сведения, печатают даже беседы с разными лицами, занимающими официальное положение.

Такова наша «терпимость» новейшей формации. Вопрос – однако в том, что означает эта терпимость? Если бы дело шло об «условных» преступлениях печати, можно было-бы рассуждать так или иначе; но какая же условность может быть в том, что эти газеты прямо подстрекали рабочих к забастовкам с насилиями, подстрекали к ограблению помещиков, приходили в восторг от „иллюминаций помещичьих усадеб, восхваляли убийц, канонизировали при жизни Гершуни-Гершуна, Спиридонову и прочих и прямо приготовили

Коноплянникову. По Спиридонову отправляют на каторгу, часть убийц и разбойников казнят, а их хвалителям и публичным подстрекателям протягивают руку.

Дворянские собрания первые напомнили, что для безчестных и преступных деяний не может быть терпимости. Дворян, подписавших выборгское воззвание, они признали совершившими безчестный поступок и изгнали их из своей среды. Но что такое выборгское воззвание сравнительно с теми преступлениями, которые совершены нашей позорной и преступной революционной печатью? Сколько на ней лежить невинной крови и кровавого развращения! Когда общество проснется окончательно, эта печать исчезнет, подавленная позором своих страшных преступлений и общественным негодованием, но общество еще не проснулось и несет на себе это публичное клеймо позора и преступления.

Продолжайте, господа, протягивать руку и иметь общение с подстрекателями убийц, грабителей и разбойников. Одни именуются «борцами» и «экспроприаторами» или «социал-демократам», а другие «литераторами» [12].

Городская субсидия революционной газете. В отчете о заседании Херсонской городской думы, помещенном в местной газете «Родной Край», мы читаем: «Думой утверждена выдача субсидии В.И.Гошкевичу в размере 1,000 руб. для поддержания существования издаваемой им газеты «Юг». Выдача субсидии была мотивирована, как плата за помещаемые в газете думские отчеты и важные сообщения».

Не хотелось бы верить, если бы последнее время не приучило нас к самым невероятным фактам. Это постановление великолепно и само по себе, и по своей мотивировке: дума платит газете за помещаемые в ней отчеты о думских заседаниях и какии то «важные сообщения». Чем могут быть важны для херсонского городского хозяйства сообщения, печатаемые в «Юге» или в какой бы то ни было другой газете, конечно, никто из членов этой достопримечательной думы объяснить не мог бы. Что стоят отчеты о думских заседаниях, оплачиваемые думой – легко поймет каждый и опубликование этого мотива к выдаче субсидии редактору «Юга» – вряд ли доставит последнему удовольствие,

если только онъ не привык ко всякаго рода субсидиям, от кого бы и по какому бы поводу они ни исходили.

Дело, однако, не в отчетах о думских заседаниях и не в неведомых «важных сообщениях» ничтожной провинциальной газетки, а совсем в другом. После 17 октября прошлого года она примкнула к «освободительному движению», доказывала, что погромы евреевъ въ Херсоне, Николаеве и других городахъ юга, пронесшіеся ураганом в ответ на революционные безчинства евреевъ, произошли под руководством администрации и при участии полиции и войск, она помещала хвалебные статьи севастопольскому герою Шмидту, призывала увековечить памятниками или постановкой портретов в местной гимназии бывших воспитанников ее, студентов Одесскаго университета, павших во время октябрьских беспорядков въ перестрелке с войсками. Она подстрекала к продолжению всяких забастовок и собирала в пользу забастовщиков почты и телеграфа пожертвования. Она помещала статьи о земле, натравливавшие крестьян на помещиков. Она, наконецъ, перепечатывала рецепты для приготовления наиболее сильных по действию разрывных снарядов.

Она была закрыта, как только введено было военное положение, по распоряжению генерал-губернатора, а ныне, повидимому, она готовится к продолжению полезной для граждан деятельности своей, так как военное положение в Херсоне снято указом от 16 сентября. И городская дума преподноситъ редактору ее Гошкевичу из обывательского кармана тысячу рублей...

Интересно, как отнесутся к этому действию думы обыватели, за счет которых революционной газетке выдана субсидия в 1,000 рублей [13].

[14]

Деталі управління Миколаєвом до революції

Приблизно так виглядало засідання міської думи в Російській імперії.

В ті часи, коли депутати називалися "гласними", а приголосними називалися тільки букви, займати високопоставлену посаду було не тільки вигідно, але і відповідально! Раз вже назвався депутатом, лізь в Думу! Відмовитися не маєш можливості, та й працею пристойно, інакше підуть покарання. Незважаючи на те, що Катерина II намагалася впорядкувати систему управління, підписувала численні закони, реальна влада в місті все ж належала монополії - в особі військового губернатора. А ось Думі були відведені виключно господарські справи, а й вони вимагали величезної кількості часу і нервів.

Миколаївська еліта початку ХХ століття. Серед них і юристи, і журналісти, і міські гласні.

Саме ж суспільство тоді, хоч і було простіше, поділялося набагато складніше, ніж сьогодні. Згідно "Грамоті на права і привілеї ...", підписаної Катериною II 21 квітня 1785, все міське товариство прийнято було розділяти на шість станів: 1 - мають в місті нерухому власність; 2 - купці (люди, зайняті в сфері торгівлі, купівлі-продажу.); 3 - міщани (людина, що входить в міщанське стан, що складалося з дрібних домовласників, городян і ремісників); 4 - іногородні та іноземні гості, приписавши для промислів; 5 - імениті громадяни (вчені, художники, капіталісти і так далі); 6 - посадські (Не зараховані до названим станам).

22 *Список*

СПИСОКЪ

ГЛАСНЫХЪ НИКОЛАЕВСКОЙ ГОРОДСКОЙ ДУМЫ.

1-го РАЗРЯДА.		2-го РАЗРЯДА.		3-го РАЗРЯДА.	
1	Смирновъ Клема Андреевичъ.	1	Голышевъ Леонидъ Павловичъ.	1	Давыдовъ Николаефъ Газриль.
2	Калашовъ Тимофей Павловичъ.	2	Пружановъ Николай Николаевичъ.	2	Васильевъ Иванъ Михайловичъ.
3	Паринъ Михаилъ Павловичъ.	3	Пенемаревъ Михаилъ Яковлевъ.	3	Федоровъ Григорій Афанасьевичъ.
4	Яковлевъ Николаефъ Павловичъ.	4	Курбаскій Павелъ Федоровичъ.	4	Воронцовъ Петра Захаровичъ.
5	Васильевъ Мартынъ Федоровичъ.	5	Абрамовъ Григорій Сергеевичъ.	5	Васильевъ Валентинъ Карловичъ.
6	Курбаскій Павелъ Федоровичъ.	6	Мелько Антонъ Михайловичъ.	6	Ткачевъ Николай Павловичъ.
7	Адресовскій Павелъ Ефремовъ.	7	Федоровъ Егоръ Павловичъ.	7	Михайловскій Пётръ Ивановичъ.
8	Паринъ Пётръ Павловичъ.	8	Пенемаревъ Федора Семеновъ.	8	Варшавскій Абрамъ Яковлевъ.
9	Вартеванъ Иванъ Филипповичъ.	9	Каменискій Иосифъ Соломоновичъ.	9	Шашинскій Михаилъ Егоровъ.
10	Голышевъ Зеновій Ивановичъ.	10	Давыдовъ Василій Андреевичъ.	10	Галкинъ Андрей Павловичъ.
11	Соболевъ Федоръ Ивановичъ.	11	Сысоевскій Григорій Семеновъ.	11	Курбаскій Константинъ Ивановичъ.
12	Володяевъ Сергій Лукичъ.	12	Курбаскій Павелъ Федоровичъ.	12	Ивановъ Гордей Ивановичъ.
13	Собореметскій Иванъ Павловичъ.	13	Курбаскій Лукакъ Анисимовъ.	13	Косаревъ Николай Петровичъ.
14	Рейнскій Клема Петровичъ.	14	Возрадинъ Сергій Петровичъ.	14	Суряковъ Михаилъ Абрамовичъ.
15	Гурфинскій Моисей Арионовичъ.	15	Косовскій Алексан. Христоф.	15	Архиповъ Павларевъ Салтановъ.
16	Берхъ Александръ Марковичъ.	16	Абрамовъ Борисъ Сергеевичъ.	16	Галубинскій Леонидъ Алексеевичъ.
17	Будакъ Гавръ Бероновъ.	17	Житковъ Илья Давыдовъ.	17	Власовъ Романъ Дмитриевъ.
18	Гъ Григорій Николаевичъ.	18	Петровъ Луизъ Артемовичъ.	18	Берхъ Ефимъ Орестовичъ.
19	Шамгуляевскій Павелъ Ивановичъ.	19	Поддубинскій Павелъ Павловичъ.	19	Ивановъ Николай Васильевичъ.
20	Васильевъ Аронъ Павловичъ.	20	Каменискій Секумъ Васильевичъ.	20	Васильевъ Тимофей Еремеевичъ.
21	Васильевскій Иванъ Алексеевичъ.	21	Часаревскій Дмитрий Алексеевичъ.	21	Халковъ Константинъ Павловичъ.
22	Васильевъ Николай Семеновичъ.	22	Гуринъ Михаилъ Ивановичъ.	22	Газаревъ Кондратъ Семеновъ.
23	Фандманъ Абрамъ Ефимовичъ.	23	Летовъ Осипъ Васильевичъ.	23	Васильевъ Егоръ Семеновъ.
24	Галубинъ Михаилъ Марковичъ.	24	Возрадинъ Павелъ Петровичъ.	24	Васильевъ Николай Васильевичъ.

Въ соответствии с постановленіемъ Думы № 11 отъ 1909 г. о переименованіи.
Въ 1910 г. 1-го разряда.
Городской Думой.

Список гласних Миколаївської міської думи.

На відміну від сьогоднішнього дня, підрозділи в суспільстві офіційно мали не однакові права, голосувати пускали не всіх. У 1839 році на виборах до Миколаївської думи брали участь лише купці і міщани, іншим же було відмовлено. Для показовості, в 1860 році право голосу мали 4170 осіб, з них 39 почесних громадян, 254 купця і 3877 міщан. Причому, потрібно відзначити, що обирати міського голову і гласних, тобто депутатів, могли тільки обрані з цього списку. Відсівали число щасливчиків, що мають голос, особливо уважно. Так що бюлетені підраховувалися куди швидше колишнього! Правда, тоді ніяких бюлетенів не було, голосували чорно-білими шарфами, які поміщали в урну. Чорний колір, означав незгоду, білий, відповідно, навпаки.

Щасливі виборці спершу обирали голову, а потім мали право віддати перевагу шістьох гласних, бургомістра магістрату, чотирьох поліцейських, оцінювачів нерухомого майна, словесних суддів, піклувальника лікарні та квартирну комісію. Ті ж, у свою чергу, посаду займали протягом 3 років.

Дивною була сама процедура виборів. Спершу голосують зобов'язані були присягнути в церкві, тримаючи в руках Євангеліє. Неявившихся виборців

очікував штраф. Вибори тривали з сьомої ранку до години дня. До речі сказати, що той, хто програв на пост мера займав втішну посаду, вона називалася - «претендент». Потім складався документ, який підписували всі учасники голосування, що підтверджує призначення голови. На цьому таїнство і закінчувалося.

Із закінченням часу правила видозмінювалися. Гласні ставали більш народними, стану відхилялися. Збільшувалася і кількість, і роки правління. До 1870 року погляди на суспільство переглянули і вимоги до нього - скоротили з шести розділів до трьох. Право голосу і право бути присутніми в рядах гласних мали ті, хто добре платив податки. Ті, які цим нехтували, голосу не мали. З цього ж часу вляглося і розміри платні, його кількість стверджувала сама Дума. Міський голова в різний час отримував від 5100 до 10 000 рублів на рік, який заступає місце міського голови - від 2400 до 6000 рублів, міський секретар - від 1200 до 2400 рублів на рік. Можна сказати, що ці чималі гроші Дума відпрацьовувала, повністю завідуючи усіма міськими справами від будівництва водопроводу до віддачі землі в оренду.

Дума, розташована по вулиці Адміральській, 1, а пізніше перенесена на ріг Адміральській і Соборній, уважно стежила і за розпорядком роботи розважальних закладів. Наприклад, пригощати чаєм відвідувачів трактирників дозволялася 18 годин на добу, а ось міцний напій продавався лише протягом 15 годин. Міське управління найуважнішим чином стежило за тим, щоб ціни на продукти не вагалися, і за тим, щоб якість мало допустимі норми.

Будівля Миколаївської міської Думи та управи. Фотографія 1918 р

Банкет після важкого робочого дня в Думі

Не забували простежити і за організацією урочистостей, врученням грошових винагород та телеграм зі співчуттями. Про те, що справи у миколаївських депутатів в 1911 році йшли добре, свідчить одноголосне рішення сприяти будівництву пам'ятника Чехову в Таганрозі в розмірі 100 рублів. Така ж сума вирушила до Києва для того, щоб прискорити спорудження пам'ятника Шевченку. Хоча в самому Миколаєві зводити аналогічні пам'ятники літературним діячам не рахували необхідним.

Зараховували «трудодень» депутатом лише тільки тоді, коли в залі були присутні більше 1/3 голосних. У 1912 році з'явився мінімум для проведення «сесії» становив 20 осіб. Всього миколаївська дума тоді вміщується 60 голосних. Середовищі них більшу частину займали купці - 16 осіб, 10 - юристів, 7 - інженерів, 8 - лікарів, 7 - військових, 4 – землевласника [15].

На фото – Одеська міська дума [16].

Миколаїв – військово – морське й торговельне місто Херсонської губернії, на лівому березі річки Південний Буг, при злитті її з рікою Інгул. Засновано, у вигляді укріплення. князем Потьомкіним в 1784 р.; в 1790 р. приписаний до Вознесенського намісництва, в 1797 р. – до Новоросійської губернії; в 1802 р. – губернське місто Миколаївської губернії. З 1803 р. підлеглий морському відомству, разом із шістьма «адміралтейськими поселеннями», що ввійшли в 1861 р. до складу Херсонської губернії. Жителів 77 тисяч, 9 церков, чоловіча і жіноча гімназії, морехідні юнкерські класи, технічне портове училище для шкіперів, машиністів і кочегарів, повітове училище, морехідні класи, фельдшерська школа, народні читання, Метеорологічна станція.

Перший, після Одеси, пункт у губернії по торгівлі хлібом, рибою й худобою, торговельний оборот – до 1200 тис. руб. Два базари, по 2 рази в тиждень. 805 торгово – промислових закладів, з річним оборотом в 37 млн. руб.; найголовніші: 2 парові млини (670 т. р.), 6 чавуноливарних заводів (275 т. р.), миловарний завод (200 т. р.), 2 тютюнові фабрики (117 т. р.), завод пивоварний, лісопилний, оцтовий, 6 салотопень, 9 фабрик і майстерень землеробських знарядь і машин, 9 фургонних і екіпажних заводів (77 т. р.). робота яких славиться на Півдні. У Миколаївському адміралтействі 6 заводів і 18 великих казенних майстерень, з виробництвом на 2,12 млн. руб. на рік. Суднобудівельний завод «Наваль».

Відділення Державного й Одеського облікового банку, комісіонери Російського для зовнішньої торгівлі банку й Товариства взаємного кредиту, Міський громадський банк, 2 банкірські контори, міський ломбард. Митниця; кінно – залізна дорога. Залізнична станція Харківсько – Миколаївської залізниці, з комісійно – позичковим відділенням і комерційним агентством. Телефонне сполучення з Одесою. Газета – «Миколаївський Вісник». Контори великих одеських експортерів.

Миколаївський порт (до 1860 р. винятково військовий) – головний відпускний пункт для землеробської продукції великого району в 180 тис. кв. в., з населенням в 6,5 млн. душ(значна частина губерній Харківської, Полтавської, Херсонської, Катеринославської, невелика частина Курської, Чернігівської й Київської). У

порту – елеватор, місткістю в 176 тис. чвертей хліба, і добре обладнана каботажна гавань. Регулярне пароплавне сполучення з Одесою, Херсоном, Каховкою і Вознесенськом пароплавами Російського товариства пароплавства й торгівлі.

Миколаївське військове губернаторство складається з міста Миколаєва, жителів – 85 тис. (чол. 46 тис. і жін. 39 тис.); православних – 75,6 %, католиків – 4,4 %, лютеран – 1,1 %, вірмено – григоріан – 0,2 %, розкольників – 0,3 %, євреїв – 17,2 %, караїмів – 1 %, магометан – 0,2 %, дворян – 8,9 %, духовних осіб – 0,2 %, купців і міщан – 43,2 %, селян і колоністів – 8,9 %, запасних і відставних військових чинів – 36,4 %, іноземців – 1,6 %. інших – 0,8 %. У місті – 51 народне училище, з 2116 учнями (1435 хл. і 161 дівч.). На околицях Миколаєва розвинене городництво, виноградництво й садівництво [17].

Акерман – повітове місто Бессарабської губернії, розташоване на правому березі Дністровського лиману, за 18 км від Чорного моря; мало (1885 р.) 41178 жителів. Місто складалося, крім головної частини, із трьох посадів: Папуша, Турлака й Шаба. Церков православних – 9, іновірних – 2, синагог – 3. народних училищ – 10, у яких (1885 р.) навчалось 538 хлопчиків 151 і 161 дівчинка. Із благодійних установ у місті – притулок і богадільня. 3 навчальних заклади – 4 – класні чоловіча й жіноча прогімназії й 2 – класне міське училище; городництво й садівництво дуже розвинене, так що в місті городів – 304 і садів – 2085.

В Акермані знаходилось 85 промислових і 551 торговельний заклад. Базари щотижня. Щороку, з 6 по 28 грудня. проводився Миколаївський ярмарок. Предмети торгівлі: сіль, риба, сало, вовна й особливо вино. Положення міста дуже зручне тим, що судна можуть із нього виходити прямо в море, і, крім того, місто розташоване недалеко від Одеси. У місті функціонували митна застава й 3 аптеки.

Акерман в 1910 році являв собою досить благоустроєне місто. Його населення складалося з росіян (74,8 %), євреїв (19 %), вірменів (2,2 %), німців (0,8 %), молдован (0,8 %) та інших (1,8 %). У господарсько – економічному плані Акерман стояв вище решти повітових міст Бессарабії та ще більший розвиток цієї діяльності гальмувався відсутністю морського порту. З міста вивозилося дуже багато зернового хліба, винограду та виноградного вина. Хліб привозився до

Акермана майже зі всієї території Акерманського повіту та з інших місцевостей Придністров'я.

Житлових будівель в місті було 1938, з яких 35 % кам'яних, а решта змішані, напівкам'яні. Із усіх будинків 56 % накриті очеретом, 28 % залізом та 16 % черепицею. Вулиці Акермана освітлювалися 47 гасовими ліхтарями системи «Люкс». Водопостачання здійснювалося 7 джерельними та 3 артезіанськими криницями. В місті існувала пожежна команда. 65 візників перевозили людей і вантажі; в місті знаходилися 72 млини, з них чотири парові, 13 заводів, 551 торговельний заклад, 4 типографії, 2 лісопилки, митниця та три аптеки, базари щоденно. На підприємствах було зайнято 150 робітників, які виробляли продукцію на суму до 18 тис. руб. Миколаївський ярмарок проходив з 6 по 28 грудня, предмети торгівлі: сіль, риба, сало, вовна та особливо вино. Зерно відправляли на баржах до Одеси, де перевантажували на закордонні пароплави. Місто експортувало сіль, яку добували із місцевих соляних озер [18].

В 1899 році міським головою Акермана був почесний громадянин Абрам Зеронович Асвадулов, старостами поселень: Шабо – Павло Демидович Мельниченко, Папуши – Юхим Артемович Працков, Турлаки – Гнат Омелянович Потіха. У 1912 році міським головою працював Н. Ц. Белікович, старостами поселень: Папуши – Є. А. Працков, Шабо – Н. Н. Суковатий, Турлаки – П. Г. Усатенко [19].

Невелике заштатне місто Овідіополь Одеського повіту Херсонської губернії на 1 січня 1896 року мал. 4128 мешканців: 2016 чоловіків та 2112 жінок, з них дворян – 112, духовного звання – 12, почесних громадян та купців – 216, міщан – 3073, воєнного стану – 234, селян – 465. представників інших станів – 16. За конфесіями населення міста Овідіополя розподілялося таким чином: православних – 3636, розкольників – 32, католиків – 115, протестантів – 19, євреїв – 268, інших конфесій – 58.

В Овідіополі діяла ощадна каса при поштово – телеграфному відділенні, пожежна команда складалася з 3 робітників, 6 коней, 3 – х поливальних машин, існувало пароплавне сполучення з Акерманом, працювали паровий млин і 17

вітряних, 2 цегельних заводи, 1 гончарня, 13 кузень, 1 столярна, 1 колісна і 1 бондарня майстерні, що виробляли продукції на суму 23332 руб., 47 лавок, 6 винних погребів, 6 трактирів, щоденні базари [20].

За переписом 1897 року в Очакові жило 10784 мешканці, його площа разом з пригородами Куцурубом, Дальніми та Близніми Бейкушами у 1890 р. складала 8322 десятини. В місті знаходились міська управа, міське поліцейське управління, штат поліції складався з пристава, його помічника та 15 городових, сирітський суд, міщанська управа, камера земського начальника 7 діляниці Одеського повіту, комендантське управління, управління очаківської фортечної артилерії, канцелярія очаківського резервного батальйону, поштово – телеграфна контора та при ній ощадна каса, агентство Російського товариства пароплавства та торгівлі, казенна та земська кінно – поштові станції, метеорологічна станція, маяк з двома баштами і 2 знаками, 3 готелі та постоялі двори, 2 клуби – міський та військовий, працював міський громадський банк (в 1894 році було прийнято вкладів 3,8 тис. руб., видано кредитів на 35,2 тис. руб.), 2 страхових агентства, нотаріальна контора.

Соціальний склад мешканців Очакова у 1896 р. характеризувався такими даними: дворян – 62, духовного звання – 48, почесних громадян та купців – 916, міщан – 5095, військових – 632, селян – 423, інших станів – 42 чоловіка; православних – 5934, розкольників – 110, католиків – 55, протестантів – 44, євреїв – 1042, інших віросповідань – 33 особи. В Очакові знаходились: житлових будинків – 726, фабрик і заводів – 41, які виробляли продукції на 59510 руб., на них працювало 191 робітник. Досить значним підприємством був цегельний завод, який виробляв в рік до 3,5 мільйони штук цегли, його грошовий обіг складав до 25 – 30 тис. руб. В 1894 році місто мало 4 лісних склади, 7 хлібних комор, склад кам'яного вугілля, 103 лавки – 9 мануфактурних, 37 бакалійних, 7 галантерейних, 30 продовольчих, 20 лавок і іншими товарами, оптовий склад вина та спирту, 4 винних погреби, 10 трактирів, 4 чайних та буфет, 2 базарні площі, базари відбувалися щоденно. Через купецьку гавань до Одеси вивозився хліб. У перевезеннях панував каботаж – 99,8 %, закордонні судна заходили до Очакова

рідко. Всіх суден в рік налічувалося не більше 250, з тоннажем близько 6,5 тисяч, така ж кількість відходила з порту Очакова. Місто мало дві православні церкви, єврейську синагогу та молитовні будинки, приходське училище, школу, дві лікарні – міську та земську. Очаків мав пароплавне сполучення з Одесою, Миколаєвом та Херсоном [21].

Заштатне місто Берислав Херсонського повіту в кінці 80 – х років XIX століття нараховувало 11779, а у 1894 р. – 13167 мешканців; 1542 двори. Населення міста зростало повільно, у 1904 р. його кількість становила 14300. У місті знаходилась міська управа, пожежна команда, вільна аптека, 3 аптекарські магазини, міські скотобійні, 10 різних складів, 28 хлібних комор, рибний і цегельний заводи, 2 парові млини, 58 вітряків, завод штучних мінеральних вод, мийниця вовни, вапнякова піч, 7 столярних. 2 бондарні і 5 колісних майстерень, 14 кузень. Однак, вже у 1904 р. містечко мало 63 промислові і ремісничі підприємства, банк, типографію [22].

Повітове місто Ананіїв Херсонської губернії в кінці 80 – х років XIX століття налічувало 14259 чоловік, дворів було 2954. Воно простягнулося на 10 верст вздовж річки Тилігул. В місті розвинута була торгівля землеробськими продуктами.

У 1894 р. промисловість Ананьїва була представлена такими підприємствами: салотопним заводом з річним виробництвом на 0,7 тис. руб., миловарним заводом (0,5 тис. руб.), трьома заводами штучних мінеральних вод (1,2 тис. руб.), двома олійницями (2 тис. руб.), 4 – ма паровими млинами (5,6 тис. руб.), 46 – ма вітряками (13,8 тис. руб.), 4 – ма цегляними заводами (7,1 тис. руб.), 2 слюсарні майстерні – 2,3 тисяч, 3 ювелірні майстерні, 5 кузень – 3 тисяч, 5 столярних майстерень – 3,4 тисячі, 3 бондарні – 1,4 тисячі. 2 колісні майстерні – 0,8 тисяч рублів, взуттєвих майстерень 15, чоботарень – 10. В місті – 3 лісних склади, 11 хлібних комор. Торгівля була досить добре розвинута: в місті знаходилось у 1894 році 112 лавок. В Ананьїві на промислових підприємствах нараховувалося 23 постійних робітників, а сезонних значно більше.

У 1900 році в Ананьєві діяло 13 конських заводів, 3 парових млини, 146 промислових та ремісничих закладів з 280 робітниками та виробництвом на 239 тис. руб. В місті функціонували: управа, пожежна команда, типографія, фотографія, книжна лавка, 2 торгові лазні, міські скотобійні.

Перед Першою світовою війною в Ананьєві проживало 22 150 жителів. В місті працювали міський банк, позичково – ощадне товариство, типографія, пошта, телеграф. Відкривалися зернові склади, бакалійні, галантерейні магазин, лавки [23].

8 червня 1860 року в заштатному місті Південних поселень Вознесенську була створена міська дума за затвердженням штатом, при ній – словесний суд, службовці якого призначалися Вознесенською думою, квартирна комісія. Всі три заклади мали завідувати міським господарством та справами міських станів.

У першій половині 1890 – х років кількість мешканців зросла до 6960: 3385 чоловіків та 3575 жінок, дворів було 689. В місті знаходився 1 православний приход, 3 єврейські молитовні будинки. До Вознесенська примикали передмістя: Натягайлівка, Середні та Далекі Лагері, які входили до складу Вознесенської волості.

В місті функціонувало міське поліцейське управління, штат поліції складався з пристава, його помічника, 2 урядників та 16 городових. Діяли органи міського самоврядування: дума та її виконавчий орган – управа, пожежна команда, міщанська управа, сирітський суд, казначейство та ощадна каса при ньому, камери міського судді, судового слідчого, земського начальника 16 дільниці Єлисаветградського повіту, поштово – телеграфна контора та ощадна каса при ній, казенна та земська кінно – поштові станції, міст та переправа через Буг, 2 готелі, 6 постійних дворів, казенний парк, клуб, 6 агентств страхових товариств, 2 агентства транспортних контор, 2 нотаріальні контори. Таким чином, Вознесенськ був потужним містом, торговим та транспортним центром Херсонської губернії. Річка Південний Буг була судохідною до Вознесенська, по ній перевозилися вантажі та існувало пасажирське пароплавство до міста Миколаєва.

За переписом 1897 року у Вознесенську мешкало 14178 жителів, які мали 689 жилих споруд. В місті було 27 фабрик та заводів з виробництвом понад 100 тис. руб. продукції, 20 ремісничих закладів, лісні склади, хлібні комори, жвава торгівля, 4 ярмарки з річним обігом у 150 тис. руб., щоденні базари, міст та переправа через річку Південний Буг; прекрасний казенний парк, велика плантація шовковиці, типографія, книжна лавка [24].

У 1904 році тут мешкало 18300 осіб; у 1907 році нараховувалося 223 промислові та ремісничі заклади, які виробляли продукції на суму 499 тисяч руб., а число робітників складало 534 чоловіки.

На початку 1910 – х років Вознесенськ став місцем суперництва Одеси та Миколаєва за вплив на місто. У травні 1910 року газета «Одесские новости» з неприхованим тріумфуванням повідомляла, що в Вознесенському міському управлінні утворилася компактна більшість, яка виступала відкрито проти гегемонії Миколаєва та доводила необхідність з'єднання з Одесою.

Газету засмучувало, що у Вознесенську все – таки було декілька людей, які розуміли користь єднання не з Одесою, а з Миколаєвом. Ця проблема вирішувалася при розгляді в Вознесенській міській думі питання про облаштування затону(ковша) на річці Мертвовод і була провалена. Але, на думку «Одесских новостей», спритними прибічниками Миколаєва на чолі з міським головою Вознесенської думи розумно та своєчасно вирішено було відкласти питання про кінцевий розгляд до більш слушного часу.

Також турбувала одеську газету та обставина, що миколаївські діячі пропонували скликати екстрену нараду Миколаєва та Вознесенська для спільного обговорення заходів проти домагань Одеси. На цій нараді вознесенцям мало бути вказано на необхідність солідарних дій проти Одеси та єднання з Миколаєвом. Щоб паралізувати результати наради представників Миколаєва та Вознесенська, «Одесские новости» підказували одеським торговцям та промисловцям про необхідність люб'язно запросити вознесенських представників до Одеси. Звичайно, це запрошення могло мати результати, якщо б у одеситів знайшлися б доводи проти Миколаєва. Але таких доводів не було [25].

Перед Першою світовою війною у Вознесенську проживало 18300 жителів, а з передмістями – понад 25 тисяч чоловік; діяли пивоварний та винокурний заводи, 3 типографії, 17 фабрик та заводів, 75 промислових закладів, 4 ярмарки, товариство взаємного кредиту [26, С. 219].

Ольвіополь – заштатне містечко Єлисаветградського повіту Херсонської губернії. У 1897 р. кількість населення Ольвіополя збільшилася до 6838 жителів, місто мало 1035 споруд, 49 промислових та ремісничих об'єктів, де працювало 137 робітників, що виробили продукції на суму на 272300 руб. В 1910 році Ольвіополь мав вже 9639 мешканців, з них – 3284 євреїв. В місті були досить значні 4 промислові підприємства, які виробляли продукції на суму 1,5 млн. руб., шкіряний завод, олійниці та млини. В місті функціонувала типографія, шкіряний і винокурний заводи, 5 олійниць, 2 водяних млини, 7 гончарних заводів, 8 кузень, 5 столярних майстерень, 1 бондарня, які виробляли продукції на суму 355816 руб. Торговці утримували 29 лавок, 6 трактирів, 3 рейнських і винних погребів та пивну лавку, кожні два тижні відбувалися базари. На протилежному березі Південного Бугу розташовувалося містечко Голта, яке було колись передмістям Ольвіополя, в Голті – станція Південно – Західної залізниці.

В 1911 – 1917 рр. міське громадське управління Ольвіополя очолювали Юхим Григорович Колесніченко і Мусій Матвійович Андрієнко, заступники голови Костянтин Вікторович Федченко, Петро Онисимович Чумак, секретар Степан Іванович Островський [27].

За переписом 1897 року в містечку Маяки Одеського повіту Херсонської губернії проживало 4619 мешканців, функціонували одна православна церква, молитовний будинок розкольників, єврейська синагога, поліцейське управління зі штатом – пристав, його помічник та 8 городових, міське спрощене управління (в 1894 р. його очолював Михайло Васильович Уманський), сирітський суд, нотаріальна контора, міське 2 – х класне училище (61 хлопців), міське однокласне училище (48 дівчат), церковно – приходська школа (54 хлопці, 6 дівчат), земська лікарня на 18 ліжок, ветеринарний лікар, вільна аптека, поштово – телеграфне відділення та ощадна каса при ньому, державна та земська кінно – поштові

станції, наплавний міст через річку Дністер, 4 постоялі двори. Головне заняття мешканців Маяків торгівля, сплав лісу по Дністру, городництво, виноробство, перевезення. В місті працювали 54 дрібні промислові та ремісничі об'єкти, в тому числі лісна пристань, 2 цегляних заводи, 2 парові і 5 вітряних млинів, парова лісопилка, заклад штучних мінеральних вод, 27 гончарень, 6 кузень, 5 столярних, 2 колісні і 3 бондарні майстерні, які виробляли продукції на суму 44800 руб.

В місті знаходилося 4 лісні склади, оптові склади спирту і пива, 36 магазинів, з них – бакалійних – 21, галантерейних – 2, мануфактурних – 5, продовольчих – 6, інших товарів – 2, трактирів – 3, винних погребів – 9, щоденно проводились базари [28].

Ізмаїл, повітове місто Бессарабської губернії, розташоване на лівому березі Чілійського рукава Дунаю, між озерами Ял пух на Заході і Каталбух на Сході. У 1892 р. Ізмаїл мав 31171 чол. жителів(17461 чоловіків і 13710 жінок). Національний склад населення досить різноманітний(великороси – розкольники, малороси, болгары, цигани, євреї й інші). Місто вело велику торгівлю, головним чином, хлібом і іншими землеробськими продуктами. В 1891 р. було 339 торговельних установ з річним оборотом 1099800 руб., 240 млинів, 21 завод з річним оборотом близько 30 тис. руб. У місті – 2 лікарні з 46 ліжками; прогімназія чоловіча і жіноча, міське училище; митниця. В 1871 р. в ізмаїльський порт увійшло 721 судно із загальною місткістю в 79700 тонн; в 1880р. увійшло й вийшло 1000 суден [29].

Після російсько-турецької війни 1877-1878 рр. Ізмаїл знову переходить до складу Росії. Придунайські землі, в тому числі і Ізмаїл, поступово втягуються в орбіту капіталістичного розвитку. Місто розвивається як торгово-транзитний центр, спеціалізується на переробці сільськогосподарської сировини. Розгорнув роботу Ізмаїльський порт. У 1879 році через порт було вивезено 273 тисяч чвертей пшениці, 139 тисяч чвертей кукурудзи.

У міських крамницях щорічно продавалося товарів на суму понад 2 мільйони рублів. Намітилися певні зрушення в промисловому розвитку міста. Споруджуються парові млини. У 1903 році було засновано Російське Дунайське

пароплавство. Зростання обсягів річних перевезень вимагало розширення порту. У 1910 році були побудовані пристані спеціального призначення. Порт обслуговувала артіль докерів, які працювали по 10-12 годин на добу, перевантажували 5-6 тисяч пудів вантажу.

Позитивно на розвиток міста вплинуло будівництво залізниці Бендери-Рені, яке фінансували французькі банкіри. Бельгійські і німецькі компанії розміщували свої капітали в борошномельної промисловості. В Ізмаїльському повіті царський уряд зберіг міське і сільське управління, яке було введено тут румунами в 1874 році.

Були обрані комунальна рада і міська управа. Остання була виконавчо-господарським органом комунального ради. Міську управу очолював міський голова. Цю посаду в 1878 – 1889 рр. обіймав І.Н.Миколайович, в 1881 – 1906 – Ф.П.Тулчیانов, з березня 1906 по 1907 – С.В.Кольцов, в 1908 – Д.Комарницький, з 1909 по 1910 – І.В.Авраама. З березня 1911 по 1917 р. – І.Ф.Тулчیانов. З вересня 1917 по березень 1918 обов'язки міського голови виконував Є.К.Лашков [30].

У Південній Бессарабії, включаючи Ізмаїл, після її повернення до складу Росії в 1878 р, в основі залишилося румунське адміністративний поділ і управління. Наприклад, не було волостей, як в сусідніх бессарабських повітах, а були комуни. Принцип був такий: один населений пункт - одна комуна. Наприклад, в Ізмаїлі існувала не міська дума, як в решті Росії, а комунальна рада. Як вже говорилося, її виконавчим органом була міська управа. Така ж система збереглася і в період румунської окупації Бессарабії в 1918-1940 і 1941-1944 рр.

До 1917 року кількість членів Ізмаїльського комунального ради коливалося від 5 до 10 чоловік на чолі з міським головою.

Завдяки документів, що зберігаються в Ізмаїльському міському архіві, сьогодні набагато більше ми знаємо про місцеве самоврядування в Ізмаїлі після повернення Південної Бессарабії до складу Росії в 1878 р Багато деталей додають публікації бессарабських і одеських газет цього періоду.

Якщо говорити про персоналії, то завдяки «Новоросійському календарем» за 1857 р нам відомо, після відторгнення півдня Бессарабської області (в 1856 р)

Ізмаїльським міським головою був купець Іліади. Правда, хто саме з цієї династії, довідник відомостей не дає. Швидше за все, це був грек за походженням Микола Іліади, так як достовірно відомо, що саме він займав цю посаду з 1878 по 1879 рр. в числі ряду інших чиновників, які дали присягу на вірність Росії.

На плечі цієї людини лягли обов'язки по поверненню міста на рейки російського законодавства, підбору місцевих чиновників, з прийому майна і нерухомості від Румунського королівства. Словом, це був непростий період і вельми значний тягар.

Федір Павлович Тульчіанов обирався міським головою Ізмаїла чотири рази підряд.

Другим за рахунком Ізмаїльським міським головою після приєднання Південної Бессарабії до Росії був, мабуть, найвідоміший і заслужена людина - Федір

Павлович Тульчіанов. В кінці XIX століття він обирався на цей пост три терміни поспіль - з кінця 1879 по 1892 рр. До заслуг цієї неординарної людини звернемося трохи пізніше.

Наступним Ізмаїльським міським головою був Іван Олександрович Захаріаді - представник відомої в краї династії. Свої повноваження він виконував з травня 1892 по листопад 1899 років.

Подробиці виборів міського голови 1892 р нам відомі завдяки публікації в газеті «Одеські новини» за 2 травня того ж року. Виявилось, що в той рік вибори проходили чотири рази! Перші три рази більше голосів набрав Захарій Захаріаді. Однак це рішення з невідомих нині причин не було затверджено бессарабських губернатором.

За твердженням видання, четверті вибори пройшли бездоганно. Більшістю в 969 голосів міським головою був обраний рідний брат Захарія - Іван Захаріаді. У замітці частково проливається світло на саму процедуру виборів. Так, згідно з дозволом міністра внутрішніх справ міське виборчі суспільство було поділено на 8 секцій (округів?). Так що, за твердженням автора, кожен (виборець) «безумовно міг подати свій голос». Правда, в ході виборів стався інцидент в передмісті Ларжанка, де в урні для голосування виявилось на 9 квитків (бюлетенів) більше, ніж значилося в списках виборців. «Подібна обставина слід цілком віднести до недогляд председательствующаго в бюро і, звичайно, ці 9 квитків в даному випадку при такому переважній більшості голосів ніякого значення, здається, не матимуть». Скажіть, а вам це нічого не нагадує?

Про діяльність Івана Захаріаді на посаді міського голови сьогодні відомо зовсім небагато. Ну, хіба що саме його резолюція стоїть на документах, які дозволяють реконструкції будівлі міської управи, яка датується травнем 1899 г. Однак точно відомо, що проект цей був реалізований вже його наступником Федором Тульчіановим, який був обраний на цей пост в цілому четвертий раз.

Федір Тульчіанов в останній свій прихід на найважливіший пост місцевого самоврядування пропрацював на цій посаді з листопада 1899 по лютий 1906 рр. Взагалі-то шестирічний термін його повноважень закінчувався в кінці року.

Однак Федір Павлович як совісна людина вважав себе винним в тому, що жовтні 1905 року в Ізмаїлі спалахнув жорстокий єврейський погром. У зв'язку з цим він попросив відставку у Бессарабського губернатора і незабаром її отримав.

Федір Павлович Тульчіанов, мабуть, сама примітна фігура міського самоврядування за часів «царського Ізмаїла». Серед його заслуг - споруда безкоштовної міської лікарні на 50 ліжок, богадільні на 50 місць, грандіозного критого ринку на Новобазарній площі, облаштування кам'яної набережної на Дунаї і спорудження міського водогону, капітальна реконструкція будівлі міської управи і замощення декількох міських вулиць, що ведуть до Дунаю. Після смерті Ізмаїльський комунальний рада прийняла рішення про присвоєння Федору Павловичу звання персонального почесного громадянина Ізмаїла - винятковий на ті часи випадок!

Наступний період в історії міських органів місцевого самоврядування в Ізмаїлі став дзеркальним відображенням соціально-політичних потрясінь, які буквально накрили Російську імперію на початку ХХ ст. Спроби царського режиму адекватно відреагувати на виклики часу толком не поліпшили ситуацію. Настала пора непослідовних рішень, кадрової чехарди, а завершилося все повним крахом системи. Наступними після відставки Ф.П. Тульчіанова Ізмаїльським міськими головами були Степан Васильович Кольцов (1906-1907) і Дмитро Григорович Комарницький (1908-1909). Як можна судити по їх часу роботи в цій якості - а термін повноважень тоді в Росії становив уже шість років - діяльність названих чиновників не була занадто успішною. З Дмитром Комарницьким взагалі стався конфуз - він був звільнений від займаної посади з ініціативи зверху (!). За недоліки в роботі його відставку ініціював Бессарабський губернатор Олексій Харузин. Як свідчать документи, він особисто був замішаний в махінаціях зі здачі в оренду риболовецьких промислів на річці Репід, а також на озерах Кугурлуй і Ялпуг. Незважаючи на це, після звільнення Комарницький продовжував залишатися членом комунального ради. Іван Іоакімович Авраамів служив на посаді міського голови з 1909 по березень 1911 рр., Коли трагічна смерть перервала його життя. За спогадами сучасників, це був доступний і

високогуманний, добрий Ізмаїльський міський голова Федір Тульчіанов обирався на цей пост чотири рази і душевна людина, енергійний і діяльний чиновник. Він був змушений прийняти міське господарство в абсолютно розладнаному стані. Місцева каса була порожня, накопичилися чималі борги, службовці міської управи через часту зміну міських голів відвикли від дисципліни. Ділова активність в місті була низькою. Мануфактури знизили обсяги виробництва, в застої перебувала і торгівля. За два роки повноважень Авраамів зумів домогтися багато чого - продовжив обладнання причальної лінії на Дунаї, а також під'їзних шляхів до порту. Під його головуванням на надзвичайному засіданні комунального ради було прийнято рішення про безкоштовне виділення земельної ділянки на набережній для будівництва будівлі агентства Російського Дунайського пароплавства (збереглося до наших днів). У ці роки Ізмаїл упорядковувалося і активно озеленювалося. Завдяки енергійним зусиллям міського голови була укріплена кадрами і спеціальним інвентарем пожежна команда Ізмаїла. На зміну Авраамовому прийшов ще один молодий чоловік – Дмитро Федорович Тульчіанов (1911-1917), син того самого Федора Тульчіанова. На високу посаду він був обраний в 33-річному віці, і вже перші кроки показали неординарні організаторські здібності цієї людини. В початку 1914 р він особисто клопотав в Петербурзі про спорудження в Ізмаїлі пам'ятника А. В. Суворову. А в березні 1916 року саме Дмитро Тульчіанов виступив з ініціативою про організацію в місті музею в пам'ять про історичне штурмі Ізмаїльської фортеці в 1790 р .. Після початку Першої світової війни міський голова був призначений уповноваженим з постачання хліба російської армії, і справлявся з цим завданням цілком успішно. 25 січня 1912 року з ініціативи Дмитра Тульчіанова комунальний рада прийняла рішення про необхідність видання спеціальної довідкової книги про міському управлінні. Так світ побачила робота відомого місцевого краєзнавця Петра Коломойцова «Історичний огляд діяльності Ізмаїльського міського управління з 1878 по 1913 рр. з коротким історичним нарисом міста Ізмаїла ». На жаль, сліди цієї праці загубилися в пилу історії. На початку квітня 1917 р ситуація в Росії загострюється. Тимчасовий уряд має намір реформувати місцеві органи

влади. Майже одночасно з цим Дмитро Тульчіанов подає на ім'я губерньського комісара (так тепер називалася посада глави губернії) рапорт про бажання піти у відставку. В Ізмаїлі тим часом запанував безлад і хаос. У міській скарбниці немає грошей, ніхто не платить податки, більшість підприємств не працює. На початку травня 1917 року, нарешті, відставка Тульчіанова була прийнята, і незабаром він покидає Ізмаїл. Слідом за цим робилися неодноразові спроби обрати міського голову. Незабаром на цю посаду був обраний Іван Федорович Фетів (колишній присяжний повірений, юрисконсульт міської управи і экс-редактор першої ізмаїльської газети «Придунайський край»), проте він так і не приступив до своїх обов'язків. Потім тимчасово виконуючим обов'язки міського голови було призначено члена комунальної ради Іван Семенович Дромашко. Ситуація в місті наближається до критичної. Менш через місяць після безуспішних спроб налагодити роботу міської управи Дромашко теж подає прохання про відставку. Після шестикратних спроб провести вибори наступника 10 липня 1917 р Іван Семенович виїжджає на лікування в Одесу і ... залишається там назавжди. 9 липня 1917 р новим виконуючим обов'язки міського голови став Микола Родіонович Фетів, який до Лютневої революції 1917 р був членом Ізмаїльської міської управи та завідувачем міською лікарнею. Однак на посаді він перебував недовго. Восени 1917 р Ізмаїльський комунальна рада на чолі з підполковником Євгеном Лашкова в черговий раз намагається налагодити міське життя. Незабаром після цього Бессарабію окупувають румунські війська [31, С. 45 – 52].

Болград – місто Ізмаїльського повіту Бессарабської губернії на р. Ялпух, при впадінні її в озеро Ялпух, в 45 км від Ізмаїла. Жителів більше 10000, головним чином болгар, що оселилися тут в 1820 – х роках, незабаром по приєднанні Бессарабії до Росії. Православний собор, чоловіча гімназія, жіноча прогімназія, міське училище, парафіяльне училище, кілька хлібних магазинів, салотопні, миловарні й цегельні заводи, досить значна хлібна торгівля.

Каховка – містечко Дніпровського повіту Таврійської губернії, розташоване на лівому березі Конки, рукава річки Дніпра, в 5 км від міста Берислава й в 60 км від Олешко. Близько 4 тисяч жителів. Найбільш важливий торговельний пункт у

материковій частині Таврійської губернії. Паровий млин, паровий лісопильний завод, більше 100 постійних крамниць, безліч складів, два важливі ярмарки. На один з них (весняний) привозиться товару на суму до 2 млн. руб. і сходиться до 30 тисяч душ для наймання на землеробські роботи. Каховська пристань вивозить товарів (хліба, сала й вовни) більше 3 мільйонів пудів.

Кілія – місто Бессарабської губернії, Ізмаїльського повіту, при Кілійському рукаві Дунаю. на кордоні Ізмаїльського повіту з Акерманським, на невисокому схилі лівого берега Дунаю. В 1894 р. у Кілії був 9741 житель (4798 чоловіків і 4943 жінки). У місті діяли 3 училища (міське 3 – класне чоловіче, 2 – класне жіноче й чоловіче парафіяльне). Всіх торговельних місць в 1891 р. було 119, із загальною сумою обороту в 375800 руб. 2 гончарних заводи з оборотом в 6500 руб., 3 цегельних з оборотом в 9000 руб., 3 парових і 72 вітряні млини, з добовою продуктивністю близько 200 чвертей. Митний пункт. В останні роки XIX ст. торгівля в Кілії сильно живилася; вона суперничала з Ізмаїлом.

Генічеськ – селище Таврійської губернії Мелітопольського повіту, при Генічеській протоці, що з'єднує Гниле море (Сиваш) з Азовським. Жителів 1550; жвава торгівля, переважно рибою й сіллям. Генічеськ з'єднаний залізничною колією з Лозово – Севастопольською залізницею. Перетворений у повітове місто в 1903 р.

Рені – місто Ізмаїльського повіту Бессарабської губернії, розташоване на лівому березі Дунаю, у 3 – х км від гирла річки Прут, на кордоні з Румунією. У місті мешкає 6946 чол., митниця й підрозділ прикордонної охорони, міське трикласне училище і жіноче однокласне, кілька цегляних, фарбувальних і салотопних заводів, багато пасік, понад 20 млинів. Торгових закладів у 1891 р. було 140. Кінцева станція Дунайського відгалуження Південно – Західної залізниці. Дунай біля Рені глибокий і широкий, великі морські кораблі і пароплави вільно доходять до міста, але торговельному розвитку міста заважає конкуренція румунського міста Галац [32].

Березівка виникла в 1802 році, в період інтенсивного заселення і господарського освоєння Південної України в складі Російської імперії. Вже в

1811 році тут налічувалося 50 господарств і 187 жителів. Спочатку Березівка входила в Ананьївський, а з 1834 року - в Єлисаветградський повіти Херсонської губернії. Першими поселенцями були селяни, які втекли від кріпосницького гніту з північних губерній України і центральних губерній Росії. Пізніше з'явилися німці-колоністи. земля навколо

Березівки (26 тис. Десятин угідь і 1,2 тис. Десятин лісу) належала кільком поміщикам, а також німцям-колоністам. Оселилися на поміщицьких землях селяни-втікачі вносили землевласникам орендну плату і подушний податок державі.

Після скасування кріпосного права Березівка стає одним із значних торгово-промислових центрів Новоросійського краю, швидко збільшується її населення. Якщо в 1859 році тут налічувалося 107 дворів і 774 жителя, то в 1887 році - 771 двір і 3,5 тис. Жителів. 769 господарств були безземельними. Двом дворянам, які жили в Березівці, належало 3264 десятини землі, церкви - 210 десятин

Широкий розвиток в містечку отримали ремесла і промисли. Тут було багато слюсарів, ковалів, кравців, бондарів, теслярів, шевців. За подвірного перепису 1886-1887 рр. в Березівці налічувалося 15 промислових і 127 кустарно-промислових закладів. Понад 185 господарств займалися торгівлею

У 19 столітті двічі на місяць в Березівці збиралися великі базари. Предметами збуту на них були пшениця, борошно, крупи, худоба, коні і будівельний ліс. Заповзятливі комерсанти наживалися на перепродажу хліба. Для зберігання великої кількості товарів до кінця XIX в. в містечку побудували зернові склади, були бакалійні та галантерейні магазини [33].

Містечко Березівка. Чоловіків 767, жінок 793 [34, С. 7].

Березівка (Ново-Олександрівка) містечко; р. Тилигул; дворів 635; жителів 4.400 (2.275 чоловіків. 2125 жінок); станова квартира; місце проживання земського начальника 2 ділянки і помічника акцизного наглядача 4 ділянки; православна церква; розкольницький молитовний будинок; 4 єврейських молитовних будинки; 2 школи; книжкова крамниця; метеорологічна станція; лікарня; лікарі: земські і вольнопрактикуючі; фельдшер; 2 фельдшера-акушера; аптека; земської пошти

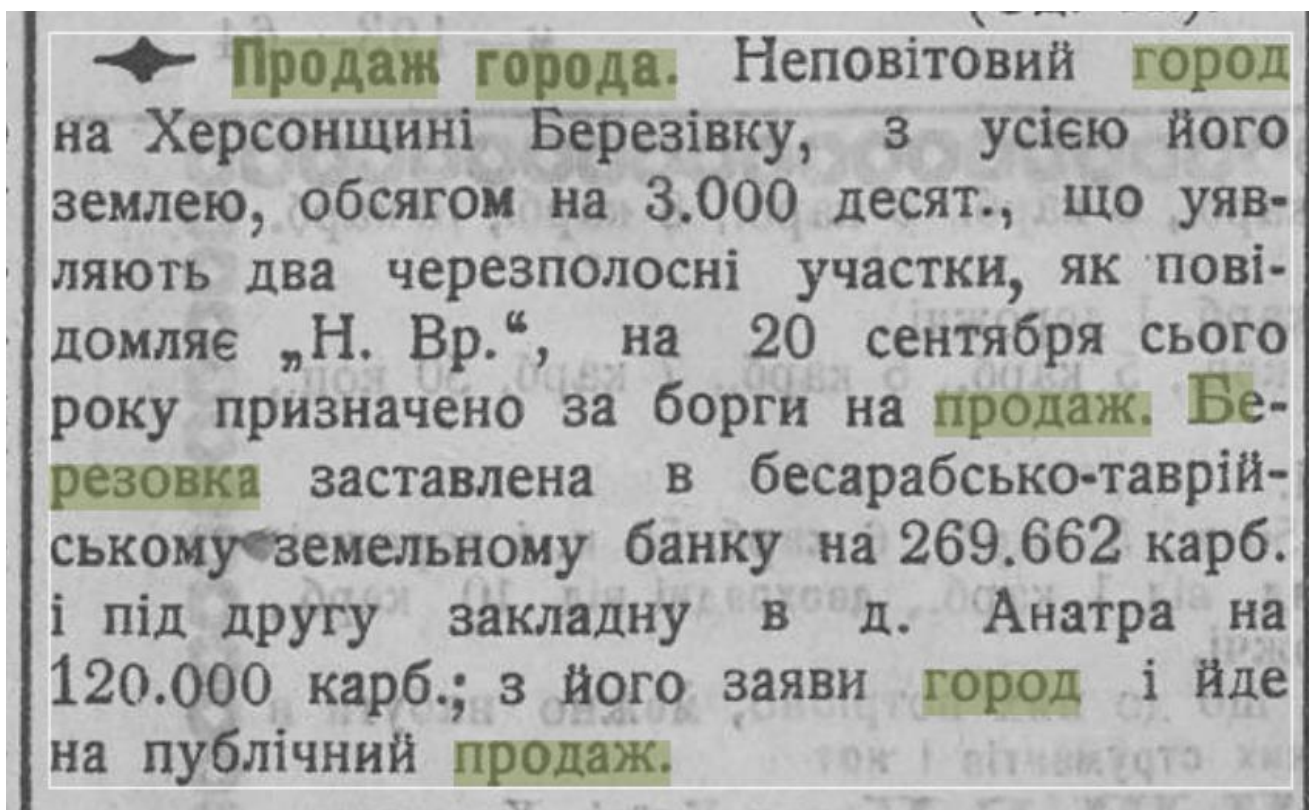
станція; 76 лавок; оптовий склад вина і спирту; 14 винних погребів; 3 винних лавки; корчма; 6 лісових складів; пекарня; заклад штучних мінеральних вод; повітового міста Ананьєва 96 верст; волості - село Завадівка 9 верст; станції залізниці Врадіївка 70 верст; парової пристані Одеса 86 верст [35, С. 129].

Березівка, місто (Ново-Олександрівка) – місто Ананьївського повіту Херсонської губ. У 1897 р всього жителів 6154, з них євреїв 3458 (православних близько 2500). 26 квітня 1881 року тут відбулися великі антиєврейські заворушення; з числа 161 єврейського будинку вціліли лише дві будівлі – молитовня і аптека, інші виявилися сильно пошкодженими (в 1905 р, в жовтневі дні всеросійських погромів, християнське населення зберегло спокій, незважаючи на підбурювання). Є: цвинтар, найстарішої могилі якого налічується 70 років (тут поховані клаптики Тори, розірваної під час погрому в 1881 р); похоронне братство, що виникло біля 60 років тому; синагога, яка існує 60 років (тут зберігається Тора 80 років); три молитовні будинки, з яких одному (ортодоксів, по суті – хасидів) налічується 45 років, другому (майстрових) – 40 років, третьому, заснованому похоронним братством, 25 років; чоловіче товаристське училище і приватне, змішане; суспільство допомоги бідним. Коробковий збір досягає 3800 рублів [36, стлб. 218].

4475 жит. Лісові склади, до 100 торгово-промисло. закладів. За старих часів - важлива станція чумацького шляху з західних губерній на Перекопські соляні озера [37, С. 252].

Дореволюційна Березівка була другим після Каховки ринком для найму сільськогосподарських робітників. Сюди приходили найматися до поміщиків селяни з Ананьївського, Тираспольського і Одеського повітів, а також робітники з Київської, Полтавської, Подільської та інших губерній. Серед них - діти у віці 8-14 років, яких наймали в маєтку в якості подпаску за харчі та одяг. В окремі роки в містечко прибувало по 5-6 тис. Сільськогосподарських робітників. Це були переважно бідняки, які не мали можливості прожити за рахунок свого господарства [33].

Догосподарювалися, що ціле місто Березівка було виставлено на продаж за борги в середині липня 1908 року.

Продаж города. Неповітовий город на Херсонщині Березівку, з усією його землею, обсягом на 3.000 десят., що уявляють два черезполосні участки, як повідомляє „Н. Вр.“, на 20 сентября 1908 року призначено за борги на продаж. Березовка заставлена в бесарабсько-таврійському земельному банку на 269.662 карб, і під другу закладну в д. Анатра на 120.000 карб.; з його заяви город і йде на публічний продаж [38].

Балта – повітове місто Подільської губ., розташоване по обидва береги р. Кодими, притоки Південного Бугу, під 47 ° 56 'пн. шир. і 47 ° 18 'сх. довготи, віддалений від губернського міста на 319 вер. на південь, в 7 ст. від станції Кодими Південно-західної залізної дороги. Місто цей було засноване Йосифом Любомирським і від його імені називався за старих часів Юзефград; частина ж, розташована на протилежному березі Кодими, називалася Балтою і належала Туреччині. В даний час місто цей особливо процвітає з будівництвом Одесько-Київської жел. дороги (1866 г.), з якої він з'єднаний гілкою, що йде від станції Бірзули в Єлисаветград. Жителів в Балті (1890) 33743 д. Об. п., в тому числі

православних - 18,1%, розкольників - 1,8%, католиків - 0,8%, лютеран - 0,01% і євреїв - 79,3%; церков прав. - 2, костел - 1, синагог і єврейських молитовних будинків - 17. Житлових будинків - 2554 (з них кам'яних - 38). У місті заводи: гуральня, пивоварний, 2 миловарних, свічносальний, 2 свічковоскових, 5 шкіряних, мідно-чавуноливарний, 8 цегляно-черепичних, вапняний і тютюнова фабрика. Фабрично-заводська продуктивність досягає 102000 руб. Торгівля досить значна. Головні предмети торгівлі: хліб, худоба і продукти скотарства, також і мануфактурні товари. Місто досить погано забудовані і брудний. У 1797 році Балта зроблена повітовим містом. Щорічно в ньому буває 2 ярмарки: троїцькая, або травнева, і петропавловская; перша з них, обороти якої тягнуться до 3000000 крб. не має місцевого характеру, друга, з оборотом від 200000 до 300000 р., задовольняє виключно місцевих потреб [39, С. 820—821].

У 1862 р налічувалося євреїв: чол. 3705, жін. 4708; по переписом 1897 р всього жителів 23.363, з яких євр. 13.235, правосл. 7.553. У 1882 році протягом 29 та 30 березня відбувався погром євреїв; спроба самооборони зустріла протидію з боку поліції. Селяни, викликані адміністрацією з околиць для сприяння поліції в придушенні заворушень, взяли участь в грабежах; постраждала багатша частина міста, майже повністю розгромлена і спустошена. Один єврей був убитий, кілька поранені. Коли ж кілька місяців по тому в Б. прибув київський генерал-губернатор Дрентельн, він заявив єврейській депутації, що євреї самі винні в погромі, так як дратують християнське населення. Вторинний погром стався в жовтні 1905 року в зв'язку з оприлюдненням маніфесту 17 жовтня. - Є: талмуд-тора; казенне однокласне початкове чоловіче училище з ремісничим. класом; суспільне чоловіче училище (офіційно дозвіл дано на ім'я рабина); три приватних чоловічих училища; два жіночих і два змішаних (в 1854 р було відкрито згодом скасоване казенне училище I розряду) [40, стлб. 722 – 724].

Жителів (1907 рік) 23,5 т., Євреїв 75%. Значна торгівля хлібом і худобою [41].

Жителів (1911 рік) понад 33 тисяч (євреїв 56%). Місто бідне і брудне. 2500 житлових будинка (здебільшого дерев'яні), 2 православних церкви, одна католицька, багато єврейських молитовних будинків, чоловіча гімназія, жіноча

прогімназія, 2-класне міське училище, безкоштовна лікарня, 2 притулку, бібліотека [42, Стб. 878].

Атмосферу міста та діяльності органів міського самоврядування Балти передають дописи сучасників, жителів міста.

Балта. 13 квітня 1907 рік. Сумно і нудно іде у нас життя, здається, що як і раніш людям тільки і можна, що сидіти по канцеляріях та ходити у клуб і грати по „маленькой". Здається, що та уся хуртовина, що пройшла понад Поділлям і зачепила Балту, нікого глибше не зворушила. Що це так, то яскравим фактом до того були вибори міського голови, що відбулись 6-го квітня. Вибрали д. Преображенського, що вже вісім років у нас головою і, діяльність котрого майже ні в чому не виявилась. Правда, кажуть, він виклопотав для міста жіночу прогімназію, але ж для чого ця прогімназія, як для бідного народу (міщан) нема жадної народньої школи і на „народню“ освіту місто не дає, ані одної копійки, так саме, як не дає воно і для лікарування людей.

22 квітня, балтський „отділь союза руссаго народа“ має освящати свій прапор. Це дуже турбує євреїв, котрі бояться, що після освящення може бути маніфестація, а після неї і погром, як вже де було у 1905 році [43].

Балта. 14 серпня 1907 року. Життя у нашому місті тягнеться занадто мляво та нудно. Все, здається спить і ніщо не ворухить цього сну. Незабаром будуть треті вибори до Державної Думи, але про них наче ніхто не споминає.

З огляду на поділ виборців по куріях та по національностях можна сподіватись, що Балта пошле двох виборців-євреїв та одного – члена союза „руссаго народа".

Не що давно були збори місцевої думи, яка, між іншим, одмовилась дати допомогу лікарні „Человеколюбиваго Общества", що дає лікарську заповогу бідності з міста. Ї субсидії прохали всього тільки 300 карб., тоді як лікарня слабих міщан приймає не менш 6000 душ за рік. З цього виходе, що „отці міста" пожалкували дати за кожного слабого 5 коп. Звісно, що їм на все це – начхать, бо вони, слава Богу, здорові, й до лікарні не підуть, а місцева біднота нехай собі слабує: яке їм діло до бідноти? [44].

Балта. 4 жовтня 1913 року. З місцевого життя. Культурного життя в Балті майже не помітно. Серед місцевої інтелігенції дуже обмаль свідомих українців. На всю Балту передплачується 2—3 примірники «Ради» та один примірник „Маяка”. Інтелігенція наша якась сонна: нічим не цікавиться, в гурт не збивається.

Єсть тут три середні школи, та вони для місцевої бідноти міщанської неприступні. В них учаться здебільшого діти дідичів, заможних місцевих комерсантів та де яких чиновників. Низчих же городських шкіл на все місто одна, через це багато дітей остається по-за школою. При комерційній приватній школі з цієї осени відкрили 8-й клас. А не-що давно комітет, що функціонує при школі, вдався до міністерства торгу й промисловости з проханням, щоб її було затвержено в правах урядової школи. В біжучому році 2-х класову тутешню школу реформовано в вищу початкову.

Наше повітове земство відкрило оце 15 шкіл, на будівлю яких витратило по асігновці сто тисяч карбованців. Думає також земство заснувати музей старовини.

Через Балту тече невеличка болотяна річка Кодима, котра ділить Балту на дві половини. Кодима все більше і більше висихає і тепер в ній росте якийсь бур'ян. З річки віє дуже нездоровим повітрям і вона може бути небезпечною під час холери. А холера тепер від нас недалечко, – в ананьївським та елісаветградським повітах Херсонщини. Треба б було нашій санітарній комісії та земству звернути і на цю річку свою увагу [45].

Таким чином, характеристика міст Південної України періоду кінця XIX – початку XX ст., які розташовані на території сучасних Одеської, Миколаївської і Херсонської областей, дозволяє зробити такі висновки: 1). міське населення даного регіону становило 38 %, що значно вище за загальноросійський показник (13,4 %); 2) населення міст було багатонаціональним і багатоконфесійним, при відносній перевазі росіян (46 %); другу позицію займали євреї (понад 26 %), третю – українці (понад 16 %). Дві третини склали православні; 3) привілейовані і багаті верстви міського населення Півдня України (дворяни, чиновники, духовенство, купці, потомственні та особові почесні громадяни)

складали всього близько 8 % населення, але саме вони користувалися широкими виборчими правами при обранні міських гласних, формуванні міських управ.

Щодо економічного розвитку, то в містах Півдня України переважало дрібнотоварне виробництво, представлене тисячами дрібних промислових і ремісничих підприємств та кустарних промислів, хоча в Миколаєві та Одесі існували й великі підприємства, де працювали сотні й тисячі найманих робітників, які фактично були усунені від участі у виборчому процесі. Міщани й селяни, які становили більшість населення міст займалися торгівлею, ремеслом, землеробством, які при наявності встановленого майнового цензу в більшості теж не брали участі у виборах органів місцевого самоврядування.

2. 2. Міська реформа 1870 – 1892 рр. та її реалізація на Півдні України.

Міська реформа 1870 р. – одна з буржуазних реформ у Росії 60 – 70 – х рр. XIX ст. Згідно з Міським положенням, затвердженим імператором Олександром II 16 (28) червня 1870 року на міські органи самоврядування (думи та управи) було покладено виконання адміністративно – господарських завдань на території міста: питання благоустрою (облаштування і утримання вулиць, площ, бруківок, тротуарів, громадських парків, бульварів, освітлення, водогону і каналізації, ставків, мостів, гатей і переправ), транспорту, опалення, справ, які стосуються добробуту міського населення: заходи по забезпеченню його продовольством, влаштування ринків і базарів, вжиття заходів щодо запобігання пожеж та інших бід і про забезпечення від вчиненої ними шкоди; завідування шкільною, медичною справою, благодійними установами, міською торгівлею і промисловістю, міським кредитом [1].

Органами самоврядування у містах були міські виборні збори, міські думи та міські управи. Міські виборні збори скликалися виключно для обрання гласних членів міської думи; час їх скликання визначався думою. Гласні обиралися таємним голосуванням на 4 роки. Кількість гласних у міській думі залежала від кількості населення міста (від 32 до 72); у столицях – значно більше (у Москві –

180, Санки – Петербурзі – 250). У виборах мали право брати участь міські жителі будь – якого стану, котрі були російськими підданими, досягли 25 – річного віку, володіли нерухомістю, зокрема промисловими або торговельними підприємствами, займалися промислами або дрібною торгівлею і сплачували міські податки і не мали недоїмок. Юридичні особи та жінки брали участь у виборах через представників. Не допускалися до виборів особи засуджені, звільнені з посади, ті, що перебували під слідством. позбавлені духовного сану тощо.

Виборці поділялися на 3 курії (великі, середні та дрібні платники податків). Кожна з них обирала однакову кількість(третину) гласних міської думи. Встановлений порядок забезпечував перевагу в складі дум і управ представників заможних верст населення, оскільки перші 2 курії мали 2/3 гласних, становлячи при цьому лише близько 14 % від загальної кількості виборців. Кількість гласних – нехристиян не повинна перевищувати третини від їх загального числа. Виборчі збори не мали права давати жодних наказів обраним гласним [1].

Діяльність органів міського самоврядування перебувала під наглядом губернаторів і міністерства внутрішніх справ. З цією метою згідно з Міським положенням були створені губернські з міських справ присутствія під головуванням губернатора, які розглядали скарги на міські органи самоврядування. Особовий склад міської управи вважався таким, що перебуває на державній службі.

Міська реформа 1870 р. була проведена і в 9 губерніях та прирівняних до них містах України. В решті українських міст реформа проводилася на розсуд міністра внутрішніх справ з урахуванням місцевих особливостей. На Одесу чинність Міського положення з деякими змінами була поширена за особливими Правилами від 20 червня 1872 року, а на західні губернії – за спеціальним законом від 29 червня 1875 року. Процес проведення Міської реформи 1870 року в Україні розтягнувся на 14 років. За цей час міське врядування було реформоване у 135 містах і посадах, зокрема, у південних районах, а нереформованим залишилось у 25 містах і посадах.

Цей процес не був одночасним: якщо на більшій частині території України реформа проводилась у стислі строки(часто не враховувалося навіть бажання більшості городян). то на Правобережжі уряд, передусім з політичних міркувань, здійснював реформування поступово, починаючи з тих міст, де «не видається це шкідливим і небезпечним у політичному відношенні» [2, С.23 – 34].

11 червня 1892 р. було прийняте нове Міське положення, яке стало основним законодавчим джерелом з історії міського самоврядування в Росії кінця ХІХ ст і замінило попереднє Міське Положення від 16 червня 1870 р. Поява нового Положення була пов'язана з контр реформами 1880 – х – початку 1890 – х років, в результаті чого відбулося істотне скорочення кола виборців, зменшилося число гласних міських дум, значно звузилося поле її самостійних дій і розширилася опіка з боку губернатора.

У преамбулі відзначається, що Міське положення 1870 року, яке діяло понад 20 років, принесло неабияку користь: покращав благоустрій міст Російської імперії і покращилися умови життя городян. Але, поряд із цим у діяльності міських установ виявилися недосконалості, які вимагають виправлення. Тому імператор Олександр ІІІ повелів Міністрові внутрішніх справ переглянути це Положення.

Насамперед відзначимо за цим Положенням компетенцію органів місцевого самоврядування. Вони мали здійснювати стягнення на користь міських поселень місцевих зборів і виконання встановлених повинностей, розпоряджатися міськими капіталами і майном, забезпечувати населення міст продовольством, утримувати в належному стані вулиці, площі, набережні, пристані, тротуари, міські сади, бульвари, водопроводи, стічні труби, канали. ставки, канави, мости, переправи, влаштовувати освітлення міських вулиць і площ.

Муніципальна влада повинна була піклуватися про бідних, вживати заходів до припинення жебрацтва, відкривати благодійні і лікувальні заклади, дбати про надання медичної допомоги населенню і утримання населеного пункту в задовільному санітарному стані, піклувалися щодо попередження пожеж. надавати допомогу населенню в разі стихійного лиха [3, С. 434]. Міські думи і управи влаштовували громадські бібліотеки, музеї, театри.

У полі відання місцевого самоврядування були питання розвитку торгівлі, промисловості і транспорту: влаштування ринків і базарів, нагляд за веденням торгівлі, сприяння утворенню кредитних і біржових установ, організація міського транспорту). Місцева влада мала наглядати і підтримувати православні храми.

Міське громадське управління мало право на підставі загальних цивільних законів і цього Положення, здобувати і відчужувати майно, укладати договори, учиняти цивільні позови й відповідати на суді у майнових справах. Належні міському поселенню землі, призначені за міським планом під площі, вулиці, провулки, тротуари, проходи, набережні, а також водяні шляхи, які пролягали через міські землі, залишаючись міською власністю, знаходились в загальному для всіх користуванні.

Заборонялося понад збори, встановлені земськими, міськими або становими установами, на підставі виданих для них законів, накладати будь – які податі і повинності на міських обивателів інакше, як у порядку законодавчому. У випадку накладення на місто невстановлених законом податей і повинностей, а також інших стосовних до міста неправильних розпоряджень урядових, земських і станових установ, міське громадське управління могло звертатися до губернатора або градоначальника для прийняття залежних від нього заходів до відновлення законного порядку; якщо ж клопотання громадського управління цим шляхом не може бути задоволено, а також у випадку неправильних дій з боку Губернатора, Градоначальника або вищої адміністративної влади, зазначеному управлінню надається право подати скаргу безпосередньо до Сенату.

Губернатор мав здійснювати нагляд за правильністю й законністю дій міського громадського управління [3, С. 435]. У С. – Петербурзі, Одесі, Кронштадті, Миколаєві, Керчі й Севастополі утворюються для обговорення справ, що стосується громадського управління цих міст, особливі у міських справах Присутствія під головуванням Градоначальника або Військового Губернатора.

Міське положення 1892 року визначило, що установами міського громадського управління є 1) Міська Дума, і 2) Міська Управа, з виконавчими органами, що складаються при ній. У тих міських поселеннях, у яких застосування правил цього

Положення в повному їхньому обсязі визнано буде неможливим через недостатність міських засобів, властивості зайнятості населення й ступінь розвитку торгівлі й промислів, уводиться спрощене громадське управління [3, С. 437].

Для обрання гласних Думи й кандидатів до них скликаються, через кожні чотири роки, Виборчі Збори, у строки, призначувані Міською Управою і затверджені Губернатором.

Правом участі у виборі гласних користувалися: 1) російські піддані, а також благодійні, наукові й навчальні установи й установи урядові, якщо ці установи й особи не менше одного року володіють у межах міського поселення, на праві власності або одвічного володіння, нерухомим майном, обкладеним оціночним збором: в обох столицях – не менш трьох тисяч рублів; у губернських містах з населенням понад сто тисяч чоловік і в місті Одесі – не менш тисячі п'ятисот рублів; в інших містах губернських, обласних і тих, що входять до складу градоначальств, а також у більш значних повітових містах – не менш однієї тисячі рублів; в інших міських поселеннях – не менше трьохсот рублів, і 2) особи російського підданства й засновані за законами імперії товариства й компанії, якщо зазначені особи й установи не менш одного року знаходяться в межах міського поселення.

Повнолітні особи, які не досягли двадцяти п'яти років від роду і не знаходяться під опікою, й особи жіночої статі користуються цим правом не особисто, а через уповноважених. За осіб, що знаходились під опікою або піклуванням, у виборах брали участь їхні опікуни й піклувальники. Особи жіночої статі на участь у виборах могли уповноважувати тільки своїх батьків, чоловіків, синів, зятів; онуків, рідних братів або племінників. Ніхто не міг мати на міських виборах більше двох голосів: одного по особистому праву й іншого по праву представництва, за дорученням або вповноваженням [3, С. 438].

Положення визначає низку осіб, які позбавлялися права участі у виборах: голова і члени у земських і міських справах присутствія. за винятком губернського предводителя дворянства, голови губернської земської управи,

міського голови і членів земських зборів і міської думи; священно- і церковнослужителі християнських сповідань; місцеві чини прокурорського нагляду і особи, що займають поліцейські посади в губернії. Права брати участь у виборах особисто за себе і як представники втрачають засуджені за кримінальні чи службові злочини; усунуті від посади – протягом трьох років з часу відмови; особи, які знаходяться під слідством; недієздатні; позбавлені духовного сану або виключені зі складу товариств і дворянських зборів; ті, що знаходяться під гласним наглядом поліції; власники й сидельці винних і відерних крамниць і питних будинків; особи, за якими значаться недоїмки по міським зборам.

Для проведення виборів гласних з осіб, що мали право голосу, утворювалися виборчі збори, загальноміські або на окремих ділянках міста, за рішенням місцевого у міських справах присутствія. Списки виборців та установ складалися міськими управами і оголошувалися за три місяці до виборів. Протягом двох тижнів від дня оголошення виборчих списків, міські обивателі можуть представити в Управу свої заперечення проти неправильності й неповноти списків. Після закінчення цього строку, Управа виправляє списки відповідно запереченням, визнаним нею ґрунтовними, і представляє їх на розсуд губернатора, з висновком своїм щодо тих заперечень, які залишені нею без уваги. Одночасно з тим Управа повідомляє про свій висновок особам, яким були зроблені заперечення. Остаточне рішення з цього приводу приймалось з подання губернатора місцевим присутствієм у земських і міських справах. Після цього списки друкувалися у місцевій пресі або доводились до відома виборців іншим способом [3, С. 439].

Гласними обиралися лише ті особи, які мали право голосу на виборах. Балотуватися має право той, хто сам виявив бажання бути гласним і підтриманий не менш ніж п'ятьма виборцями. Кількість гласних з нехристиян не повинна перевищувати однієї п'ятої загального числа гласних. У тих міських поселеннях, де кількість християн недостатня для виконання цієї норми, відступ від неї дозволявся міністром внутрішнім справ. Вибори проводяться таємною подачею голосів, за допомогою балотування кулями. Обраними вважалися ті гласні, які

одержали просту більшість голосів. Оскарження результатів виборів могло бути здійснене протягом семи днів після закінчення виборів. Скарги подавалися губернатору, який передавав їх на розгляд місцевого у земських і міських справах присутствія. Остаточний список гласних думи друкувався у місцевій пресі. Число гласних у думах, за винятком столиць, становило від 20 до 80, обиралися вони терміном на чотири роки. У засіданнях думи повітового міста мав право брати участь з правом ухвального голосу голова повітової земської управи і представник духовного відомства.

Перед вступом до виконання свої обов'язків гласні мали скласти присягу. Свої обов'язки гласні виконували безоплатно. Ніхто з гласних, без поважних причин, не повинен ухилитися від участі в роботі думи [3, С. 441].

До компетенції міської думи відносилися такі питання: розгляд прибутково – видаткових кошторисів (розписів доходів і витрат); визначення розміру встановлених діючими узаконеннями місцевих зборів; переведення натуральних земських повинностей обивателів у грошові, з використанням їх на потреби міського поселення; благоустрою; управління капіталами і майном міста; встановлення цін на хліб і м'ясо; за користування візничими та іншими громадськими екіпажами, а також кінними залізницями й іншими вдосконаленими місцевими засобами сполучення і за роботи, що виконуються у портових місцевостях бракувальниками, вагарями, міряльниками, лігерами, якорщиками й т. д.

Дума встановлювала розмір плати за користування замощеними на засоби громадського управління під'їзними коліями, переправами й перевозами, а також міськими бойнями, водопроводами й іншими подібними пристроями; за ділянки, що відводять окремим особам під пароплавні пристані або під склади; за стоянку і зимівлю суден в межах міста; обговорювали пропозиції про позики й інші зобов'язання від імені міського поселення [3, С. 442]; приймала пожертвування на користь міського поселення; перевіряла дії і звіти управи й розглядала скарги на неї; порушувала справи про відповідальність посадових осіб громадського

управління; наглядала за торговельними закладами; подавала клопотання про місцеві потреби губернатору й уряду.

Думські зібрання призначаються не менш чотирьох і не більше двадцяти чотирьох разів у рік. Їх розклад складається у грудні попереднього року. Порядок денний зборів надсилається губернатору і гласним. Для прийняття легітимних рішень потрібна присутність від однієї третини до половини від загальної кількості гласних, а в окремих випадках – не менше двох третин. Всі рішення Думи вносяться в журнал, що підписується Головою й наявними гласними, що брали участь у прийнятті рішень. Всі постанови Думи, з доданими до них пропозиціями, представляються головою в копіях губернаторові, який вирішує питання про друкування цих постанов.

Підлягали затвердженню губернатором такі постанови дум: 1) про встановлення розцінок планових міських земель, призначених під забудову й урегулюванні міського поселення; 2) про умови викупу садибних місць, що знаходяться у безстроковій оренді; 3) про позики, поручительства, гарантії від імені міського поселення; 4) про ціни: а) на хліб і борошно; б) за користування екіпажами й іншими видами транспорту і в) за роботи, що виконують у портових місцевостях бракувальниками, варщиками, міряльниками, лігерами, якорщиками й т. п.; 5) про інструкції або правила для Управи й інших виконавчих органів міського громадського управління; 6) про інструкції чинам торговельної поліції й органам міського управління, виконуючим обов'язки по нагляду за торгівлею й промислами; 7) про розмір плати за зимівлю суден у затоках і гаванях, улаштованих на засоби міського поселення; 8) про правила для завідування капіталами й майном міського поселення і 9) про зміни [3, С. 444] у планах і нових планах міських поселень.

Підлягали затвердженню міністром внутрішніх справ такі постанови думи: 1) про перекладання натуральних земських повинностей обивателів у грошові, з використанням їх на загальні засоби міського поселення; 2) про благоустрій міста; 3) про відчуження майна; 4) про позики, поручительства або гарантії від імені міського поселення, що перевищують річний дохід; 5) про розмір плати: а) за

користування замощеними на засоби громадського управління під'їзними шляхами, переправами й перевозами, а також міськими бойнями, водопроводами; б) за ділянки, що відводилися окремим особам або товариствам під пароплавні пристані або під склади і в) за стоянку суден в межах міських вод за понаднормований час; б) про розмір плати за зимівлю суден у затоках і гаванях, улаштованих на засоби міського поселення; 7) про правила для завідування капіталами і майном міського поселення; 8) про зміни у планах і нові плани міських поселень [3, С. 445].

Якщо губернатор не визнає можливим затвердити яку – небудь із представлених йому постанов Думи, то пропонує її на розгляд місцевого у земських і міських справах присутствія. У випадку згоди більшості членів присутствія з думкою губернатора про відмову у затвердженні, постанова Думи вважається недійсною. При незгоді думок губернатора й більшості членів присутствія справа представляється Міністрові Внутрішніх Справ на його вирішення.

Постанови Думи, які підлягали затвердженню міністром внутрішніх справ, представлялися йому губернатором, з висновком місцевого у земських і міських справах присутствія. Рішення міністра могло бути скасоване Державною Радою.

Губернатор зупиняє виконання постанови Думи в тих випадках, коли вважатиме, що вона не відповідає закону, загальним державним інтересам, або явно порушує інтереси місцевого населення.

На управу покладалося безпосереднє завідування справами міського господарства й керування за правилами цього Положення. Відповідно до уставів і узаконень, а також до постанов Думи, Управа зобов'язана мати інвентар всього міського майна; вести поточні справи по міському господарству, вживати заходів до його поліпшення, збирати потрібні для думи відомості й виконувати її постанови, складати проекти міських кошторисів, стягувати й витрачати міські кошти на встановлених законом підставах, відповідає в суді по майнових справах міського поселення, визначати, з дозволу думи, правила й строки звітності підлеглих їй осіб і установ.

Управа представляла думі звіти про свою діяльність, грошовий обіг міських сум і стан підвідомчих їй частин, закладів і майна. Крім цього, управа збирала відомості про ціни на предмети продовольства, давала дозвіл на влаштування купалень, нешкідливих для населення промислових закладів.

Справи, що підлягають колегіальному обговоренню управи, вирішувалися більшістю голосів, при рівності яких голос голови дає перевагу. Загальний нагляд за правильним ходом справ в Управі й підвідомчих їй установах належав голові. Губернаторові надається право робити ревізії управ і інших виконавчих органів громадського управління, а також всіх підвідомчих йому установ. Особи, призначені думами для управління окремими галузями міського господарства чи підвідомчим думами установами приступали до виконання своїх обов'язків з дозволу губернатора [3, С. 439].

Для керування міським майном й закладами, а також для виконання обов'язків, які вимагали особливих знань і підготовки, Управа могла запрошувати осіб, які не були гласними думи. Призначення й звільнення осіб, що виконують в управі обов'язок по діловодству, належало голові.

Міським Головам, їхнім товаришам(заступникам), членам міських управ і іншим службовцям в установах міського громадського управління заборонялося брати участь у придбанні майна, продаж якого покладений на них по службі.

Думі надавалося право видавати обов'язкові для місцевих жителів постанови з наступних питань: 1) про запобіжні заходи від пожеж; 2) про порядок утримання в справності вулиць, площ, бруківок, тротуарів, набережних, пристаней, мостів, гатей, громадських садів, бульварів і інших місць громадського користування; 3) про заходи охорони цілості громадських споруд і пам'ятників; 4) про влаштування і утримання пристаней, переправ і перевозів; 5) про утримання шляхів пересування; 6) про візничі та інші екіпажі; 7) про санітарні заходи щодо приміщень для продажу продуктів харчування і напоїв; 8) про влаштування і порядок утримання в санітарному відношенні фабричних і ремісничих закладів, лазень і боєнь, про чищення дворів, помийних ям і відхожих місць; 9) про заходи проти псування води, про збирання або знищення трупів тварин. про

попередження й припинення епідемічних хвороб; 11) про внутрішній розпорядок на ярмарках, ринках і базарах, про час відкриття й закриття торговельних і промислових закладів у святкові дні, а також про торгівлю міцними напоями; 12) про заходи безпеки й порядок руху по вулицям, рікам і каналам; 13) про охорону порядку в публічних місцях [3, С. 450]. Обов'язкові постанови, прийняті думою, не повинні ні в чому суперечити існуючим законам і затверджуватися губернатором. Спостереження за точним виконанням постанов покладалося на поліцію. Винні у порушенні постанов віддавалися до суду.

Заміщення посад голови, його заступника, секретаря і членів управи здійснювалося шляхом проведення виборів. Виконання обов'язків секретаря думи могло бути покладено на секретаря управи.

Результати виборів затверджувалися губернатором або міністром внутрішніх справ. В разі не затвердження проводилися повторні вибори, і якщо знову обрані особи не будуть затвержені, то посади, які залишаються вільними, заміщаються наказом губернатора чи міністра. Голова, його товариш або помічник голови й члени управи вважаються такими, які перебувають на державній службі. Звільнення їх від служби до завершення виборного строку здійснюється владою, яка затверджувала або призначала їх до посад.

Строк служіння голови, його товариша, помічника голови й членів управ – чотирирічний. Строк служіння міського секретаря визначається думою. Через кожні два роки половина членів управи вибувала по черзі. На вивільнювальні посади можуть бути знову обрані або призначувані вибулі з них особи.

На користь міського поселення встановлюються наступні збори: 1) оцінний з нерухомого майна; 2) з документів на право торгівлі й промислів; 3) із трактирних закладів, постійних дворів і продовольчих крамниць; 4) з візницького промислу; 5) з коней і екіпажів приватних осіб; 6) із собак, і 7) з перевізного промислу.

Оцінного збору не підлягали імператорський палац з майном, нерухоме майно Кабінету Його Імператорської Величності; удільні будинки, казенні будинки, зайняті урядовими закладами; казенні будинки або частини будинків, відведених під приміщення офіцерів, чиновників і нижчих чинів, що входять до складу

військових частин; будинки, що належать благодійним або навчальним закладам, а також ученим товариством; майно, яке належало духовним відомствам як християнських, так і не християнських сповідань, якщо майно це не приносять доходу; землі, що відійшли під залізниці [3, С. 453].

Розмір оцінного збору з нерухомого майна визначається думою у відсотках із чистого доходу від цього майна. Розмір цей не може перевищувати десяти відсотків чистого доходу з майна або одного відсотка його вартості.

Дума призначала збір з документів на право торгівлі й промислів(купецькі посвідчення, квитки на торговельні і промислові заклади, патенти), трактирних закладів, постійних дворів, продовольчих крамниць, візничого промислу, за таврування і використання засобів міри і ваги, з нотаріальних посвідчень з аукціонів, за прохід і проїзд різних видів транспорту. Крім того, дума могла клопотатися про введення на користь міста збору з наймачів квартир й інших житлових приміщень. Муніципальна влада стягувала різного роду недоїмки.

Міське самоврядування за цим Положенням мала право здійснювати такі витрати: 1) утримання міського громадського управління; призначення пенсій і допомоги міським службовцям; 2) утримання громадських будинків і пам'ятників, які знаходяться на балансі міської влади; 3) сплата належних сум по позиках і виконання прийнятих зобов'язань; 4) надання допомоги на утримання начальних, благодійних і інших загальнокорисних закладів; 5) витрати по відправленню військового постюю й інших військових потреб, а також по влаштуванню арештантських приміщень при поліції й по опаленню й висвітленню місцевих в'язниць [3, С. 455]; 6) участь у витратах по утриманню чинів поліції, постачанню їх провіантом, амуніцією, озброєнням і квартирним постюем, а також у лікуванні цих чинів у лікарнях; 7) улаштування й наймання приміщення для місцевого поліцейського управління з опаленням і освітленням; 8) влаштування і утримання пожежних команд; 9) на благоустрій міста; 10) на інші корисні потреби. На всі видатки і прибутки складається кошторис.

Положення передбачало порядок оскарження постанов думи та дій посадових осіб міського громадського управління. Приватні особи, товариства й установи у

випадку порушення їхніх цивільних прав діями громадського управління мали право позову на загальній підставі. В разі неможливості судового позову скарга подається до Сенату. Заяви приватних осіб, товариств і установ про порушення їхніх прав постановами Думи, які ще не набули чинності, могли бути принесені губернаторові, який передає їх на розгляд міністру внутрішніх справ або на розгляд місцевого у земських і міських і у міських справах присутствія. Скарги на розпорядження управи могли бути принесені губернаторові або думі [3, С. 456].

Голова, його товариш або помічник, члени управи й міський секретар за злочини й посадові провину притягалися до відповідальності в порядку дисциплінарного стягнення або за вироками карного суду. У порядку дисциплінарної відповідальності вони могли одержувати зауваження, догану без внесення до послужного списку і звільненню з посади [3, С. 457].

Разом з тим 20 березня 1862 послідувало Найвище веління, яким міністру внутрішніх справ надано було невідкладно вжити заходів до поліпшення громадського управління в усіх містах імперії, застосовуючи до прийнятим для Петербурга засадам.

Приступаючи до виконання цього завдання, міністерство визнало за необхідне ознайомитися, попередньо, з місцевими особливостями і економічним становищем міст. Збори та обговорення стосуються сюди даних, за складеною МВС програмою, було покладено на комісії, засновані в кожному місті, з представників всіх розрядів міських обивателів. Результати робіт 509 комісія, а також матеріали, зібрані самим міністерством, були згруповані в цілому ряді офіційних видань («Історичний огляд урядових заходів по влаштуванню міського громадського управління», «Муніципальні установи в найголовніших державах Західної Європи», «Економічний стан міських поселень Європейської Росії в 1861 - 62 р », «Звід міркувань місцевих комісій про поліпшення міського громадського управління», «Міські поселення в Російській імперії») і послужили підставою для складання проектів положення про міському громадському управлінні і статуту про міське господарство, внесених, в 1866 р ., до Державної Ради. Повернуті звіди для нового обговорення, вони були знову представлені до Державної Ради

в 1869 році, але перш остаточного їх слухання було переосмислено в особливій комісії, за участю, в якості експертів, міських голів обох столиць і міста Одеси, а також кількох інших представників міського громадського управління. 16 червня 1870 було, нарешті. Затверджено нове Міське положення. 20 червня 1872 року відбулися правила про застосування його в Петербурзі, Москві та Одесі, 28 жовтня 1874 року - до міст Закавказького краю, 29 квітня 1875 року - до міст західних губерній, 26 березня 1877 року - до міст прибалтійських губерній. Коли. У 1881 році, поставлений був на чергу питання про перебудову місцевого управління і заснована, з цією метою, особлива комісія під головуванням М.С.Каханова, в Міському положенні передбачалося внести лише деякі приватні поправки: за більш докорінну реформу висловилося лише незначна меншість членів комісії. Перегляд за все городового положення став неминучим лише тоді, коли поширився, в 1890 році, нове земське положення, істотно змінило самі основи місцевого самоврядування. І дійсно, підготовчі праці з міською реформою почалися в тому ж 1890 році, а в наступному 1891 році був уже внесений до Державної Ради проект нового городового положення, до розробки та обговорення якого представники міського громадського управління, в тій мірі, як за двадцять років перед тим, залучені не були. Височайше затвердження 11 червня 1892, нове Міське положення вводиться тепер в дію у багатьох містах Імперії. Найбільш важливі його постанови будуть викладені, для більшої наочності. Паралельно з відповідними правилами положення 1870 року.

Головним органом міського громадського управління, на підставі обох положень, є міська дума, яка обирається особами (фізичними і юридичними), наділеними виборчим правом. Колишнє Міському положенні надавало виборче право платникам міських зборів, а саме: 1) власникам нерухомого майна; 2) власникам торгових і промислових закладів, і 3) власникам свідоцтв купецьких, промислових на дріб'язкової торг або приказчічых 1-го розряду, а також квитків на утримання промислових закладів (від платників останньої категорії було потрібно перебування в місті не менше двох років перед виробництвом виборів). Нарівні з приватними особами та на тій же підставі, тобто під умовою платежу на користь

міського збору, виборчим правом користувалися відомства, установи, товариства, товариства, монастирі і церкви. У прибалтійських губерніях виборцями [4, 326] були, понад те, так звані літерати, тобто особи вільних професій, обкладені особливим збором на користь міста. За новим городового положення виборче право належить: 1) особам і установам (урядовим, благодійним, навчальним та вченим), що володіє в межах міста, не менше одного року, на праві власності або довічного володіння, нерухомим майном, вартістю (дивлячись за значенням міста) від 300 до 3000 рублів, і 2) особам, товариствам і товариствам, що містить в межах міста торгово-промислове підприємство, яке потребує вибірки свідоцтва: в столицях - першої, а в інших містах - першої або другої гільдії. Обидва положення виключають з числа виборців - крім осіб взагалі неповноправних або усуваються від громадської діяльності в силу свого службового становища - всіх тих, на кого числиться недоїмка міських зборів (попереднє положення - безумовно; нове - якщо недоїмка становить більше половини річного окладу). За новим положенням, понад те, не мають права брати участь у виборах власники і в'язні винних і відерний крамниць і питних будинків. Інше, знову введене обмеження - викликане, звичайно. Міркуваннями зовсім іншого роду - стосується священно-і церковно-служителів християнський сповідань. Вони не можуть бути ні виборцями, ні голосними; їх представляє в думі депутат від духовного відомства, якщо єпархіальне начальство визнає за потрібне його призначити. Як і раніше городового положення виборці ділилися на три розряди: в перший розряд вносилися великі платники, у другій - середні, в третій - дрібні, так щоб сума платежів, що вносяться виборцями к'яждого розряду, становила одну третину всіх міських зборів.

Обидва положення з'єднують в особі міського голови головування як в міській думі, так і в міській управі. Попереднє положення не вимагало від голосних присутності в засіданнях думи: нове положення робить його для них обов'язковим, погрожуючи, за неявку без поважних причин, зауваженням, грошовим штрафом і навіть тимчасовим виключенням з думи [4, 327].

Колишнє положення не обмежувало числа засідань думи, вимагаючи тільки, щоб не менше двох засідань на рік було присвячено розгляду звітів міської управи і розпису доходів і витрат. За новим положенням чергових зборів думи має бути не менше чотирьох і не більше двадцяти чотирьох на рік, а для надзвичайних зборів необхідно особливу, кожен раз, дозвіл адміністративної влади. Звіти повинні бути розглянуті думою в вересні, кошторис - в листопаді.

Виконавчим органом міського громадського управління є, по обом положенням, міська управа, що складається, під головою міського голови, з кількох членів (в Петербурзі, Москві, Одесі і Ризі до складу управи входив і входить, крім того, товариш міського голови). За попереднього стану, міський голова завжди і всюди обирався міською думою; тільки для головування в столичних думах могло бути призначуваності Государем Імператором особливе обличчя (на практиці такого випадку не було жодного разу), і на звання міського голови в столицях обиралося по два кандидата, на одному з яких і зупинявся Найвищий вибір. В інших містах міські голови обиралися і обираються думами, так само як і товариш міського голови, члени управи та міської секретар (тобто секретар думи). Адміністративне твердження було потрібно перш за все для міського голови, його товариша і заступає їх місце членів управи; тепер воно потрібно безумовно для всіх посадових осіб, які обираються думою, з тим, що в разі незатвердження як спочатку, так і вдруге обраних, вакантні посади заміщуються за призначенням губернатора або міністра внутрішніх справ. Число членів управи перш залежало від думи; тепер воно визначено законом (нормальне число - два, але воно може бути збільшено в губернських і інших більш значних містах - до трьох, в містах з населенням понад сто тисяч - до чотирьох, у столицях - до шести). У незначних повітових і неуездних містах колегіальний склад управи міг і може бути замінений одноосібної влади міського голови; нове положення вимагає, в такому випадку, ще обрання помічника голови. На противагу земському положенню 1864 року, у Міському положенні 1870 дозволялося обирати на посади по міському управлінню і таких осіб, які не перебувають голосними, аби тільки вони належали до числа виборців; те ж саме установляє чи

міське положенні 1892. Для найближчого завідування окремими галузями господарства і управління дума могла і може обирати особливі виконавчі комісії; але за новим положенням вони вступають в відправлення своїх обов'язків не інакше, як з дозволу губернатора. Всупереч попереднього стану, міські голови, їхні товариші і помічники і члени управи вважаються тепер перебувають на державній службі. За попереднього стану, посадові особи міського управління піддавалися відповідальності за злочини за посадою не інакше, як через суд, при чому віддання під суд міських голів залежало від I департаменту сенату, а віддання під суд інших посадових осіб - від думи або губернського по міським справам присутності, визначення якого могли бути оскаржені думою в сенат. За новим положенням віддання під суд посадових осіб міського управління залежить, дивлячись за посадою і за ступенем важливості міста, або від губернського по міським справам присутності, або від ради міністра внутрішніх справ (з утвердження міністра); Сенатом вдаються до суду тільки столичні міські голови. Понад те, всі посадові особи міського управління можуть бути подвергаєми, за визначеннями тих же присутсвенних місць, дисциплінарним стягненням (зауважень, догани і видалення з посади) при чому стягнення, що накладаються на столичних голів, вимагають Найвищого затвердження.

Коло дій міського громадського управління по обом положенням, по суті, один і той же: він обіймає собою завідування капіталами і майном міста, піклування про зовнішній його благоустрій, про забезпечення продовольства і здоров'я міських мешканців, про піклування бідних і інших видах благодійності, про заходи обережності від вогню та інших лих, про розвиток засобів народної освіти, про розвиток місцевої промисловості і торгівлі. Обома положеннями визнаються за міським управлінням права юридичної особи (тобто право придбавати та відчужувати майна, укладати позики, вступати в договори, шукати і відповідати на суді тощо). Обидва положення надають міському управлінню право клопотання про місцеві пользах і потребах, а також право участі у виданні обов'язкових постанов. Предмети, до яких можуть належати ці обов'язкові постанови, опредлени обома положеннями в різних словах, але майже однаково за

змістом. Подібний також і порядок видання обов'язкових постанов; різні лише правила, яких дотримуються при розбіжності, з цього предмету, між думою і адміністрацією. Міські збори обома положеннями устанавляються одні і ті ж: 1) оціночний з нерухомого майна; 2) з документів на право торгівлі та промислів; 3) з трактирних закладів, заїжджих дворів і їстівних крамниць; 4) з візницького і перевізного промислів; 5) з коней і екіпажів, місти [4, 328] мих приватними особами, і 6) з собак. Як і раніше постановою, всі ці збори могли бути устанавляеми (або не устанавляеми) думою; за новим положенням. Факультативний характер збережений лише за тім'я останніми, а стягування трьох перших визнано обов'язковою. Залишилися без істотної зміни і різні інші другорядні збори (за таврування мір і ваг, з аукціонних продажів, при скоєнні актів і т. п.), Що існували при дії колишнього положення. Для міського управління по колишньому обов'язкові витрати на поліцію, пожежну частину, військовий постій, пристрій арештантських приміщень при поліції, опалення та освітлення в'язниць, видачу певних особливими постановами посібників державному казначейству і різним установам і відомствам і т. п.

Найбільшому зміни зазнали відносини міського громадського управління до адміністрації. Міському Положення 1870 року надавало міському управлінню піклування і розпорядження по міському господарству, а губернатору (або градоначальнику), - «нагляд за законним цього виконанням». В межах своєї влади міське управління діяло самостійно; розпоряджатися в колі дій міського управління і на рахунок міста губернатору дозволялося тільки в разі невиконання обов'язкових для міста повинностей, і лише за згодою губернського по міським справам присутності. Губернське у міських справах засновано було для розгляду «виникають за скаргами, сперечання або безпосередньому розсуд губернатора справ про незаконність ухвал міського управління». Від губернського присутності залежало також дозвіл розбіжностей між міським головою та більшістю управи, між управою і думою, між губернатором і думою - з питань, що стосуються обов'язкових постанов. На кожную постанову губернського по міським справам присутності міське управління могло скаржитися Сенату. Категорії постанов,

котрі підлягали попередньому затвердженню адміністрації, були нечисленні (пристрій і порядок дій торгової поліції; нагляд за торгівлею; зміна міських планів; висновок великих позик; відчуження міських земель, які перебувають у загальному користуванні; віддача їх вперше в чийсь виключне користування; пристрій на них споруд, обмежувальних прохід або проїзд; призначення плати за користування сухопутними і водними повідомленнями). Нове положення, не кажучи ні слова про самостійність дій міського управління, підпорядковує нагляду губернатора не тільки законність, а й правильність цих дій. Губернське присутність закликається до обговорення правильності і законності постанов і розпоряджень міського управління. Губернатор зупиняє виконання постанови думи, якщо знайде, що воно 1) незгодна з законом, або 2) не відповідає загальним державним користі і потреб, або явно порушує інтереси місцевого населення. У першому випадку справа переноситься в губернське присутність, постанова якого, за протестом губернатора або за скаргою думи, може бути скасовано Сенатом; у другому випадку воно видається, з висновком присутності, міністру внутрішніх справ і дозволяється остаточно Державною Радою, якщо від скасування або зміни постанови думи повинне піти піднесення міського оподаткування, а у всіх інших випадках - комітетом міністрів (по відношенню до столиць та міст губернським, обласним і деяким іншим, найбільш великим) або міністром внутрішніх справ (по відношенню до інших містам). Той же порядок дотримується і щодо постанов, які підлягають затвердженню губернатора або міністра внутрішніх справ (залежно від важливості справи і по значущості міста, в якому воно виникло). До числа цих постанов віднесені знову, між іншим: інструкції або правила для міської управи та інших виконавчих органів міського управління, що беруть участь в завідування навчальними закладами; правила для завідування міськими майном, капіталами і загальнокорисними установами; постанови про перекладення натуральних повинностей в грошові та про відчуження міських нерухомого майна. Губернські по міським справам присутності зберігаються тільки для Петербурга, Одеси, Кронштадта, Миколаєва, Керчі та Севастополя, а також в губерніях. Де немає земських установ; всі інші зливаються з присутністю по земським справам, під

ім'ям губернських по земським і міським справам присутності. До складу присутності входять губернатор (голова), губернський предводитель дворянства, віце-губернатор, керуючий казенною палатою, прокурор окружного суду, голова губернської земської управи, міський голова губернського міста і (у справах міським, натомість члена земського зібрання) член за вибором міської думи того ж міста, що затверджується на посаді міністром внутрішніх справ.

Одночасно з новим городовим положенням затвержені правила про спрощений міському громадському управлінні, устанавлять в тих міських поселеннях, де Височайше затвердженими положеннями комітету міністрів буде визнано неможливим ввести загальний порядок, за недостатності міських коштів, властивості занять населення і ступеня розвитку торгівлі та промислів. Дума замінюється тут зборами уповноважених (від 12 до 15), що обираються місцевими домохозяевами, що нерухоме[4, 329] майно яких коштує не менше ста рублів; міський голова і міська управа замінюються міським старостою, з одним або двома помічниками. Розбіжності між губернатором і зборами уповноважених вирішуються остаточно губернським по міських і земським справах присутністю, за винятком тих випадків, коли мова йде про піднесення міського оподаткування; вони сходять, на загальних підставах, на дозвіл Державної Ради.

Результатами двадцятиріччя дії городового положення 1870 року ще не підведені підсумки. Користь, їм принесена, не підлягає, однак. Ніякому сумніву; вона визнається і Найвищим указом, при якому оприлюднено нове Міському Положення. «Благоустрій міських поселень», йдеться в цьому указі, «помітно піднялося і покращилися багато умов міського життя». Головною причиною «недосконалостей», про яких згадується далі, слід визнати крайню незадовільність виборчої системи, що встановлювала штучну перевагу меншості над більшістю і усувати від користування виборчим правом цілі категорії міських обивателів, найбільш здібних до суспільної діяльності.

Міське положенні 1870 року дозволяло міським думами клопотати про введення квартирного, на користь міста, податку, при чому, очевидно, передбачалося, що

разом з обов'язком брати участь в міських зборах буде створено для квартиронаймачів і право брати участь в міському управлінні.

Іншим недоліком городского положення 1870 року, яке відображалось на складі міських дум, була надзвичайна численність деяких виборчих зборів.

Переважанням торгово-промислового елемента, нечисленністю освічених гласних, єдиновладдям міського голови обумовлювалися позитивні недоліки міського управління (вживання міських майна і капіталів переважно на користь більш заможних класів населення, нерівномірність міських зборів, швидке зростання витрат на утримання посадових осіб тощо) - недоліки, звичайно, не повсюдні, але широко поширені. Негативні недоліки міського управління - тобто виконання ним не всіх завдань, на ньому лежать, і не в тих розмірах, які були б бажаними - пояснюються, крім того, обтяжливим обов'язковим міських витрат [4, 326 – 330].

Таким чином, Міське положення 1892 року до дрібниць регламентувало роботу органів місцевого самоврядування у царській Росії під пильним наглядом губернаторів, міністра внутрішніх справ, Правительствующого Сенату. Думи і управи й кроку не могли ступити без їх схвалення.

2 квітня 1917 року. Оновлення органів місцевого самоврядування.

Найпершим завданням роботи на місцях має бути оновлення органів місцевого самоврядування. Усі знають, на яких основах досі працювали у нас земства де міські управи. Це були чисто цензові установи, куди був вільний хід тільки самим вершкам людности, а трудящі маси допускались хіба „для духу" – в такому обмеженому числі, що духу того просто не чуть було. В нашій газеті подавалося вже як ставляться до цього наши селяне – для їх зробилося зненавистним саме слово „земство". Тим часом місцеве самоврядування – це основа державного життя і справедливе заступництво інтересів людности може бути тільки тоді, коли вона сама візьме урядованя в свої руки, коли земство справді буде в руках людей землі. Отже реформа органів місцевого самоврядування повинна стояти в першій черзі загально державних реформі од неї треба починати перебудовання державного ладу.

Є певні звістки, що така реформа буде незабаром переведена і в земство та в міські думи увійдуть справжні заступники місцевої людности, обрані всенародним голосуванням. Та поки це станеться шляхом законодавчим, вже й тепер, хоча б тільки частками, робиться оновлення місцевих земських та міських органів самоврядування. Перші пішли на це міські думи, що поновнили себе заступниками од громадянства; слідом за цим ідуть і земства. Перед у цьому веде Київське повітове земство, що скликало недавно надзвичайні збори свої, запросивши на них ті круги, що досі не маш ніякої участі в земських справах. Замість старої управи, що зреклася своїх посад, обрано нову, до якої вперше офіційно увійшли й українські елементи.

На оновлене таким чином земство падає важке завдання. Насамперед треба ліквідувати спадщину старих часів і привернути земству його справжній демократичний характер. А друге ці тимчасові органи повинні підготувати й основи для майбутніх виборів, щоб інтереси ніякої частини людности не мали кривди. І треба сподіватись, що оновлене земство зрозуміє всю вагу й відповідальність своєї роботи й подбає, щоб з честю стати вже перед новим земством – справжнім хазяїном місцевого життя [5].

ПЕТРОГРАД, 6 травня. Головна управа в справах місцевої господарки постановила видати брошури про реформи земських та міських інституцій. Найперше вийде брошура з законом про міські вибори та участкові міські управи з наказом міністра внутрішніх справ про вибори. Друга брошура про пропорціональні вибори, толкуюча систему виборів, прийняту в законі. Крім теоретичних основ пропорціональних виборів – дається подрібний опис технічних способів необхідних при виборах [6].

2.3. Роль міських дум у розвитку промисловості, ремесел і промислів

Селянська реформа 1861 р., реформи 60 – 70 – х рр., сприяли бурхливому зростанню промислових підприємств, ремесел і промислів, особливо це стосувалося великих міст – Одеси, Миколаєва, Херсона. Зокрема, це помітно на прикладі Одеси. Турбуючись про розвиток Одеси де Рибас запрошував до міста російських та іноземних промисловців. Підприємства засновувалися, виходячи з нагальних потреб внутрішнього споживання чи міжнародної торгівлі. Вже у 1797 р. тут існували 6 вітряних млинів, макаронна фабрика і фабрика пудри капітана французької служби Пішона, 2 цегляних і вапняковий заводи [1, С. 174]. У 1803 році до існуючих промислових закладів додалися нові: 5 винно – горілчаних заводів, 2 підприємства по виробництву сальних свічок, ще одна макаронна фабрика, 2 цегельних і 2 вапнякових заводи, 15 вітряних млинів, всього в цих закладах працювало 144 робітники [1, С. 175].

За час правління де Ришельє місцевим вівчарем Міллером була влаштована мийниця вовни; іноземець Шпейден спробував збудувати суконну і голкову фабрики, але безрезультатно. У 1806 р. засновані заводи канатний й мила та свічок.

У 30 – х рр.. ХІХ ст. в Одесі нараховувалося всього 32 невеликі фабрики і заводи, 2 типографії, 2 літографії, 428 ремісничих господарств (росіян – 249, німців – 97, євреїв – 82) [2, С. 110] 2. [Новороссийский календарь на 1835 год. – Одесса, 1834. – С. 110]. Вони виробляли продукцію, головним чином, для внутрішнього споживання, або відправляли її за кордон у напівобробленому вигляді. Найбільшими серед підприємств були салотопні, стеариновий та ливарні заводи. Головними причинами уповільнених темпів зростання великого виробництва вважались недостача хорошої води, дорожнеча палива і робочої сили, конкуренція з боку привозних іноземних товарів. Кількість промислових підприємств в Одесі у дореформений час зростала повільно: у 1837 р. – 37, 1847 р. – 53, 1857 – 64.

З ремісничих підприємств найбільшого поширення набула тютюнова галузь. В ній було зайнято сотні робітників, які переробляли всі сорти турецького тютюну

разом з бессарабським і продавали його на суму понад 500 тис. руб. сріблом щорічно. Пуд листового не переробленого тютюну коштував від 30 до 55 руб. сріблом, кришений – від 40 до 80 рублів, а 100 звичайних цигарок – 1 руб. сріблом. Щороку до Одеси завозилося від 45 до 65 тис. пудів турецького тютюну різних сортів, а також певна кількість бессарабського тютюну з Сорокського і Дубоссарського повітів.

У 1864 р. 66 промислових підприємств Одеси виробляли продукції на суму 3895 тис. руб. сріблом. Млини належали французькому механіку Ж. Гому і почесному громадянину С. Яхненку, племіннику відомого цукрозаводчика К. Яхненка. Млини побудовані у 1849 – 1850 і 1857 – 1858 рр. Млин Гома мав 12 пар жорен і 2 парові машини із заводів Бурдон і К° потужністю 25 к. с. кожна, штучний ставок, наповнений водою з криниці. Млин Яхненка мав 15 пар жорен і дві парові машини у 30 к. с. кожна, його будували французи, машини одержали із заводу Ферре в Марселі, воду добували за допомогою насосів із міського ставка і власних цистерн і резервуарів. Обидва млини могли перемолоти до 250 четвертей на добу (52477,5 кг. – Авт.) і давали щороку близько 50 тис. руб прибутку. Третій млин будував для купця – мароніта Рафаїла Хаве російський інженер – механік Панкратьєв, машини – з бельгійських заводів.

Стеариновий завод Жермена Пітансьє засновано в 1848 році, оснащений машинами заводів Тайлора із Марселя. Він споживав близько 40 тисяч пудів сала і виробляв 12 тисяч пудів свічок, 4 тисячі пудів олеїну і мила й значну кількість хімічних кислоти, а також соду, хлористу сіль та інше. Його свічки були високої якості, хоча і дорогі, вартістю не менше 12 рублів сріблом за пуд, відправлялися до Константинополя в кількості від 6 до 7 тисяч пудів.

Канатні заводи засновано в Одесі ще в перші роки ХІХ ст. калузьким купцем Мешковим і брянським купцем Іллею Новиковим. Завод останнього, який перейшов до його сина Якова Ілліча, під наглядом торговця А.І.Новикова був заново переобладнаний за зразком англійських заводів, машини зроблені кращим із англійських заводчиків інженером Меннігом у Лондоні. Модернізований завод міг виробляти щорічно 60 тисяч пудів найкращого канату. Вироби Новикових

високо цінувалися в Туреччині та Греції, куди вони відправлялися від 20 до 30 тисяч пудів, ціною від 2 до 3 рублів сріблом за пуд, дивлячись по якості. Всі три заводи у випадку потреби могли виробляти до 80 тисяч пудів, але звичайно виробляють не більше 60 тисяч пудів.

Три ливарні заводи Одеси належали Російському Товариству пароплавства і торгівлі і діяли не більше року. Інший, існуючий вже років 15, належав механіку Ришельєвського ліцею Фальку і виконував більшою частиною тільки приватні замовлення. Ще один ливарний завод за допомогою митецького механіка Ротмана влаштував почесний громадянин Ковалевський поблизу Успенського монастиря, біля села Великий Фонтан, за 12 верст від міста. Після цього Ковалевський розпочав будівництво великого заводу землеробських знарядь [1, С. 96 – 100]

В Державному архіві Одеської області знаходиться справа про заснування компанії парового борошномельного млина під назвою «Изобилие» («Достаток»). 28 березня 1852 р. до одеського градоначальника таємного радника Олександра Івановича Казначеева звернулись з таким клопотанням засновники компанії парового борошномельного млина «Изобилие»: дійсний таємний радник граф Лев Северинович Потоцький у купці першої гільдії Абрам Рафаїлович Зейліков, Яків Лукич Корчаці і Яків Георгійович Перкінс: «Відомо, що Одеса є одним з головних портів по відпуску зернового хліба до Європи і за положенням своїм вона вважається скарбницею різних продуктів, виробленням яких так багата Південна Росія, і тому дивним видається, щоб в Одесі бракувало борошна, а наявне дороге. Одеса сама мусить постачати борошном інші міста, проте в цьому залежала від внутрішніх губерній. Відсутність хороших млинів – одвічна причина цієї дивовини.

Звертаючи увагу на цей недолік і беручи до уваги, що заснування тут борошномельного млина могло б сприяти виробництву борошна в достатній кількості для забезпечення не лише Одеси, а й вивозити борошно до інших портів, ми за благо розсудили заснувати компанію на акціях для влаштування в Одесі названого млина і, бачачи, що багато осіб виявляють бажання брати участь в цьому підприємстві, склали для керівництва такою компанією, статут, який маємо

честь надіслати, покiрніше просимо, Ваше превосходительство, благоволили представити його вищому начальству, i клопотати про затвердження його.

У § 3 цього статуту згідно статті 1848 тома X цивільних законів (1842 р.) постановлено: «Відповідно капіталу компанія зобов'язується «постачати себе щорічно встановленим торговим свідоцтвом», але оскільки в тій же статті 1848 сказано, що від взяття торгового свідоцтва звільняються тільки ті з компаній, які в своєму роді будуть першими засновані в Росії, яким притому не надаються ані виключні привілеї, ані інші які – небудь переваги, то просимо покiрніше, Ваше превосходительство, благоволити клопотати у вищого начальства звільнення компаній борошномельного млина «Изобилие» від зобов'язання постачати себе цим торговим свідоцтвом на знак того, що вона перша в своєму роді в Південній Росії, i притому не просить користуватися ніякими привілеями чи перевагами». До клопотання був доданий статут підприємства.

Статут компанії парового борошномельного млина на акціях під назвою «Изобилие» передбачав виділення коштів на придбання місця під заклад, на випуску машин i всього потрібного для млина 126 тис. руб. сріблом з поділом цієї суми на 210 акцій, кожна в 500 руб. сріблом. Капітал міг бути збільшений випуском ще до дев'яноста акцій інших, по тій же ціні, якщо після влаштування закладу, це виявиться потрібним для більшого розповсюдження його дій. Під час випуску до обігу тих дев'яноста акцій, чи деякого числа із них, на придбання їх акціонери будуть мати переваги перед іншими особами. Відповідно капіталу, компанія зобов'язується одержувати щорічно встановлене торгове свідоцтво.

Акціонер, який пропустив який – небудь із термінів, призначених для платежів в рахунок ціни акції, втрачає право на отримання такої, i внесені до того за акцію суми стають власністю компанії, з правом замінити знищену таким чином акцію випуском нової. Акції повинні бути підписані трьома директорами i директором – господарем, з позначенням в ній звання, імені, по батькові i прізвища акціонера. У випадку невдачі підприємства компанія, чи в позовах до неї, акціонери, не виключаючи засновників i директорів, відповідають тільки своїми внесками; а

поверх того ні особистої відповідальності, ні додатковому якому платежу не піддаються.

Справами компанії мало керувати правління, яке складалося із чотирьох директорів, із яких один займав посаду директора – господаря. Директори обиралися із числа акціонерів на їх загальних зборах більшістю голосів. Спочатку, із затвердженням цього статуту, посади директорів і директора – господаря мали зайняти засновники. Після закінчення першого року діяльності компанії один із директорів, за жеребкуванням між собою, вибуває, і на місце його обирається інший. Зміна по одному директору щорічно проходить по черзі, або по старшинству їх вступу на цю посаду. Змінювані директори можуть бути знову обрані, якщо виявлять на те згоду. Про обраних і звільнених директорів публікує правління в «Одесском вестнике» до відома акціонерів.

Правління розпоряджається всіма справами і капіталами компанії за принципом благоустроєного комерційного банку, його віданню належало: 1) роздача розписок в отриманні перших внесків за акції; 2) видача акціонерам, після остаточної уплати, самих акцій; 3) купівля місця на побудову закладу компанії, замовлення машин і влаштування їх у зразковому виді, виписка машиністів, млинарів та інших потрібних осіб, а також і найом місць на складах для вироблення продукції; 4) купівля зернового хліба, заготовлення різного роду борошна і круп і збут їх.

Правління, користуючись повною довірою акціонерів і маючи притому на увазі благоустрій закладу і вигоди компанії, здійснювало всі витрати без особливого дозволу загальних зборів акціонерів. Директор – господар, обраний акціонерами, здійснював безперервне спостереження за справним ходом закладу, завідував конторою правління і її діловодством, наймав і звільняв прикажчиків, майстрових, робочих і інших для служби закладу осіб.

Суми, які поступили за акції, негайно відсилаються на ім'я компанії в Одеську державну комерційного банку контору, для зберігання і прирощування процентами до вимоги. Туди ж поступають надалі й інші суми компанії, якщо вони будуть не потрібні для невідкладних витрат.

Загальні збори акціонерів скликаються правлінням через «Одеський вестник». Акціонери на збори можуть з'являтися особисто, або доручати це іншим особам за допомогою письмового доручення. Кожен акціонер може бути присутнім на загальних зборах компанії. Право голосу надається відповідно кількості акцій, рахуючи кожну акцію за один голос.

Правління повинно вести свої книги рахівництва, за системою прийнятою правильно влаштованими торговими домами, тією мовою, яку воно визнає більш зручною. За кожний минулий рік правління представляє в другій половині січня місяця наступного року на розгляд загальних зборів акціонерів, детальний звіт про дії компанії і її баланс. Загальним зборам акціонерів надається ревізувати звіт і баланс через обраних між собою більшістю голосів двох ревізорів.

За непередбачені втрати, чи малий успіх в діях правління не несе відповідальності, крім незаконних і злочинних дій. Після затвердження звіту на загальних зборах відчисляється із чистого прибутку, за загальним приговором акціонерів, не менше п'яти процентів до запасного капіталу, щоб тим збільшити обороти компанії, зустріти непередбачені випадки і зміцнити капітал компанії. Залишок прибутку розподілявся між акціонерами як дивіденди у відповідності з числом акцій, вкладених у дане підприємство.

Компанія заснована спочатку на десять років, рахуючи від того дня, в який правління її визнано буде, що борошномельний млин приведений у повну готовність. Кмпанія зберігає за собою право попросити в уряді дозволу на продовження її існування і на подальший час, якщо те визнано буде вигідним на загальних зборах акціонерів. Коли загальні збори акціонерів найдуть не вигідним продовжувати існування компанії, то правління, доповівши про те вищому начальству, має приступити до ліквідації справ компанії, за порядком, прийнятим взагалі в торгових домах, і про те повідомить через «Одеський вестник» акціонерів і всіх сторонніх, причетних до справ компанії осіб.

Під час ліквідації ніхто з акціонерів не може отримати назад ніякої частини із свого капіталу, поки від компанії не буде внесена до Одеської державного комерційного банку контори сума, необхідна на уплату всіх її зобов'язань, якщо

такі будуть. Після виконання цих обов'язків правління приступить до задоволення акціонерів із майна, яке залишилось в розпорядженні компанії.

Всі суперечки у справах компанії розглядаються і остаточно вирішуються на загальних зборах акціонерів, якщо на той раз обидві сторони будуть згодні, узаконеним порядком, або приватним способом, згідно їх вибору. Одеса 22 березня 1852 року [3, арк. 1 – 5 зв.].

21 квітня того ж року одеський градоначальник відповів, що заснований промисловий заклад не є першим, тому не може бути звільнений від одержання торгового свідоцтва[3, арк. 6].

Дрібною промисловістю займалися місцеві робітники, росіяни й іноземці, які групувалися по цехам. Оскільки ремісників в Одесі не вистачало, до міста прибували численні артілі майстрових. Ще за часів Ришельє, за його клопотанням граф Румянцев направив до міста на Чорному морі столяра, булочника і слюсаря з робітниками. Сам Ришельє запросив булочника з Марселя, коваля з Риги і бондарів з Провансу.

В 1864 році в Одесі було 66 промислових закладів, які виробляли за рік продукції на 3895000 рублів сріблом.

Взагалі фабрична промисловість Одеси аж до 70 – х рр.. ХІХ ст. розвивалася дуже повільно. Причиною цього стала безмитна торгівля іноземними товарами(порто – франко), коли населення «Південної Пальміри» всі необхідні для себе вироби одержували з – за кордону. Але ситуація змінилась, коли скоротилася хлібна торгівля, посилилась конкуренція з боку США, збільшилось мито на європейські товари. Все це стимулювало розвиток фабричної промисловості. Якщо в 1877 році продуктивність одеських фабрик і заводів складала 10,9 млн. руб, у 1879 році вона зросла до 17,157 млн. руб., а у 1882 році – до 26976673 руб. Кількість підприємств в Одесі в той час становила 212 з 5006 робітниками. Зростанню фабрично – заводської промисловості сприяло також розширення внутрішньої і зовнішньої торгівлі Одеси з Далеким Сходом та з сусіднім Болгарським князівством. Попит на одеську продукцію мешканців Туреччини, Єгипту, Голландії, Владивостока дали можливість одеським

фабрикантам збільшити своє виробництво на суму понад 6 млн. руб. Особливо великих успіхів домоглася борошномельна галузь, яка виробила продукції на 7719950 руб. Продукція цієї галузі відправлялася переважно на Кавказ, а також до портів Чорного і Азовського морів, у внутрішні губернії і південно – західний край. Інші галузі промисловості виробили того самого року продукції на суму 7794325 руб. Тоді ж в Одесі виникла перша в Російській імперії фабрика масляних фарб. Також у 1882 р. тут стала працювати фабрика штучного масла із сезамового насіння, паперова, макаронні й галетні фабрики [4].

Надалі в Одесі дозволи на відкриття промислових і ремісничих підприємств, зайняття промислами давала міська дума, які остаточно затверджувалися градоначальником (див.: додаток 1)

В ДАОО є «Список фабрик і заводів, дозвіл на влаштування яких є компетенцією міської управи [5]. До таких підприємств відносилися: ватяні, прядильні й ткацькі фабрики з механічними двигунами; мочильні для льону і пеньки; мийниці вовни; відбілюючі, оздоблювальні, ситценабивні фабрики; паперові; шпалерні; канатні; каучукових і гутаперчевих виробів; для вироблення клейонки, брезенту і покрівельної толі; для вироблення і фарбування хутряних і поляркових капелюхів; для сортування ганчір'я і дрантя; обпалювання вапна, гіпсу, алебастру і колчедану; приготування асфальту; обробки сірки; підприємства гончарні, фаянсові, фарфорові, скляні, кришталеві, дзеркальні, виробництва цегли; для сухої перегонки кам'яного вугілля, торфу, дерева, смол, нафти і нафтових залишків(мазуту), очищення мінерального масла і скипидару; приготування штучного палива; заводи хімічні для приготування кислот, соди, поташу, оліф і фарб різного роду; варка і очистка рослинного масла, приготування оліфи, масляних фарб, топографічних чорнил, масляних лаків і політури; приготування камеді, декстринів і лекалі; приготування дерева для збереження від гниття; заводи салотопні, миловарні, стеаринових і парафінових свічок; заводи шкіряні(дубильні), вироблення сиром яті, замші, лайки, сап'яну, козлового і глянцевого товару, пергаменту, хутра та їх фарбування; виробництво сажі, обпалювання і виварювання кісток, приготування кісткових черні, вугілля і масла;

клею, вироблення пудрети, штучного добрива, аміачних солей із тваринних продуктів, сухої крові, кров'яного альбуміну; обробка рогу, вироблення гребінців, сортування і обробка щетини і строго кінського і коров'ячого волосу, струнно – кишкових виробів; скотобійні; заклади для зняття шкіри з тварин; очищення ворвані; приготування феєрверків, фосфору, капсулів, сірників, колодіуму, піроксиліну й інших гримучих сумішей; заводи мелясові, крохмальні, цукрові, винокурні, штучних вин; заводи для виробництва чавуну, міді, свинцю, цинку й інших металів з руд, залізоборні, залізопрокатні, сталеплавильні, мідно – і бронзо плавильні, котельні, машинобудівні, для виробництва рухомого складу і при належностей для залізничного полотна, металевих труб, дроту, метисних виробів, жести, дробу, типографських літер; заклади для позолочення і сріблення з використанням плавильних печей і горнів, для відокремлення золота від срібла і для обробки речовин, які містять золото; борошномельні і круподерні млини [5, арк. 37 – 38].

Одержання дозволу на відкриття промислового закладу інколи тривало досить довгий час. Підприємець мав звернутися з клопотанням до Одеського градоначальника, який направляв це клопотання на розгляд думи. Зокрема, 28 січня 1877 р. одеський градоначальник звернувся до міської думи дати свій висновок з приводу клопотання молдавського підданого Берко Грінберга і австрійського підданого Менделя Вайнгоста про дозвіл їм відкрити у будинку Сіялковської на Малій Арнаутській вулиці 1 в будинку Садовського на Старофлотській вул. закладу по виробництву оцту холодним способом. Було доручено члену управи Яхненку дати висновок щодо можливості означеним підприємцям надати відповідний дозвіл. За проханням Яхненка міський архітектор Моранді оглянув будинки Сільської і Садовського і доповів, що в обох будинках вже існують подібні заклади, які виробляють оцет в малих дозах. Незважаючи на це, управа визнала доцільним задовольнити клопотання Грінберга і Вайнгоста [6, арк. 2, 13].

30 вересня 1882 р. градоначальник Кассіов направив клопотання міщанина Олексія Ласковенка про відкриття ним цегельного заводу міському голові О.О.

Чижевичу. Міська дума, одержавши такий документ, направляла його на розгляд міського архітектора щодо відповідності існування нового закладу технічним, протипожежним і санітарним нормам («перешкод не існує»), після чого міська управа 28 березня 1883 р. дала відповідний дозвіл, який був затверджений градоначальником Кассіовим 4 квітня 1883 р. [7, арк. 49 – 49 зв.].

Одеське лікарняне управління також розглядало заяви мешканців міста про дотримання санітарних норм на промислових закладах. Так, 28 червня 1883 року вона розглянула клопотання міщанина Бельського про те, що на Манежній вулиці в сусідньому будинку Морозова відбувається забій свиней і коптіння ковбас, від чого розповсюджується в його дворі сморід, який турбує пожителів. Член комісії Клименко разом з ветеринарним лікарем Душиним – Марцинкевичем оглянули двір будинку Морозова, де виявили ковбасний заклад в кам'яному сараї з піччю для коптіння ковбас і котлом для топлення сала, а в іншому кінці сараю розташовані ясла і стійла для коней, а також дрожки. Крім того, підприємець Заль наймав ще дві кімнати у флігелі Морозова для робітників і погріб де виявилися засоби для подрібнення м'яса і начинки ковбас.

Під час огляду йшла робота по виготовленню ковбас, але, за свідченням мешканців будинку, забою свиней у дворі не відбувалося. Оскільки підприємець Заль не мав відповідного дозволу на відкриття підприємства, то лікарняне управління просило одеського поліцеймейстера закрити заклад Залья у зв'язку з недотриманням санітарних норм [7, арк. 167 – 167 зв.].

Інколи на відкриття якоїсь бізнесової справи укладався контракт між підприємцем і представником міського самоврядування. Так, 21 січня 1906 року член Одеської міської управи Гліб Федорович Нікітін, з одного боку, а з іншого – ставропольський міщанин Гаврило Васильович Дроздов і херсонський міщанин Мотель Гершович Островський уклали контракт в тому, що вони орендують міські бетонні колони для наклепки на них різного роду афіш і оголошень, строком на шість років, рахуючи з 1 січня 1906 року по 1 січня 1912 року, за плату на користь місту по 11500 рублів в рік, що складе за весь строк оренди 6900 рублів. Для забезпечення виконання всіх умов контракту орендатори внесли до

міської каси заставу в сумі 2000 рублів процентними паперами. Ця застава підлягала поверненню орендаторам після закінчення строку оренди.

Орендарі мали виключне право упродовж орендного строку розміщувати на колонах оголошення про циркові й театральні видовища і звеселяння, концерти, бали, вечори, кінські скачки, морські і велосипедні гонки, публічні лекції, виставки, відкриття музеїв, звіринців, гулянь і тому подібних розваг. Інші оголошення не заперечують виключного права орендарів. За розклейку оголошень бралася орендарями плата від 6 до 10 рублів. В разі, якщо оголошення дає міська адміністрація, то плата зменшується наполовину, а за благодійні концерти – 75 копійок. Кожне таке оголошення може знаходитися на колонах безкоштовно не більше п'яти днів і не повинно перевищувати розміром одного листа. Річну плату за користування вищевказаними колонами орендарі зобов'язані вносити до міської каси за кожні два місяці вперед, починаючи з 1 січня 1906 року.

За кожний прострочений день, за порушення будь – якої умови цього контракту орендарі мали сплачувати на користь міста неустойку від 25 до 100 рублів на розсуд управи, незалежно від відповідальності перед приватними особами за понесені ними збитки [8, арк. 91 – 93 зв.].

Звичайно, дозволи на відкриття того чи іншого промислового закладу не обходились без конфліктів і скарг. Так, 21 липня 1906 р. до Одеської міської управи звернулася домовласниця Шейндлі Гершківна Дубовіс, яка скаржилася на дії міського лікаря, що не дав дозволу підприємцю Кіндратовичу відкрити в її будинку хлібопекарню. Власниця будинку просила управу призначити комісію для огляду приміщення, призначеного для пекарні, спираючись на те, що воно відремонтоване, тим паче, що в ньому вже за дозволом управи існувала пекарня. Лікар С. Падалка мотивував свою позицію тим, щ приміщення темне, бо знаходиться у підвалі [9, арк. 156].

До думи зверталися мешканці міст з проханням дати дозвіл не тільки на відкриття промислового закладу, а й на оренду земельної ділянки для вирощування сільськогосподарських культур. Зокрема, у травні 1916 року

мешканець Одеси Стані Пашев звернувся до міської управи дати дозвіл орендувати ділянку міської землі площею у 3,5 десятини на Солдатській Слободці терміном на 6 років. Оскільки міський землемір заявив, що дана ділянка землі не використовується і не приносить ніякого прибутку, то дума вирішила надати такий дозвіл, однак термін встановила у 2 роки – від 1 вересня 1916 до 1 вересня 1918 рр. з орендною платою 65 рублів на рік [10, арк. 214 а, б, в].

З часом вимоги щодо санітарії протипожежної безпеки посилювалися, про що свідчить справа одеського купця Карла Тимофійовича Бертрана (листопад 1906 р.), який висловив бажання відкрити кісткомельний і салотопний завод на Пересипі по Московській вул., 39. У своїй заяві до санітарного бюро міської управи підприємець пояснив, що на завод щоденно будуть доставлятися кістки вагою до 150 пудів, з яких завод вироблятиме до 15 пудів кісткового сала і 125 пудів кісткового борошна. На підприємстві буде зайнято д 18 робітників.

Бертран мав намір влаштувати каналізацію, за допомогою якої вода і нечистоти будуть виливатися в море. У приміщенні закладу підлога мала бути бетонною, наявна й вентиляція.

Старший фабричний інспектор І. Л. Попов спільно з архітектором Влодеком і бранд – майором А. Ф. Бертом поставили перед Бертраном вимоги: вогнетривка підлога, стеля з негорючих матеріалів, кам'яна з оббитими залізом дверима перегородка для мотора, що відокремлює його від іншого приміщення; особлива труба для продуктів горіння; вентиляція приміщення; пісок; шум мотора не повинен турбувати сусідів [11, арк. 215 – 215 зв., 248].

Жорсткі умови пред'явив санітарний лікар: 1) приміщення заводу має бути світлим і вентиляваним; 2) підлога бетонна або цементна; 3) стіни чисто вибілені, на відстані два аршини від підлоги покриті цементом; 4) у кожному приміщенні кран з шлангом для холодної води; у всьому приміщенні – хоча б один кран з теплою водою і раковиною – умивальником; 5) для робітників – шкіряні або брезентові фартухи, а також взуття, непроникні для води; 6) у дворі – ходові змощені смуги; 7) дворі – 3 осадочні цементовані басейни для збирання жиру; 8) нечистоти з дворового відхожого місця не повинні спускатися в

каналізацію; 9) зловонні гази мають спалюватися; 10) чани для топки сала повинні бути герметично закриті; 11) у дворі відсутніми мають бути житлові приміщення; 12) кості і сало повинні негайно перероблятися, а для збереження в разі необхідності – в особливому приміщенні. 29 листопада 1906 року. Санітарний лікар Е. Вельштейн [11, арк. 295 – 296 зв.].

Таблиця 2. 3. 1.

Кількість торгових, промислових і ремісничих закладів в Одеському градоначальстві у 1879 р. [12, арк. 28 зв – 29].

Заклади					
Торгівлі і обслуговування		Промислові(заводи)		Промислові(фабрики)	
Назва закладу	К – сть	Назва закладу	К – сть	Назва закладу	К – сть
Панорами і звіринці	7	Утримувачів пароплавів	3	Толі	1
Поштові станції	1	Млини	34	Дроту і штифтів	2
Візничі заклади	239	Ливарні заводи	7	Каретні	4
Лісні склади	10	Медоварні і пивоварні	6	Меблеві	3
Фотографії	14	Виробництва вати	1	Зельтерської води	14
Купальні	2	Шкіряні й овчинні	7	Фортепіанні	1
Аптеки	20	Виробництво фарб	1	Машинного масла і фарб	4
Контори різних	171	Газові	1	Макаронні	3

компаній					
Склади різні	406	Оцтові	2	Тютюнові	23
Пекарні	107	Свічок і мила	4	Фарб	1
Торгові бані	23	Винокурні	1	Халви	3
Пересувні приміщення	1271	Цегельно – черепичні	11	Печива	2
Постоялі двори	76	Горілчані	5	Мінеральних вод	1
Їдальні	43	Канатні	2	Шпалерні	1
Мебльовані кімнати	11	Лаку і політури	4	Брезентові	2
Трактирні заклади	17	Лісопильні	3	Дробі	3
Чайні та харчевні	11	Салотопні	1	Типографії і літографії	14
Кондитерські	4	Парові пральні	2		
Ресторації	287	Білої жести	2		
Кавярні	4	Синьки	1		
Буфети	28	Пробочні	1		
Готелі	25				
Пивні лавки	192				
Штофні лавки	62				
Питні будинки	167				
Погреби різні	167				
Лавки різні	2287				

Магазини різні	508				
Всього	6160		101		50

Таблиця 2. 3. 2.

Нові підприємства, відкриті в Одесі за дозволом міської думи у 1882 р.

[13, арк. 31 – 32 зв.].

Назва підприємства	Кількість		Назва підприємства	Кількість	
	існуючих	новостворених		існуючих	новостворених
Виробництво вати		3	Зельтерської води і лимонаду		6
Приготування консервів		1	Виробництво сургучу і чорнила		1
Чорнил і мазі для чистки речей		1	Виробництво пробок	2	
Чорнил і вакси		1	Непромокальних виробів		1
Цукерок і печива	1		Виробництво терезів і плугів		1
Приготування конопляного масла		1	Будівельних матеріалів	1	
Оцтові заводи		4	Салотопні заводи		3
Медоварний		1	Ливарно – чавунні	5	
Стеаринових свічок і мила		1	Горілчані		2
Винокурні		2	Миловарні і свічні	5	
Вироблення овчин			Цегельні		1

Виробництво машинного масла		1	Виробництво мастильного масла		1
Приготування лаків		2	Переробка аміачної води		1
Завод перлових круп	1		Пивоварний	2	
Приготування туалетного і простого мила		3	Приготування фарб	1	2
Вироблення скла		1	Обробка баранячої шкіри	1	
Приготування алебастру		2	Парові млини	6	
Хімічна лабораторія		1	Круподерні млини	3	
Вітряні млини		1	Рибні ватаги	6	
Слюсарна майстерня		1	Лісопильня		1
Скотобійня		1	Лабораторія косметичних матеріалів		2

Отже, у 1882 р. було відкрито за дозволом думи 50 нових промислових закладів, діяльність яких була спрямована на задоволення потреб мешканців Одеси. Тоді ж міською управою було надано дозволи на будівництво 414 нових приміщень в межах міста і передмістях [13, арк. 31 – 32 зв.].

22 квітня 1898 р. на урочистих загальних річних зборах Одеського відділення Російського технічного товариства старший фабричний інспектор Херсонської губернії А. А. Мікулін зробив повідомлення: «Про фабрично – заводську промисловість в Одесі Херсонської губернії».

Недалеко ще той час, коли столиця півдня, Одеса, рахувалася, за словами доповідача, виключно обширним торговим пунктом і першим портом в Росії по закордонному експорту борошна, але в останній час, особливо упродовж минулого п'ятиріччя (1893 – 1897 рр. – Авт.), одночасно з деяким послабленням в торговій та експортній діяльності в Одесі, почався надзвичайно швидкий ріст обробної промисловості, частково під впливом посиленого притоку іноземних капіталів, частково тому, що місцеві капітали, звільняючись від торгівлі, шукали більш вигідного для себе застосування. Подібна видозміна характеру діяльності місцевих підприємців, вносячи повністю нові елементи в життєві умови, заслуговували того, що на них було звернуто увагу. Доповідач, головним чином, зупинився на промисловості Одеського градоначальства і згадав лише в загальних рисах про промисловість всієї губернії.

В 1897 році в Одеському градоначальстві було зареєстровано 469 промислових закладів, які відносилися до 108 різних видів виробництва. На 432 закладах, що надали відомості, було зайнято 18226 робітників, яким було виплачено 4243079 рублів зарплати. Річний обіг означених 432 закладів склав 49518480 рублів. Провідними галузями промисловості були харчова (35808733 рублів) і обробка металу (5256095 рублів). Тільки ці дві галузі дали вже суму річного виробництва понад 41 мільйон, а решта 8 мільйонів рублів розподілялося між 7 галузями решти видів промисловості. Розподіляючи всі промислові заклади на категорії відповідно сум їх оборотів, отримуємо такі дані: понад 1 мільйон руб. мають 6 заводів, від півмільйона до 1 мільйона – 11, від 300 тисяч до півмільйона – 12, від 200 тисяч до 300 тисяч – 11, від 100 тисяч до 200 тисяч – 35, менше 100 тисяч – 357 заводів.

Доповідач висловив думку, що обробна промисловість заклала в Одеському градоначальстві міцні позиції і знаходить в місцевих умовах достатні підстави для успішного розвитку, і міркування, висловлені раніше, відносно того, що обсяг виробництва у 50 млн. руб., досягнутий в 1897 році, оправдалися повністю.

Число робітників збільшилося порівняно з 1896 роком на 3111 осіб, а сума виробництва – на 9 мільйонів рублів: річна сума заробітної платні зросла на 742

тисячі рублів. Швидкий темп промисловості в Одесі не зупиняється і в поточному(1898 р. – Авт.) році і хоча він, судячи за деякими даними, повинен бути дещо нижче минулого року, але, у всякому випадку, збільшення суми виробництва в поточному році складе не менше 5 мільйонів рублів.

В цей час в Одесі функціонувало 16 товариств, правління яких розміщалося в Росії(більшість в Одесі) і 10 іноземних, причому сума капіталу означених товариств, вкладених у фабрично – заводські підприємства в Одесі, перевищувала для перших – 8 мільйонів рублів, а для других – 12 мільйонів рублів. Торкнувшись становища робітничого класу і службовців, до покращення їх матеріального положення, задоволення духовних потреб і жадоби знань, доповідач відзначив, що в цьому відношенні можна сказати дуже небагато, оскільки в більшості випадків власники підприємств турбуються тільки про їх технічне забезпечення і дуже мало приділяють уваги умовам праці робітників [14].

Харківська міська дума брала приклад із діяльності в Одесі міської хлібопекарні. Досвід було досліджено, проаналізовано роботу міської хлібопекарні, надіслано делегації в Одесу.

20 серпня 1908 року. «Нашей городской думой поставлен на очередь вопрос об устройстве в Харькове городской хлебопекарни.

Вопрос не новый. О нем велась речь еще с 1905 года, но в прошлом году он принял особенно острую форму.

Харьковцы, вероятно, помнят, что прошлой осенью нас посетил возвратный тиф.

Эпидемия всей своей тяжестью обрушилась на низшие, беднейшие слои городского населения. Больницы были переполнены тифозными. Их размещали под койками, в коридорах...

Тогда же медицинское общество констатировало, что причиной эпидемии являются невозможные жилищные условия бедноты и крайне недостаточное питание ее.

Ясно было, что недостаточность питания вызывалась высокими ценами на жизненные продукты и, прежде всего, на печеный хлеб.

Городскому управлению пришлось напрячь все свои силы на борьбу с эпидемией.

Необходимо было организовать доставку городской бедноте печеного хлеба по пониженной цене. И городское управление отчасти справилось с этой задачей, устроив продажу хлеба по пониженным ценам при частных хлебопекарнях.

Об эпидемии, наконец, заговорили в городской думе. Вопрос получил широкую постановку. Дума пришла к заключению, что город должен взять на себя задачу организации такого городского учреждения, которое, постоянно функционируя, действовало бы понижающе на существующие цены на хлеб и давало бы бедному населению печеный хлеб по нормальной, естественной его стоимости.

Таким образом, пред городским управлением стал вопрос об устройстве городской хлебопекарни.

Разумеется, дума не решила сразу приступить к устройству ее и постановила поручить управе познакомиться с этим делом в Одессе, где уже давно функционирует городская хлебопекарня.

Только недавно, в конце минувшего июля месяца, было исполнено это поручение.

В Одессу ездила комиссия в составе: члена управы В.И.Кравцова, гласного думы С.Д.Сотникова и инженера Н.Г.Малишевского.

Комиссия познакомилась с устройством и работой городской механической хлебопекарни.

Один из участников этой поездки рассказал нам:

Хлебопекарня построена в 1893 г. Оборудование ее обошлось городу в 40 тыс. руб. За три года своей работы хлебопекарня окупила себя и теперь уменьшает городскому управлению ежегодно расходы по заготовке хлеба для городских учреждений на 10 тыс. руб. и приносит ежегодно чистого дохода 10 тысяч рублей от продажи горожанам хлеба в 5 лавочках. Годовой доход хлебопекарни, таким образом, можно исчислять в 20 тыс. руб.

При устройстве хлебопекарни имелось две цели: 1) облегчить доставку хлеба в городские учреждения и 2) урегулировать рыночные цены на хлеб путем устройства лавок, в которых цены на печеный хлеб никогда не повышались бы с повышением цен на муку.

Первая цель городом достигнута, вторая отчасти. Дело в том, что реакционный состав одесской городской думы отрицательно настроен к муниципальным предприятиям и не желает, несмотря на получаемую доходность, увеличивать количество городских лавок для продажи хлеба обывателям.

Член одесской городской управы П.П.Сенкевич-Корчак (крайний правый) в беседе с нашими представителями прямо сказал: „никогда не стройте у себя городских механических хлебопекарни и прачечной. Я ненавижу эти учреждения и уничтожил бы их. Это дело частное, и городское управление не должно вмешиваться в такие дела“.

Г. Сенкевич-Корчак по своему прав. Для людей наживы, алчность которых в ведении коммерческих дел безгранична, особенно, когда имеется возможность столкнуться с соседом по лавке на счет повышения цен, – муниципальные предприятия – кара Божия. Муниципальные предприятия, при умелом ведении дел, тем и хороши, что они дают обывателю возможность вырваться из цепких когтей лавочников и иметь продукты и дешевле, и лучше.

Наши представители познакомились в Одессе еще с городской механической прачечной, обслуживающей городские учреждения, например, больницы. Стирка штуки белья обходится городу в 1 ¼ коп.

Пример одесской хлебопекарни ясно показывает жизненность и реальную осуществимость поставленной нашей думой цели устройства хлебопекарни.

Приближается осень и зима. Городской бедноте, быть может, снова придется вынести тяжкое испытание в виде эпидемии возвратного или голодного тифа.

Городское управление снова натолкнется на вопрос о питании бедноты.

С устройством городской хлебопекарни поэтому надо поспешить! Пан» [15].

4 листопада 1909 року, Харків.

«На-дняхъ вышел из печати доклад городской комиссии по урегулированию цен на предметы продовольствия.

Доклад составлен председателем комиссии, членом управы В.И.Кравцовым, который минувшим летом, по поручению городской думы, вместе с гласным С.Сотниковым и городским инженером Я.Малишевским ездил в Одессу и осматривал там городскую хлебопекарню.

Результаты осмотра этой пекарни и составляют предмет увазанного доклада.

Прошлой осенью, когда нашему городскому общественному управлению пришлось выступить на борьбу с, так называемым, возвратным тифом, поразившим беднейшие слои городского населения, в городской думе, естественно, всплыл вопрос о том, как удешевить предмет первой необходимости – хлеб.

Городское управление, взявшее на себя, в то время дело снабжения беднейшего населения Харькова хлебом, натолкнулось на непомерную дороговизну печеного хлеба в частных харьковских хлебопекарнях.

И городская дума пришла к заключению о необходимости устройства в Харькове городской хлебопекарни, которая, с одной стороны, снабжала бы печеным хлебом городские учреждения – больницы, богадельни и т. п., а с другой, – путем продажи хлеба частным лицам, действовала бы регулирующие на цены печеного хлеба.

Осмотр одесской хлебопекарни, как видно из доклада, убедил членовъ комиссии в целесообразности и выгоды устройства в Харькове общественной хлебопекарни.

Поводом к устройству в Одессе хлебопекарни, оказывается, послужили те же жизненные условия, которые имели место и у нас, в Харькове – снабжение дешевым доброкачественным хлебом учреждений и регулирование рыночных цен на печеный хлеб.

Первая из этих задач выполнена одесской хлебопекарней блестяще, вторая же достигнута лишь отчасти, благодаря недостаточному количеству городских лавок для продажи хлеба.

Однако, влияние городской хлебопекарни настолько значительно, что частновладельческие хлебопекарни на своих вывесках имеют надпись: «Цены городской хлебопекарни».

В докладе имеется подробное описание устройства хлебопекарни, производства и хозяйственной организации этого дела.

Хлебопекарня была устроена в 1901 г. В 1904 году в ней было выпечено хлеба разных сортов 125,914 пуд., в 1905 г. – 167,830 пуд., 1906 г. – 209,001 пуд., а в 1908 г. – 217,000 пуд.

Устройство хлебопекарни вместе с оборудованием ее машинами и инвентарем обошлось в 42,000 руб. В первые три года своего существования хлебопекарня дала чистого дохода 46,000 руб. и, таким образом, с избытком окупила себя.

Комиссия считает, что одесскую хлебопекарню можно взять за образец для устройства таковой в Харькове, и предлагает думе теперь же внести в смету 1910 года сумму до 42,000 руб. на устройство механической хлебопекарни в Харькове.

Потребность в такой хлебопекарне в Харькове ощущается уже давно; и вступление городского управления на путь муниципализации в этой отрасли встретить всеобщее сочувствие горожан. Д.» [16].

11 листопада 1909 року, Харків. «Заседание городской думы.

Вчера, под председательством городского головы А.К.Погорелко, состоялось заседание городской думы.

Заслушан был доклад В.И.Кравцова о городской механической хлебопекарне. После незначительных прений дума признала необходимым постройку в Харькове городской механической хлебопекарни, по образцу одесской, и поручила комиссии составить проект и смету хлебопекарни с указанием места постройки. Деньги предположено позаимствовать из запасного капитала [17].

Значно повільніше розвивався у промисловому відношенні Херсон. Хоч він і мав статус губернського центра, однак головні промислові підприємства губернії

знаходилися в Одесі та Миколаєві, які мали більш вигідне географічне положення. Ремесла та промисли в Херсоні почали розвиватися з початку його виникнення. Велику роль в цьому відіграв герцог Ришельє, за клопотанням якого на суднобудування в 1803 році було асигновано 100 тисяч руб. Іноземці, які селилися в місті сприяли розвитку фабричної та заводської промисловості.

Херсонська губернія мала прекрасні умови для розвитку вівчарства, розвиток якого підтримував уряд Російської імперії. У зв'язку з цим у Херсоні великого значення набуло заснування шерстемійок. Першу з них у 1828 році заснував підприємець Демінітру, потім з'явилися шерстемійки Вассала, Аллара та інші.

Велику допомогу цьому промислу надав губернатор Сен – Прі, який запросив із Франції спеціаліста Петра Муллена. Вода Дніпра не мала в собі домішок солей і тому добре підходила для миття шерсті, а Карантинний острів був зручним для розміщення шерстемійок. В 1850 – х роках в Херсонській губернії налічувалося 12 шерстемійок, 10 з них – в Херсоні.

Шерстемійки за обсягами виробництва та його вартістю поступово зайняли перші позиції в промисловості губернського центру. В 1846 році в ньому було вже 9 шерстемійок, де працювали 3 тисячі робітників, які промивали до 200 тис. пудів шерсті на суму 1124000 руб., в 1858 році на 11 шерстемійках – на 1490000 руб., в 1859 році – 1536000 руб., а в 1861 році – 1720000 руб. Середня платня робітника на шерстемійках складала близько 75 копійок в день, робота продовжувалася з половини квітня по вересень включно [18, С. 15 – 18]

4 червня 1830 року для розвитку чорноморського мореплавства та суднобудування із державного казначейства в розпорядження Новоросійського генерал – губернатора надійшло 150000 руб. для надання позик на суднобудування; наказано заснувати в Херсоні купецьку верф з конторою та виділити для цього з казни на купівлю будинку для контори до 25000 руб. та кошти для влаштування крану на верфі. Вирішено призначити на утримання контори щорічно по 4750 руб.

Дії контори не принесли очікуваної користі із – за постійних суперечок між головою та її членами. Внаслідок неефективної роботи її було приєднано 18

грудня 1834 року до міської думи, головою контори став міський голова. На діяльність контори купецької верфі було відпущено 2500 руб. в рік. Надалі з державної скарбниці було виділено в розпорядження Херсонського приказу громадської опіки ще 100000 руб. для надання позик особам, які займалися будівництвом суден, під заставу або поручительство міської думи, з розрахунку, щоб у одні руки не попадало більше 4000 руб. Тільки за 10 років, з 1833 по 1843 роки було збудовано 177 суден на суму 2293263 руб., в т. ч. 7 корветів і 43 брига[19]

Надалі робота на Херсонській купецькій верфі припинилася й відновилася лише у 1879 році.

Таблиця 2. 3. 3.

Будівництво суден на Херсонській купецькій верфі у 1879 – 1995 рр. [20, С. 157].

Рік	Побудовано		Переобладнано	
	Барж	Бригів, шхун та інших	Барж	Бригів, шхун та інших
1879	4	9	-	-
1880	4	6	-	-
1881	4	6	-	-
1882	7	4	3	5
1883	8	7	20	5
1884	6	3	22	12
1885	9	7	31	75
1886	8	8	25	24
1887	16	17	24	22
1888	24	25	27	24

1889	22	67	12	33
1890	40	42	10	23
1891	13	13	2	13
1892	14	8	9	17
1893	16	5	15	14
1894	6	27	25	37
1895	15	26	7	17
Всього	216	280	222	321

Отже суднобудування в Херсоні розвивалося по висхідній лінії за кількістю суден, але великих кораблів верф не будувала.

В Херсоні переважно виникали дрібні промислові та ремісничі заклади з переважанням ручної праці і невеликою кількістю найманих робітників. Роль Херсонської міської думи зводилася переважно до надання дозволу на зайняття промислами, торгівлею чи виробництвом товарів широкого вжитку. Так, в середині травня 1894 року Херсонською міською думою було прийнято постанови по доповіді про наслідки торгів на віддачу в оренду міських рибних ставків по річці Дніпро та по доповіді про відведення купецькому сину Іоселю Вітензону місця для влаштування споруди для вироблення алебастру [21].

Кількість промислових закладів Херсона поступово збільшувалася (див. табл. 2. 3. 4).

Таблиця 2. 3. 4.

**Кількість промислових закладів Херсона
та річний обсяг їхньої продукції у 1888 – 1895 рр.**

Роки	Кількість гільдійських підприємств, промислових фабрик, заводів, пароплавних, ремісничих та інших підприємств	Річний обіг	Кількість не гільдійських підприємств, промислових фабрик, заводів, пароплавних, ремісничих	Річний обіг
1888	25	1151000	-	-
1889	24	712000	45	277600
1890	31	1886500	41	286000
1891	31	1979200	51	387500
1892	31	1826000	47	356000
1893	33	1880000	40	307000
1894	33	2004000	41	323000
1895	36	1722000	49	345000

До перерахованих підприємств Херсона не ввійшли гільдійські підприємства, що не обкладалися розклад очним збором: цукрові склади «Бродського» та «Гніваний», Мальдівське товариство, пароплавство Російського товариства та банки Взаємного кредиту та Міський, також всі агентства страхування та Товариства скарбів: з не гільдійськими документами – всі дрібні підприємства, що працювали за білетами дрібного торгу і тому не обкладалися розклад очним збором (таких підприємств в Херсоні було не менше 300); всі ремісники, які, які не одержували згідно закону ніяких промислових документів, чи одержували тільки промислові свідоцтва 3 – го розряду; всі вітряні млини, а також легкі та ломові візники. Всього ж в Херсоні всіх гільдійських та не гільдійських торгових та промислових підприємств з ремісниками було в 1896 році 1500 [20, С. 152 – 153].

Словник Брокгауза і Єфрона дає такі дані про стан промисловості Херсона у 1899 році: промислових закладів – 36, пароплавних – 12, фабрично – заводських та ремісничих – 246, з виробництвом продукції на суму 6 млн. руб та 2600

робітниками, з них найкрупніших – 53 з виробництвом продукції на суму 5 млн. руб. з 1100 робітниками, які одержували щорічно платні 280 тис. руб., тобто кожний робітник заробляв за рік в середньому по 254,54 руб. З великих підприємств слід відзначити 5 парових млинів (700 тис. руб.), 5 лісопильних заводів з паровими двигунами загальною потужністю 525 к. с. (2700 тис. руб.), тютюнову фабрику (197 тис. руб.), машинобудівний та чавуноливарний завод (145 тис. руб.) для виготовлення суден, котлів, локомотивів та ін. Лісопильний завод експортував до Батумі близько 6 млн. ящиків для гасу, а також ящиків для фініків до Персії. Раніше Херсон славився шерстемийнями, з яких на 1889 рік залишилися лише одна з виробництвом на суму 25 тис. руб. У місті було 14 кондитерських закладів, 38 складів різних товарів [22, С. 175].

У 1894 році в Херсоні налічувалося 246 різноманітних промислових закладів, які виробляли продукцію на суму 3348,7 тис. руб. Найбільшими промисловими заводами були: пароплавні підприємства Коваленка та Тихонова, лісопильні заводи Рабиновича, Вайнштейна, Куликовського, Шульца, цукрові склади Олександрійського Товариства та Гнівань, Мальцевське Акціонерне Товариство, лісні підприємства Валіка, Любліна, Когана та Грінзайда, чавуноливарний завод Вадонів, водопровід Пастухов [23].

Херсонська міська дума дуже відповідально, уважно, навіть прискіпливо, розглядала питання про дозвіл на відкриття нових промислових закладів в місті. Наведемо для прикладу справу про дозвіл на відкриття паперової фабрики в Херсоні в липні 1898 року.

На початку липня 1898 року думою було відведено одеському інженеру Фоссу місце на Карантинному острові під влаштування паперової фабрики з умовою, що санітарна комісія дозволить реалізацію даного проекту. Таким чином, повне вирішення справи залежало від санітарної комісії, якою було направлено питання, вироблені на засіданні комісії, до одеського інженера Фоска стосовно майбутньої паперової фабрики на Карантинному острові в Херсоні. 7 липня 1898 року відбулося друге засідання санітарної комісії з даного питання, де було отримано письмові відповіді інженера Фоска на поставлені комісією питання.

Форс зазначив, що початкове річне виробництво паперу було розраховано на 150000 – 200000 пудів, з подальшим його збільшенням у відповідності з попитом. Заплановано було випускати, в основному, обгортковий папір та в невеликій кількості папір для письма. Паперова фабрика мала переробляти очерет, солому, паперові та ганчіркові відходи, приблизно по 25 % кожного з цих матеріалів, або ж більше очерету та соломи, а у випадку неврожаю очерету та соломи використовувати деревну масу та целюлозу.

Велика увага приділялася думою екологічній стороні виробництва паперу. Для варіння сирих продуктів мал. використовуватися виключно вапно та в незначних кількостях їдкий натрій. Обидва ці матеріали в процесі варіння частково відмиваються, частково утворюють нерозчинне, нешкідливе кремнекисле вапно.

Стічні води паперової фабрики мали бути відведені в річку, що робилося в ті часи скрізь: навіть на малих річках та каналах, без попереднього очищення та фільтрації води. Тим не менш, одеський інженер Форс не відмовлявся влаштувати басейни для можливого очищення стічної води та проводити очищення, транспортування за допомогою труб, на відстані декількох сотень сажнів від берега в річку, якщо після відкриття виробництва це буде вважатися потрібним.

Від виконання інших приписів санітарної комісії інженер Форс просив звільнити його, тому що вони робили неможливим існування паперової фабрики.

Санітарною комісією було прийнято всі пояснення та прийнято рішення не перешкоджати влаштуванню в Херсоні паперової фабрики [24].

Промислові підприємства Херсона на 1901 р. [25, С. 254 – 255].

№ п/п	Фабрики, заводи, промислові та кустарні заклади	Кількість заводів	Сума виробництва (рублі)	Кількість робітників
1.	Олійниці	6	8000	6
2.	Парові млини та крупчатки	1	5000	7

3.	Млини вітряні	11	1600	11
4.	Бондарні майстерні	2	1100	2
5.	Цегляні та черепичні	1	3600	4
6.	Гончарні	10	4200	12
7	Кузні	10	9400	12
8.	Меблеві, столярні та теслярські	12	9100	12
9.	Майстерні возів та колес	2	3600	4
10.	Миловарні	1	7600	8
11.	Шкіряні	1	19600	26
12	Тютюнові фабрики	1	1900	25
13.	Типографії	1	7100	4
14.	Млини водяні	2	180000	14
	Всього	61	261,8	149

Таким чином, дана таблиця свідчить, що підприємства Херсона були в основному дрібними, в основному базувалися на ручній праці, з невеликою кількістю робітників(в середньому 2 – 3) і випускали невелику кількість продукції. В Херсоні в 1902 році існували 181 промислове підприємство, де працювали 1860 робітників, сума виробництва досягала 5272537 руб. Найбільшими були парові лісопилки та мийниці вовни [26].

В середні липня 1908 року судновласники Д. І. Ратне, А. А. Люблін, Б. Г. Гарбер та Ш. Г. Фруг об'єдналися в товариство під назвою «Нижньодніпровське судноплавство». Товариство володіло 200 судами, в основному річковими, загальною вантажопідйомністю 5 мільйонів пудів. Головні операції нового судноплавства були направлені на Дніпро і в основному річкове судноплавство мало обслуговувати Херсонський порт, але одночасно частина цього флоту мала

працювати на Південному Бузі та Дністрі. До складу судноплавства увійшов також морський флот Д. Ратнера, за допомогою якого, маючи на увазі необладнаність херсонського порту, відсутність криголама, набережної та затонів для зимової стоянки суден, заплановано було обслуговувати вантажовідправників по перевантаженню вантажів на морські баржі для направлення їх в одеський та миколаївські порти. Головне управління запропоновано було розмістити в Херсоні, а відділення агентств у всіх портах навантаження [27].

Цей факт свідчить про спробу херсонських судновласників створити свою невелику транспортну компанію на зорі народження в Російській імперії монополізму.

У невеликих повітових та заштатних містах діяли переважно невеликі промислові та ремісничі заклади, кількість яких у більшості з них щороку збільшувалася. Так, у 1876 році підприємства Ананьєва виробили товарів на суму 7200 руб., з них кінні млини – на 7000 руб. [28].

Міська управа активно залучала промисловців і підприємців до виконання різних робіт у місті. Так, управою було оголошено, що 22 листопад 1876 року мали відбутися торги з приводу опалення і освітлення ананьєвської в'язниці. Тривалість підряду – один рік, початкова сума підряду визначалася в сумі 1620 руб. [29].

В 1894 р. промисловість Ананьєва була представлена такими підприємствами: салотопний, миловарний заводи, 3 заводи штучних мінеральних вод, 2 олійниці, 4 парових і 46 вітряних млинів, 4 цегляні заводи, 2 слюсарні, 3 ювелірні, 5 столярних, 3 бондарні, 2 колісні, 15 взуттєвих, 10 чоботарень, 5 кузень, 3 лісні склади, 11 хлібних комор. Всі зазначені промислові заклади випустили продукції на суму 41,8 тис. руб. [30].

В зв'язку з прокладанням поблизу міста залізниці і шосе до станції Жеребкові до 1897 року кількість кустарних закладів зросла до 87 з 146 найманими робітниками(в т. ч. 5 парових млинів, 47 вітряних, 1 салотопня, 1 миловарня, 2 олійниці, 5 цегелень, 5 бондарень, 6 кузень, 6 підприємств для виробництва коліс та возів) та виробництвом товарів на суму близько 150 тис. руб. [31].

Для відкриття подібних закладів з детальним регламентуванням режиму їхньої роботи місцеве муніципальне управління давало відповідні дозволи. Зокрема Олешківська міська дума 15 червня 1913 року прийняла постанову про правила відкриття та закриття перукарень та цирулень. Робота в них в будні дні мала виконуватися як влітку, так і взимку упродовж 12 годин: з 1 квітня по 1 жовтня – з 8 годин ранку до 8 годин вечора, з 1 жовтня по 1 квітня – з 9 годин ранку до 9 годин вечора, з перервою дві години на обід(з 12 до 2 годин дня). В неділю та святкові дні ці заклади могли працювати з 8 годин ранку до 12 годин дня, за виключенням днів: Нового року(1 січня), Хрещення(6 січня), Стрітення(2 лютого), перших двох днів Святої Пасхи та Різдва Христового, одного дня Святої Трійці та Вознесіння Господнього, в ці перукарні не працювали. У суботні та передсвяткові дні робочий день збільшувався на одну годину [32].

Крім дозволів, думи вирішували й інші питання, які стосувалися роботи промислових закладів. Гласних турбувала кількість шинків на території міст. Зокрема, Ананіївська міська дума 1 грудня 1872 р. розглянула зазначене питання і створила комісію з двох гласних і одного члена управи із запрошенням поліцейського чиновника, яка при видачі свідоцтв на відкриття шинків для продажу спиртних напоїв і виноградних вин, по можливості, такі не давати в тих місцях, де «не може бути переслідуване зло», та в межах закону зменшувати кількість шинків. До комісії були обрані Кальман, Розенбліт і Григорій Арнаутов [33].

Більшість міщан міста Маяки, як і у попередні роки, продовжували займатися землеробством. В 1882 році із 500 дворів, що нараховувалися в Маяках, 300 рахувалися землеробськими, хоча близько 100 з них не мали навіть присадибної ділянки. Незаможні в пошуках заробітку наймалися вантажниками, сплавниками лісу, робітниками на водонасосну станцію, споруджену неподалік від Білявки. З 1879 року в Маяках діяли 2 парові млини та лісопилка з 35 робітниками. В кінці 1880 – х років в Маяках також було 7 гончарних та 2 цегельних підприємства, 4 кузні, 11 вітряних млинів. В цей час поряд із землянками та будівлями з очерету було споруджено 49 кам'яних будинків [34].

Маякська міська дума 15 грудня 1893 року склала правила ведення трактирного і готельного промислів щодо обслуговування клієнтів. Зокрема, зазначалося, що готелі, трактири, ресторани і постоялі двори мали право за згодою думи приймати різні назви для своїх закладів, але мебльованим кімнатам такі назви не присвоювалися [35].

У 1896 році в Маяках діяли велика лісна пристань, парові лісопильня і млин, 5 вітряних млинів, 18 майстерень, які виробляли продукції на 42 тис. руб. [36].

У Маяках Одеського повіту в 1907 р. нараховувалося 44 промислові заклади з 90 робітниками, сума їх річного виробництва складала 57 тис руб. [37].

Жителів 4850 (1910). Велика лісна пристань. Міських витрат 41 тисяча рублів (1910). Лікарня, аптека, 4 школи [38, С. 15].

В 1914 році з початком першої світової війни багатьох жителів міста – селян, робітників та ремісників – було мобілізовано на фронт. Дрібні підприємства закривалися. Якщо перед першою світовою війною в місті Маяки діяло 4 вітряні млини, 2 заводи шипучих напоїв та 47 різних майстерень, то в 1917 році залишилося 39 майстерень, один завод шипучих напоїв та один вітряний млин. Значно зростали ціни на хліб. В 1914 році пуд пшениці коштував 99 копійок, в 1916 році – 1,31, в 1917 році – 2,24 руб. [34].

У Балті Подільської губернії (нині – Одеська обл. – Авт.) у 1890 р. працювали винокурний, пивоварний, свічко – сальний, 2 свічковоскові, 5 шкіряних, мідно – чавунно – ливарний, 8 цегляно – черепичних, вапняковий заводи та тютюнова фабрика. Ці підприємства виробляли продукції на суму 102 тис. рублів [39, С. 820].

В кінці XIX століття в Балті заводи дрібні – винокурні, пивоварні, миловарні, свічні, шкіряні, чугунолітейні, цегляні, ваянкові. Мінеральних вод. Торгівля міста досить значна, переважно хлібом і скотом; 2 ярмарки в рік, з обігом понад 3 мільйони рублів. Міський бюджет: прибутки 54,2 тисячі рублів, витрати 52,3 тисяч рублів [40, С. 878].

На початку XX століття існувало й декілька десятків дрібних кустарних і ремісничих закладів зі 107 робітниками [41, С. 486].

На промислове місто в останній третині XIX – на початку XX століття претендував Вознесенськ. У 60 – 70 – х рр.. стали до ладу завод свічок, каретна майстерня, кузні, олійниці, розширювалося виробництво цегли, вапна, поблизу міста розроблювалися поклади будівельного каменю. Працювали соледробарка й кілька млинів, майстерня для ремонту сільського знаряддя, винокурня, салотопня, гончарня і 3 заводи фруктових вод, торгувало понад 150 різних лавок. Згодом виникли шкіряні, гончарні, виноробні підприємства. Відкрилися заводи: спиртоочищувальний, пивоварний, миловарний, завод Шпехта, що випускав сільськогосподарські машини й знаряддя [42, С. 311].

У місті в 1894 році функціонувало 48 підприємств з річним виробництвом товарів на суму 214,8 тис. руб. [30, С. 20].

Між Миколаєвом і Вознесенськом курсували пароплави, в залізничних майстернях працювали сотні робітників.

Міські керівники прагнули перетворити Вознесенськ на значне місто, складали з цією метою різні проекти, для чого почали співробітничати з М. М. Беклемішевим (* Очевидно, мова йдеться про відомого суднобудівника, творця перших російських підводних човнів Михайла Миколайовича Беклемішева (1858 – 1936) (Авт.). У 1900 р. вони уклали з ним договір про влаштування ковша для розчищення русла Південного Бугу та про спорудження трамвайної лінії від хлібного ринку до пристані. Концесію на це було віддано Беклемішеву на 40 років без права передачі цієї концесії іншій особі без його згоди. Беклемішев міг приступити до виконання умов договору, коли йому заманеться. В результаті Вознесенська міська дума уклала не вигідний контракт, який завдав збитків місту, згаяний час у зв'язку з невиконанням умов концесії. Значно постраждав авторитет Вознесенська. У 1903 році вознесенський міський голова, перебуваючи у Петербурзі, зустрівся з Беклемішевим і домовився з ним про припинення дії договору тільки в тому випадку, коли підприємцю буде виплачено 10 тис. руб. , витрачених на пошукові роботи [43].

Однак, угода з Беклемішевим не була розірвана і гостро постала у кінці грудня 1910 року. Ось як про це писала одна з миколаївських газет: «З побудовою нової

залізничної лінії Одеса – Бахмач, яка мала пройти через Вознесенськ як перевалочний пункт для відправлення вантажів в Миколаїв та частково в Одесу, міська влада Вознесенська впала в стан нудьги. Місто Вознесенськ виглядало закріпаченим, закостенілим. Весь його промисловий розвиток тепер знаходився в руках однієї людини. 10 років до цього тодішнім директором Миколаївських суднобудівних заводів лейтенантом М. М. Беклемішевим було представлено спрощеній Вознесенській думі проект обладнання всіх складських приміщень та всяких можливих пристосувань за свій рахунок, на що ним було запропоновано укласти концесію на 35 років. До угоди з М. М. Беклемішевим було включено такий пункт: «Початок 35 – річного терміну рахується з дня затвердження технічного проекту технічно – будівельним комітетом міністерства внутрішніх справ». Проект було представлено в міністерство та було забраковано. Хоча з того часу й пройшло 10 років, М. М. Беклемішев рахував свою концесію такою, що мала безспірне юридичне значення. В грудні 1910 року М. М. Беклемішев мав повну можливість створити новий технічний проект, представити його на затвердження в міністерство та після затвердження почати відрахування 35 – річного терміну концесії.

В грудні 1910 року державні органи Російської імперії бажали будувати облаштований затон на річці Південний Буг для зимової стоянки численних суден. Для цього місто Вознесенськ зобов'язане було відвести землю і М. – К. – В. залізниця згодна була будувати підїздну колію, на що місто Вознесенськ принципово погодилося, але зробити це було неможливо, тому що після відведення землі концесіонер М. М. Беклемішев міг подати позов на понесені їм збитки. Під цим дамокловим мечем страждали і міст Вознесенськ і місто Миколаїв. Гірше всього те, що якщо правління М. – К. – В. залізниці купило б концесію у М. М. Беклемішева, то воно нічого не стало б будувати з метою направити всі вантажі на Одесу, від чого б постраждало місто Миколаїв.

Було дано пораду вознесенцям звернутися до останнього засобу, - подати на ім'я імператора Російської імперії Миколи II клопотання про звільнення міста Вознесенська від обов'язків перед М. М. Беклемішевим. Це могло б мати успіх,

тим більше, що спливала 10 – річна давність, що нарешті можливо було б навіть судовим порядком вирішити питання про визнання концесії такою, що не здійснилася [39].

Перед Першою світовою війною у Вознесенську діяли пивоварний та винокурний заводи, 3 типографії, 17 фабрик, 75 дрібних промислових закладів [45, С. 293].

В Овідіюполі базари. Міські прибутки 42 600 рублів, витрати 66 100 рублів (1910) [46, С. 218].

В Овідіюполі великих підприємств не було. Напередодні Першої світової війни діяли тільки цегельний завод, кузня, шкіряна та кравецька майстерні [34, С. 647].

34. [История городов и сел. Украинской ССР. Одесская область. – Киев: Гл. ред. УСЭ, 1978. – С. 647]. У 1910 році в Ольвіюполі працювали 4 промислові підприємства: значний шкіряний завод, олійниці та млини, які виробляли продукцію на суму 1,5 млн. руб. [47, С. 454].

У Бериславі великих підприємств не було, а дрібних закладів нараховувалося 101 і 156 робітниками та виробництвом продукції не більше 36 тис. руб., серед них: вітряних млинів – 56, цегляних заводів – 2, парових млинів – 1, кондитерська – 1, вовняна майстерня – 1, слюсарних закладів – 3, кузень – 21, майстерень по виробництву возів і коліс – 3, бондарень – 2, столярень – 7, один заклад штучних мінеральних вод, рибний завод, типографія [48, С. 100].

В Очакові всього крупних торгово – промислових закладів 41, з них – значний цегельний завод, який виробляв в рік до 3,5 мільйони штук цегли, його грошовий обіг складав до 25 – 30 тис. руб., 3 рибні заводи, 1 паровий млин, 27 вітряних млинів, решта закладів – бондарні, слюсарні, меблеві та інші. Обіг всіх торгово – промислових закладів в рік перевищував 40 тис. руб. [48, С. 404].

В місті Кілія Ізмаїльського повіту Бессарабської губернії діяли на початку ХХ ст. 2 гончарні та 2 цегельні заводи, 3 парових та 72 вітряних млинів, 2 лісопилльні заводи [49]

У Рені у 1891 р. було кілька цегляних, фарбувальних та салотопних заводів, багато пасік, понад 20 парових і вітряних млинів. У 1900 р. в Рені мешканці

займалися бджільництвом, садівництвом, городництвом, багато робітників зайнято на млинах, цегельнях, яких у місті 9 з 254 робітниками [50].

У Болграді в 1901 році було 3 парових і 55 вітряних млинів, які переробляли 150 четвертей зерна в день [48, С. 450].

Для підприємств місцеві власті видавали детальні настанови технологічного і санітарного характеру. Прикладом цього може слугувати обов'язкова постанова Генічеського спрощеного управління стосовно пекарень, булочних та інших подібних закладів, оприлюднену 15 листопада 1911 року. Ця постанова зобов'язувала власників зазначених підприємств мати приміщення для приготування і випічки хлібобулочних виробів, друге – для продажу хліба, третє – для зберігання борошна і випеченого хліба з цементованою підлогою й оцEMENTОВАНИМИ стінами на один аршин від підлоги, четверте – для робітників пекарні. Підлога в приміщеннях, крім того, де зберігається продукція, мала бути дерев'яною, але обов'язково пофарбованою. Висота всередині приміщення мала становити не менше 4 аршинів, стіни і стеля їх повинна бути побілена вапном і утримуватися в бездоганній чистоті.

Всі хлібні вироби, що знаходилися в лавках, де відбувався їх продаж, повинні зберігатися в ящиках під склом, чи в шафах. В торгових приміщеннях на базарах повинні бути покриті тільки білими чистими покривалами. Хліб мав перевозитися тільки в закритих фургонах. Предмети для випічки хліба і столи мали бути чистими, тісто накриватися покривом білою матерією. У приміщенні, де випікався хліб, заборонялося спати, для відпочинку робітників відводилося інше приміщення. Під час роботи працівники пекарні повинні були мати чистий одяг. Робітники пекарень щотижня мусили проходити медичний огляд, хворі відсторонювалися від роботи. Господарі пекарень, булочних, кондитерських мали вжити заходів для знищення в приміщеннях своїх закладів шкідливих комах [51].

Додаток 1.

Про відкриття в Одесі промислових підприємств у 70 – х рр. XIX ст. [52, арк. 63 – 64].

Прізвище підприємця	Назва підприємства	Адреса підприємства
1870 р.		
Зільбергліт	Виробництво дробі	4 – а частина на Молдаванці
Герценштейн	Виробництво мила і свічок	Поблизу ліквідованої Херсонської митниці
Ісакович	Виробництво мила	4 – а частина на Молдаванці
Ганешт	Виробництво лака і політури	4 – а частина на Молдаванці
1871 р.		
Жоліве	Чавунно – ливарна піч	3 – я частина на Кінній вулиці
Собечко	Завод штучних мінеральних вод	3 – я частина на Потьомкінській вул.
Фойгель	Виробництво горілки і спирту	1 – а частина, Грецька вул.
Барцовой	Виробництво горілки і спирту	2 – а частина, Ремісничя вул.
Склава	Шкіряний завод	4 – а частина на Салганах
Генделіман	Горілчаний завод	4 – а частина на Градоначальницькій вулиці
Сандан	Макаронна фабрика	1 – а частина на

		Троїцькій вулиці
1872 р.		
Бабичев і Позняков	Виробництво міздрового клею	За колишньою Куяльницькою дорогою
Грелль	Перегонка нафти	На хуторі поблизу Калісада
Параскева	Шкіряний завод	По Московській вул.
Міссірі	Виробництво штучного палива	По Московській вул.
Косрітаці і Веліканова	Виробництво будівельної цегли	На ділянці Стембока Фармера
Абезгув	Перемелювання солі	4 – а частина, Приморська вул.
Собечко	Виробництво зельтерської води	4 – а частина, Прохорівська вул.
Ненецький	Варка міді	4 – а частина, на Бугаївці
Нечаєв	Виробництво зельтерської води	Тираспольська вул..
Тріарх	Виробництво рахат – лукуму	Рішельєвська вул.
Рашкович	Виробництво шкір	У Пересипських плантаціях
Леві і Гальперін	Горілчаний завод	Мала Арнаутська вул.
Яненко	Оцтовий завод	На Дачі
1873 р.		
Ройзен	Виробництво духмяного мила	Рішельєвська вул.

Ротшин	Виробництво дроту і штифтів	4 – а частина, Госпітальна вул.
Гертрейф	Виробництво металічних солей	На дачі Леграна
Зінгер	Косметичний салон	Велика Арнаутська вул.
Гріцмахер	Виробництво толі	Болгарська вул.
Таллер	Виробництво скипидарних мазей і сургучу	Болгарська вул.
Хайнацький	Ливарний завод	На Пересипі
Гофман	Виробництво масляних фарб	4 – а частина, Південна вул.
Менетят	Горілчаний завод	4 – а частина, малоросійська вул.
Моренков	Виробництво зельтерської води	Московська вул.

Додаток 2.

Фабрики і заводи

по Одеському градоначальству станом на 1 січня 1879 року [53, арк. 2 – 11].

№ з/п	Назва підприємства	Місце розташування	К – сть робітників
Борошномельні млини			
1.	Симона Гуровича	Рибна вул., власний будинок	42
2.	Гейзера Інбера	Болгарська вул., власний будинок	8
3.	А. М. Бродського	Старопортофранківська вул., власник будинок	18
4	Л. Я. Флімана	Коблевська вул.	7
5.	Братіх Попових	Ніжинська вул.	12

6.	Клеймана і Юліуса	Старопортофранківська вул.	45
7.	Осипа Строшевського	Провіантський пров.	10
8.	Купця Корнбліта	Буд. Корнбліта по Разумовській вул.	10
9.	Братів Ванштейнів	Власний будинок на Московській вул.	39
10.	Леона Сікардо	Власний будинок на Московській вул.	28
11.	Купчихи Гладкової	Власний будинок на Рибній вул.	18
12.	Купця Гомма	Будинок Фальке на Приморській вул.	14
13.	Грецького підданного Агалла	Власний будинок на Комітетській вул.	20
14.	Братів Анатро	Власний будинок на Московській вул.	20
15.	Фабрика воскових свічок Херсонської єпархії	Церковний будинок на Приморській вул.	7
16.	Фабрика напоїв Товариства штучних мінеральних вод	Власний будинок по Малому провулку	16
17.	Фабрика кожухів	Власний будинок на Разумовській вул.	34
Жерстяні фабрики			
18.	Братів Посозових	Власний будинок на Млинній вул.	40
19.	Купця Вальтуха	Власний будинок на Прохорівській вул.	11
Млинні, салотопні і свічні фабрики			
20.	Миколи Ксіда	Власний будинок на	10

		Прохорівській вул.	
21.	Вільгельма Санценбахера	На Приморській вул.	26
22.	Купця Канцельмана	Власний будинок на Балашовській вул.	7
23.	Купця Марікса	Будинок Брагалі на Московській вул.	23
24.	Софрона Сербулова	Власний будинок на Мясоїдівській вул.	8
25.	Купчихи Ларіонової	Власний будинок на Базарній вул.	16
26.	Пробкова фабрика Якова Гермсона	Власний будинок на Млинній вул.	40
27.	Штифтова і проволочена фабрика Фрідріха Ротмана	Власний будинок на Госпітальній вул.	43
Цукерок та печива фабрики			
28.	Миколи Шапошникова	Власний будинок на Старопортофранківській вул.	9
29.	Параски Ларіонової	Власний будинок на Базарній площі	15
30.	Григорія Суханова	Будинок Агапа Суханова на Госпітальній вул.	7
31.	Масляна фабрика Бальєн де Балю	Власний будинок на Різдвяній вул.	15
32.	Макаронні і галетні фабрики	Власний будинок на Рибній вул.	15
33.	Миколи Амбатьєло	Будинок Сапожникова на Тираспольській вул.	30
34.	Катерини Бринеті	Будинок де – Сеньєра на Херсонській вул.	15

35.	Людвіга Санданса	Власний будинок на Троїцькій вул.	25
Парові пральні заклади			
36.	Російського Товариства пароплавства і торгівлі(далі – РТПіТ)	На Канатній вул.	62
37.	Каймана і Юліуса	Власний будинок на Старопортофранківській вул..	11
Меблеві, органні та фортепіанні фабрики			
38.	Мішеля і Шмідта	На Князівській вул., № 20	20
39.	Карла Гааза	Власний будинок на Херсонській вул.	18
40.	Пилипа Мерклінга	Власний будинок на Сінній площі	46
Каретні фабрики			
41.	Едуарда Германа	Власний будинок на Князівській вул.	15
42.	Тібо Іюсти	Будинок Кароліни Іюсти в Лютеранському пров.	9
43.	Генріха Вурсуа	Будинок Альберта на Садовій вул.	22
44.	Генріха Вурсуа	Власний будинок на Дворянській вул.	18
45.	Василя Калинникові	Власний будинок на Ямській вул.	20
46.	Лісопильна фабрика РТПіТ	Власний будинок на Приморській вул.	25
Брезентові фабрики			

47.	А. Мелехова	Будинок Круга на Приморській вул.	10
48.	Вільного штурмана Мелехова	Будинок Деазарта на Ямській вул.	15
49.	РТПіТ	На Приморській вул.	30
Канатні фабрики			
50.	Миколи Мешкова	Власний будинок на Канатній вул.	30
51.	Олександра Новикова	Власний будинок у Карантинному пров.	30
Тютюнові фабрики			
52.	Петра Ламба	Власний будинок на Зовнішньому бульварі	20
53.	Єлизавети Павадагло	Ришельєвська вул.	20
54.	Григорія Самінського	Будинок Дорре на Великій Арнаутській вул.	45
55.	Костянтина Сенадіно	Будинок Милованова у Червоному провулку	24
56.	Миколи Кріона	Власний будинок на Канатній вул.	30
57.	Леоніда Кріона	Власний будинок на Зовнішньому бульварі	35
58.	Зельмана Бомштейна	На Преображенській вул.	25
59.	Ісаака Фукса	Будинок Бригаліо на Рибній вул.	20
60.	Вольфа Шаргородського	Власний будинок на Преображенській вул.	24
61.	Ізраїля Сігала	Будинок Тошковича на Міщанській вул.	25

62.	Зефіри Пандані	Власний будинок на Великій Арнаутській вул.	25
63.	Артема Попова	Будинок Токарева на Успенській вул.	46
64.	Арона Фінкельштейна	Власний будинок на Великій Арнаутській вул.	12
65.	Мойсея Лоака	Будинок Млейкіхера на Колодязному провулку	14
66.	Аристида Ікономіді	Будинок Цікаліоті по Колодязному провулку	21
67.	Мануса Брунштейна	Власний будинок на розі Преображенської і Малої Арнаутської вул.	26
68.	Брайлія Бернштейна	Будинок Собельманана Єврейській вул.	15
69.	Берта і Вейцмана	На Єврейській вул.	30
70.	Соломона Ботельмана	Будинок Раллі на Італійській вул.	21
Газові заводи			
71.	Газовий завод Акціонерного товариства	Власний будинок на Лісній вул.	88
Шкіряно – сиром'ятні і шорні заводи			
72.	Апостолі Параскеви	Власний будинок на Московській вул.	70
73.	Івана Кондакі	Власний будинок на Московській вул.	21
74.	Вільгельма Конрада	Власний будинок на Московській вул.	10
75.	Андрія Соколовського	Власний будинок на	9

		Приморській вул.	
Інші підприємства			
76.	Цегельний і горілчаний заводи Костянтина Голубова	На дачі власного будинку на Пересипі	9
77.	Фабрика фарб і лаків Одеського товариства, колишня Карла Берга	На власній дачі Олександрівської поліцейської ділянки	67
78.	Завод бетонних виробів інженера Починського	На Карантинній вул.	48
79.	Фабрика бронзових і мідних виробів Кельнера	На розі Дворянської і Ямської вулиць	20
80.	Брикетний завод РТПіТ	Власний будинок на Приморській вул.	23
81.	Водопровідна контора товариства Дністровських	Будинок на розі Італійської і Поліцейської вулиць	14
82.	Фабрика типографського приладдя Тіме і К	На Троїцькій вул.	26
83.	Фабрика цигаркового паперу Йосифа Гольденберга	На Єкатерининській вул.	15
Пивоварні заводи			
84.	Кемпе і братів Дур'ян	На Виноградній вул.	44
85.	Братів д'Ансельм	Будинок Дуряна на Бугаївській вул.	9
Горілчані заводи			
86.	Григорія Савицького	Власний будинок на Млинній вул.	15
87.	Якова Берлацького	Будинок Бомштейна на Дальницькій вул.	13
88.	Іони Заманського	Власний будинок біля	12

		Крової балки	
89.	Короні і К	Будинок баронеси Сталь на Болгарській вул.	10
Фабрики халви і рахат – лукуму			
90.	Лазаря Доварджогло	Власний будинок на Старопортофранківській вул.	15
91.	Іллі Хаджі Георгі	Власний будинок на Бажакіній вул.	7
92.	Костянтина Казі	Власний будинок на Бажакіній вул.	9
93.	Степана Тріаха	Будинок Айдіно на Романівській вул..	13
Фабрики хімічних і косметичних виробів			
94.	Олександра Лемана	На дачі Петра на	10
95.	І. Зінгера	На Рішельєвській вул.	10
Чавунно – ливарні й механічні заклади			
96.	РТШіТ	Власний будинок на Приморській вул.	407
97.	Белліно – Фендріха і К	Власний будинок на Приморській вул.	393
98.	Тимофія Бертрана	Будинок Юревича на Приморській вул.	43
99.	Франца Жоліве	На Князівській вул.	11
100.	Зебека і фон Вальда	Власний будинок на Приморській вул.	214
101.	Гульє Бланшарда	На власній дачі Олександрівської ділянки	152
102.	Графа Грохольського	На Манежній вул.	14
103.	Мордка Нудельмана	Власний будинок на	11

		Госпітальній вул.	
--	--	-------------------	--

Додаток 3.

Дозволи Одеського градоначальника на рішення міської думи про відкриття або продовження функціонування промислових закладів в Одесі у 1877 – 1883 рр. [54].

Дата	Прізвище, імя	Назва закладу	Адреса	Джерело
4 березня 1877 р.	Ляшенко	Штучних напоїв	Власний будинок на Малій Арнаутській вул.	ДАОО, ф. 16, оп. 53, спр. 231, арк. 3.
11 березня 1877 р.	Яків Файнблан	Прохолодні напої	Єкатерининська вул.	ДАОО, ф. 16, оп. 53, спр. 231, арк. 11.
18 березня 1877 р.	Берко Грінберг і Мендель Вайнпост	Виробництво оцту холодним способом	Буд. Сільської на М. Арнаутській вул.; буд. Садовського на Старопротофранківській вул.	Там само, арк. 14 зв.
18 лютого 1877 р.	Людвіг Боско	Виробництво прохолодних напоїв	Буд Леслі на Єкатерининській вул.	ДАОО, ф. 16, оп. 53, спр. 231, арк. 16.
21 березня 1877 р.	Ілля Хаджі Георгій	Вироблення рахат – луку му	Власний будинок на Бажакінській вул.	ДАОО, ф. 16,

		і халви		оп. 53, спр. 231, арк. 10.
25 січня 1883 р.	Бернард Вальтух	Виробництво суперфосфату	Прохорівська вул., 40	ДАОО, ф. 16, оп. 59, спр. 90, арк. 10.
28 січня 1883 р.	Тонузов Костянтин	Фарбувальний	Буд. Броникова на Кінній вул.	ДАОО, ф. 16, оп. 59, спр. 90, арк. 9.
29 січня 1883 р.	Карл Вюнше	Виробництво щетини	Буд. Донурановича на Торговій вул.	Там само, арк. 11.
1 лютого 1883 р.	Леопольд Вірт	Фарбувальний заклад	Преображенська вул., 46	Там само, арк. 13 – 13 зв.
1 лютого 1883 р.	Іван Гаук	Виробництво мила і свічок	Преображенська вул.	Там само, арк. 14 – 14 зв.
1 лютого 1883 р.	Іван Гаук	Шкіряний завод	Салаганів, Михайлівська діляниця	Там само, арк. 15 – 15 зв.
21 березня	Мойсей	Миловарний	Болгарська вул., 38	Там

1883 р.	Інбер	завод		само, арк. 39.
31 березня 1883 р.	Олексій Ласковенко	Цегельний завод	Буд. Малахова на Банківській вул.	Там само, арк. 49 – 49 зв.
12 травня 1883 р.	Гелелевич	Локомотив для перемелювання солі	Лісна вул., 5	Там само, арк. 80.
12 травня 1883 р.	Тиня Гурович	Майстерня для пошиття одягу	Буд. Родоканакі, Єкатерининська вул., 26	Там само, арк. 81.
8 червня 1883 р.	Антон Трощинський – Равич	Ватяна фабрика	Буд. Яковлева на Єкатерининська вул.	Там само, арк. 83 – 83 зв.
17 червня 1883 р.	Лазар Клейман, Абрам Мус	Макаронний завод	Ділянка на Херсонській дільниці	Там само, арк. 134.
4 липня 1883 р.	Йойна Франц	Мильний і свічний завод	Прохорівська вул. 38	Там само, арк. 126.
11 серпня 1883 р.	Непман і Трісох	Виробництво халви і рахат – луку му	Романівська вул.	Там само, арк. 149.
24 серпня 1883 р.	Зінгер	Сірникова фабрика	Хутір Бенетато на Водяній балці	Там само, арк. 159.

26 серпня 1883 р.	Володимир Надеждін	Перенесення чорнильно – сургучної фабрики	Буд. Стаматело на Старорізничу вул.	Там само, арк. 157.
9 січня 1884 р.	Патте	Фарбувальний заклад	Буд. Бертрана на Московській вул.	Там само, арк. 236.
10 січня 1884 р.	Михайло Розенблат	Шкіряний завод	Олександрівська площа, 82	Там само, арк. 237.
16 січня 1884 р.	Дем'ян Димов	Паровий млин	Балтська дорога, 12	Там само, арк. 238.

Отже, у останній третині XIX – на початку XX ст. в розвитку промисловості Півдня України сталися кардинальні зміни. Буржуазні реформи 60 – 70 – х рр.. сприяли виникненню в них фабрик і заводів, ремісничих підприємств, промислів, формуванню робітничого класу. Характерною особливістю південноукраїнських міст стало виникнення численних дрібних кустарних ремісничих підприємств з одним – двома працюючими, які базувалися на ручній праці. Механічні двигуни застосовувалися на середніх та великих підприємствах. Власниками промислових закладів ставали, головним чином, євреї та іноземці, у меншій мірі – українці та росіяни, які воліли більше займатися землеробством, виноградарством, садівництвом. Як правило, дрібні промислові заклади зосереджувалися на виробництві продуктів споживання або наданні послуг.

Головною функцією органів місцевого самоврядування стало надання дозволів мешканцям міст незалежно від місця проживання на відкриття та експлуатацію промислових закладів, причому їх власники не мали спеціальних для цього приміщень, орендуючи їх у домовласників. Для одержання дозволу необхідно було одержати ухвалу міського архітектора, санітарного лікаря і пожежного інспектора, після чого міська дума або управа приймала відповідне рішення, яке

остаточно затверджувалося губернатором, причому губернатор без постанови думи не мав права одноосібно надавати подібний дозвіл. Отже, в цьому плані думський дозвіл був вирішальним. Крім того, місцеві органи влади видавали інструкції по експлуатації підприємств, дотримання норм санітарії, екологічної безпеки.

2. 4. Торгівля у сфері діяльності міського самоврядування

До компетенції органів міського самоврядування за Городовим положенням 1870 – 1892 рр. відносилась сфера внутрішньої торгівлі міст: надання дозволів на право займатися торгівлею незалежно від громадянства, віросповідання, національності тощо, встановлення цін на окремі види товарів, влаштування ринків і базарів, нагляд за веденням торгівлі, дотримання норм санітарії у торгових закладах, стягнення зборів з лавок і магазинів, видача свідоцтв за право займатися торговельною діяльністю.

Торгівля у пореформений період набувала все більшого розмаху. Передували в цьому плані великі міста. У документах відзначалося, що євреї, які сюди переселилися, значно підняли торгове значення цих міст. Особливої ролі набували ярмарки. В Херсоні, наприклад, заснований у 20 – х роках XIX ст. Троїцький ярмарок мав виключно сільськогосподарський характер. Відкриття його у день Сходження Святого Духа викликано тим, що до цього дня до Херсона приходили барки, на яких сплавлилися з верхів'їв Дніпра різні, в основному лісні товари, необхідні для сільського господарства, крім цього, предметами торгівлі були худоба, сирі шкури, вовна та інші. У 1843 році на Херсонський ярмарок пригнали худоби і привезли товарів на суму 32065 руб., а продали на 15675 руб., у 1856 р. – відповідно на 78650 руб. і 54810 руб., у 1859 – на 81 тис. руб. і 52150 руб., у 1861 р. – 63500 руб. і 32040 ру. Як бачимо, пропозиція завжди перевищувала попит, що пояснюється перевиробництвом сільськогосподарської продукції, невисокою платоспроможністю населення, можливістю населення Херсона одержувати продукцію у власних господарствах.

Поступово зростала кількість торговельних закладів у губернському центрі: у 1844 році – 192 лавки, 1849 – 210 лавок, 1859 – 379. У 1844 році в Херсоні нараховувалося два готелі, 7 постійних дворів, одна харчевня, одна кондитерська, 57 питущих закладів, 18 винних погребів [1, С. 16 – 22].

У пореформений період торгівля в Херсоні розвивалася досить жваво. З найближчих повітів Херсонської і Таврійської губерній до міста привозили хліб, ліс, смолу, віршовки, канати та інші товари сплавлялися із місцевостей, що лежали вверху по течії Дніпра. Щорічно з Херсона вивозилося до 36 млн. пудів різного вантажу, переважно хліба та вовни. Головним ринком збуту була Одеса. В 1900 році Херсон відвідало 1243 судна, не враховуючи буксирних пароплавів. У місті щорічно проводились 2 ярмарки. Торгово – промислових підприємств нараховувалося 718 з товарообігом на суму 16200000 руб., лавок – 738, пристаней – 7. Крім торгівлі, праці на пристанях та фабриках, жителі Херсона займалися землеробством, садівництвом, городництвом. Під садами знаходилось 362 десятини. Крім торгівлі, праці на пристанях та фабриках, жителі Херсона займалися землеробством, садівництвом, городництвом. На околицях розміщувалося багато баштанів; дині, кавуни вивозилися в Одесу. Рибальство давало населенню значні заробітки; риба споживалася на місці у свіжому вигляді; ліс, смолу, віршовки, канати та інші товари сплавлялися із місцевостей, що лежали вверху по течії Дніпра [2, С. 556].

Торгівля в Херсоні проводилася як купцями всіх гільдій, так і не гільдійськими особами.

Таблиця 2. 4. 1.

Кількість гільдійських торгових підприємств у Херсоні в 1888 – 1895 рр.

Рік	Кількість	Річний обіг (в руб.)	Рік	Кількість	Річний обіг(в руб.)	Рік	Кількість	Річний обіг(в руб.)
1888	239	6732000	1889	243	5744800	1890	258	6095200
1891	251	6167100	1892	241	5163000	1893	272	6318500

1894	274	7113100	1895	295	6905500			
------	-----	---------	------	-----	---------	--	--	--

Не гільдійських торгових підприємств в Херсоні у 1889 році нараховувалося 274, у 1890 році – 300, їх торговельний оборот за два роки становив 3664800 руб. Отже, приблизно однаковою була кількість гільдійських і не гільдійських закладів, однак, торговельний оборот одного гільдійського підприємства становив 24384 руб. щорічно, а не гільдійського – 12769 руб., тобто майже удвічі менше. Це означало, що приналежність торговця до певної купецької гільдії давало можливість розгорнути більшу за обсягом торгівлі й одержати вищий прибуток, аніж не гільдійські. Кількість торговельних закладів у Херсоні постійно збільшувалася: за 1871 – 1895 рр. – на 854, або на 131 % і у 1852 р. становила 1502 [3, С. 152 – 154].

У 1892 році в Херсоні діяло 252 торгових гільдійських підприємства, що мали товарообіг 5532100 руб., сума прибутку складала 522380 руб. [4, С. 26].

Додаток 1. [4, С. 26].

Назва гільдійських торгових закладів	Кількість закладів	Сума товарообігу(руб.)	Сума прибутку(руб.)
Мануфактурна торгівля	44	1124000	81930
Галантерейна торгівля	11	193000	24860
Бакалійна торгівля	26	830000	76400
Рейнська та бакалійна торгівля	2	3000	360
Рейнські погреби	16	66000	8400
Склади російського виноградного вина	10	43000	7290
Склади спирту	4	570009	28500
Трактири, ресторани, буфети, чайні та кофейні	55	449000	98640
Тютюнова торгівля	6	124500	11650
Склади цукру		35000	1400

Торгівля меблями	3	35000	5250
Продаж взуття	2	43000	6300
Продаж готового плаття та хутряний товар	6	53000	7950
Продаж шпалер та фарби	1	15000	1800
Письмові приналежності	2	31000	3900
Музикальні товари	1	6000	1200
Магазини швейних машин	3	19000	3800
Магазин золотих, срібних і мельхіорових речей	7	28600	4400
Аптекарські та косметичні магазини	6	51000	12750
Аптеки	5	44000	22000
Хлібні комори та контори	2	42000	1500
Мучні лавки	3	70000	4200
М'ясні лавки	1	5000	500
Шкіряна та шорна торгівля	6	170000	21500
Канатна торгівля та судових снастей	5	152000	13600
Залізна, мідна та скоб'яна торгівля	6	201000	20100
Лісні й будівельні матеріали	16	1041000	46950
Землеробські знаряддя	1	5000	500
Всього в Херсоні	252	5532100	522380

Зростання кількості невеликих торгових закладів у Херсоні не викликало піднесення торговельної діяльності міста, навпаки, з'явилися ознаки її занепаду. Значну частину експортних вантажів прибрали на себе залізниці, якими переміщався товар до Миколаєва і Одеси, внутрішня торгівля зазнавала невдач

від сусідства зазначених міст, особливо Миколаєва, де був обладнаний першокласний порт і проведена залізниця.

На збільшення кількості дрібних торговельних закладів впливали такі чинники: для дрібних торговців були полегшені умови одержання кредиту, закон про заборону євреям проживати в селах збільшив контингент торговців у Херсоні, реформа в галузі продажу міцних напоїв змусила багатьох підприємців припинити заняття питущою справою і взятися за інший вид торгівлі.

У Херсонській губернії в 1895 році існували 192 ярмарки, найголовніші з них були: в Єлисаветграді – Георгіївський та Петропавлівський, у Вознесенську – Покровський з привозом 541 тис. руб., збутом 210 тис. руб.; Миколаївський з привозом 425 тис. руб. і збутом 200 тис. руб., Маковіївський з привозом 215 тис. руб. і збутом 150 тис. руб., в Херсоні – Троїцький та Богородицький [5, С. 1027].

Переважаючими предметами ярмаркової торгівлі були: домашня худоба, зерновий хліб, борошн, риба, сіль, різні господарські приналежності, готовий одяг, взуття, посуд, шкіряні, мануфактурні та бакалійні товари, землеробські фургони, різні лісні вироби, вовна, пенька, полотно, вино та інше.

Підвіз товарів із пристаней Дніпра та його приток(із губерній Могилівської, Мінської, Катеринославської, Херсонської, Таврійської та інших) становив 58708 тисяч пудів. Товар цей більшою частиною йшов через Херсон каботажем до Одеси: так, в 1895 році туди надійшло близько 30 мільйонів пудів. Головний товар, який залишався в Херсоні – лісний(до 6 мільйонів пудів). У 1895 році до міста прийшло 1610 суден, з них з товаром – 665, відійшло 1606, в тому числі з товаром – 1589. Вивезено в 1895 році: пшениці – 26 млн. пудів, жита – 10 млн. четвертей, ячменю – 10 млн., лісу будівельного – 5631 тонн [5, С. 1027, 1029].

Напередодні відкриття в 1903 році у Вознесенську Маковіївського ярмарку з Миколаєва щоденно прибували товарно – пасажирські пароплави, завантажені різними товарами, в основному, найрізноманітнішими землеробськими знаряддями, на які в 1903 році був великий попит завдяки доброму врожаю. У липні пшениця коштувала за 9 пудів 30 фунтів – 75 копійок, 9 пудів 10 фунтів жита – 56 копійок. Єдиним підприємством для транспортування товарів у

Вознесенськ в 1903 році було відділення компанії «Надія», але місто, особливо у врожайні роки, дуже потребувало й іншого транспортного закладу [6].

Херсонські ярмарки існували тільки для задоволення виключно місцевих потреб та прилягаючих районів. Богородицький ярмарок, в день народження Пресвятої Богородиці 8 вересня, був відкритий в 1899 році. До цього часу закінчувалися жнива та ставали відомими підсумки всього сільськогосподарського року, особливо в невеликих маєтках та в селянських господарствах. Крім цього, сільське населення могло придбати на ярмарках з перших рук за найвигіднішими цінами всі необхідні для нього зимові матеріали, а також одяг. Через відсутність в Херсоні осіннього ярмарку населення було змушене купувати на сільських базарах за високими цінами всі потрібні товари. Перший Богородицький ярмарок не вдався та приніс до міської каси всього 148 руб. прибутку. В наступному році він приніс значно більше прибутку. У 1886 – 1893 рр. два ярмарки Херсона дали прибуток місту в сумі 3960,36 руб. [7, С. 65].

В 1910 році Троїцький та Різдвяно – Богородицький ярмарки в Херсоні були розташовані на площі між інфекційною лікарнею, смугою відчуження залізниці та Старообрядницьким цвинтарем. Роздача місць під влаштування торгових приміщень на час Троїцького триденного ярмарку проводилася в ярмарковій конторі з 1 – го по 5 – е червня включно від 9 годин ранку до першої години дня. Ціни на місці були без знижки [8].

Колись дуже значний Свято – Троїцький ярмарок з кожним роком втрачав своє значення, в зв'язку з проведенням залізничних шляхів. В 1897 році на Свято – Троїцький ярмарок було привезено товарів на 550 тисяч рублів, тобто на третину менше попереднього року, продано на 300 тисяч рублів, тобто менше ніж у 1896 році на 137 тисяч рублів [9, С.486].

Росту Одеси відповідало і збільшення її внутрішньої торгівлі; але й тут ми маємо небагато даних: наприклад, відомо, що в 1802 році кам'яних лавок було в гостинному дворі і при домах 171, погребів – 43, кількість хлібних магазинів не показано; в 1804 році, відносно якого є точні дані: побудовано лавок 27, погребів – 50 і будувався 1, хлібних магазинів – 38; споруджувалося лавок 4, погребів – 1,

хлібних магазинів – 5; хлібними магазинами польських поміщиків забудовано було схили Карантинної балки. Зростала кількість купців: у 1808 році їх було 204, з них першої гільдії – 32, а у 1812 році останніх стало 53. Головним місцем внутрішньої торгівлі були базари, де будувалися ряди лавок.

Внутрішня, ще невелика, торгівля знаходилася в руках частково росіян, частково євреїв – купців, які пропонували покупцям в основному російські товари: шовкові, паперові, шерстяні, залізні, сталеві, взуттєві й інші вироби; міщани торгували різними дрібними товарами і харчами. Важливе значення мала, як завжди, торгівля міцними напоями. Іноземні купці торгували в Одесі здебільшого іноземними ж товарами: шовковими (турецькими), паперовими, шерстяними; фруктами, напоями і іншим, але теж бажали захопити торгівлю вітчизняними міцними напоями. Продаж солі був переданий відкупщикам, але ціну встановили не дорожче 40 коп. за пуд. Сіль доставляли з Криму, привіз її з Бессарабії і Галичини був заборонений, очевидно, з міркувань конкуренції.

Турбуючись про збільшення населення міста, де – Рибас всіма способами залучав до нього росіян й іноземних поселенців, в тому числі й осіб, які займалися б в Одесі торгівлею. Для цього торговим людям надавалися значні пільги і обіцяно грошову допомогу від казни тим із поселенців, які відкриють магазини, займатимуться промислами та будуть записані в гільдії. Весною 1795 року де – Рибас, перебуваючи в Петербурзі, отримав затвердження деяких проектів відносно збільшення одеського населення, причому для запрошених до міста переселенців наказано було збудувати 53 кам'яних будинки з невеликими лавками. Для торгівлі харчовими припасами влаштований був у 1795 році Вільний ринок (Старий базар), а для мануфактурних товарів – Красні ряди (мабуть, Олександрійський проспект); місця під лавки роздавалися всім бажачим, і брали їх дуже охоче. За переписом, зробленим на початку 1797 року, кам'яних лавок було вже 398, а тимчасових дерев'яних – 143; крім того існувало 17 магазинів для складу хліба [10, С. 174].

Зміни в пореформеній Російській імперії торкнулися й Вознесенська. Торговці, промисловці, Вознесенська міська дума були дуже стурбовані поворотом в

торговому значенні міста Вознесенська. Цю думку було викладено, виражено в статті «Поворот в торговому значенні Вознесенська» вознесенського жителя І. Владімірова, викладеного в газеті «Одеський вестник» 24 лютого 1868 року: «З того часу, як залізниця на Балту та Єлисаветград обійшла Вознесенськ, його торгове значення стало, скоріше всього, падати. Ще декілька років тому з Вознесенська відпускалася значна кількість солі в Київську і Подільську губернії, але з побудовою залізниці до Балти і Голти відпуск солі із Вознесенська зовсім припинився. Така сама ситуація склалася і в іншій галузі торгівлі. Ще в шістдесятих роках, навесні, можна було скупити в Вознесенську та навколишніх власників та місцевих промисловців до 15000 пудів простої шерсті, що в 1868 році вже було просто неможливо. Всі власники збули простих овець та прийняли розводити іспанських овець, тоді як, при існуючих в 1868 році цінах на шерсть іспанських овець, заведення простих овець було набагато вигіднішим.

Навіть в торгівлі зерновим хлібом, яка мала завжди величезний збут у місті Вознесенську, відчувалося видиме коливання. Восени 1867 року відбулося пожвавлення ринку внаслідок величезного попиту хліба зі сторони агента торгової фірми Ефрусі і К і Когана було відправлено з Вознесенська 60 тисяч четвертей до Одеси та Миколаєва. Але в цих закупках була проявлена тільки сила торгової фірми Ефрусі і К в подоланні всяких перешкод. На думку вознесенського жителя І. Владімірова торгове майбутнє міста Вознесенська не обіцяло нічого втішного [11].

У Вознесенську в 1891 році було багато гільдійських торгових підприємств: 29 мануфактурної торгівлі, 4 галантерейних, 11 закладів бакалійної торгівлі, 3 рейнські погребі, 4 склади спирту, 1 склад пива, трактирів, ресторанів, буфет, чайні та кофейні(20 закладів), заклад тютюнової торгівлі; один продажу взуття, 3 заклади продажу готового одягу та хутряних товарів. Річний обіг цих підприємств становив 520,5 тис. руб., прибуток – 33145 руб. [12, С. 27].

Торгівля у Вознесенську у 1894 році була представлена такими закладами: 11 лісових складів, 12 хлібних комор, 161 лавка, 10 мануфактурних лавок, 11 галантерейних, 71 бакалійна, 29 різних харчових продуктів, 40 лавок з іншими

товарами, 2 оптових склади вина й спирту, 8 винних погребів, 3 рейнські погреби, 3 винні лавки, 4 пивні лавки, 43 трактири, 2 буфети, 5 чайних, книжна лавка, типографія, 3 аптекарські магазини, вільна аптека. Базарних площ у Вознесенську було 2, щоденні базари, 4 ярмарки [13, С. 20].

В Олешках Таврійської губернії щорічно проводилися 3 ярмарки, на які привозили хліб, сало, шкіри, худобу. Головне заняття мешканців – вирощування баштанних культур, рибальство і доставка до найближчих портів продуктів городництва та садівництва на особливих човнах – дубах і шаландах. Кавунів щорічно продавали на 1000 тис. руб., стільки ж давало рибальство і продаж очерету, яким були покриті великі прибережні простори(плавні) [14, С. 361].

В кінці ХІХ ст. успішно розвивалася торгівля в повітовому містечку Ананьїв, зокрема, зерном. Серед міст Херсонської губернії по продажу зерна Ананьїв займав дев'яте місце. Щорічно продавалося до 200 тис. пудів хліба, до 1000 коней, до 2000 волів, до 1000 корів, 800 овець, 800 свиней, до 1000 голів гульової худоби, різних товарів на суму 60 тис. руб. [14, С. 566].

Ярмарки влаштовувалися двічі на рік, базари – щоденно; торгували зерном, борошном, овочами, місцевими промисловими та ремісничими виробами [15, С. 165].

У 1894 році в Ананьїві діяло 112 лавок: мануфактурних – 14, галантерейних – 7, бакалійних – 24, різних харчових продуктів – 23, інших товарів – 43. В місті було 4 оптових склади вина та спирту, 10 рейнських погребів, 7 винних погребів, 2 пивні лавки, 11 трактирів, 2 базарні площі, базари через 2 тижні [13, С. 14].

У Бериславі Херсонської губернії в той же час було 118 лавок: 9 мануфактурних, 10 галантерейних, 52 бакалійних, 26 лавок різних харчових продуктів, 21 лавка з іншими товарами; 4 оптових склади вина та спирту, 5 винних погребів, 2 винні лавки, 10 трактирів, 14 рейнських погребів, чайна, ресторан, 2 базарні площі, щоденні базари. По неділях в Бериславі були ярмарки, на які привозилися сільськогосподарські продукти за 50 – 80 верст. Крім торгівлі населення займалося землеробством, рибною ловлею, роботами по навантаженню і розвантаженню товарів. У місті – велика хлібна пристань, з якої відправлено у

1897 році 3292 тис. пудів різних вантажів, в тому числі понад 3160 пудів хліба. В Бериславі зупинялися судна, які йшли з верхів'я Дніпра, дрібні судна та берліни для перевантаження зерна на морські баржі, які не піднімалися із Херсона вище, привозячи різні товари, які вантажаться в ті ж берліни та судна невеликої осадки для подальшого руху вверх по Дніпру [16].

В містечку Рені Ізмаїльського повіту Бессарабської губернії у 1891 – 1900 рр. нараховувалося від 97 до 140 закладів з річним обігом товарів на суму до 154850 руб. Сюди вільно доходили судна водотоннажністю у 1200 тонн, але торговому розвитку Рені заважала конкуренція з боку румунського міста Галац [17].

Досить значними були обсяги торгівлі в Балті Подільської губернії. Головними предметами торгівлі були хліб, худоба, продукти скотарства, також мануфактурні товари. Щорічно в місті відбувалися 2 ярмарка: Троїцький або Травневий та Петропавловська. Троїцький або Травневий мав не місцевий характер, її торговий обіг складав 3000000 руб.; другий – Петропавлівський – задовольняв виключно місцеві потреби, його товарообіг становив від 200000 до 300000 руб. [18, С. 820].

В містечку Овідіополь Одеського повіту напередодні Першої світової війни було 97 лавок, 22 винні льохи, щотижня збирались базари [15, С. 547].

Питання, пов'язані з торгівлею, обговорювалися практично на всіх засіданнях управ і зборах гласних міських дум. Зокрема, 3 грудня 1872 року на засіданні Акерманської міської думи, під головуванням міського голови генерал – лейтенанта Івана Єгоровича Гангардта, в присутності 28 гласних, було розглянуто декілька питань. По доповіді міської управи від 1 грудня про встановлення такси в Акермані на хліб та м'ясо; більшістю голосів висновки управи та таксу було відмінено.

Доповіддю від 1 грудня про розгляд умов контракту з архітектором Велічкиним, думою визначено затвердити умови контракту, бо сам архітектор заявив про повну згоду на умови контракту. За заявою гласного Якова Дреова дума визначила, що візників, які займалися перевезенням винограду під час збирання, не обкладати податком на користь міських прибутків [19].

У лютому 1876 року Маякська міська дума прийняла постанову про порядок продажу товарів на базарах. Сільські мешканці, які приїжджали до міста з сільськогосподарською продукцією, мали зупинятися на базарах не інакше, як рядами, на визначених міською управою місцях безкоштовно. Постанова передбачала унеможливити зговор торговців та промисловців про ціни на товари. Для цього було визначено, що можна купувати з возів сільські товари торговцями, в осінні та зимові місяці з 1 жовтня по 1 квітня, не раніше як після 9 годин ранку, а в інші місяці року, після 10 годин ранку. Ця заборона не розповсюджувалася на овес, ячмінь, жито, пшеницю, просо, різного роду насіння та взагалі, на такі предмети, які без переробки їх, не могли йти для домашнього споживання. Скупка привізних товарів поза базарами та перенесенням торгівлі з призначених для цього місць самовільно на інші не дозволялися. В місцях призначених для продажу з возів, не могли здійснювати торгівлю місцеві торговці та торговки, не тільки з возів, але й біля них, з корзин або із землі. Здійснення торгівлі на столах, в корзинах та інших рухомих засобах повинно було відбуватися на вказаній Маякською міською управою місцевості на її розсуд; нікому безкоштовно місця не надавалися. Заборонено розкладати на землі, навіть із підстилкою рогожки або полотна, різні предмети харчування: свинини, дичини та інших товарів.

Людам, що продавали товари з рук не можна було блукати по всій площі, а триматися тих місць, де відбувався продаж таких товарів які принесли ці торговці. Дрібні торговці, які займалися скупкою та перепродажем харчових продуктів, повинні були утримувати від міської управи жерстяні знаки, з написом «торговець» або «торговка», та носити їх поверх верхнього одягу на грудях. Ці знаки після опускання прапора можуть бути зняті. Заборонялося використовувати та здійснювати торгівлю терезами та мірами, не таврованими встановленим порядком. У всіх лавках мали бути прибиті на видних місцях торгові свідоцтва та квитанції міської управи про сплату міських зборів. Торговці зі столів, лавок, корзин та іншого, повинні мати означені документи при собі та надавати їх на вимогу поліцейських чинів та членів міського управління. Для недопущення самовільного підвищення цін на найпотрібніші продовольчі товари: печений хліб,

м'ясо, в разі потреби, встановлювалися такси міською управою, визначалися ціни, вище яких визначені товари не можуть бути продані [20].

На засіданні Херсонської міської думи 9 січня 1880 року було прийнято постанову про місця, зайняті торговцями біля їх лавок для виставок, складування товарів та іншого. 24 січня обрано комісію для вироблення розцінок платежу з лавок. 3 березня дума ухвалила зменшити плату торговців гончарними товарами за зайняті ними при лавках місця під виставки та складування товарів; дати дозвіл купцю Соломону Гурфенкелю влаштувати двоє дверей до підвалів його лавок. На засіданні 30 квітня дума надала приватним особам право влаштувати дерев'яні лавочки на Набережній пристані та дерев'яні навіси на Привозній площі. 2 червня 1880 року дума задовольнила клопотання купця Ісаака Меєровича про дозвіл на побудову двох павільйонів на пристані для відкриття в них буфетів [21, С. I – IX].

В червні 1885 року Херсонською міською думою було постановлено провести на Привозному базарі побудову двох корпусів кам'яних лавок та взагалі вжити заходів до благоустрою базарів [3, С. 71].

Олешківська міська дума 3 березня 1885 року прийняла низку постанов: про відведення міщанину Григорію Іванову ділянки на шаланд ній пристані для побудови кузні; про розгляд доповіді міської управи з правилами про заходи запобігання від пожеж, про відмову відставному канцелярському служителю Кульчицькому в клопотанні про продаж йому пустопорожнього місця, яке знаходилося між його двором і в'язницею; про призначення селянину Михайлу Степанову додаткової плати за обслуговування нижніх чинів в лазні. 4 березня 1885 року засідання продовжувалося, де були обговорені питання про зміну правил запобігання пожеж; про надання міській управі дозволу увійти з відставним рядовим Дмитрієвим в угоду про оплату за користування ним міською землею; про звільнення купця Левіна від завідування військово – кінською ділянкою і про призначення на цю посаду дворянина Козінцева. Без уваги залишилося клопотання сільського старости про призначення супроводжуючих для арештантів до міста. Прислузі народного училища дума збільшила жалування до 3 руб. на місяць [22].

На засіданні Олешківської думи 12 липня 1885 року була обрана комісія з приводу будівництва м'ясних лавок, 18 липня прийнята ухвала про стягнення міського збору за місця, зайняті лавками, по 2 руб. з кожного квадратного сажня; 9 вересня – про залучення торговців раками та рибою до платежу податків за зайняті ними місця та про збирання податків з торговців м'ясом [23].

9 вересня 1885 року на засіданні Олешківської міської думи обговорювалося клопотання міщанина Марка Штемберга про будівництво лавки на міській землі та про дозволи купцям Попову, а 10 вересня – Сігелю і Непрядовій відкрити з 1886 року рейнських погребів на відстань ближче 40 сажнів від церковної огорожі [24].

9 і 10 грудня 1893 року Херсонська міська дума заслухала доповіді управи, що стосувалися торгівлі та купців міста: про підготовку торгових документів на 1894 – 1897 рр.: про дозвіл різним особам на відкриття в 1894 році трактирних закладів та торгівлі російськими виноградними винами; клопотання торговців в харчових рядах на Привозній та Рибній площах про звільнення їх від внеску акцизу на користь міста за торгівлю гарячою їжею; висновок міської управи на претензії херсонських купців Білека, Вітензона, Вінкерта, Гелборанда та міщанина Фельдман; клопотання купецьких синів Самійленка та Ісаака Білика; про обрання представників у торгіві депутати [25].

6 березня 1894 року Ананьївською міською думою було прийнято постанову за пропозицією херсонського губернатора відносно обговорення питання про найкращу постановку торгівлі худобою та м'ясом, також прийнято постанову до доповіді Ананьївської міської управи про стягнення недоїмок за орну землю і з нерухомого майна та про дозвіл короткочасних розстрочок недоїмок більш бідним, під підписки [26].

На серпневій 1903 року сесії Херсонської міської думи було піднято питання про м'ясну кризу в місті, хоча на сесії опозиції вдалося все – таки добитися пониження цін на м'ясо до 11 копійок за фунт першого гатунку та вирвати у думи категоричну постанову про те, що до вересневої 1903 року сесії комісія надасть свої остаточні міркування про врегулювання м'ясної торгівлі в Херсоні [27].

У середині травня 1910 року Херсонська міська управа телеграмою запросила Миколаївську міську управу повідомити про ціни на м'ясо та чи не очікується їх підвищення в червні 1910 року [28]

Рішення Акерманської думи про передачу землі в оренду під базарну площу започаткувало конфлікт з губернатором. Ось як про це писала місцева газета: «Відкриваючи 29 грудня 1901 року Засідання Акерманської міської думи, міський голова А. А. Белікович оголосив, що від бессарабського губернатора 15 грудня надійшла пропозиція не виконувати постанову думи від 20 листопада про віддачу із торгів в оренду базарних площ до розгляду цього питання губернським присутствієм.

Пропозиція ця була отримана в день самих торгів, які дали блискучі результати: за базари, що приносили до цього прибуток тільки 2500 рублів, на торгах запропоновано 8510 рублів, але зразу ж отримано було вістку, що торги не можуть бути оформлені внаслідок пропозиції губернатора. Контрагент, який запропонував названу суму, відмовився отримати назад свій завдаток, очікуючи вирішення питання губернським присутствієм. Треба вважати, знаючи стан міської каси, що не слід лишати місто прибутку із базарів у 6 тисяч рублів, що було б великою допомогою для нашого міського бюджету і усунути можливість складання кошторису з дефіцитом. Крім того, ці 6000 рублів служать тут багатим матеріалом для різноманітних думок і висновків. І гласні, і не гласні, - гласно і не гласно, задають дин одному питання: кудя раніше пливли щорічно ці 6000 рублів?

Потім, при розгляді кошторису прибутків і витрат на 1902 рік, обговорювалися клопотання утримувачів трактирів про зменшення розкладки на їхні заклади. В цей час член управи Г. А. Маразлі дав вказівку, який трактир жвавіше торгує і має закуски і гарячі справи, а який ні, і відповідно цьому визначається прибутковість трактирного закладу, а разом з тим і цифра розкладки міського збору. Але тут одні із гласних вважали за потрібне обрання комісії, яка детально розслідувала б прибутковість трактирних закладів, інші заперечували цю необхідність. В результаті – «думський інцидент» на ґрунті підозр.

Член міської управи Г. А. Маразлі став наполягати на обранні такої комісії: «Я хочу зняти із себе пляму підозр, - одна з них про сіно... буде предметом вашого розгляду на наступному засіданні, а тут знову підозра... це підлість!»

Фінансова комісія порахувала себе ображеною таким висловлюванням, і член управи Лаврентьєв вигукнув: «Так, значить, фінансова комісія, на чолі з почесним громадянином Є. І. Софіановим підла і ми підлі??? Прошу занести це до протоколу...» Лаврентьєв наполягає, а Маразлі заперечує свою вину, доводячи, що він сказав «підлість» не на адресу фінансової комісії, а відносно підозр. Суперечки ці припинив міський голова, повідомивши, що він сам у минулому році відвідав всі трактирні заклади і переконався, що трактирники обманюють щодо прибутковості своїх трактирів, а тому не вина члена управи, якщо свідчення, добуті ними стосовно деяких трактирних закладів не відповідають дійсності. Тому міський голова просив забути те, що відбулося, оскільки він вважає незручним внести до протоколу вирази члена управи.

Дума зайнялася розглядом клопотання про скорочення збору з постійних дворів – і також відхилила їх [29].

Після цього доповідалася заява гласного М. К. Прісенка про незадовільне замощення міста. Гласний Прісенко запропонував: 1) заборонити підрядчику мостити вулиці чорним гранітом, який, на його думку, не міцний; 2) збільшити склад мостової комісії, бо деякі члени її тепер не відвідують засідання; 3) видати до мостової комісії особливу інструкцію, яка б визначила б її вимоги до підрядника по замощенню міста. Міська управа в своїй доповіді порахувала заяву гласного Прісенка як таку, що не заслуговує на увагу з таких міркувань: 1) чорний граніт підрядник має право по договору привозити із Голти і мостити ним вулиці так само, як і сірим олександрівським гранітом; 2) збільшення членів комісії не викликається необхідністю, оскільки і теперішній склад її справляється зі своєю задачею; 3) інструкцією комісії служить договір із підрядником. Після довгих дебатів пропозицію гласного Прісенка відхилено балотуванням [30].

18 вересня 1908 року Олешківська міська дума потурбувалася про забезпечення «нормального відпочинку» службовців в торговельних закладах, встановивши для

продавців фруктів, кавунів, динь та хліба з відкритих приміщень 15 – годинний робочий день. Ця постанова була затверджена таврійським губернатором Масальським 9 жовтня 1908 року [31].

18 вересня та 11 грудня 1908 року ця ж дума дозволила відкриття питущих закладів на всіх вулицях Олешків, за винятком тих місць, де їх функціонування було заборонено законом [32].

Практично на кожному із засідань міських дум і управ обговорювалися питання про дозвіл на відкриття торговельних закладів. Наведемо кілька прикладів. Так, на початку липня 1906 року до Херсонської міської управи надійшло шістнадцять прохань на дозвіл відкриття пивних для торгівлі на розлив та на виніс. Управа задовольнила клопотання тільки тих осіб, які не були власниками домашніх їдалень та інших торгових установ, мали бути задоволені ці клопотання тільки тих осіб, які не являлися власниками домашніх столових та інших торгових закладів [33].

Як правило, думи та управи видавали торговцям відповідні посвідчення(білети). Так, Херсонська дума в 1845 році видала 385 торгових свідоцтв, у 1857 – му – 226, у 1861 році – 270 [7, С. 16 – 22].

У 1871 році білетів по 1 – й гільдії видано 8, по 2 гільдії – 186, свідоцтв на дрібний торг – 392, білетів на дрібний торг – 62, всього 648. У 1880 році таких документів видано 761, 1885 році – 1059, 1890 році – 1350, 1895 році – 1502 [3, С. 152 – 154].

Херсонська міська дума дуже ретельно підходила до справ дозволів на відкриття закладів торгівлі, розрахунків на купівлю торгових лавок. Так, дума відхилила клопотання Гусейна Хасанові про дозвіл на торгівлю пивом в буфеті на Потьомкінському бульварі та одногolosно доручила міській управі взагалі не допускати облаштування Хасановим пристосувань для музики біля монумента князю Потьомкіну, а відвести йому для цього ділянку, на якій знаходилася естрада для музики, що згоріла. Одногolosно думою було відхилено клопотання Олени Машницької про розстрочку виплати грошей за куплене з торгів місце в передмісті Мельниці. Без задоволення лишилося прохання Алти Кац про дозвіл

поставити кіоск біля кіноустановки Зайлера для торгівлі прохолодними напоями та тютюном. Рішення оголошувалося прочахам через приставів відповідних поліцейських частин [34, CL – CLII].

В 1879 році Маякською міською управою було видано 170 свідоцтв на право ведення торгівлі. За право вести оптову торгівлю треба було сплачувати спеціальний податок [35].

Херсонська міська дума прислуховувалася до інтересів різних груп торговців. Так, 5 липня 1906 року до управи прийшло 10 – 12 жінок – торговок, які просили Д. Н. Горловського, щоб торговки, які ходили з ручними корзинами, не допускалися на базар на тій підставі, що їм, які мають платні місця, вони заважають. Між тим, деякі з них наскільки багаті, що мають навіть свої будинки та гроші в банку. Гласний Горловський намагався заспокоїти знервованих жінок та обіцяв їм вжити заходів до усунення «конкуренток», які торгували на виніс. Але остання обіцянка була досить дивною, тому що ці бідні жінки торгували теж не безкоштовно, а із своїх скудних заробітків щоденно виплачували до міської каси кожна по 5 – 10 копійок [36].

Органи міського самоврядування намагалися встановити контроль над місцевою торгівлею, для чого видавалися численні інструкції, розпорядження, постанови, які підлягали обов'язковому затвердженню губернатором, чи віце – губернатором. Певну групу таких документів становили інструкції(або зміни до них) про час роботи торгівельних закладів.

Детальну постанову з цього приводу прийняла Одеська міська дума 1 грудня 1886 року. Нею ухвалювалося, що в неділю і святкові дні*

* Святковими днями визнавалися: всі недільні дні, Стрітєння (2 лютого), Благовіщення (25 березня), третій день Пасхи, Вознесіння, Духів день, Святих апостолів Петра і Павла (29 червня), Преображення Господнє (6 серпня), Успіня Пресвятої Богородиці (15 серпня), Святого Іоанна Хрестителя (29 серпня), Різдво Пресвятої Богородиці(8 вересня), Воздвиження Чесного Хреста(14 вересня), Покров Пресвятої Богородиці (1 жовтня), Введення до Храму Пресвятої

Богородиці (11 листопада), Чудотворця Миколая (6 грудня). Табельні дні: народження імператора, тезоіменитство імператора, народження імператриці, тезоіменитство імператриці, народження спадкоємця цесаревича, коронування імператора і імператриці, сходження на престол.

дозволялося торгувати на базарних площах і ринках з відкритих торговельних місць з 4 годин ранку до 13 годин дня. У такі ж години мали працювати м'ясні і бакалійні лавки, а інші торгівельні підприємства, промислові і ремісничі заклади – з 8 годин ранку до 13 години дня. Торгівля печеним хлібом, тютюном, фруктами, квітами, солодощами, квасом, мінеральними водами і іншими прохолодними напоями, дозволяється по неділям і святковим дням в продовженні цілого дня, якщо вона буде проводитися ввозом чи у приміщеннях, призначених виключно для цих предметів. Кофейні, чайні, кондитерські, харчевні, буфети і трактирні заклади відкриваються з 4 годин ранку і працюють до 11 годин вечора, а при дозволі адміністрації і пізніше. Тим же із них, які мають патенти на продаж міцних напоїв, торгівлю ними починають по закінченню літургії, з 8 ½ годин ранку. В недільні дні напередодні свят Різдва і в день Хрещення(6 січня) торгівля не дозволялася взагалі. Під час хресних ходів всі торговельні і промислові заклади, які знаходилися на шляху процесії, мали бути закритими [37, арк. 1 – 4].

Маякською міською думою було також чітко регламентовано час торгівлі. В неділю та святкові дні трактирні заклади всіх найменувань, які не мали права на продаж міцних напоїв, а також постоялі двори та продуктові лавки мали починати свою роботу в 5 годин ранку, а трактирні заклади з продажем міцних напоїв, що мали патенти на цей продаж, мали відкриватися з 11 годин ранку, закриватися всі ці заклади торгівлі мали 10 годині вечора, за виключенням продовження роботи тих закладів, які будуть мати дозвіл вищого поліцейського начальства на більш пізню торгівлю. Також вказано, що заклади для продажу міцних напоїв тільки на виніс, тобто винні лавки, рейнські льохи та льохи російських вин можуть відкриватися тільки в таких приміщеннях, що за по своїм влаштуванням повністю забезпечували неможливість розпивочної торгівлі. Для цієї мети всякі житлові та

службові приміщення повинні бути повністю відділені від місця продажу напоїв [38].

5 березня 1908 року Олешківська міська дума внесла такі зміни до прийнятих постанов від 24 травня 1907 року: торгівля в закритих та відкритих приміщеннях(рундуках) у місті Олешки на слобідці, постійна на базарах, розносна і розвізна в будні дні, в залежності від пори року повинна проводитися на протязі 12 годин в такому порядку: з 1 березня по 1 травня відкриваються не раніше 6 годин ранку та закриваються не пізніше 6 годин вечора; з 1 травня по 1 вересня – з 5 годин ранку до 5 годин вечора; з 1 вересня по 1 листопада – з 6 годин ранку до 6 годин вечора; з 1 листопада по 1 березня – з 7 годин ранку до 7 годин вечора [39].

10 лютого 1910 року Олешківська дума параграф У обов'язкових постанов, виданих 24 травня 1907 року, замінила такою редакцією: «У всі дні торгівля розносна, розвізна і із пересувних приміщень (столи, тачки) предметами продовольства, як – то: прохолодними напоями, морозивом, пирожним, молоком, а також тютюном і сірниками, повинна відкриватися не раніше 8 годин ранку і закриватися не пізніше 11 годин вечора.

Така ж торгівля, крім тютюну та сірників: а) в будках, на базарах і пристанях відкривається не раніше 5 годин ранку і закривається не пізніше 8 годин вечора, б) в буфетах(закриті приміщення) відкривається не раніше 9 годин ранку і закривається не пізніше 12 годин ночі» [40].

Ця ж дума 12 вересня 1913 року ухвалила внести доповнення до прийнятих обов'язкових постанов від 24 травня 1907 року про забезпечення нормального відпочинку службовців у торговельних закладах міста: а) заклади, які мали за мету продаж їжі та напоїв для вживання на місці, в тому числі готелі, розпивочні, пивні лавки та льохи з продажу російських виноградних вин, буфети при театрах, благодійних вечорах та гуляннях, по вихідних днях, на третій день Святої Пасхи, на третій день Різдва Христового, в день святого Духа, в дні Стрітєння Господнього – 2 лютого, Благовіщення Пресвятої Богородиці 25 березня, Вознесіння Господнього, Перенесення мощів святого Миколая Чудотворця – 9

травня, святих апостолів Петра і Павла 29 червня, Преображення Господне 6 серпня, усікновення голови Іоанна Предтечі 29 серпня, Успіня Пресвятої Богородиці 15 серпня, Різдва Пресвятої Богородиці 8 вересня, Воздвиження Хреста господня 14 вересня, Покрова Пресвятої Богородиці 10 жовтня, Введення в Храм Пресвятої Богородиці 21 листопада і в п'яток Страсної Неділі, повинні відкриватися не раніше 2 годин дня та закриватися не пізніше 7 годин вечора; б) перші два дні Святої Пасхи, перші два дні Різдва Христового та в день святої Трійці можуть бути відчинені упродовж п'яти годин (з двох годин дня до семи годин вечора) тільки буфети при першокласних готелях, а також їдальні, чайні та інші заклади без продажу міцних напоїв; в) по табельних днях: 23 квітня, 6, 14 та 25 травня, 22 та 30 липня, 5, 17 та 21 жовтня, 14 листопада, 6 грудня, всі без виключення заклади, які продавали їжу та напої для вживання на місці та напоїв на винесення повинні були відкриватися в дві години дня та закриватися: готелі не пізніше 2 годин ночі, а решта, виробляючі на продаж їжу та напої для вживання на місця не пізніше 10 годин вечора, які продавали міцні напої на виніс не пізніше 7 годин вечора. Ці заклади повинні бути закриті повністю в дні, перераховані в пунктах А і Б цих постанов; г) всі перераховані заклади повинні бути закриті на час та по шляху слідування хресних ходів [41].

Інша група постанов міських дум і управ стосується дотримання санітарних норм в закладах торгівлі.

Ананьївська міська дума доповнила постанови 1880 року таким зауваженням: приміщення, призначені для приготування та продажу харчових припасів та напоїв, до відкриття в них робіт, повинні бути попередньо оглянуті міською санітарною комісією та після схвалення зобов'язані мати відповідну вивіску [42].

17 листопада 1908 року Олешківська міська дума доповнила постанови 1880 року про дотримання чистоти в приміщеннях для продажу харчових продуктів: лавки для продажу м'яса повинні були поставлені на кам'яному фундаменті висотою в 16 вершків, а товщиною в 10 вершків з вимощеною каменем підлогою. Цоколь фундаменту на поверхні землі мав становити не менше 8 вершків, як всередині так і назовні, підлога також повинна бути зацементованою [43].

Про дотримання санітарних норм у торгівлі простежимо на прикладі Генічеська. Особливо турбувалися органи міського самоврядування про правила торгівлі м'ясом і рибою, забоєм худоби. З цього приводу місцеві власті Генічеська видали в грудні 1911 року кілька постанов. Одна з них стосувалася забою худоби. Вона передбачала, що забій великої і дрібної худоби має відбуватися тільки на бійнях. Призначена до забою велика рогата худоба повинна бути направлена до бійні не пізніше, як за три години, а дрібні тварини – за годину до забою. Ветеринарний лікар мав здійснювати зовнішній огляд доставлених на бійню тварин і допускати до забою тільки тих, які мають бадьорий вигляд, повністю здорові й добре вгодовані. Час ветеринарного огляду і забою худоби встановлювався міським старостою разом з поліцією. Тварини на бійню мали доставлятися їх власниками або найманими робітниками у призначений для цього час. Забій худоби поза чергою в межах міста не дозволявся. Якщо після забою виявиться, що тварина була хвора, що унеможливує споживання її м'яса, то щодо таких м'ясних туш роблять вибраковку згідно правил, затверджених міністром внутрішніх справ 21 вересня 1904 року.

По припиненню забою все м'ясо, сало, шкіра й інше, а також жива худоба, як залишалася, повинні були негайно вивезені з бойні. М'ясо забитих тварин таврувалося і перевозилося до м'ясних лавок в чистих, обшитих цинком возах, покриті небіленим полотном на всю довжину воза, для того щоб при перевезенні не було видно частин туші.

Бойня, а також всі приналежності для забою худоби повинні були утримуватися в повній чистоті й охайності, всі покидьки і кров, які залишалися, мали вивозитися щоденно і визначене для цього місце за межами населеного пункту. Внутрішнє приміщення ретельно вимивалося і дезінфікувалося. Працівники боєнь мали ставитися до худоби лагідно, виконувати всі вказівки ветеринарного лікаря, приступати до роботи в чистих фартухах, попередньо оглянуті лікарем. М'ясники зі шкіряними чи іншими інфекційними хворобами, зі значними ранами на руках до роботи не допускалися.

М'ясні лавки з усіма при належностями та інструментами мали також утримуватися в чистоті й охайності, стіни лавок мали бути чисто вибілені вапном чи пофарбовані масляною фарбою, а прилавки, де кладеться м'ясо, оббиті цинком або покриті мармуром. Столи і інші дерев'яні пристосування потрібно частіше чистити і обливати водою. Всякі перегородки і ширми в м'ясних лавках не допускаються. При розділенні м'яса на частини, великі кістки повинні бути розпилюватися, а не роздроблюватися. М'ясо мало бути свіже, не худе і з достатнім прошарком жиру; колодки для рубки м'яса повинні бути із рівною поверхнею і щоденно до продажу вискоблюватися ножем. У весняні, літні і осінні місяці м'ясо мусили накривати чистим полотном. Суворо заборонялося тримати у м'ясних лавках одяг та інші сторонні предмети.

М'ясники зобов'язувалися спілкуватися з покупцями ввічливо, беззаперечно відпускати те м'ясо, яке потрібно покупцям, в жодному разі не вимагати плати вище встановленої ціни. Зіпсовані м'ясопродукти до продажу не допускалися [44].

Подібні вимоги міська влада Генічеська висувала й до продавців рибою. Згідно відповідній постанові приміщення для торгівлі рибою мало утримуватися в чистоті; у кожній рибній лавці для цього слугували переріз чи баля з водою для умивання рук, покати столи і лавки з жолобом, щоб розсіл чи рідкі часточки риби могли безперешкодно стікати в підставлену судину, стіл покривався промасленим полотном. Торговці повинні були закривати рибу чисти полотном і носити чисті фартухи.

Після закінчення торгівлі рибні рештки мали бути вивезені, а полотно виполоскане морською чи прісною водою. Не дозволялося виливати розсіл на вулиці, площі чи берег моря і залишати посуд на місці торгу. При в'яленні, сушці й продажу риби заборонялося викидати нутрощі на берег моря і вулиці, а щоденно відвозити їх на човнах у море подалі від берега [45].

Постійно в полі зору міських дум і управ були заклади по продажу міцних напоїв, вина і пива, адже вони давали чималий прибуток до міської скарбниці. Так, Ананьївською міською думою не дозволялося відкривати в 1877 році питущі

заклади на глухих вулицях та перевулках, конкретно на Кривій, Лісній, Тюремній, Цвинтарній, Садовій, Дворянській, Єврейській, Тилігульському перевулку, Поліцейській, Успенській, Млинній, Великій – Міщанській та Спільно – Бульварній. Ананьївська міська дума 29 вересня 1877 року затвердила розклад про число питущих закладів, які відкривалися в місті Ананьєві в 1877 році. В межах міста Ананьєва мало бути відкрито 12 питущих закладів, поза міською межею – 4 [46].

24 лютого 1911 року Олешківська міська дума схвалила умови, у відповідності з якими можуть функціонувати питущі заклади. В ній говорилося, що пивна лавка, з розпивочним продажем, повинна мати кімнату площею не менше 4 квадратних сажень при висоті не нижче 3,5 аршин, з дверима, які безпосередньо виходять на вулицю; буфетну стойку і необхідний набір меблів(столики, табурети, стільці). Приміщення для публіки може складатися з кількох кімнат. З квітня по жовтень допускався продаж пива у саду, якщо такий розташовувався біля лавки. Приміщення, меблі, посуд і інше повинні утримуватися в постійній чистоті і порядку.

Холодні закуски мали бути повністю свіжими і зберігатися під склом. У години вечірньої торгівлі утримувач пивної лавки зобов'язаний мати біля входу ліхтар і освітлювати його. Без дозволу міської управи заборонялося влаштовувати на вулицях, при вході в пивні лавки, а також у дворах і на балконах, навіси, виставляти столи, стільці і ослони. Вуличні вікна пивних не можна було завішувати, загороджувати, заставляти і зафарбувати, щоб не позбавляти можливості бачити інтер'єр лавки. З цією ж метою не дозволялося вставляти кольорове і матове скло і робити на них написи.

Приміщення пивної лавки не могло мати безпосереднього сполучення з іншими закладами та приміщеннями. В приміщеннях пивної лавки, призначених для відвідувачів, заборонялося розташовуватися господарю чи прислузі, спати чи зберігати спальні приналежності й інші предмети, що можуть впливати на добру якість повітря. Приміщення пивної лавки повинно було мати вентиляцію і утримуватися завжди в чистоті і порядку. Столи і столики пивних лавок з

розпивочним продажем, за виключенням мармурових, мушили завжди бути покриті чистими скатертинами чи клейонками. Для миття посуду влаштовувався особливий пристій із чистою змінною водою. Пивні лавки і склади могли відкриватися у всіх районах міста і слободки, за виключення місць, де існування їх заборонено законом [47].

Велику увагу міського самоврядування до стану торгівлі можна пояснити турботою про збільшення грошових надходжень до міської скарбниці. Так, в Олешка міські терези та ваги віддано в оброчне утримання терміном на три роки, з 1 січня 1883 по 1 січня 1886 року. З м'ясних столів, які стояли на міській площі щорічно стягувалося під час торгу з перших чотирьох столів по 15 копійок, з других чотирьох столів – по 10 копійок, з третіх двох столів – по 5 копійок.

З рундуків та столів, на яких продавалися хліб та бублики, брали по 2 рублі на рік, з таких же столів, де разом з хлібом і бубликами продавалися різні фрукти – 5 рублів, з рундуків, на яких продавалися різні харчові продукти, – 10 рублів. З постійного двору купця Кушнар'ова було взято 35 рублів, а з постійного двору Сербі нова – 15 рублів. Пекарня Максимова принесла місту 15 рублів, а Семіженова – 5 рублів податків на рік [48].

Одним із джерел доходів міст був продаж торгових місць на базарах. Таку практику проводила Миколаївська міська дума з дозволу військового губернатора. Зокрема, у серпні 1857 року був здійснений продаж пустопорожнього місця № 6 на базарній площі навпроти рибних лавок для спорудження соляного магазину. В торгах брали участь кілька купців і між ними точилася боротьба. Початкова ціна становила 50 руб. Раневський зупинився на 120 руб., Матвій Сергєєв – на 175 руб., Олександр Сторчеус – на 295 руб., а торги виграв севастопольський купець 1 – ої гільдії Захар Воронцов, запропонувавши 300 руб. [49, арк. 23 – 25].

16 травня 1860 року військовий губернатор за представленням думи дозволив продаж місця на базарі спадкоємця Йосипа Хоменка для побудови соляного магазину, але без сплати грошей на користь Миколаєва як компенсацію за знесення їхніх соляних комор за Інгулом [49, арк. 32]

Ананьївська міська дума також застосувала подібну практику. 1 жовтня 1897 року нею були прийняті постанови по доповіді управи про дозвіл їй на продаж пустопорожніх місць, а 10 листопада того ж року – про віддачу з торгів місць на церковній площі для спорудження тимчасових лавочок [50]

Міською управою Ананьїва було оголошено, що в її присутності будуть проведені усні торги 14 грудня 1876 року, з вказаною через три дні переторжкою, на віддачу в трирічне оброчне утримання з 1 січня 1877 року по 1 січня 1880 року міської плантації площею 22 десятини 2375 сажнів, на якій росли вербовий гай, очерет та була орна земля; город, сад та очерет площею 9 десятин 900 сажнів та міська очеретяна плавня з очеретом, папороттю та осотом площею 1 десятини, які знаходилися в Ананьїві. Торг мав початися з ціни на ділянки – 103 руб. 5 копійок; 57 руб. та 45 руб. 40 коп. Всіх бажаючих взяти в оброчне утримання перелічені землі було запрошено до Ананьївської міської управи 14 грудня 1876 року, з законними заставами, де вони могли розглянути умови та інші папери, які відносилися до торгів, щоденно з 10 годин ранку до 14 годин дня, крім вихідних та табельних днів [51].

В Ананьїві у 1878 році з місцевих купців, які торгували по свідоцтвам 2 розряду з кожного по 15 руб., а всього – 1325,31 руб., з іногородніх купців – по 15 руб. з кожного, а всього 75 руб.; з 40 торгуючих по свідоцтвах на дрібний торг на місцевостях 4 класу – по 3 руб. з кожного – 80 руб.; з закладів промисловості: з п'яти трактирних закладів – 50 руб., з однієї кондитерської – 15 руб., з шести постійних дворів – 18 руб. [52].

11 лютого 1888 року Олешківська міська управа оголосила, що в її присутності 23 лютого, в 10 годин ранку, будуть проведені торги на віддачу у відкуп утримання міської бійні за умовами, затвердженими думою, на три роки, з 1 квітня 1888 року по 1 квітня 1891 року. Торги почнуться з 300 рублів і будуть затверджені управою за тією особою, яка запропонує на торгах найвищу ціну. Умови торгів можна розглянути в управі у всі дні, крім святкових, з 10 до 13 годин. Бажаючі торгуватися запрошені в день торгу із залогами, рівними 1/3 річної відкупної суми [53].

Маякська міська дума також займалася віддачею у відкупне утримання коробочного з євреїв збору по всьому Одеському повіту, крім Одеси та Очакова, що мали самостійні коробочні збори. Торги відбувалися усно, за допомогою запечатаних конвертів із законною через три дні переторжкою. 26 жовтня 1894 року з 11 годин ранку всіх бажаючих було запрошено на торги з усіма заставами, документами про звання до міського управління на термін з 1 січня 1895 року по 1 січня 1899 року. Торг мав початися з 1282 руб. на рік, тобто з суми прибутку розпису [54].

Таким чином, дослідження фактичного матеріалу, що стосується сфери діяльності органів міського самоврядування в галузі торгівлі, дає можливість зробити наступні висновки:

- міські думи і управи чітко дотримувалися нормам Городових положень 1870 – 1892 рр., не допускаючи жодних порушень, оскільки знаходилися під жорстким контролем губернаторів, чиновників міністерства внутрішніх справ;

- у пореформений період невпинно зростали обсяги торгівлі у містах, що було пов'язано, насамперед, із зростанням кількості населення в них, зменшенням частки натурального господарства і розвиток ринкових відносин, втягненням у систему всеросійського і всеукраїнського ринку, підвищенням платоспроможності різних соціальних груп у порівнянні з дореформеним часом, втягненням міст у світову торгівлю;

- продовжувалось формування купецького стану, який постійно зростав про що свідчить кількість свідоцтв на право торгівлі, виданих міськими управами. Найчисленніший прошарок купецтва становили євреї та іноземці, торговці російського та українського походження значно поступалося перед ними. Однак, торгівлею на базарах займалися переважно селяни і міщани, які вели переважно роздрібну торгівлю. Значних розмірів сягнула ярмаркова торгівля, особливо в Одесі, Херсоні, Вознесенську, Єлисаветграді; на цих ярмарках були представлені товари як вітчизняного, так і іноземного виробництва;

- основним видом діяльності міських дум і управ стала регламентація торгівлі: прийняття рішень про дозвіл окремим особам займатися торгівельною діяльністю;

встановлення часу роботи торговельних закладів з суворим дотриманням святкових і табельних днів; порядок здійснення торгівлі: обладнання приміщень з дотримання санітарних та екологічних норм; збір коштів від торгівлі до міської скарбниці; встановлення цін на товари першої необхідності.

Додаток 1. [55, С. 26].

Назва гільдійських торгових закладів	Кількість закладів	Сума товарообігу(руб.)	Сума прибутку(руб.)
Мануфактурна торгівля	44	1124000	81930
Галантерейна торгівля	11	193000	24860
Бакалійна торгівля	26	830000	76400
Рейнська та бакалійна торгівля	2	3000	360
Рейнські погребі	16	66000	8400
Склади російського виноградного вина	10	43000	7290
Склади спирту	4	570009	28500
Трактири, ресторани, буфети, чайні та кофейні	55	449000	98640
Тютюнова торгівля	6	124500	11650
Склади цукру		35000	1400
Торгівля меблями	3	35000	5250
Продаж взуття	2	43000	6300
Продаж готового плаття та хутряний товар	6	53000	7950
Продаж шпалер та фарби	1	15000	1800
Письмові	2	31000	3900

приналежності			
Музикальні товари	1	6000	1200
Магазини швейних машин	3	19000	3800
Магазин золотих, срібних і мельхіорових речей	7	28600	4400
Аптекарьські та косметичні магазини	6	51000	12750
Аптеки	5	44000	22000
Хлібні комори та контори	2	42000	1500
Мучні лавки	3	70000	4200
М'ясні лавки	1	5000	500
Шкіряна та шорна торгівля	6	170000	21500
Канатна торгівля та судових снастей	5	152000	13600
Залізна, мідна та скоб'яна торгівля	6	201000	20100
Лісні й будівельні матеріали	16	1041000	46950
Землеробські знаряддя	1	5000	500
Всього в Херсоні	252	5532100	522380

2. 5. Сфера діяльності міського самоврядування в галузі транспорту

Важливою сферою діяльності міських дум і управ у пореформений період став транспорт, який зазнав значних трансформацій: від візничого промислу до електричного трамваю. Згідно Городовим положенням 1870 – 1892 рр. діяльність

дум і управ зосереджувалася на будівництві і ремонті міських шляхів, залізничних вуличних колій для екіпажів на кінній та електричній тязі, встановленні тарифів на проїзд, стягнення зборів грошових коштів з власників транспортних засобів.

2. 5. 1. Візничий промисел.

Найстарішим видом міського транспорту був візничий промисел. В міських поселеннях Російської імперії, де було введено Міське положення, візничий промисел, за рішенням думи, обкладався особливим збором до скарбниці міста. За правилами 1887 року, цей збір не міг перевищувати 10 руб. на рік з кожної коняки, яку використовували у візництві. В межах цієї норми міністр внутрішніх справ, за згодою міністра фінансів, визначав по кожному місту вищий розмір збору, а також винятки з нього. Візники платили збір кожного півроку. Міська дума могла поділяти візників на розряди та призначали для кожного розряду особливий оклад. Міські поселення, в яких збір з візничого промислу стягувався на основі особливих затверджених Височайших постанов, що були прийняті до видання загальних правил 1887 року, могли, з дозволу міністра внутрішніх справ, перейти до стягнення збору на основі цих останніх правил. Законом 29 лютого 1888 року всі ці загальні правила було розповсюджено і на ті міські поселення, в яких не було введено Міське положення, але з тим, щоб в цих останніх містах подробиці порядку стягнення збору, встановлені міськими управліннями, кожного разу підлягали затвердженню місцевого губернського керівництва [1].

В кінці 1850 – х років візники складали досить численну частину робітників Одеси, які володіли екіпажами та повозками, вони мали добрі заробітки, які їх, на жаль, мало збагачували. Візники Одеси, як і в інших містах, ділилися на ломових, які належали до торгівлі, та екіпажних. Перші складалися із власне візників, тобто таких, які мали російський віз на одного чи двох коней та биндюжників, тобто тих, які правили довгим возом, запряженим парою волів.

Перших візників нараховувалося в Одесі 1090, а других – тільки 50. Вони розділялися на дрібні артілі по 5 возів та переважно займалися транспортуванням в гавані зернового хліба, борошна та інших товарів. Назад везли вугілля, антрацит, частину бакалійних товарів, дрова та інші вантажі. Биндюжники везли в

гавань сало, а звідти найбільш громіздкі товари в ящиках та бочках, які не могли поміститися на простих возах. Заробітки їх вельми значні, з кожної чверті зерна платили не менше 15, а іноді й 17 копійок сріблом, а бували випадки, коли платили від 20 до 50 копійок з чверті. Порахуємо по кругу тільки 15 копійок, виходить на 3 мільйони чвертей хліба та іншого зерна більше 450 тисяч руб. або близько 400 руб. сріблом за кожний віз. Биндюжникам платили з пуду поклажі, а іноді від повозки, в розмірі 1,5 руб. сріблом, дивлячись по якості, хрупкості та цінності товару.

Візники екіпажні, або власники карет, фаєтонів, дροжок та бричок, мали більше 950 коней з дροжками та бричками, але карет або колясок ще не було, відповідно, з їх появою кількість екіпажів подвоїлася. Всі вони платили місту не менше 1,5 руб. сріблом акцизу, що й складало близько 3200 руб. на рік прибутку [2].

Місцева влада, насамперед встановлювала тарифи на проїзд в залежності від відстані, причому неодноразово його змінюючи. Так, завідувач біржовими візниками Одеси, поліцейський чиновник Лашевський 16 грудня 1872 року звернувся до міської думи переглянути тариф на проїзд у 1873 році.

Таблиця 2. 5. 1.

Тарифи на візничий помисел в Одесі (1873 р.) [3, арк. 1 – 2].

Пункти призначення	Дрожки в руб.		Брички в руб		Карети і коляски двокінні в руб.		Карети і коляски однокінні в руб.	
	вдень	вночі	вдень	вночі	вдень	вночі	вдень	вночі
Від Балки і Пересипу до Круглої площі(за 12 годин)	5		4		10		6	
Від Балки і	2,5		2		5		3	

Пересипу до Круглої площі(за 6 годин)								
Від Молдаванки до Балки(в один кінець)	0,3	0,4	0,2	0,3				
Від Пересипі до Круглої балки	0,4	0,5	0,3	0,4				
На товарну станцію	0,4	0,5	0,3	0,4				
На пасажирську станцію	0,3	0,4	0,2	0,3				
З міста на Карантинну гавань до пристані	0,5 з багаж. 0,4 без багаж.							
З міста на Практичну гавань до пристані	0,4 з багаж. 0,3 без багаж.		0,3 з багаж. 0,2 без багаж.					
До Карантинного і Практичного	0,3		0,2		0,75		0,5	

Агентств і на Приморський бульвар								
З міста до дач, суміжних із Зовнішнім бульваром	0,4	0,5	0,3	0,4				

Зміна тарифів відбувалася, як правило, у зв'язку з подорожчанням життя. Інколи Одеська дума намагалася зменшити тарифи, що викликало протест візників; про це свідчить їхнє звертання до Одеської думи 15 листопада 1873 року. В ньому вони просили встановити «справедливу таксу», яка б влаштувала їх і пасажирів, бо нині в Одесі все подорожчало(у зв'язку неврожаєм ціна вівса і сіна доходять до 65 коп. за пуд) і при цінах за проїзд у 20 коп. в будь – який кінець міста працювати не вигідно, особливо взимку. Візники просили встановити тарифи такі, як у Харкові і Таганрозі, де одноразова поїздка коштує 30 коп., а година – 60 коп. [4, арк. 12 зв.]. Невідомо, як відреагувала на це дума, але з наступних документів видно, що повернулись до тарифу 30 коп. за одноразову поїздку.

Член міської управи Одеси А. М. Бродський 18 жовтня 1874 року представив управі проект правил про візничий біржовий промисел. Охочі займатися в місті візничим промислом зобов'язані отримати на це дозвіл міської управи зі сплатою до міської скарбниці встановленого збору з отриманням особливих знаків чи номерів: одного великого розміру для прикріплення до екіпажу на видному місці за вказівкою управи, а другого – малого розміру для носіння при собі і пред'явлення, у випадку потреби, сідоку за його вимогою. При вирішенні питання про видачу дозволу братимуть до уваги здатність візника займатися зазначеним промислом та його поведінка.

Кожному візникові вказувалося місце, де він має право стоянки. Охочий займатися візничим промислом мав бути записаний в особливу книгу при міській

управі, куди заносилися штрафи за невиконання цих складених правил. Візники, які промишляли легковою їздою, повинні були носити кучерський одяг відповідно до пори року: сіряк, шляпу чи шапку, ліврею. Одяг мав бути завжди чистим і не порваним, а збруя та екіпажі утримуватися в справності та в охайному вигляді.

Жоден візник не мав права відмовити сідоку везти його в будь – яку частину міста, включаючи Молдаванку, Воронцовку, Романівку, Пересип(по Миколаївській дорозі – до хутора Жевахова, по Балтській – до селища Балтівка і селищем за колишньою Тираспольською митницею). Плата за візництво, враховуючи вид екіпажу, пори року та відстань, щорічно встановлювалася міською управою. Такса, вище якої візники не мали права вимагати плати від сідоків, друкувалася для загального відома в місцевих газетах; крім того друковані екземпляри цієї такси, так само як і цих правил, видавалися міською управою безкоштовно всім візникам, які зобов'язані беззаперечно пред'являти сідокам за їх вимогою. За невиконання цього, а також за вимогу плати вище визначеною таксою, винний піддавався штрафу.

Візники повинні були дотримуватися обережності при їзді на поворотах та при в'їзді у ворота й виїзді з них рухатись тихо, уникати зіткнення з екіпажами чи людьми. Жодний візник не мав права виїжджати на біржу хворими кіньми.

Візники зобов'язані тримати себе щодо сідоків пристойно не дозволяючи собі ні найменшої грубості. При ухилянні ж сідока від уплати грошей по таксі, він повинен просити сприяння найближчої поліцейської влади, а у випадку потреби – скаржитися мировому судді, але ображати сідока, чи самовільно брати від нього речі, строго заборонялося. Плата за проїзд поза міською межею, а також за катання в місті під час свят відбувалася за добровільною згодою візника з сідоками.

Ломові візники і биндюжники, які займалися перевезенням вантажів як на конях, так і на волах, також мушили отримувати від міської управи дозволу на цей промисел зі сплатою встановленого збору до міської скарбниці з отриманням встановлених знаків чи номерів. Плата за перевезення вантажів встановлювалася

добровільною угодою візника із замовником. Вози з вантажем мали їхати по місту шагом, тихою риссю, не загроможувати вулиць і не псувати мостових [4, арк. 13, 21, 22, 23, 24].

Цей проект викликав дискусію серед керівної верхівки міста при його розгляді на засідання Одеського у міських справах присутствія, яке відбулося 18 липня 1875 року під головуванням одеського градоначальника М. І. Бухаріна. На засідання прибули виконуючий обов'язки голови Одеського комерційного суду В. І. Янковський, начальник Одеського митного округу барон О. М. Геттінген – Гюне, прокурор Одеського окружного суду О. Д. Смирнов, голова Одеського міського з'їзду мирових суддів Яунмирський, голова Одеської повітової земської управи А. С. Прилуцин і виконуючий обов'язки Одеського міського голови Г. Г. Маразлі.

На засіданні була обговорена постанова Одеської міської управи від 21 червня 1875 року, суть якої зводилась до того, що одеський поліцмейстер запропонував залишити в проекті правил про візничий промисел виключений думою пункт 30 про те, що «роз'їжджати по місту з метою пошуку пасажирів візникам не дозволяється». Головним мотивом до виключення цього пункту стало міркування, що мешканці віддалених частин міста будуть позбавлені можливості знайти візника, бо не скрізь можуть бути влаштовані стоянки.

Своє заперечення поліцмейстер обґрунтував тим, що зі скасування пункту 30 правил легко може бути порушений заведений в цей час порядок, який на практиці виявився у всіх відношеннях доцільним і необтяжливим для візників. Якщо дозволити візникам роз'їжджати по місту, шукаючи собі пасажирів, то поліція виявиться безсилою встановити порядок, між візниками виникнуть суперечки й може бути повторення їхнього страйку 1871 року. Якщо зазначений пункт виключити, то потрібно збільшити кількість стоянок. До того ж поліція не помітила у візників прагнення до роз'їзду з метою пошуку пасажирів, вони охоче зупиняються на своїх стоянках, з яких пасажири без утруднень і зайвих суперечок можуть поїхати куди їм потрібно.

Однак міська управа наполягала на своєму рішенні й вирішила просити одеського градоначальника передати справу на обговорення особливого у міських справах присутствія. Присутствіє, поділяючи думку думи, що при забороні візникам роз'їзжати по місту для пошуку пасажирів, жителі віддалених частин міста будуть залишені можливості мати візника, визнає справедливим задля зручності для громадян не перешкоджати роз'їзду візників по місту, але, з іншого боку, беручи до уваги незручності й безпорядки, які можуть статися від цього, ухвалило виключений думою пункт 30 викласти в такій редакції: «Візникам, не зайнятим пасажирами, забороняється, роз'їзжаючи по місту, зупинятися поза місцями стоянок [4, арк. 84 – 87].

В Одесі займатися візничим промислом стало настільки вигідним, що до нього вдавалися особи, які не мали на це дозволу міської управи. Околоточний наглядач Петро Єпіфанов доповідав 15 лютого 1877 року міському голові М. А. Новосельському, що протягом восьми років спостерігав за візничим промислом і виявив, що значна частина візників належить до мешканців навколишніх сіл і не мають на дузі встановленого знаку на право візничого промислу і не оплачують до міської скарбниці відповідного збору [4, арк. 140].

Про це ж писав до міської управи 16 грудня 1877 року одеський поліцмейстер, який доповідав, що незважаючи на «на посилене переслідування поліції», по місту роз'їжджають несправні екіпажі без знаків, тому їх власники не можуть бути допущені до промислу на 1878 рік [4, арк. 157].

У зв'язку з цим, до Одеської міської думи був представлений проект змін і доповнень до постанови 1875 року про візничий промисел. Бляшані знаки пропонувалося замінити іншими з особливого металу, параграф 6 уточнити і викласти в такій редакції: «На поворотах вулиць і провулків, на мостах, при будь – якому скупченні людей і екіпажів, візники повинні їхати тихо, триматися при їзді правої сторони, не зупинятися посеред вулиці і при зустрічі і роз'їздах з екіпажами і возами дотримуватися обережності від зіткнення».

Візникам – легковиками і ломовим заборонялося після виходу сідоків залишатися біля воріт і на перехрестях вулиць в очікуванні розрахунку з особами,

які їх найняли: вони повинні стояти на узбіччі вулиці, біля будинку, до якого увійшли пасажири чи здано вантаж. Видані управою металеві знаки більшого розміру повинні бути прибиті: в кареті – при кучерському сидінні на видному місці, у фаєтоні, лінійці, дροжках – на правій стороні кучерського сидіння зовні, а до санок – на лівій стороні переднього щитка (передка); знаки ж малого розміру візники зобов'язані мати завжди при собі, надітими на шиї. Номери виданих управою металічних знаків повинні бути написані масляною фарбою: у каретах, фаєтонах та інших критих екіпажах – на склі ліхтарів в заднього віконечка цифрами червоного кольору величиною в один аршин; у лінійок – із задньої сторони зверху на бляшаній дошці, по білому полю, цифрами чорного кольору, величиною в два вершки, які мають відстань одна від одної на 1 вершок; у дροжок і бричок і на санках – посередині кузова, по білому полю чорними в 1,5 вершка цифрами, на напіввершковій одна від одної відстані. Так звані замовні екіпажі, які не посилаються на біржу, а наймаються в утримувача, звільняються від надписів номерів, але металічні знаки повинні знаходитись при них

Візники не мали права відмовляти наймачу везти його в будь – яку частину міста в його межах, яка до 9 годин вечора визначається всіма кінцями міста і передмістями Молдаванки, Воронцовки, Пересипі, магазинами за колишньою Тираспольською митницею, хутором Жевахова по Миколаївській дорозі, а в літній період – з 1 квітня по 1 жовтня – до цього району приєднуються і всі дачі в межах колишнього Порто – Франко. Після 9 годин вечора перевозка пасажирів обов'язкова для візників тільки в межах міста і передмість не далі з однієї сторони Тираспольської, а з другої – колишньої Херсонської митниці [4, арк. 193 – 201].

Деякі особливості мав візничий промисел у Миколаєві. Для власників екіпажів напередодні міської реформи Миколаївська управа продавала спеціальні квитки на право здійснення візничого промислу. Квитків для дροжок було продано 59 особам на суму 212 руб. 85 коп. сріблом, для бричок – 105 особам на суму 135,2 руб. сріблом. Серед тих, хто одержав право на візничий промисел було 64 міщанина, 5 селян, 5 відставних солдатів, 4 купецьких синів, 5 дрібних чиновників та ін. [5, арк. 1 – 7, 12].

Таблиця 2. 5. 2.

Тарифи на візничий промисел у Миколаєві (листопад 1855 р.) [6, арк. 1 – 2].

Пункти призначення (час користування)	Дрожки в руб.		Брички в руб.		Карети і коляски двокінні в руб.		Карети і коляски однокінні в руб.	
	В хорошу погоду	В негоду	В хорошу погоду	В негоду	В хорошу погоду	В негоду	В хорошу погоду	В негоду
Упродовж дня	4	5	3	3,5	6	7		
За одну годину	0,4	0,5	0,3	0,4	0,7	0,9		
В один кінець	0,25	0,3	0,2	0,25				
За однокінну підводу до Копанів, з вагою вантажу до 20 пудів до Тернівки	0,75	1,0						
За перевезення поранених до Пристані і Госпіталю на повозці	0,25	0,3						
За перевезення 20 пудів вантажу по місту	1,0							
За перевезення сажня дров	0,75	1,0						

20 вересня 1900 року Миколаївська міська дума прийняла постанову про легкових та ломових візників. Легкові візники могли займатися візничим промислом лише по досягненню ними 18 років, якщо вони мали право по закону займатися промислами. Кожний охочий був зобов'язаний запитати дозволу міської управи, потім представити до огляду призначеній міською управою особі увесь виїзд та за його схваленням приписатися обов'язково до однієї з встановлених

бірж, внести до міської управи потрібні платежі як за промисел, так і за зайняте місце на біржі, тримати від неї за встановлену плату номери, білет, таксу та примірник цієї обов'язкової постанови, який був зобов'язаний завжди мати при собі та за вимогою сідоків негайно пред'явити. Такса (тариф), написана на металевій дощечці прикріплювалася позаду козел, перед сидінням сідока, й мала утримуватися у повній справності.

Візникам заборонялося приїздити на біржу(стоянку) на сліпих, кульгавих, виснажених, хворих і норовистих конях, використовувати під час їзди кнут. Людина, яка одержала дозвіл займатися візничим промислом, зобов'язувалася приїздити на біржу на тих самих конях та в тій же збруї й кучерському одязі, які пред'явлені були для огляду, якщо ж екіпаж, коні та інше будуть замінені, то призначається новий огляд. Запряжка коней дозволялася тільки однокінна чи двокінна. Візники мали бути одягнені в цілі, охайні, встановлені Миколаївською міською управою сіряки та головні убори.

Всі фаєтони та дροжки повинні мати при собі по два ліхтарі з чотирьохгранними стержнями, запалюваними в темні ночі через годину після заходу Сонця. На бокових стеклах ліхтарів пишуться чітко номери екіпажу фарбою величиною не менше двох вершків, взимку при їзді на санках візники повинні мати бубонці. Із отриманих візником від міської управи номерних знаків великий повинен бути прикріплений на правій стороні козел, а менший – прикріплений візником до сіряка так, щоб він був видний сідоку. Номерні знаки, такси та обов'язкові постанови заготовлюються міською управою в необхідній кількості та видаються візникам за плату не вище вартості їх виготовлення, крім платежів за промисел та міські місця на біржах. Без великого знака (номера) візник не вправі виїздити на біржу, а в разі втрати одержати від міської управи дублікат.

Візники не мали права залишати свої екіпажі та відходити від коней, знаходитися на тротуарах та переслідувати прохожих пропозицією послуг, дозволяти собі грубощі та бранні слова, також стояти екіпажами на перехрестях і переходах та палити під час їзди з сідоком. При їзді візники повинні триматися

правої сторони вулиці, не скупчуватися в проїзних місцях та зупинятися вздовж тротуарів в один ряд. Візники, затребувані для поїздки в місця великих скупчень людей та екіпажів, а саме: до театру, цирку та різних зібрань, вправі вимагати від сідоків плату за проїзд наперед.

Їзда мала бути помірною й обачливою, їздити вскач і наперегони заборонялося. При вимозі будь – ким візника не кидатися раптом кількома екіпажами, а подавати його тим візником, який стоїть першим на лінії на біржі. В разі, коли сідок не візьме його, екіпаж повертається на своє попереднє місце. Речі, залишені сідокими, мають бути повернені його власнику в тому разі, коли буде відома його адреса, в іншому випадку візник передавав їх під розписку міській управі.

Н вимогу поліцейських чинів візник зобов'язаний беззаперечно і безоплатно везти піднятого поліцією хворого, побитого чи раптово померлого, а також п'яного, буйного, витягнутого з води, позбавленого розсуду і для переслідування злочинців. При таких самих обставинах візники не можуть відмовити у виконанні вимог приватних осіб, але при цьому мають право вимагати сплати за встановленим тарифом. Візники повинні були виконувати всі законні вимоги призначених міським громадським управлінням наглядачів за візничим промислом. На вимогу наглядачів, старост візників останні мали з'явитися у встановлені години на вокзали та пароплавні пристані до часу приходу поїздів та пасажирських пароплавів. В разі виїзду на біржу не самих господарів фаєтонів і дροжок, а їх працівників, т останні мусили виконувати всі правила, які стосувалися візників.

Правила для ломових візників були ідентичними, але окремі пункти стосувалися правил перевезення вантажів: вони повинні надавати першість проїзду зустрічним фаєтонам і дροжкам; їзда по тротуарам для них була заборонна, для вивантаження вантажу вони мусили зупинятися на проїжджій частині вулиці, заборонялося перевозити вантаж непосильний для коней, їздити в базарні дні через базарні площі, плата за перевезення вантажів проводилася за взаємною угодою сторін.

Для стоянки екіпажів виділялися місця на Нікольській, Потьомкінській, Католицькій недалеко від Соборної вулиці, на Адміральській біля театру Шеффера, на розі Адміральської та Фалєєвської, Нікольської та Чернігівської; на Спаській вулиці між Соборною та Московською, Спаською та Міщанською; по вулиці Велика Морська, між Соборною та Московською та Соборною і Рождественською, поперемінно; Московської та Потьомкінської вулиць; по Таврійській вулиці, між Соборною та Московською, чи між Соборною та Рождественською, поперемінно; Фалєєвської та Католицької; на Херсонській вулиці, між Соборною та Московською; Херсонської та Глазенапівської вулиць; «Привозне» та Соборної вулиці; Привозної та Глазенапівської вулиць; Привозної та Московської вулиць; на Воєнному ринку, на площі, напроти Одеської вулиці; 1 – і Слобідської та Мельничної вулиць; Артилерійської та Великої Морської вулиць. Всього 17 стоянок для дрожок.

Для стоянки ломових візників: на Херсонській вулиці, на площадці, між Малою Морською та Міщанською; на тій же вулиці, на площадці, позаду щепного ряду; на Артилерійській площі, напроти 2 – і Слобідської вулиці; біля вокзалів залізної дороги, так і товарної станції: на розі Соборної та Млинної вулиць. Такса для легкових візників Миколаєва упродовж всього року. Одночасно були встановлені тарифи за проїзд(табл. 3).

Таблиця 2. 5. 3.

Тарифи за проїзд по Миколаєву у 1900 р.(в копійках)

№ з/п	За їзду по маршрутам	Дрожки	Фаетони
1.	За один кінець(проїзд), не перетинаючи Садову вулицю на всьому просторі міста	20	30
2.	За такий же проїзд(кінець), який перетинає Садову вулицю, чи назад	25	35
3.	За проїзд із Садової вулиці всіх кварталів, лівіше цієї вулиці	20	30

4.	За їзду по годинах за кожную годину	40	60
5.	Особливі кінці(проїзди)		
	До Вознесенської пристані		
	Без переїзду через Садову з багажем	30	45
	Без багажу	25	35
	З переїздом через Садову без багажу	30	40
	З багажем	30	50
	За кінець(проїзд) від Вознесенської пристані плата така сама з прибавкою 10 копійок		
6.	До вокзалу Харківсько – Миколаївської залізниці, без переїзду чи з переїздом через Садову однаково	40	50
	З багажем	30	40
	Без багажу з переїздом через Садову	20	30
	Без багажу та без переїзду через Садову За кінець від вокзалу по приходу поїзда та при тому з багажем плата така сама з прибавкою 10 копійок		
7.	В комерційний порт чи назад із порту в місто з переїздом чи без переїзду через Садову	30	50
8.	В Каботажну гавань з переїздом чи без однаково	50	70
	З багажем	30	50
	Без багажу За кінець від Каботажної гавані в місто по приходу пароплава. Плата така ж сама з прибавкою 10 копійок.		

9.	За проїзд до вокзалу, Вознесенської пристані, в каботажну гавань і в комерційний порт, за умови простою в ½ години і зворотнього повернення з тих місць у місто і у всі частини його, плата бралася тільки за два кінці, без прибавки за простій; за простій же понад дві години до такси за два кінця добавляється плата по розрахунку годинної їзди в місто		
10.	Від каботажної гавані до вокзалу Харківсько – Миколаївській залізниці чи назад за кожний кінець з багажем чи без нього	40	60
11.	До Спаського палацу та на дачі Спасько – Вокзального шосе із міста чи від цих місць до міста, в обох випадках без переїзду через Садову	25	40
12.	За кінець із міста на дачі до Воловячого двору, чи звідти в місто без переїзду через Садову З переїздом	40 45	55 60
13.	На дачу Барбе та взагалі Ліски і назад з простоем в 1 годину За простій же більше 1 години на дачі Барбе чи в Лісках плата визначається з розрахунку погодинної їзди в місті	1,2 руб.	1,6 руб.
14.	В Спаську від станції конки до Воловячого двору До Лісків	20 30	30 45
15.	За проїзд на цвинтар християнський чи	60	80

	єврейський чи караїмський чи магометанський та назад з простоем $\frac{1}{2}$ години За проїзд же більше $\frac{1}{2}$ годин оплата призначається за розрахунками погодинної їзди в місті		
16.	За проїзд на ті ж цвинтарі в один кінець Із Одеської частини	30	40
	Із Московської частини	25	35
	З першої та другої Адміралтейської частини	20	30
	За проїзд від цвинтаря назад в ті ж частини плата та сама, що й за проїзд на цвинтар		
17.	На Чорноморський механічний завод із міста чи в місто із заводу Поїздка з простоем оплачувалась погодинно	34	50
18.	На Бельгійський завод і назад, кожен кінець Поїздка з простоем оплачувалась погодинно	20	30
		40	60
19.	На Шлагбаум з переїздом через Садову та без переїзду	30	50

Плата за проїзд за межі міста встановлювалася шляхом добровільної угоди між візником і сідоком. Плата по таксі обмежувалася не більше як за двох дорослих сідоків на дροжках та чотирьох на фаетонах. За третього сідока на дροжках плата збільшувалася в розмірі 5 копійок у всіх випадках. Плата за їзду в перший день Різдва Христового, в Новий рік і перші два дні Святої Пасхи, а також у всякий час року з метою катання стягувалася за взаємною угодою сідока з візником, але не вище за їзду по годинах звичайної потрійної такси, а за особливі кінці – не вище

звичайної подвійної такси. Візник викликаний із біржі до будинку для одного кінця та який чекав сідока не більше 15 хвилин, задовольнявся встановленою для кінця платою. Якщо ж візник прочекає більше цього часу, то отримував доплату: за простій не більше $\frac{1}{2}$ години – в розмірі четвертої частини годинної плати, за простій від $\frac{1}{2}$ до 1 години – по годинній їзді, включаючи і плату за кінець, а за простій більше однієї години – по звичайній таксі за годинну поїздку.

Сідок, який взяв візника на години, оголошував точний час початку їзди, який, якщо закінчиться раніше години, рахується за цілу годину, а потім у випадку перевищення однієї години, плата вираховувалася за кожні 15 хвилин з розрахунку плати за годинну їзду. П'ятихвилинна зупинка на вулиці і при їзді в кінець не збільшує плати за такий кінець. Такса для дрожок і фаєтонів з колесами на резинових шинах збільшується в півтора рази [7, С. 166 – 177].

Візничий промисел знайшов поширення і в губернському центрі, від якого Херсонська міська скарбниця одержувала певний прибуток: за 1871 – 1895 рр. до неї надійшло 24958 руб. 10 коп. [8].

У 1899 – 1908 рр. прибуток від візничого промислу становив 25,6 тис. руб. [9, С. ЛІІ].

В січні 1895 року у прийнятих Херсонською міською думою обов'язкових постановках детально були прописані питання роботи візників. Вони мало чим відрізнялися від подібних правил, прийнятих Одеською та Миколаївською міськими думами, але мали місце певні особливості. Зокрема, охочий займатися візничим промислом при одержанні металевого знаку з номером мав пред'явити управі документи про звання чи свідоцтво поліції або відомих людей про благонадійність. Одержавши знак, візник до початку промислу мав пред'явити його разом з паспортом в тій поліцейській частині, де мав житло. До заняття візничим промислом не допускалися люди, молодші 17 років, а також ті, що не вміли добре керувати кінсьми та особи в нетверезому стані. Візники знаходилися під безпосереднім наглядом поліції й міської управи та підкорялися їхнім розпорядженням. Право на візничий промисел не могло передаватися іншій особі.

Візники обирали зі свого середовища, для затвердження міської управи, старосту та одного від кожної біржі помічника, які були зобов'язані слідкувати за виконанням візниками всіх правил та дотримання чистоти на стоянках. Щоденно зранку візники повинні були позачергово прибирати сміття на стоянках на вказаних управою місцях. Про всі випадки безпорядку староста, якщо самостійно не міг їх ліквідувати, зобов'язаний був доповідати начальнику поліції та міській управі [10].

Тарифи за проїзд у Херсоні змінювалися щорічно. Так, 4 серпня 1904 року губернатор затвердив встановлену думою таксу за проїзд з 15 липня 1904 по 15 липня 1905 року.

Таблиця 2. 5. 4.

Плата за проїзд візниками(в руб.) у Херсоні в 1904 – 1905 рр.

Маршрут або час поїздки	Фаетони 1 – го розряду		Фаетони 2 – го розряду		Брички 1 – го розряду		Брички 2 – го розряду	
	вдень	вночі	вдень	вночі	вдень	вночі	вдень	вночі
За один день(10 годин)	5		4		2,5		2	
За одну годину	0,6		0,4		0,3		0,2	
За ½ години	0,4		0,3		0,2		0,15	
До центру міста	0,25	0,3	0,2	0,25	0,15	0,2	0,1	0,15
Від центру на Північний форштадт до цвинтаря	0,3	0,4	0,25	0,3	0,2	0,25	0,15	0,2
На Забалку, Сухарне та Воєнне	0,4	0,5	0,3	0,4	0,25	0,3	0,2	0,25
До фортеці	0,3	0,4	0,25	0,3	0,2	0,25	0,15	0,2
В госпіталь та Заміський сад	0,75	1,0	0,6	0,75	0,5	0,6	0,4	0,5
До скотобоєнь та межі з Молочною балкою	0,75	1,0	0,6	0,75	0,5	0,6	0,4	0,5

До Таборів	0,5	0,75	0,4	0,6	0,35	0,5	0,3	0,4
З Воєнного форштадта до госпіталю	0,3	0,5	0,25	0,4	0,2	0,3	0,15	0,25
Із Забалки та Сухарного до сільськогосподарського училища	0,4	0,5	0,3	0,4	0,2	0,35	0,15	0,25
Від пристані до центру без багажу(і в зворотному напрямку)	0,25		0,2		0,15		0,1	
Те саме з багажем	0,5		0,3		0,25		0,2	
Із Забалки, Сухарного до пристані без багажу(і в зворотному напрямку)	0,4		0,3		0,25		0,2	
Те саме з багажем	0,6		0,4		0,35		0,3	
З фортеці до пристані та назад без багажу	0,3		0,25		0,2		0,15	
Те саме з багажем	0,5		0,4		0,25		0,2	
З Воєнного форштадта до пристані та назад без багажу	0,4		0,3		0,25		0,2	
Те саме з багажем	0,6		0,4		0,35		0,3	
З Воєнного госпіталю та назад без багажу	0,75		0,6		0,5		0,4	
Те саме з багажем	0,9		0,75		0,6		0,5	

Примітка 1. Денним вважався час від 6 годин ранку до 12 годин ночі, нічним – від 12 годин ночі до 6 годин ранку.

Примітка 2. Центром міста Херсона вважався район від Набережної вулиці до Канатної площі включно та від Поштової вулиці до Забалки в межах 2 – її частини.

Примітка 3. Якщо пасажир в дорозі кудись заїздив чи затримував візника на півгодини, при їзді на форштадти – Воєнне, Забалку, Заміський сад та в Госпіталь, повинен був доплатити до встановленої такси – 30; 20; 15; 10 коп., до однієї години – 60; 40; 30; 20 копійок.

Примітка 4. В свята Різдва Христового – два дні, Нового року – один день та Свято Пасхи – три дні та під час катання, візники могли отримувати плату по згоді, але не вище потрібного розміру такси [11].

Такі самі тарифи на проїзд у Херсоні були й у 1911 році [12, С. 47].

Візничий промисел існував практично в усіх повітових та заштатних містах Півдня України. Так, для візників Очакова були встановлені такі тарифи:

Таблиця 2. 5. 5.

Тарифи на проїзд по Очакову

Їзда погодинно(в коп.)	Дрожки	Фаетон
За першу годину їзди по місту до перерахованих меж	40	50
За наступні кожні півгодини	20	25
Їзда в один кінець по всьому місту	15	20
На віддалену частину Карантинної слобідки, яка знаходиться за пороховими льогами, що розташовувались у Карантинному урвищі та у віддалену частину Приморської слобідки, розташовану за старим єврейським цвинтарем, до місцевості, яка щорічно зайнята табором	25	45
Від карантинної та пасажирської пристаней у всі місця міста до меж, визначених на початку цієї такси	20	25
Від тих же пристаней у віддалені частини Приморської та Карантинної слобідок і до місцевостей, зайнятих табором	30	40

Примітка. Межі міста для біржової їзди визначалися в такому порядку: зі східної сторони – пороховими льогами, влаштованими в Карантинному урвищі; з північної сторони – новою спорудою військового лазарету і християнським

цвинтарем; із західної сторони – старим єврейським цвинтарем; із південного боку – берегом Дніпро – Бузького лиману [13].

Місцева преса нерідко подавала сюжети, пов'язані з візничим промислом. Наведемо кілька прикладів. В Акермані «візники хліба роз'їждчають від вулиці до вулиці, від комори до комори, від комор до «шльонок» і барж, не минають тротуарів, збивають з ніг прохожих, налітають на повозки, ліхтарні стовпи, палісадники, ламають дерева, навіть парадні під'їзди трощать. Крик, гамір і стогін стоять у місті від зорі до зорі, і нікому й справи немає до цього. Управі, яка має в цьому році солідні прибутки у зв'язку з хорошим врожаєм, потрібно було б найняти 3 – 4 старости або базарних [наглядачів. – Г.К.], які б слідкували за порядком їзди, забороняти їзду на тротуарах, безумовно заборонити швидку їзду і стежити за тим, щоб візники обходилися з чужим, та й міським, майном дещо обережніше. Нарешті, якщо управа «не при средствах», можна би зобов'язати хлібні контори, які оперують у цьому сезоні великими коштами, найняти доглядачів, або позичити гроші управі. Адже склад поліції тут недостатній і прослідкувати за всіма вона не в змозі». Автор статті: «Бессарабець» [14].

Місцева миколаївська газета відзначала, що візничий промисел в Херсоні був досить тісно пов'язаний з візничим промислом в сусідньому місті Миколаєві. Так у Миколаєві в 1910 році власники місцевого візничого промислу дуже сало турбувалися про інтереси пасажирів, часто випускали на біржу екіпажі, які далеко не відповідали самим скромним вимогам.

За розмовами в Миколаєві, з Херсона перебралися дуже багато візників, які втекли від херсонських «строгостей» – серйозного та строгого контролю Херсонської міської думи та управи над візничим промислом. Наплив візників з Херсона вплинув на зниження цін на послуги візників та паралельно була знижена якість екіпажів в Миколаєві.

В зв'язку з цими подіями, Миколаївська міська управа мала розробити низку заходів, направлених на впорядкування візничого промислу та в приведення до належного стану візничих екіпажів [15].

В кінці XIX ст. в містах Півдня України з'явилася конка (кінно – залізнична міська дорога) – різновид громадського транспорту, широко використовуваного до переходу залізниці на парову, теплову, електричну або канатну тягу. Найбільш вживана конка як міський транспорт; таким чином, конка була попередником електричного трамваю.

2. 5. 2. Конка та електричний трамвай.

Конка являла собою відкритий або частіше закритий екіпаж, іноді двоповерховий з відкритим верхом(імперіал). Вагон рейковою колією тягнула пара коней, керована кучером. У місцях, де лінії конки перетинали круті підйоми, екіпажі очікували фореятори(зазвичай підлітки), які підпрягали ще 1 – 2 пари коней і допомагали подолати складне місце, потім на рівному місці випрягали додаткових коней.

Такий вид транспорту на Півдні України вперше з'явився в Одесі. У восьмидесятих роках XIX ст. розрослась територія міста, кількість населення досягла 250 тис. осіб. Візничий промисел вже не задовольняв потреб мешканців Одеси. Бельгійське товариство кінно – залізничної дороги запропонувало побудувати конку. Дума погодилась з його пропозиціями. Так в Одесі 7 (19) липня 1880 року відкрилась перша лінія конки. Її маршрут пролягав від вулиці Ришельєвської по вулицям Поштової, Канатній, Сабанєєву провулку через Олександрійський парк до пляжу Лонжерон. Проїзд дозволявся тільки сидячи, стояти могли тільки шість осіб на задній площадці вагона. На передню площадку і сходинки пасажири не допускались. Вартість проїзду – п'ять копійок. До кінця 1888 року таких маршрутів було вже 19. Вагони зберігалися в депо на Куликовому полі, а коні утримувалися у стайнях на Ботанічній вулиці (між Канатною вулицею і Французьким бульваром).

Потім спорудили ще дві нові лінії, але вже на паровій тязі: одна лінія – від Пантелеймонівської вулиці до пляжу «Золотий берег» (16 – а станція Великого Фонтану, інша – від Херсонського скверу до Хаджибеєвського лиману довжиною 9 км. Коней замінили паровички. Це були невеликі паровозики з незграбною

широкою трубою, за що одесити називали їх «Ванька головатий». На згадку про паровички на Великофонтанській і Люстдорфській дорогах зупинки називались станціями [16].

Конка діяла в 1880 – 1817 і 1918 – 1923 рр., а паровий трамвай – у 1881 – 1912 і 1918 – 1922 рр. [17].

24 вересня 1910 року відбулося урочисте відкриття першої лінії Одеського електричного трамваю. Градоначальник Толмачьов перерізав трьохкольору стрічку і чотири прикрашені вагони вийшли з дерев'яного депо в районі Лідерсівського бульвару по Олександрівському парку, Канатній, Грецькій вулицям до Грецької площі. Юрій Олеша змальовує живописну картину урочистого відкриття трамвайного руху: «Трамвай показався на мосту (Строганівському), жовто – червоний, зі скляним тамбуром спереду. Під крики юрби він прийшов побіля нас, наповнений людьми, серед яких був якийсь високопоставлений священик, що кропив перед собою водою. Там же градоначальник Толмачьов, в окулярах, з рижими вусами [18].

Робота з будівництва трамвайних маршрутів велася настільки інтенсивно, що вже до кінця 1914 року в місті функціонувало тридцять дві трамвайні лінії, на яких ходили 301 вагон бельгійського виробництва, побудована електростанція в районі Пересипу, п'ять тягових підстанцій, три трамвайних депо, 39 павільйонів і обладнаний 31 зупинний пункт. Перша світова війна і Велика Жовтнева соціалістична революція негативно позначилися на роботі міського електротранспорту, що внесло великий спад в його діяльність. У цей складний для країни час міська влада вживала заходів щодо стабілізації трамвайного руху. З цією метою на підприємство залучалися нові кадрові працівники, а саме підприємство набуває статусу електротрамвайного комбінату. Керівництво підприємством здійснював центральний виконавчий комітет Одеського трамваю (ЦККОТ), головою якого був призначений О. І. Вишняков [19].

У XIX ст. у Миколаєві було створено «Бельгійське анонімне товариство кінно – залізничних доріг». 26 липня (7 серпня) 1897 року розпочався рух конки. Перший маршрут був коротким: від каплиці Олександра II, яка знаходилась на перехресті

Соборної і Херсонської вулиць до Воєнного ринку на Слобідці. Біля каплиці був вузловий відправний пункт всіх ліній конки. В грудні того ж року була прокладена друга лінія конки, яка з'єднала центр міста із залізничним вокзалом.

Наступний маршрут у червні 1898 року зв'язав місто з колишньою резиденцією князя Григорія Потьомкіна – Спаськом. Цей маршрут діяв тільки в літній час, а з 15 жовтня по 15 березня рух припинявся. У літній же час на кінцевій зупинці «Спаси» до коки підпрягали додаткового третього коня для подолання крутого підйому.

У серпні 1898 року закінчилося будівництво ще однієї лінії, яка вела до порту. Пізніше всі ці лінії з'єдналися у два маршрути: Вокзал – Воєнний ринок і Спаськ – Елеватор (порт) загальною довжиною понад 14,5 км. Міська кінно – залізнична дорога мала два депо зі стайнями і стоянками для вагонів.

Миколаївською міською думою строго регламентувалася робота кінно – залізничних доріг. Всі правила були розміщені в «Обов'язкових постановах Миколаївської міської думи про порядок утримання та користування кінно – залізничними дорогами», виданих наказом миколаївського воєнного губернатора 7 липня 1898 року.

Бельгійське анонімне товариство «Миколаївських кінно – залізничних доріг» мало забезпечити перевезення пасажирів та рух вагонів у визначений час по всіх відкритих лініях, утримувати шляхи, споруди, вагони, коней, зброю, павільйони станцій всередині та зовні в чистоті, порядку та щорічно їх ремонтувати. При користуванні Миколаївськими кінно – залізничними дорогами бажаючі повинні були заплатити кондуктору за проїзд, згідно діючій таксі та отримати квиток. Не дозволялося користуватися конкою особам, які супроводжувалися конвоєм, особам у нетверезому чи в такому хворобливому стані, яке могло загрожувати небезпекою іншим пасажиром (інфекційні хвороби, божевілля, язви) та особи в непристойному одязі.

У 1902 – 1903 рр. розпочалося листування Миколаївської міської думи з Бельгійським товариством про переведення конки на електротягу, оскільки конка була вже не в змозі забезпечити перевезення пасажирів по місту. Довго велися

переговори щодо передачі конки у власність міста. 8 грудня 1909 року докладено рішення присяжних повірених: М.С.Штейна, С.М.Вонського та В.Д.Шеховцова по питанню про порушення контракту Товариством Миколаївських кінно – залізничних доріг і його відкликання міською управою від 7 грудня. Зібрання думи значною більшістю голосів постановило: доповідь управи прийняти до відома.

У 1909 році розпочалося проектування першого міського електротрамваю, для чого думою була створена трамвайна комісія.

Три роки тривала тяганина з приводу передачі конки у власність міста. 25 вересня 1912 року дума заслухала доповідь трамвайної комісії від 2 липня 1912 року про придбання коней і зброї з наступним переходом конки в експлуатацію міста. Збори Миколаївської міської думи відкритим голосуванням постановили асигнувати на покупку коней, зброї і фуражу 31351 руб. 16 листопада 1912 року було розв'язано питання про викуп конки у Бельгійського Анонімного товариства Миколаївських кінно – залізничних доріг. Дума ухвалила викупити з 1 лютого 1913 року у власність міста, з метою виділення коштів на електричний трамвай, підприємство кінно – залізничних доріг від Бельгійського Анонімного Товариства трамваїв і застосування електричної енергії, сплативши на користь цього Товариства по 30000 руб. за кожну верству лінії і уповноважити Миколаївську міську управу на здійснення викувної угоди з припиненням з 1 лютого 1913 року назавжди взаємних прав і обов'язків сторін по кінно – залізничному підприємству.

Перед цими подіями були проведені активні переговори щодо бажання Бельгійського Анонімного Товариства трамваїв отримати концесію на побудову в Миколаєві міського електричного трамваю. 20 грудня 1911 року під головуванням Миколаївського міського голови М. П. Леонтовича розглянуто заяву директора – розпорядника цього Товариства інженера Дель – Просто про відстрочку розгляду цієї пропозиції.

Дума таємним голосуванням ухвалила відкласти розгляд справи трамваю до 15 січня 1912 року та призначити нараду з цього приводу міської управи, фінансової

і трамвайної комісії із запрошенням на нараду інженера Дель – Просто для пояснень та надання даних. 10 лютого було знову розглянуто всі пропозиції інженера Ч. А. Дель – Просто щодо будівництва трамвая та електростанції і закритим голосуванням більшістю у 21 голос проти двох постановлено: будувати електричний міський трамвай господарчим способом силами і фінансами міста Миколаєва.

В 1912 році в Санкт – Петербурзі акціонерним товариством руських електротехнічних заводів «Сіменс і Гальске» було розроблено проект електричного трамвая в Миколаєві. В проекті було розроблено заходи, які дозволяли б збільшити потужність єдиної в місті електростанції на вулиці Соборній. Передбачувалося, що кількість пасажирів за рік досягне 380 тисяч чоловік (із розрахунку 35 поїздок на 1 мешканця), а міський трамвай буде експлуатуватися по довжині вулиць, протяжністю в півтора рази більше існуючої конки. В березні 1914 року все господарство кінної залізничної дороги перейшло у розпорядження Миколаївської міської думи.

3 квітня 1912 року зборами міської думи відкритим голосуванням затверджено напрями ліній міського електричного трамвая. Міська дума спиралася у своєму рішенні на три документи: протокол об'єднаного засідання управи і фінансової комісії на користь і потребу міста й трамвайної від 8 березня 1912 року з питання про розташування лінії міського трамвая, заява гласного А. Н. Лазарева від 15 березня 1912 року з того ж питання, клопотання мешканців Дальньої Слобідки від 20 березня 1912 року про заміщення однієї із вулиць Слобідки і проведення по ній трамвая. Лінії електричного трамвая заплановано за такими маршрутами:

1) Вокзал – Воєнний ринок: від цвинтаря, біля міської лікарні до площі Воєнного ринку, Одеська – Потьомкінська – Соборна – Херсонська – Глазенапівська вулиці до вокзалу;

2) Елеватор – Каботажна гавань (гілка в одну кілію): Провулок А – 3 – я Піщана – Глазенапівська – Херсонська – Соборна до Нікольської;

3) Кузнечна – Спаськ: по Кузнечній(від рогу 6 – ї Слобідської вулиці) – Малій Морській – Рибній – Соборній – Нікольській – Наваринській до з'єднання із Потьмкінською;

4) Від Херсонської до Наваринської й до з'єднання із Потьмкінською.

Ухвалено відкласти в другу чергу спорудження лінії «Елеватор – Каботажна гавань» і з'єднувальної лінії від морської лікарні до Морського Госпіталю та уповноважити міську управу клопотати перед залізничним відомством про знесення садку перед пасажирським вокзалом [20, С. 222].

Намір миколаївських властей відкрити трамвайний рух загострив конкуренцію між Миколаєвом і Херсоном. За проектом трамвайні лінії обходили елеватор Південних залізниць, на цю обставину звернуло увагу їх правління в Харкові. У 1913 році воно через миколаївського градоначальника звернулось до міської думи не позбавляти елеватор дешевого сполучення з елеватором. Миколаївська дума відхилила це прохання, трамвайну лінію було спрямовано до набережної міста.

Враховуючи цю обставину, управління Південних залізниць замість спорудження другого елеватора в Миколаєві вирішило збудувати його в Херсоні. Це стурбувало миколаївську думу, було обіцяно Південним залізницям виділити безкоштовно землю для портової станції та елеватора. Проте, будівництво залізниці Мерефа – Херсон урівнювало становище обох міст у цій галузі(ставки на збереження зерна в Миколаєві і Херсоні стали однаковими) і це посилювало конкуренцію між ними. Миколаївський порт міг зазнати великих збитків, бо Херсонський порт, на думку миколаївців, перетягне до себе перевезення хліба з Харківської, Полтавської, Катеринославської і Херсонської губерній, що складе десятки мільйонів пудів, витісняючи Миколаївський порт. Преса Миколаєва висловила бажання провести трамвайну лінію до елеватора і не допустити побудову другого елеватора в Херсоні [21].

У 1914 році роботи по спорудженню трамваю в Миколаєві прискорились. 13 березня 1914 року розпочато прокладення рейок по Московській вулиці від Херсонської до Сінної. На наступному тижні було заплановано зупинення руху вагонів конки по Потьмкінській вулиці від Соборної до Садової і перенесено на

вулицю Велику Морську, на якій прокладено тимчасові шляхи. Таким чином, Потьомкінська і Велика Морська вулиці на вказаних ділянках оголошено мало проїжджими [22].

Враховуючи доповідь міської трамвайної комісії, гласними думи було зроблено висновок, що питання про відкриття в Миколаєві трамвайного руху відстрочується на далекі строки; вияснено, що у трамвайної комісії не вистачить сум на спорудження трамваю згідно проекту, затвердженому технічним відділом міністерства внутрішніх справ. Постановами Миколаївської міської думи замовлено три дизельні агрегати, розподільчі устрої з оплачуванням вартості їх із експлуатаційних витрат електричної станції, затверджено проект і кошторис на розширення електричної станції на влаштування мережі високої напруги на 642000 руб., з яких 373500 руб. гасилися із експлуатаційних витрат тієї ж електричної станції. Решта витрат по переобладнанню освітлення компенсувалися таким чином: 85000 руб. – за рахунок відновлювального фонду і 183500 руб. – за рахунок облігаційного займу, на побудову трамваю.

На 1 червня 1914 року трамвайною комісією витрачено із сум облігаційного займу на побудову трамваю: на розширення електричної станції – 112200 руб., на устрій мережі високої напруги – 71700 руб. і заплановано ще витрати на покладання кабелю, влаштування повітряного обладнання, трансформаторних кіосків – понад 100000 руб. Між тим у розпорядження трамвайної комісії перераховано з відновлювального фонду тільки 50000 руб., тобто не вистачало ще 35000 руб.

Таким чином, для продовження переобладнання освітлювальної мережі вже в червні 1914 року трамвайна комісія змушена витратити суми облігаційної позики, призначеної на побудову трамвая. Крім того, із цих сум було відраховано 49500 руб. для розрахунку за дизелі, виплату мали здійснити із експлуатаційних витрат електричної станції. Внаслідок цього відрахування до будівельного фонду електричного трамваю ще зменшилося на 49500 руб. Експлуатація трамваю в Миколаєві можлива тільки при переобладнанні хоча б частини мережі високої напруги, тобто зупинення робіт по переобладнанню освітлення рівнозначно

відкладенню експлуатації трамваю на невизначений час, до знаходження недостатніх 35000 руб. Внаслідок цього трамвайна комісія вважала за найкращий вихід – скорочення на відповідну суму робіт по побудові трамваю, тим паче, що міське управління заклопотане знаходженням коштів для найближчих платежів за дизелі в сумі 50000 руб. і за розподільчі устрої – 35000 руб. Таким чином, у справі спорудження трамваю склалася важка ситуація, треба було утриматися від прокладання колії на таких ділянках: по Соборній вулиці від Потьомкінської до Нікольської і далі по Нікольській і Наваринській по Потьомкінській і від 3 – ї Піщаної по Соборній і провулку «А» до Каботажної гавані, зберігши тимчасово до знаходження джерел фінансування, кінний рух по лінії Каплиця – Елеватор.

В муніципальних колах міста Миколаєва ця доповідь трамвайної комісії викликала повне непорозуміння. Технічним комітетом міністерства внутрішніх справ було схвалено не тільки план побудови трамваю, але й фінансовий план. За яких обставин утворився брак необхідних коштів для закінчення спорудження трамваю в Миколаєві мало бути вияснено в найближчих засіданнях Миколаївської міської думи [23].

Однак, незважаючи на сумніви і труднощі, роботи тривали.

У зв'язку з близьким закінченням прокладки трамвайних шляхів по тракту Табір – Потьомкінська вулиця передбачалося ідновлення конкового руху Елеватор – Табір по всій протяжності цієї лінії. Для цього потрібно придбати зараз же 10 коней, а з настанням інтенсивного руху з 1 квітня до Спаська необхідно було додати ще 40 коней. На засіданні думи під головуванням міського голови М. П. Леонтовича при обговоренні цього питання гласний С. В. Карабчевський задав питання, коли ж буде відкрито трамвай, йому під сміх відповів член трамвайної комісії Д. І. Сургучов: «Навесні майбутнього 1915 року». Прийнято рішення Миколаївської міської управи: придбати негайно 10 коней, що ж до придбання ще 40 коней, то за відсутністю кредиту, за погодженням трамвайної комісії, позичити необхідну для цього суму із трамвайного капіталу з поверненням цій комісії із сум, отриманих від експлуатації конки [24].

В останні дні березня 1914 року зберігався успішний темп прокладення рейок трамвайних шляхів. Вже лягли рейки по Московській вулиці від Сінної і до Малої Морської вулиці. Вагони конки до свята Пасхи 6 квітня 1914 року мали рухатися до Спаського палацу [25].

Звичайно ж, масштабне прокладення трамвайних шляхів завдавало мешканцям Миколаєва багато незручностей. Осколками каменів і залишками інших будівельних матеріалів захаращені тротуари вулиць, пожежні гідранти закрито щебенем, який дуже злягався, гідранти дуже важко знайти у випадку пожежі. При перемощенні моствих, які при цьому засипалися піском, вивітрювання перетворювало пісок у найдрібніший пил, що розносився по всьому місту. Центральні вулиці Миколаєва справляли враження справжньої пісочниці. Міському управлінню рекомендовано привести вулиці міста до задовільного стану [26].

Різні відомства Миколаєва йшли назустріч думі у питаннях прокладення трамвайних шляхів. Портова контора повідомила управу, що з боку морського відомства не існує перешкод щодо віддачі місту в орендне утримання ділянки землі морського відомства по Спаській дорозі для прокладення подвійного трамвайного шляху за плату по 70 руб у рік [27].

Поліцмейстер Є. В. Підгорний перед відкриттям руху трамваю рекомендував міському управлінню вжити заходів для попередження нещасних випадків з людьми на шляху трамваю. Потрібно ліквідувати стоянки візників по вулицях, де буде прохити трамвай, прибрати кvasні та інші будки, звільнити перехрестя вулиць від забудов будь – якими будками та кіосками [28].

2 грудня 1914 року відбулася обкатка трамвайних рейкових шляхів по лінії Вокзал – Лікарня трамвайними вагонами. Жителям вулиць цієї лінії рекомендовано бути особливо обережними і не випускати на рейки дітей без нагляду, щоб не було нещасних випадків [29].

Незважаючи на ці ускладнення, 21 грудня 1914(3 січня 1915) року в урочистій обстановці, влаштованій міською управою, у Миколаєві був пущений перший трамвай на електричній тязі. Цей день став справжнім святом для мешканців

міста. Урочистості відбулися в приміщенні нового трамвайного парку на розі 1 – і Піщаної і Глазенапівської вулиць. Вирішено було пустити по лінії Вокзал – Лікарня 12 вагонів, відкриття руху по лінії Собона – Спаськ не відбулося із – за сильного снігопаду, на всіх лініях рух заплановано відкрити в середніх числах січня 1915 року.

На відкритті трамваю були присутні градоначальник Миколаєва віце – адмірал А. І. Мязговський, міський голова М. П. Леонтович, командир флотського півекіпажу генерал – майор Н. Н. Яковлев, керівник канцелярії градоначальника В. А. Сергєєв, командир 45 запасного батальйону полковник С. Н. Азаров, комендант штабс – капітан Н. А. Білоусов, члени міської управи Х. М. Матвєєв і М. А. Максимов, начальник робіт Миколаївського порту дійсний статський радник Л. К. Юстус, директор реального училища Н. К. Вірен, архітектор градоначальства І. А. Лук'янівський, обер – поліцмейстер П. С. Білецький, члени трамвайної комісії, гласні думи, запрошені гості і багато простих людей. Було виголошено декілька промов та здійснено молобнь протоієреєм отцем А. Курловим та протодияконом отцем Предаєвичем, проголошено здравниці імператору та імператорській родині.

Градоначальник віце – адмірал А. І. Мязговський в своїй промові зазначив, що трамвай – це перша міська споруда, збудована на суму 6,5 млн. руб. міської позики та подякував імператору за турботу за процвітання і культурний ріст міст Російської імперії. Міський голова М. П. Леонтович висловив задоволення спорудженням трамваю господарським способом та подякував градоначальнику віце – адміралу А. І. Мязговському й керівнику канцелярії градоначальства В. А. Сергєєву та голові трамвайної комісії Т. С. Некрасову й всім, хто був задіяний на будівництві трамваю. Голова трамвайної комісії Миколаївської міської думи І. С. Некрасов коротко повідомив про роботу трамвайної комісії*.

*Трамвайна комісія Миколаївської міської думи була досить велика за складом. В кінці 1914 року до неї входили: голова комісії Некрасов Іван Степанович, члени

комісії – Донської Андронік Федорович, Лазарєв Авраам Микитович, Матвєєв Анатолій Михайлович, Соболєв Володимир Федорович, Сінкевич Іван Іванович, Сургучов Дмитро Іванович, бухгалтер по веденню справ Балафатов Костянтин Іванович, помічник бухгалтера Терещенко Семен Григорович, конторники – Скарай Олександр Іванович, Фомицька Євлампія Корнилівна, Висота Марія Платонівна, Андріяш Діонис Іванович, помічник завідуючого складів Філіппов Єлезар Тимофійович, оглядач дворів Крилов Василь Львович, інженер Кортацці Сергій Іванович, техніки: – Рунгіс Ернест Андрійович, Карась Владислав Михайлович, Поляков Єфрем Васильович, Деньгін Семен Дмитрович, Грабека Валеріан Йосипович, десятники – Гуляєв Мина Харитонович, Асєєв Сергій Ігнатович, Вялов Антон Федорович, Ассуховський Василь Григорович, Абрамов Михайло Андрійович [30, С. 46 – 47].

—

Керівники міста, після церемонії урочистого відкриття трамвайного руху, на першому трамваї направилися до міської лікарні, на зворотному шляху вони залишили вагон. Відбулася фото і кінозйомка урочистостей. За перші 6 годин роботи трамваю перевезено по лінії Вокзал – Лікарня 8000 пасажирів, виручка склала 400 руб. Весь день мешканці Миколаєва користувалися трамваем. Всі кошти за проїзд 21 грудня направлено на благочинні потреби, пов'язані з війною [31].

Через деякий час було завершено будівництво трамвайного парку, який згодом став депо № 1. Спочатку були використані вагони конки, які довелося дещо модернізувати: зняти сходишки вздовж вагона, а відкриті площадки зашити листами заліза. Необхідне обладнання для модернізації цих вагонів було виготовлене на суднобудівельному заводі «Наваль», а найбільш складне електрообладнання придбано в інших містах. Перші трамваї не мали на своїх дахах приймачів струму, електропостачання здійснювалося безпосередньо по рейкам. Трамвайний рух було організовано по чотирьом маршрутам: «Вокзал –

міська лікарня», «Ринок – Спаськ», «Каботажний спуск – цвинтар», «Кузнечна – ринок».

На засіданні Миколаївської міської думи 13 січня 1915 року було заслухано доповідь голови трамвайної комісії І. С. Некрасова, що замовлення трамвайних вагонів зроблено згідно постанові Миколаївської міської думи від 5 квітня 1913 року, ціна моторного закритого вагону становила 11,5 тис. руб., відкритого – 10,4 тис., причіпного – 4480 руб. Підвищена ціна вагонів пояснювалася встановленням більш потужних двигунів і подвійним підвісом кузова, що забезпечувало плавність руху і не допускало можливості відмови у гальмуванні [32].

15 січня 1915 року на засіданні міської управи виступив її член П. І. Менкіні, який відповідав за будівництво та рух трамваю у Миколаєві. На його думку, дума та управа при будівництві вузькоколісного трамваю у Миколаєві допустилися великої помилки. Адже по рейках трамваю могли б рухатися залізничні вагони, а для промисловості це має величезне значення. Трамвайними шляхами широкої колії могли б користуватися промислові підприємства міста.

П. І. Менкіні зазначив, що тип трамвайних вагонів невдалий, особливо їх поділ на літні і зимові. Набагато зручніше було б замовити зимові вагони із великими вікнами, які б на літо знімалися. Адже не експлуатувати упродовж майже півроку більше третини вагонів неекономно, тим більше, що різниця в ціні вагонів незначна [33].

Перша світова війна вплинула на будівництво і роботу електричного трамваю в Миколаєві. Вже в січні 1915 року відбулося скорочення руху трамваю через мобілізацію кондукторів і водіїв до армії, довелося скоротити тривалість руху трамваїв з 17,5 до 14 годин на добу. Одночасно, з огляду на скорочення кінного руху по лінії Кузнечна – Спаськ, керівництво трамваю звернулось до міської управи з пропозицією про продаж зайвих 25 голів коней [34].

Тим часом спорудження трамваю продовжувалося. Підрядники по укладанню трамвайних шляхів В. С. Ползунов і Тихомиров 10 березня 1915 року звернулися до трамвайною комісії із проханням збільшити асигнування на 1300 руб., тому що подорожчала праця найманих робітників і відбулося відкриття руху трамваю, що

став заважати будівництву, яке треба було вести з перервами і в нічний час. Заяву підрядників задовольнили, крім пунктів щодо влаштування переходів і переїздів та охорони шляхів сторожами. Визначено, що це обов'язки підрядників. Роботи надалі вирішено передати до експлуатаційного відділу трамваю [35].

3 квітня 1915 року виконавча комісія по побудові міського електричного трамваю надала до управи відомості про свій фінансовий стан. Загальна сума платежів за виконані і підлягаючі виконанню роботи склала 389142 ру. 58 коп., витрати покривалися за рахунок відновлювального фонду по електричній станції і доходів від скотобоєнь. Для закінчення майбутніх трамвайних робіт потрібно було 50 тис. руб. [36].

Рух трамваїв відбувався по вузькій колії протяжністю 22 версти. Діяло 25 зимових та 15 літніх вагонів. За 1915 рік перевезено 8,6 мільйона чоловік, що принесло місту чистого прибутку 145166 ру. 23 коп. Турботу про регулярність руху трамваїв проявив директор заводу «Наваль» Б. А. Юренєв. У своєму клопотанні відносно цього до міської думи він зазначив, що робітники заводу зверталися до нього з проханням врегулювати рух трамваїв перед початком і закінченням робіт на заводі, бо через цю нерегульованість робітники, які в переважній більшості живуть в Слободці, залишаються без зручного і дешевого шляху сполучення і запізнюються на початок роботи. На думку директор необхідно, аби щоденно на кінцевому пункті лінії № 1 біля міської лікарні вагони подавалися із таким розрахунком, щоб із 6 годин до 6 годин 25 хвилин проходило не менше 10 трамваїв [37].

На засіданнях Миколаївської думи гостро стояло питання про сплату за проїзд у трамваї. Так, 25 січня 1917 року було розглянуто питання про підвищення тарифів за проїзд по лініях міського електричного трамваю і за користування електричною енергією. Секретар думи зачитав доповідь фінансової комісії управи з цього питання, яке виликало тривалу дискусію.

Активно виступив проти підвищення тарифів гласний Б.А.Юренєв, який зазначив, що міське управління має в своїх руках всі головні життєві центри міста і робить з ними, що забажає, будучи і господарем, і контролером, і захисником

самого себе. Юренєв зауважив, що в інших містах сплата за проїзд і користування гарантується контрактами, які оберігають кишені мешканців міста. Як представник 45 тисяч заводських робітників і службовців та членів їх родин він говорив, що його виборці можуть жити без електроенергії, але не можуть обійтися без трамваю, бо всі вони живуть на окраїнах міста і трамвай для них найбільш дешевий і зручний вид транспорту.

Гласний А.Н.Леонтєв повністю підтримав положення Б.А.Юренєва, вказав на велику поспішність, безглуздість та анти патріотизм пропозиції про недопущення в вагони трамваїв нижчих чинів, солдатів. А.Н.Леонтєв також зауважив, що в доповіді дуже мало матеріалу, який обґрунтовує необхідність підвищення тарифів і потрібно запросити інші міста – до яких результатів приведе підвищення трамвайного тарифу.

Голова фінансової комісії З.Н.Ястржембський в своїй промові захищав положення доповіді. Сутність його промови полягала в твердженні: «оскільки існує дефіцит, то його потрібно покрити, за будь – яку ціну».

Гласний Н.І.Гриневич відмітив неправильне ведення справ електричного трамваю та електричної станції і що потрібні широкі і дійові реформи задля покращення експлуатації цих об'єктів. Гриневич запропонував відкласти розгляд питання про підвищення тарифів і віднайти інші джерела для покриття дефіциту та виявити дефекти міського господарства. Н.Н.Грушевецький повністю підтримав пропозиції Гриневича. Х.М.Матвєєв заявив, що жахливе становище фінансів Російської імперії має причину в занадто великій обмеженості у фінансових правах, і міста мимоволі змушені збільшувати прибутки від своїх підприємств, щоб звести кінці з кінцями. На думку Х.М.Матвєєва іншого виходу немає.

Дискусія продовжилась на засіданні думи 27 січня під головуванням міського голови М.П.Леонтовича. Суперечки тривали до 12 годин ночі і мали гострий і затяжний характер. На запитання гласних відповіді давав член управи П.І.Менкіні. Найголовніша причина тяжкого стану трамваю – Перша світова війна. Відсутність достатньої кількості вагонів він пояснив недостатньою

потужністю електричної станції, яка спорожна дати енергію для роботи тільки 22 вагонів, а 18 – 20 вагонів постійно знаходяться в ремонті або в запасі. Гласний Д.І.Сургучов виступив повністю проти підвищення тарифів, які болісно вдарять по робітниках і службовцях, які й так страждають від дорожнечі. Гласний Н.І.Ципкевич теж виступив проти підвищення тарифів і закликав покращити господарську сторону діяльності міських промислових підприємств.

Н.Н.Грушевецький вказав на великі прибутки міста від трамваю і запропонував використати інші доходи – оціночний збір, надходження від землі, оренди лавок та інші. Змін не відбудеться, поки не буде проведено повний злам і реорганізацію міського господарства. В.І.Руденко відкинув можливість інших надходжень до бюджету міста і вказав, що підвищення тарифів за користування трамваем і електричною енергією не покриває дефіциту бюджету і потрібно буде ще 400 тисяч руб. віднайти для цієї мети. Н.Л.Кірієвський виступив проти підвищення плати для трамвай для учнів всіх місцевих навчальних закладів, середніх і нижчих. Гласний С.І.Гайдученко звернув особливу увагу на вакханалію із продажем трамвайних квитків, потрібно переслідувати судом пасажирів та кондукторів, які змовляються, унаслідок чого дуже страждає міська казна. Гласний Н.Л.Кірієвський запропонував залишити старий тариф для робітників. Голова фінансової комісії управи погодився зробити поступки учням та робітникам у користуванні трамваем.

Таємним застосуванням постанову прийнято 24 голосами гласних проти 22 – х. Старий тариф (3 і 5 копійок) для учнів прийнято 38 голосами проти 8 – ми. Старий тариф для робітників прийнято 25 голосами проти 21. за пропозицією фінансової комісії про збільшення плати за користування електричною енергією голосувало 23 гласні проти 23 – х. С.І.Гайдученко запропонував розділити голосування на дві частини – окремо за енергію на освітлення і електроенергію для промислових підприємств. Обидва питання було прийнято, перше 25 голосами проти 19 голосів, друге – 39 голосами проти 5 голосів [38].

Таким чином, Миколаївською думою встановлено і Миколаївським градоначальником затверджено нові тарифи з 1 лютого 1917 року: для міського

електричного трамваю за проїзд: по одній лінії 10 копійок, із пересадкою на інші лінії – 15 копійок, для учнів 3 копійки(крім часу канікул), з пересадкою 5 копійок; для робітників місцевих заводів та фабрик: вранці з 5 годин до 7 години – 6 копійок, з пересадкою – 10 копійок; для електричної енергії і освітлення 40 копійок за кіловат – годину, для промислових підприємств [39].

Із експлуатацією трамваю загострилась проблема безпеки дорожнього руху для візників і пішоходів та пасажирів міського транспорту. Почастішали зіткнення з ним візників. Так, 6 січня 1915 року зафіксовано два подібні випадки. Перший стався на розі вулиць Потьомкінської і Садової, а другий – на Потьомкінській поблизу Наваринської вулиці. На щастя, в обох випадках обійшлося без жертв, постраждали тільки екіпажі [40].

4 жовтня 1916 року відбулося зіткнення екіпажу візника Івана Філіпова, який віз капітана Дмоховського, з трамваєм № 3 на Першій Піщаній вулиці. Візник розгубився, не втримав коня і вагон налетів на прольотку. На щастя, удар пом'якшив водій трамваю, який встиг загальмувати. Пасажир і візник відбулися переяком. Іван Філіпов заявив про збитки на суму 75 руб. [41]

6 жовтня 1916 року вагон трамваю № 19, керований В. Хрипасоном, на розі Московської і Херсонської вулиць збив з ніг Марію Торсову із 4 – х річною донькою на руках. На щастя Марія Торсова та її донька відбулися незначними забиттями [42].

30 жовтня 1916 року о 9 – й годині ранку на розі вулиць Торгової та Малої Морської трамвай наскочив на розвозку, зачепив її і перекинув. Розвізник хліба пекарні підданого Туреччини Степана Алексона (Мала Морська 92) Бедрос Беркон занадто близько тримався до трамвайних рейок. Пасажири хлібної розвозки – піддані Туреччини Бедрос Беркон, Меркур Акоюовсян та Парапет Повосян були викинуті на мостову і отримали забиття голови, а Парапет Повосян зламав також ліву руку. Всіх постраждалих було доставлено до єврейської лікарні. Після перевязки Бедрос Беркон пішов додому, решту потерпілих було залишено в лікані. Встановлено, що вагоновожатий сигналів не подавав, віз було розбито [43].

11 листопада 1916 року, близько 1 години дня, вагон трамваю, що рухався по Столярній вулиці, на розі 3 – ї Воєнної вулиці збив з ніг С. Железнякова, 58 років. Потерпілого завезли до його власного будинку на вулиці Колодязній. Стан здоров'я потерпілого був задовільний [44].

Особливо велика аварія сталася 12 листопада 1916 року, причиною якої став густий туман. Перше зіткнення відбулося на розі Одеської та 2 – ї Слобідської вулиць. Від лікарні до порту відійшов близько 7 – ї години ранку вагон трамваю № 10, керований вагоноводом Тарасюком. Слідом було пущено вагон трамваю № 27 тієї ж лінії з вагоноводом В. В. Базилевським.

Вагон № 10 Тарасюка був перевантажений робітниками, частина яких висіла на сходинках і, навіть, на буфері вагону. Контролер Полещук на розі 2 – ї Слобідської вулиці наказав зупинити вагон і попросив пасажирів зійти зі сходинок. Під час конфлікту встиг приблизитися вагон № 27 з В. В. Базилевським, електричні гальма і пісочниці подіяли слабо, удар зіткнення був слабким і пасажирів відбулися переляком. Контролер наказав продовжувати рух і відвести вагон « 10 в парк.

На Глазенапівській вулиці, біля 1 – ї Піщаної, Тарасюк почав переводити стрілки, щоб завести вагон в парк, в цей час його знову було ударено вагоном № 27. Другий удар був набагато сильніше від першого. Вагон № 27 врізався між моторним вагоном і причепом і обох було вибито із рейок. У всіх трьох вагонах було вибито скло, відбулося коротке замкнення, посипалися іскри. Постраждалих не було, вагоновод і всі пасажирів встигли вискочити із вагонів.

На тій же лінії було пущено і третій вагон № 19 із вагоноводом В. В. Ноовицьким, який пізно помітив попередні вагони. Удар прийшовся по вагону № 27, який по інерції рушив уперед і вдарив постраждалий причеп № 61 і моторний вагон № 10. Вагони пройшли більше 10 сажнів її їх відкинуло до бордюру мостової. В. В. Новицький отримав рвану рану лоба, а пасажирів відбулися невеликими забиттями або переляком. Більше всього постраждали моторний вагон № 10 і його причеп. У моторному вагоні було пробито частину даху, зігнуто дугу, зірвано східці, сітку й інше. В причепі зламано обидві дуги, зруйновано

стіну вагону і площадку. У вагоні № 27 пошкоджено контролер. Найменше всього постраждав вагон № 19, де було вибито тільки скло.

Завідуючий рухом трамваїв інженер Ангел пояснив, що причиною зіткнень була перш за все несправність вагонів. Вагони із парку випускалися із непрацюючими пісочницям, внаслідок того, що в місті не було трубок. Завдяки цьому вагони продовжували рухатися при гальмуванні.

Тому й самі досвідчені вагоноводи Тарасюк і Базилевський не змогли загальмувати. Друга причина – перевантаженість вагонів трамваю, пасажери фактично висять на вагонах. Ангел заявив, що ремонт вагонів займе багато часу, а збитки від аварій перевищують 3000 руб. [Николаевская газета. – 1916. – 13 ноября].

Згодом до міста поступили нові вагони. Протяжність всіх ліній складала 22 версти. Тривалий час конка і трамваї ходили одночасно, трамвайний парк складав 25 вагонів. У 1917 р. Миколаїв позбавився електропостачання, на міській магістралі знову вийшла конка.

Крім Одеси і Миколаєва на початку ХХ ст. трамвайний рух на Півдні України існував ще у Катеринославі та Єлисаветграді. Херсонська міська дума також планувала будівництво електричного трамваю. Місцева влада збиткувалася від того, що в губернському центрі не було навіть коки. Ідея будівництва трамваю у Херсоні базувалася на тому, що місто має статус губернського центру, вигідне географічне положення, значну кількість населення, зростаючий промисловий і торговий потенціал. Все це викликало нагальну потребу для населення в новому зручному, швидкому та дешевому виді транспорту. Центр міста, де зосереджувалось промислове, торгівельне і культурне життя, був віддалений від передмість, таких як Воєнний форштадт і Забалка, де проживала значна частина населення.

Мешканці цих передмість всіма своїми інтересами були тісно пов'язані з центром міста: одні з них були на службі в урядових та приватних закладах, інші знаходились тут у своїх комерційних та торгових справах, знаходилися в повній залежності від центру міста, молоде покоління цих передмість отримувало в

центрі освіти, нарешті, головна маса населення шукала можливість реалізувати себе в центральній частині Херсона. Між тим віддаленість околиць від центру була пов'язана для їх мешканців з великими незручностями щодо руху, вимагала витрати великого часу, а часто, особливо у осінні та зимові місяці, самий рух з околиць до центру ставав або надзвичайно важким, або майже неможливим. Інтереси жителів окраїн міста, таким чином, потерпали від цих незручностей [45].

Ідею про будівництво трамваю у херсонських думських діячів з'явилася ще наприкінці XIX с. 19 березня 1898 року спеціальна комісія Херсонської міської думи представила свої міркування на облаштування в місті електричного освітлення та будівництва трамваю. Було намічено п'ять ліній проходження трамвайних ліній довжиною у сім верст в пунктах найбільшого руху населення. Вартість трамвайних споруд було визначено в 300000 руб., які було запропоновано віднайти шляхом позики терміном на 49 років за сплати 6 %, експлуатаційні витрати визначились в сумі 22000 руб, мало виходити 40000 руб. річних витрат. Тариф на проїзд мав становити 3 і 5 коп., що при середній ціні 4 коп. тільки в перший рік експлуатації трамваю дало 40000 руб. виручки. В наступні роки кількість перевезених пасажирів повинна зрости, що приведе до збільшення розміру чистого прибутку.

Зважаючи на всі наведені розрахунки думська комісія зробила висновок, що немає жодного ризику в експлуатації електричного освітлення та електричного трамваю в Херсоні господарським промислом та запропонувала думі клопотати про надання позики в розмірі 475000 руб, з них а будівництво електричного трамваю – 300000 руб. [46].

З відкриттям в Херсоні порту стало помітним велике пожвавлення на портовій території. До порту стали тяжіти інтереси комерційного населення Херсона; між портом та центром міста, де були сконцентровані урядові та кредитні установи, значно пожвавилися відносини, між тим порт був значно віддалений від центру. Звичайно, що розвиток діяльності Херсонського порту, мав потягнути за собою і посилений рух між портом і іншими частинами міста.

В той час очікувалося відкриття руху по залізниці Херсон – Миколаїв; без сумніву, що викличе посилений рух між залізничним вокзалом та іншими частинами міста, в тому числі із портом [47].

Зростання населення (у 1908 році в місті проживало 72451 мешканець [48, С. 1956] наштовхнуло ініціативну групу херсонців створити товариство для будівництва кінного трамваю. Однак з огляду на ряд значних недоліків цього виду транспорту: повільність руху, дорожня витрат на експлуатацію, а також важкий перехід у подальшому до електричної тяги – все це призвело до відмови від планів будівництва кінного трамваю та рішення зразу влаштувати в Херсоні електричний трамвай.

Виходячи з аналізу діяльності акціонерних товариств по експлуатації трамваю в різних містах Російської імперії та потреб населення Херсона в електричному трамваї, група засновників намітила організувати в місті акціонерне товариство для експлуатації електричного трамваю. При цьому групою осіб було заявлено про бажаність того, щоб головне ядро заснованого товариства складали жителі Херсона. Для досягнення цієї мети було запропоновано надати право запису в число акціонерів спочатку лише Херсонцям. Тільки після завершення встановленого строку, з огляду на недостачу до повної величини акціонерного капіталу, доцільно відкрити запис для іногородніх жителів [49].

Всі охочі могли познайомитися з проектом устрою трамваю на паях та отримати в оціночному відділі губернської земської управи докладні брошури з описом проекту електричного трамваю [50]

50. [Родной край. – 1906. – 9 ноября]. З метою надати всім прошаркам населення міста широким можливостей брати участь в проектованому трамвайному товаристві вартість акції було запропоновано номіналом в 25 руб. Оскільки для будівництва трамваю потрібно було 300 тис. руб., то основний капітал запланували розділити між 12000 акціями по 25 руб. кожна. Засновники Херсонського трамвайного товариства запросили відгукнутися херсонців на будівництво трамваю своїми коштами та участю в будівництві [49] [Родной край.

– 1906. – 16 декабря]. Ще 9 листопада 1906 року до міської думи надійшли письмові заяви 72 осіб взяти участь у будівництві трамваю на пайових засадах.*

*І.Д.Яші, Ф.Г.Самсоні, Тодоров, Є.Д.Яші, М.Ш.Екманчі, А.К.Петруньков, І.Н.Богдановський, І.Л.Марков, Н.В.Московченко, М.І.Патол, Н.Д.Рибальченко, І.Д.Устьянов, М.Б.Слуцький, Д.А.Патоличні, Г.М.Писаренко, І.М.Баранов, П.М.Попов, О.І.Сидоренко, В.М.Іваненко, А.П.Іванов, Ф.М.Варшавський, А.І.Заранкін, Д.Н.Горловський, А.Г.Тропін, А.А.Тотеш, Ш.М.Флянцвейг, В.В.Волков, І.М.Павленко, Ф.В.Копп, В.Ф.Колі, В.К.Яковенко, І.Ф.Федотков, А.С.Пембек, М.Бозе, І.П.Сіренко, Н.А.Шепель, А.Дрехслер, М.Л.Гертер, В.Ф.Еккерт, І.Шульмейстер, Ф.А.Снеговой, Ф.А.Василевський, К.Ф.Вагнер, Ш.Ш.Харитонов, Є.Н.Давидов, П.І.Дехтяров, Г.Г.Фадєєв, Х.М.Богослов, Т.Г.Ковальов, І.Я.Патоличні, А.Б.Казас, Р.Н.Чаусовський, І.Ф.Солодов, М.В.Солодова, Л.І.Солодова, О.І.Солодова, В.І.Солодов, А.І.Солодов, Ю.С.Кара, Є.І.Сукман, А.Аксюк, А.М.Грабенко, М.Фадєєв, Н.В.Щеглов, П.Тихонов, А.Пшеничний, Г.Я.Куман, П.Г.Манжур, К.М.Букініч, Ф.А.Емельдеш та Н.М.Бутомо [50].

Перша лінія електричного трамваю мала проходити від пристані Російського товариства пароплавів та торгівлі по Набережній до Олешківської пристані, від Олешківської пристані по Воронцівській вулиці до Ганібалівської, по Ганібалівській до Торгового провулку, по Торговому повз Привозу до Дворянської вулиці, по Дворянській до Рішельєвської, по Рішельєвській повз Рибного базару до Канатної вулиці, по Канатній до Понкратіївської, по Понкратівській до Рекрутської, по Рекрутській до Миколаївської, по Миколаївській до Забалківської церкви.

Друга лінія мала проходити за таким маршрутом від Водопровідної будки на Базарній вулиці Воєнного форштадта, по Базарній вулиці через нову дамбу і фортецю повз споруди виправного арештантського відділення, через проєктовану дамбу біля порохового льоху повз Олександрівського парку до Поштової вулиці,

по Поштовій до Суворовської, по Суворівській і Католицькій вулицях до будинку пошти. Повна довжина шляху становила 3700 погонних сажнів, планувалося задіяти в постійному русі 7 вагонів. Кошторис на обладнання електричного трамваю складався з витрат на залізничні шляхи, електропроводи, будівлі, машинне відділення, рухомий склад – всього 300000 руб.

Винагорода правлінню мала складати 6000 руб. в рік; жалування завідувачому – 3000 руб., 2 машиністам – 2000 руб., кочегарам та мастильнику – 720 руб.; 14 вагоновожатим – 4200 руб.; 14 кондукторам – 4200 руб., контролерам – 1200 руб., бухгалтеру – 720 руб., касиру – 600 руб., конторнику – 360 руб. Всього витрати на заробітну платню особовому складу Херсонського електричного трамваю мали скласти 17600 руб. в рік [49].

Отже, в місті Херсоні в кінці XIX – на початку XX століття була проведена робота по плануванню будівництва електричного трамваю. Міською думою та групою зацікавлених осіб були розглянуті звіти акціонерних товариств електричних трамваїв про їх роботу багатьох міст Російської імперії, проаналізовано їх фінансовий стан, запропоновано способи залучення коштів жителів міста для будівництва, докладно розраховано кошторис будівництва електричного трамваю, визначені майбутні лінії трамваю, прораховані прибутки від його експлуатації.

Проте, трамвай у Херсоні так не було побудовано, бо наступні економічні розрахунки показали його збитковість.

З інших міст досліджуваного регіону трамвай на кінній тязі існував тільки в Акермані Бессарабської губернії з 1904 по 1930 рік і припинив своє існування через нерентабельність[51]

2. 5. 3. Морський та річковий транспорт.

В галузі річкового та морського транспорту предметом турбот місцевого самоврядування було влаштування пристаней, організація стоянки суден у зимовий період, розвитку морських і річкових портів у зв'язку з будівництвом залізниць, а також будівництво невеликих суден та інших плавсабів. Так,

Херсонське міське управління піклувалося про будівництво суден на купецькій верфі, заснованій ще 1798 року. 18 грудня 1834 року керівництво нею було передано міській думі. Однак, деякий час верф не працювала і відновила свою роботу в 1879 році, на якій до 1895 року було збудовано 496 малогабаритних суден [52, С. 157].

Іншим важливим питанням, яким займалася Херсонська міська дума, було стягнення збору за причал до пристані суден і вивантаження на ній товарів. Збір було визначено в такому розмірі: за причал суден – по 10 руб., плотів – по 6 руб., за складування товарів на набережній – по 6,5 руб. за кожний квадратний сажень [53, С. 18].

На засіданнях міської думи 6, 13, 5 квітня 1880 року була обрана комісія для розробки «більш детальних та доцільних правил» щодо порядку причалу до набережної та стоянки суден, прийняті постанови про устрій пристаней та влаштування лоцмейстерського посту, створена комісія для нагляду за рухом, причалуванням та стоянкою суден, барок та плотів [54, С. IV – VIII].

24 лютого 1898 року на черговому зібранні Очаківської міської думи, крім інших рішень, було заслухано доповідь міської управи щодо пропозиції Російського Товариства пароплавства та торгівлі взяти на себе побудову в Очакові каботажної пристані. Міська управа поставила РТПіТу такі умови: місто безкорисно уступало товариству 1500 квадратних сажнів прибережної смуги строком на 12 років та крім цього 500 квадратних сажнів для складів та інших споруд. РТПіТ зобов'язувалося за свій рахунок побудувати пристань, головна частина якої повинна бути на 14 – ти футовій глибині. Пристань планувалася у вигляді букви «Т» при 5 – ти саженній ширині. Упродовж означеного строку Російське Товариство пароплавства і торгівлі мало експлуатувати пристань на свою користь за таксою, виробленою разом з Очаківським міським управлінням. Після закінчення 12 – річного строку пристань в справному вигляді мала переходити у власність Очакова, виключаючи ділянку в 500 квадратних сажнів з будівлями, яка залишалася власністю Товариства. РТПіТ мало право користуватися причалом протягом наступних 12 років з оплатою 300 руб.

щорічно. Пристань повинна бути збудована в річний термін з дня підписання умов. Підготовлений проект пристані попередньо передавався для схвалення Очаківською міською думою. Гласних турбувала та обставина, що в проекті, що в проекті умов не згадувалося про загородження головної частини пристані з півдня, бо південні вітри піднімали такі хвилі, що каботажні судна не могли б пришвартовуватися без ризику. Висловлювалося сподівання, що проект буде успішно реалізований.

З будівництвом пристані було пов'язне питання про спорудження мосту через Березанську затоку, для чого потрібно було взяти кредит. Міський голова Калініченко надіявся, що в разі побудови мосту і пристані Очаків міг би стати хлібним центром достатньо великого району [55].

У 1910 році розпочався залізничний рух по лінії Одеса – Бахмач через Вознесенськ. Постало питання про підведення залізничної колії до вознесенської пристані, поглиблення річки Південний Буг та затону на Мертвоводі. З цієї нагоди 23 травня у Вознесенську відбулася нарада гласних міської думи за участю гласного Миколаївської думи Г. А. Властеліци, начальника річкової дистанції Чудакова та представника Миколаївського біржового товариства Вуліха. Всі проблеми виникли через подану до Вознесенської міської думи записки гласного Попова, який не був згодний з відчуженням землі під затон і залізничну колію, він вважав, що це зменшить прибутковість міської каси із – за припинення експлуатації плавень. Попов доводив, що Вознесенську потрібно відчужити до 200 десятин землі, коли насправді – тільки 14. Властеліца нагадав, що питання про затон і залізничну колію дуже важливо і його вирішувати потрібно невідкладно [56].

Облаштування пристаней було важливою справою Акерманської, Ренійської та Кілійської міських дум, міського спрощеного управління Берислава, Генічеська, Олешок і Каховки.

2. 5. 4. Автомобільний та велосипедний транспорт.

З появою в містах автомобілів та велосипедів міські власті видавали обов'язкові постанови про рух цих транспортних засобів, затверджені губернатором. Зокрема, правила про порядок пасажирського і вантажного руху на автомобільних екіпажах в Генічеську містили такі положення: 1) для їзди по місту кожний автомобіль повинен мати: а) номерний знак, виданий міським управлінням; б) пристосуванням до моментальної зупинки екіпажу; в) пневматичну грушу чи електричний гудок для подачі сигналів; г) не менше одного переднього ліхтаря; д) пристосування, яке позбавляло б сторонніх осіб можливості пускати в хід автомобіль під час відсутності водія. Ліхтарі повинні освітлювати шлях за допомогою мінеральних масел, ацетилену чи електрики, причому сила світла мала становити не менше 25 свічок у кожному. Автомобілі повинні мати пристрій для дачі заднього ходу. Використання всіх інших сигналів, крім вказаних в пункті «в», заборонялося.

Особа, охоча здійснювати автомобільну поїздку по місту, зобов'язана подати про те до міського управління заяву, із зазначенням в ній прізвища, імені та по – батькові і місця проживання власника автомобіля та місця його зберігання, вказати особу водія. До управління автомобілями допускалися тільки особи, які досягли 18 – річного віку і досконало знайомі з технікою їх керування.

Швидкість руху автомобіля не повинна перевищувати 12 верст на годину. При переїздах і поворотах мав бути настільки повільним, щоб у випадку потреби, можна було зразу ж зупинити автомобіль. Ліхтарі слід запалювати під час темряви. Суворо заборонялося відкривати глушник в межах міста.

Об'їзд автомобілями екіпажів здійснювався з лівої сторони по напрямку руху. При уповільненні ходу, на зупинках та поворотах, шофери, з метою попередження їдучих позаду, повинні подати знак підняттям доверху руки. Їзда автомобілів наввипередки заборонялася. В разі занепокоєння коней, викликаного рухом автомобіля, останній зобов'язаний негайно зупинитися і припинити роботу двигуна. Водій автомобіля мав уступати дорогу хресним ходам, похоронним та іншим процесіям, пожежним обозам і арештантським партіям й зупинитися, доки вони не пройдуть. При зупинках на вулицях шофери зобов'язані: а) не залишати

автомобіль без нагляду; б) не заставляти проїздів, зупиняючись вздовж тротуарів в один ряд з іншими екіпажами по напрямку їзди, при чому не загороджуючи проїздів, воріт і входів [57].

Подібні правила були видані й щодо їзди велосипедами. Вони вимагали наявності номерного знаку, виданого міським управлінням, що кріпився позаду сідла чи попереду біля руля; справних гальм, дзвоника, ліхтаря для поїздки вночі. Для отримання номерного знаку власнику велосипеда потрібно було звернутися до місцевого управління з відповідною заявою. Особам, які не досягли 10 років, їзда на велосипедах не дозволялася.

Особи, які віддавали свої велосипеди на прокат чи в тимчасове користування, зобов'язані були знати імена та адреси тих осіб, яким вони давали свої велосипеди і, у випадку необхідності притягнення таких до відповідальності за порушення обов'язкових постанов, вказати цих осіб для порушення проти них кримінальної справи; в протилежному ж випадку відповідальність за невиконання цих постанов несуть власники велосипедів.

Їзда на велосипедах заборонялася на тротуарах, пішохідних смугах та стежках, у міських садах, бульварах і скверах, на торгових площах у базарні дні. Швидкість руху обмежувалася 10 – ма верстами на годину. Велосипедисти зобов'язані були їхати тільки по одному в ряд, на відстані один від одного не менше сажня; триматися завжди правої сторони вулиці, виїжджаючи на середину тільки для об'їзду попутних тільки з лівого боку, одночасно дзвонячи і збавляючи хід, у випадку занепокоєння чи переляку коней сходити з велосипеда і вести його в руках; на перехрестях давати попереджуючий дзвінок і збавляти хід. У місцях великого скупчення людей, при зустрічах з хресними ходами, похоронами та іншими процесіями, а також із пожежним обозом і арештантськими партіями зіходити з велосипеда і вести його в руках; без потреби не дзвонити [57].

Таким чином, органи місцевого самоврядування проводили певну роботу в галузі транспорту. Під їхнім безпосереднім управлінням знаходився візничий промисел, який приносив відповідні прибутки. Міські думи і управи встановили жорсткий контроль над візниками щодо правил руху, стоянок, поводження з

пасажирами, тарифів на поїздки по місту і його околицям. Однак, візничий промисел не став засобом масового переміщення мешканців міст через його дороговизну, зневажливим ставленням візників до робітників і міської бідноти. Оскільки біднота в основному проживала в околицях міст, проїзд для неї був «не по кишені». В основному екіпажами користувались представники заможних і середніх верст міст. В той же час візничий промисел таїв у собі різні передбачувані й непередбачувані перешкоди: ризикованими були поїздки в негоду і вночі; візники, особливо нетверезі, під час поїздки могли дозволити собі непотрібне молодецтво і грубість щодо сідоків.

Із зростанням промислового потенціалу міст, з появою великих фабрик і заводів зростала кількість робітників, для перевезення яких був потрібний зручний, дешевий транспорт великої місткості. Такими видами транспорту стали конка, паровий та електричний трамвай, які в останній третині ХІХ – на початку ХХ століття з'явилися не тільки у великих промислових містах, а й в окремих повітових центрах. Конка в зазначений період в межах досліджуваної території існувала в Одесі, Миколаєві і Акермані, паровий трамвай – в Одесі, електричний трамвай – в Одесі, Миколаєві та Єлисаветграді. Зазначені види міського транспорт засновувались і діяли виключно з ініціативи та під контролем міських дум і упав, вони стали надзвичайно популярними через свою дешевизну, їздити на них було більш безпечно, ніж на візничих екіпажах.

Діяльність дум торкалася морського і річкового транспорту і стосувалася облаштування пристаней і затонів для стоянки суден, а інколи і їх будівництва(як у Херсоні). Пристані за участю думи були облаштовані в Херсоні, Очакові, Акермані, Вознесенську. Їх експлуатація приносила значний дохід до міської скарбниці. З появою автомобілів і велосипедів думи і управи видавали затверджені губернаторами правила користування цими транспортними засобами.

РОЗДІЛ 3. ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ САМОВРЯДУВАННЯ В ГАЛУЗІ ФІНАНСІВ, БЛАГОУСТРОЮ І САНІТАРІЇ МІСТ

3. 1. Фінансова діяльність міського самоврядування

За «Міським положенням 1870 року» і «Міським положенням 1892 року» міські думи і управи Російської імперії мали право засновувати кредитні установи, призначати грошове утримання посадовим особам міського громадського управління і визначати його розмір; вводити, збільшувати чи зменшувати міські збори і податки, скасовувати безнадійні недоїмки з міських зборів, складати проекти міського кошторису, стягувати й витратити зібрані кошти на встановлених думою підставах, перекладати натуральні земські повинності у загальні грошові кошти міського поселення. У вересні щорічно скликалося Зібрання для розгляду звіту управи про виконання міського бюджету, а у листопаді – для обговорення кошторису на наступний рік.

Питання про затвердження кошторису обговорювалося на загальних зборах думи або міської управи. Проекти кошторисів готувалися міськими комунальними радами на підставі статті 121 Комунального положення. Так, сесія Акерманської міської думи 9 січня 1902 р. затвердила кошторис на 1902 рік. Він був зведений без дефіциту. Зазначалося, що у 1901 році мав місце дефіцит, і кошторис був повернений губернатором. Серед деяких гласних панувала думка, що в разі зведення кошторису з дефіцитом, то на допомогу неспроможному місту прийде казна. Міський голова заявив думі, що в минулому році ніякої допомоги місту надано не було, а було тільки вказано, що місто має повну можливість збільшувати свої прибутки, підвищивши податки із садів, розташованих на пісках. Акерману не личить грати роль убогої вдовиці, яка потребує допомоги із державної казни: «Місто зовсім не бідне. Але наші власники не люблять платити податки. З десятини виноградників на пісках, які коштують в цей час від 2 до 3 тисяч рублів, сплачується міського прибутку всього 3 – 4 рублі. В Кишиневі, наприклад, податок цей в тричі більший. А таких садів у нас близько 2500

десятин». Кошторис після цього виступу міського голови був швидко затверджений [1].

На користь міського поселення встановлювалися такі збори: 1) оціночний з нерухомого майна; 2) з документів на право торгівлі; 3) з трактирних закладів, постійних дворів і харчових лавок; 4) з візничого промислу; 5) з коней і екіпажів, утримуваних приватними особами; 6) з собак; 7) з перевізного промислу. Оціночному збору підлягало все нерухоме майно, яке знаходилося в межах міського поселення за винятком майна, яке належало імператорському двору, кабінету його імператорської величності, духовних відомств як християнського, так і нехристиянських віросповідань, якщо майно їх не приносить прибутку; удільних будівель, будинків, зайнятих урядовими, військовими, благодійними, навчальними установами; земель, відведених під залізницю, і споруджених на цих землях будівель; малодоходного майна. Розмір оціночного збору визначався думами у відсотках з чистого доходу (не більше 10 %) або з вартості майна (не менше 1 %).

Оціночний збір стягувався за такими правилами: 1) дума визначала термін, до якого мав був внесений збір; 2) управа проводила оцінку нерухомого майна, розподіляла суму збору між власниками і доводила до їх відома не пізніше як за місяць до призначеного думою терміну сплати; 3) збір, не внесений до вказаного строку, вважається недоїмкою і стягується з накладанням пені, розмір якої визначається думою, однак не більше 1 % з суми недоїмки за кожний місяць прострочення. В разі несплати недоїмки упродовж 6 місяців після визначеного терміну вона стягувалася при сприянні поліції шляхом арешту доходів з обкладеного збором нерухомого майна, а коли цей захід виявлявся недостатнім – майно підлягало продажу. Недоїмник мав право вказувати на ті речі, які насамперед можна було б продати для сплати недоїмки. Якщо цей захід не покривав недоїмки, продавалося нерухоме майно.

Наведемо таблицю оціночного збору з нерухомого майна в деяких містах Півдня України, оскільки вона характеризує певною мірою добробут населення.

По – перше, вказана таблиця включає в себе дані про кількість одиниць майна, насамперед житлові будинки. Їх число в основному поступово зростало, що свідчить про зростання чисельності населення, але водночас зменшувалася оціночна вартість житла. Так, в Овідіюполі у 1894 – 1895 рр. нараховувалося 951 споруда, середня вартість якої становила 113 руб. 12 коп., то у 1904 р. їх було вже 1161 з середньою вартістю 105 руб. (зменшення на 7,2 %). По – друге, оціночний збір не був занадто обтяжливим для міського населення: в губернському центрі він дорівнював 0,8345 % від вартості споруди, у повітових центрах – 1,024 %, у заштатних містах – 0,728 %.

У відповідності з «Городовими положеннями» 1870 і 1892 рр. міські думи Півдня України встановлювали місцеві податки та їх розмір. Зокрема, Акерманська міська дума 14 травня та 21 червня 1877 року встановила такі збори до міського бюджету: 1) за місця з возів, які зупинялися для торгівлі у всі дні року та на всіх площах та вулицях міста, виключаючи площу біля пароплавної пристані, по п'ять копійок за місце, зайняте однією підводою; 2) по десять копійок з коня та голови рогатої худоби, пригнаних на базар на продаж.

Збір грошей за місця, зайняті підводами, та за худобу, пригнану для продажу на базарі, мали здійснювати базарний наглядач та особливі збирачі, призначені від управи, які в прийомі грошей повинні видавати квитанції встановленого зразка, причому для власників непроданої худоби надавалася пільга на безкоштовний пригін цієї худоби для продажу в наступні базарні дні, і в цьому випадку кожний власник непроданої худоби був зобов'язаний звертатися до базарного наглядача чи іншої уповноваженої від управи особи з вимогою зробити надпис на сплаченій за непродану худобу марці на безкоштовний пригін в наступні базарні дні; крім цього, щодо збору грошей за місця, які займаються підводами, для попередження можливих непорозумінь при сплаті грошей, зроблено таке обмеження: заборонено на торгових площах зупинятися підводам, які приїждять не для торгівлі, як то: порожнім і валкам чумаків, які постачають місцевим торговцям із повіту та з інших місць різні товари та зерновий хліб, направляючи їх в заїзні двори, чи на пароплавну площу і на вільне місце при цвинтарній церкві; з підвід, які

вважатимуть вигідним і необхідним зупинятися на базарних площах, стягувати встановлений збір.

Водночас дума встановила з цього приводу й певні штрафні санкції: особа, яка недотримала вказаних вище правил, на перший раз мусить сплатити встановлений збір у подвійному розмірі, а вдруге втратить право на безкоштовний пригін непроданої худоби у наступні базарні дні. Контроль за правильною видачею марок на площах та вулицях покладено на членів торгової депутації: Василя Михайловича Дреова, Йосипа Шаєвича Шапіро, Леонтія Омеляновича Ковригу, Якова Григоровича Арнаутова та Рувіна Львовича Аглицького [2].

Херсонська міська дума встановила збір за причал до пристані суден та вивантаження на ній товарів. Збір було визначено в такому розмірі: за причал суден – по 10 руб., плотів – по 6 руб., за складування товарів на набережній – по 6,5 руб. за кожний квадратний сажень [3, С. 18].

Таблиця. Оціночний збір в руб. з майна губернських і повітових центрів та заштатних міст Півдня України [4].

Рік	Херсон			Акерман			Ананіїв			Генічеськ			Маяки		
	Кількість	Вартість	Розмір податку	Кількість	Вартість	Розмір податку	Кількість	Вартість	Розмір податку	Кількість	Вартість	Розмір податку	Кількість	Вартість	Розмір податку
1873					1011132	9285,3									
1877								208335	770					150300	555,5
1885											65532	581			
1886											65532	607			
1887											80720	697			
1888											80720	676			
1894							2609	309290	1471				709	172500	1196
1895								309290	1471				709	172500	1182
1898							2362	327755	2843				673	161650	1402
1899	5510	2310490	19213				3013	324960	2702				613	165900	1402
1903															
1904							2261	365110	2645				859	150150	1088

Органи міського самоврядування систематично обговорювали звіти про рух грошових сум, їх витрати. Так, Маяцькою міською думою 8 грудня 1893 року було прийнято постанови по доповіді комісії про результати перевірки звітів про рух

міських сум за 1889 та 1890 роки, по доповіді міської управи про звіти про рух міських сум за 1891 та 1892 роки, де зокрема, йшла мова про збір податків з закладів промисловості та торгівлі міста Маяки в розглянуті періоди. Також 15 грудня 1893 року прийнято постанову по доповіді міської управи щодо визначення загальної суми трактирного збору в прибутки міста Маяки на 1894 рік.

10 січня 1894 року Маяцькою міською думою було затверджено постанови по доповідях управи проектів розпису прибутків та витрат міста на 1894 рік, комісії про результати перевірки звітів про рух міських сум за 1891 та 1892 роки [5].

Крім зборів, встановлених земськими, міськими або становими установами, жодні податки, стягнення чи служби не можуть бути накладені на місто інакше, ніж у порядку законодавства. Наприклад, в місті Олешки будували та ремонтували судна. В прибутках міста на 1884 рік стягнення з цієї галузі промисловості регулювали постанови Олешківської міської думи, укладені 6 та 7 листопада, 13 грудня 1880 року та 19 липня 1879 року, а на 1885 рік постановою думи, складеною 12 липня 1885 року. Наведемо таблицю стягнень з суднобудування в місті Олешки.

З будівництва якого виду суден стягнуто плату	В бюджеті 1994 р. з фута в довжину по кілю(копійок)	В бюджеті 1885 р. з фута в довжину по кілю(копійок)
Морехідних суден	30	-
Шаланд палубних	20	10
Пасажирських суден	10	-

Всього 40 руб., прибутків – 20 руб. [6]

В разі накладання на місто невстановлених законом податків, стягнень або служб міське самоврядування може звернутися у тримісячний термін із скаргою до губернатора, а в разі неправомірних дій губернатора – до Правительствующого Сенату.

Прибутки міст Півдня України постійно зростали. Надходження прибутків Херсона залежало від економічного добробуту населення. При значних врожаях зерна, при високій ринковій ціні, кошторисні податки та прибутки поступали в

міську казну краще, ціни на землю росли, підвищувалися і інші прибутки: з лавок, базарних площ, лісних та інших орендних статей.

Головним джерелом доходів було і завжди залишалося на той час міське нерухоме майно, як, наприклад, землі, лавки, пристані, а потім вже йдуть прибутки, встановлені Міським Положенням збори оціночні, із закладів трактирного промислу, з торгових документів, із візничого промислу та інші. Ці збори до 1896 року складали 45 % загальної прибуткової частини бюджету міста Херсона [7, С. 92 – 93].

Детальніше розглянемо структуру доходів за Таблицею (Додатком).

**Доходи органів міського самоврядування
(друга половина XIX – початок XX ст.) (в руб.). [8].**

Губернські й повітові міста			
Херсон	Акерман	Ананіїв	Олешки
1868. З міської землі, відведеної під промислові і торгові підприємства – 12736,39; з промислових і ремісничих підприємств – 3032,37.	1866. За користування земельними угіддями – 5725,635; з візничого промислу – 1177; від стягнення недоїмок – 5252,945; з міського майна та оброчних статей -5060,595; всього – 17216,175.	1868. З міських земель – 4117,40; з промислових і ремісничих підприємств – 1724,85; з торгівлі – 1698,36.	1884. З міських земель – 675; з торгівлі – 4964,44; з ремісничих закладів – 434; з нерухомого майна – 2235; нотаріальний збір – 280; з казни для опалення і освітлення в'язниці – 500. Разом – 9088,44.

<p><u>1871 – 1876.</u> З міської землі – 240473,01.</p>	<p><u>1867.</u> З міського майна та оброчних статей – 5685,61. Всього – 12576,78.</p>	<p><u>1877.</u> З пустопорожніх міських земель для закладів торгівлі і 60 млинів – 412,15.</p>	<p><u>1885.</u> З міських земель – 739; з торгівлі – 3120; з ремісничих закладів – 484; з нерухомого майна – 2500; нотаріальний збір – 450; з казни для опалення і освітлення в'язниці – 500. Разом – 7309.</p>
<p><u>1877.</u> З міської землі – 40712,37: від торгівлі – 3720; з візничого первізного промислів – 800, від фабрик і заводів та ремісничих промислів 0 6071,50. Всього прибутків – 147050,41.</p>	<p><u>1868.</u> Прибутки – 15848,015; з них – від міського майна та оброчних статей – 9077,015.</p>	<p><u>1878.</u> З міського майна та оброчних статей – 8752,35.</p>	<p><u>1887.</u> Із земель – 215; з торгівлі – 4344,56; з підприємств – 414; з нерухомого майна – 2348,6.</p>
<p><u>1878.</u> З міської землі – 62810,73; з нерухомого майна і оброчних статей – 80179,76; стоянок суден, проїзд по місту – 1420; з фабрик і заводів 6763,69; з торгівлі – 14440; від</p>	<p><u>1871.</u> Прибутки звичайні і надзвичайні – 20240,54. Окладні – 10277,14. Неокладні – 9963,40.</p>	<p><u>1895.</u> З міських земель та майна – 44449,16; оціночного збору з нерухомого майна –</p>	<p><u>1888.</u> Із земель – 352,5; з торгівлі – 4923; з підприємств – 1004; з нерухомого майна –</p>

<p>візничого і перевізного промислів – 800. Загальна сума прибутків – 166414,2.</p>		<p>3044,25; з документів на право торгівлі та промислів, з патентів та трактирних закладів – 5900; від державної казни Російської імперії за розквартирування військ – 1500; нотаріального збору – 1000; відсотків з міського капіталу – 1787,26. Всього прибутків – 57680,67.</p>	<p>3496,13; з нотаріального збору – 200; інших – 600.</p>
<p><u>1879 – 1891.</u> З міської землі – 1419033,88.</p>	<p><u>1872.</u> Прибутки – 18748,745. З міського майна та оброчних статей – 9196,42, збори з промисловців – 1649,34; податки</p>	<p><u>1900.</u> З нерухомого майна – 3561,15; збори з торгівлі та промислів – 3428,80; мита</p>	

	<p>непрямі – 1853,72, прибутки дрібні та випадкові – 41, 3275, прибутки надзвичайні – 6027,8475.</p>	<p>різних найменувань – 1000; з міського майна та оброчних статей – 55900,65; з міських споруд(підприємств – 2872; допомога місту на повернення витрат – 1972,32; різні прибутки – 4699. Всього прибутків – 73433,92.</p>	
<p><u>1892 – 1895.</u> З міської землі – 686563,4; від торгівлі -173844,16.</p>	<p><u>1884.</u> Збори із земель і водних ресурсів – 12258,98; з торгівлі – 11719(включаючи трактирний збір – 3000); промислів – 2035; з пристаней – 3865; від нотаріальних дій – 2500; з патентів на</p>		

	продаж напоїв – 2600; повинності і податки, в т. ч. пеня – 700; з нерухомого майна – 7652,60. інші – 300. Всього прибутків – 43700,18.		
<u>1896.</u> З гільдійських, торгових, промислових свідоцтв, з патентів, трактирних закладів, постійних дворів та з візничого промислу було отримано – 22000; від торгівлі – 41326,37.	<u>1885.</u> Із земельних і водних угідь – 12349,58; торгівлі – 15967; від пристаней – 4589; нотаріальних дій – 3000; повинностей(пеня) – 1000; з нерухомого майна – 8000; інші – 300. Всього – 45431,58.		
<u>1898.</u> Прибутки склали 327076,19, з них: з нерухомого майна (земля) – 12347,5; з торгівлі та промислів – 17170; з міського майна та оброчних статей – 234961,29; з міських споруд (підприємств) –	<u>1886.</u> Із земель і водоймищ – 14410,58; торгівлі – 12160 (в т. ч. від міри рідин – рундштука*); промисли – 3819; пристаней – 5200; нотаріальних дій –		

30300.	3000; патентів на право продажу напоїв – 3000; податків і повинностей – 1000; з нерухомого майна – 8500; інших – 400. Всього – 51489, 58.		
<p><u>1899.</u> Збори з торгівлі та промислів, в тисячах руб.: 18,0(5,3 %); з міського майна та оброчних статей, в тис. руб. – 266,0(74,36 %).</p> <p>Інші дані: прибутки – 38900, в т. ч. від нерухомого майна – 331 тис. руб.</p>	<p><u>1887.</u> Земельні збори – 12048,20; від торговельних закладів – 15212; з підприємств і промислів – 5003; з пристаней – 5100; від нотаріальних дій – 3000; податків і недоїмок – 9870. Всього прибутків – 52504,20.</p>		
<p><u>1900.</u> Збори з торгівлі та промислів, в тисячах руб.: 18,0 (5,36 %); з міського майна та оброчних статей, в тис. руб. 228,7 (68,17 %).</p>	<p><u>1890.</u> Від використання земельних угідь – 7631,25; від торгівлі і торговельних закладів – 13350; промислів – 6125; збір з пристаней – 5925; нотаріального</p>		

	збору – 200; податки – 12838,35. сього прибутків – 57160,21.		
<u>1901.</u> Збори з торгівлі та промислів в тисячах руб.: - 17,5 (4,68 %); з міського майна та оброчних статей, в тис. руб. – 263,5 (76,43 %). Інші дані: прибутки – 268000.			
<u>1902.</u> Збори з торгівлі та промислів, в тисячах руб.: - 17,5 (4,5 %); з міського майна та оброчних статей, в тис. руб. – 289,5(74,46%).			
<u>1903.</u> Збори з торгівлі та промислів, в тисячах руб.: - 17,3 (4,38 %); з міського майна та оброчних статей, в тис. руб. – 295,0 (74,48 %).			
<u>1904.</u> Збори з торгівлі та промислів, в тисячах руб.: – 18,3 (4,0 %); з міського майна та оброчних статей, в тис. руб. – 326,6 (71,29 %)			

<p><u>1905.</u> Збори з торгівлі і промислів, в тисячах руб.: - 18,0 (4,1 %); з міського майна та оброчних статей, в тис. руб. – 321,3 (73,17 %).</p>			
<p><u>1906.</u> Збори з торгівлі та промислів, в тисячах руб.: - 17,2 (3,58); з міського майна та оброчних статей, в тис. руб. – 327,7 (68,19 %).</p>			
<p><u>1907.</u> Збори з торгівлі та промислів, в тисячах руб.: - 20,0(4,07 %); з міського майна та оброчних статей, в тис. руб. – 342,1 (69,57 %).</p>			
<p><u>1908.</u> Збори з торгівлі та промислів, в тисячах руб.: – 21,8 (3,47 %); з міського майна та оброчних статей, в тис. руб. – 362,3 (57,64 %).</p>			
<p><u>1910.</u> – Прибутки – 625400.</p>			
Заштатні міста			
<p>Маяки Одеського повіту Херсонської губернії</p>	<p>Овідіополь Одеського</p>	<p>Очаків Одеського</p>	<p>Рені Ізмаїльського</p>

	повіту Херсонської губернії	повіту Херсонської губернії	повіту Бессарабської губернії
1894. З міських земель – 4129,40; з ремісничих закладів – 125,88; з торгівлі – 1461,55. Всього – 18412.	1858. Прибутки – 2111,57.	1876. З міської землі – 10002,44, зборів з нерухомого майна – 363,125, з торгівлі – 1163,86, відрахування з міського капіталу – 1006, з прибутків міського громадського банку – 753,94.	1887. Прибутки: від земель – 6658,13; промислових і ремісничих підприємств – 814,40; оренди приміщень – 258; торгівлі – 3380; нотаріального збору – 60; сплати податків – 6579,92; непередбачених прибутків – 250; від пошти – 216,41; міського капіталу – 9389,18; недоїмки – 6495,19; позики – 3000;

			Всього – 37721,23.
1895. З міських земель і майна – 15492,13; торгівлі і торгових документів та патентів на торгівлю – 1247; нотаріального збору – 16; швартування суден – 20; скотобійні – 303. Всього – 17078,13.	1871. З міського майна та оброчних статей – 9148,485, з переправи човнами – 157, з торгівлі – 3368,5.	1895. Міські прибутки 68844.	1891. З міського майна 7980,45, з торгівлі та промисловості 6784,50, з нерухомого майна та податей 5147,10, дорожніх зборів – 1099,35, непередбачених кошторисом прибутків – 705,61, прибутків з міського капіталу – 382,41. Всього – 22099,42.
1898. З нерухомого майна – 5826,07; з торгівлі та промислів – 1576,40; мито – 30; з міського майна та оброчних статей –	1895. З міських земель та майна – 29590,79; з торгівлі, торгових документів і	1912. За кошторисом: вільний залишок – 10324,21; з нерухомого майна	1892. З міського майна 8072,04. З торгівлі та промисловості

<p>17256,95; з підприємств – 262. Всього – 24941,42.</p>	<p>патентів – 814,72; недоїмки минулих років – 4000; інші – 3206,69. Всього – 37612,20.</p>	<p>– 6403,66; з торгівлі і промислів – 1672,40; мито – 124; з міських земель – 68594,63; від скотобійні – 6000; з міських споруд – 120; з оброчних статей – 7090,56; з міських капіталів – 1309,1; з інших міських закладів – 4312; різні надходження(штрафи, пеня та ін.) – 8150. Всього прибутків за кошторисом – 116536,10. Виконання (скласти таблицю): вільний залишок – 10324,21; з нерухомого майна – 2934,11; з</p>	<p>6866,69, з нерухомого майна та податей 5352,44. Дорожніх зборів 962,7, непередбачених кошторисом прибутків 711,33, прибутків з міського капіталу 382,42, недоїмки з продажів та податків 17543,73; міський капітал – 9000; міський капітал у позиках 247; залишок сум від витрат 1891 року 2778. Всього прибутків –</p>
--	---	---	--

		<p>торгівлі і промислів – 1707,43; МИТО – 149; з міських земель – 75345,64; від скотобійні – 4223,64; з міських споруд – 99,65; з оброчних статей – 6378,97; з міських капіталів – 1458,25; з інших міських закладів – 4381,46; різні надходження(штрафи, пеня та ін.) – 1287,29.</p> <p>Всього прибутків – 106301,98.</p>	51907,35.
	<p>1900. Всього – 41626,76, з них: з нерухомого майна – 381; з торгівлі та промислів – 764,27; з міського майна та оброчних статей – 40261.</p>		

	1910. Міські прибутки – 42600.		
--	-----------------------------------	--	--

Отже, найбільшу частку доходів міського громадського управління становили надходження від нерухомого майна, користування землею, торгівлі, промислових і ремісничих закладів та промислів. Так, Херсонська міська дума у 1878 р. від нерухомого майна і оброчних статей мала 48,2 % від загальної кількості доходів, землі – 37,7 %, з торгівлі – 8,7 %, з промислових і ремісничих підприємств – 4,5 %; у 1898 р. – відповідно 71,8 %, 3,8 %, 5,2 %, 9,3 %. У 1899 – 1908 рр. прибутки від міського майна і оброчних статей становили в середньому 70,77 % від загальної кількості доходів, торгівлі – 4,34 %; спостерігається тенденція до зменшення зборів з майна і збільшення їх з промислових і ремісничих підприємств та промислів.

Міська дума повітового міста Акерман Бессарабської губернії у 1872 – 1890 рр. мала таке співвідношення прибутків: від міського майна і оброчних статей – 20,8 %, міської землі – 23,5 %, торгівлі – 27,3 %, ремісничих і оброчних статей – 20,8 %, міської землі – 23,5 %, торгівлі – 27,3 %, ремісничих і промислових закладів і промислів – 16,1 %. У 1912 р. дума заштатного міста Очаків мала доходів з нерухомого майна – 2,8 %, від загальної кількості доходів, з міських земель – 71,6 %, торгівлі – 1,6 %, з промислів – 4 %; Овідіопольська дума мала основну частину прибутків від нерухомого майна і землі (від $\frac{2}{3}$ до $\frac{3}{4}$ від загальної кількості доходів). Таким чином, якщо повітові міста одержували понад 40 % прибутків від торгівлі, промислових і ремісничих закладів, то заштатні містечка – більшу частину прибутків від землі.

Міське громадське управління мало право на підставі загальних цивільних законів і міських положень 1870 і 1892 років придбавати і відчужувати майно, встановлювати правила і розцінки для продажу і викупу того майна, яке призначалося під забудову і благоустрій міста, згідно затвердженому плану, укладати договори, вчиняти цивільні позови й виступати в суді відповідачем з майнових справ, встановлювати правила відання капіталами міста.

Міське самоврядування встановлювало ціни на хліб і м'ясо, тарифи на послуги візників і проїзд міськими кінними залізницями й іншими удосконаленими

місцевими засобами пересування (мались на увазі трамваї, які почали використовувати в Російській імперії з 1892 року – Г.К.), на роботи, виконувані в портових містах бровниками, вагарями, мірниками, якірниками тощо). Визначався розмір платні за користування замоценими на кошти громадського управління під'їзними шляхами, переправами і перевозами; міськими скотобійнями, водопроводом; за ділянки, які відводилися окремим особам під пароплавні пристані, сховища; за стоянку суден, які проходили водними шляхами через міські землі, понад час, необхідний для завантаження чи інших потреб, і за зимівлю суден в затонах і гаванях, влаштованих на кошти міського поселення.

Міські думи і управи приймали пожертвування на користь міського поселення, обговорювали пропозиції щодо позик.

Управа складала проекти кошторисів, стягувала і витрачала міські збори, позивала і відповідала у судах з майнових справ, надавала думі звіти з грошового обігу, збирала для земства та інших установ відомості про ціни на продовольство, будівельні матеріали.

Важливою доходною статтею міських бюджетів були збори з документів на право торгівлі й промислів: купецьких свідоцтв першої і другої гільдії, свідоцтв на роздрібну торгівлю і промисли, з різноманітних патентів, зокрема тих, що давали право на виготовлення напоїв й виробів зі спирту чи вина. Зазначені збори визначалися Думою у відсотках з ціни за ці свідоцтва і патенти, яка сплачувалась за ці документи до скарбниці, і стягувалися одночасно з митом. Доходи міста поповнювалися зборами від нотаріальних дій, клеймування або використання мір і терезів на торговельних місцях у розмірі не більше однієї копійки з пуда, четверика чи відра (четверик – старовинна російська міра сипучих тіл об'ємом 26,239 л; відро – міра рідин об'ємом 12,3 л. – Г.К.); аукціонів продажу рухомого майна, які проводилися при участі посадових осіб громадського управління в розмірі двох відсотків від вирученої суми. Дума мала право клопотати перед міністерством внутрішніх справ Росії про введення на користь міського поселення збору з наймачів квартир та інших житлових приміщень з пропозицією про встановлення відповідного тарифу.

Чималу статтю доходів приносили трактирні заклади і постоялі двори. У Херсоні від цих закладів одержали у 1871 – 1879 рр. чималі прибутки:

Рік	Сума(руб)	Рік	Сума(руб.)	Рік	Сума(руб.)
1871	2609,80	1880	5163,10	1889	23149,40
1872	3385,60	1881	7118,00	1890	25057,50
1873	4072,60	1882	6062,00	1891	25057,50
1874	3682,50	1883	4673,50	1892	18040,00
1875	4903,51	1884	5098,50	1893	18690,00
1876	4370,00	1885	7095,50	1894	22729,95
1877	3525,09	1886	6125,50	1895	21573,00
1878	3963,00	1887	18680,00		
1879	4005,50	1888	20802,50	Всього – 273982,33	

Органи місцевого самоврядування мали право витратити кошти за такими статтями: 1) утримання міського громадського управління, призначення пенсій і грошової допомоги його службовцям за рахунок місцевих коштів; 2) утримання громадських будинків і пам'ятників; 3) сплата позик та інших грошових зобов'язань; 4) утримання навчальних, благодійних та інших загальнокорисних установ; 5) витрати на постій військових частин, влаштування приміщення для арештантських приміщень при поліції, опалення і освітлення місцевих в'язниць; 6) участь у витратах з утримання поліцейських чинів, постачання їм провіанту, амуніції, озброєння і квартир, користування лікарнями; 7) влаштування й найм приміщення для місцевого поліцейського управління з опаленням і освітленням; 8) утримання пожежних команд; 9) утримання вулиць, площ, доріг, набережних, пристаней, мостових, тротуарів, переправ, громадських садів, бульварів, каналів, проток і гатей, а також влаштування міського освітлення.

В 1871 оці витрати міста Херсона склали 79 тисяч рублів, через 9 років, тобто в 1880 році, витрати міста Херсона подвоїлися та склали 160 тисяч рублів, ще через 10 років, в 1890 році – 403 тисячі рублів, в 1895 році – 434 тисячі рублів.

Значне підвищення витрат міста Херсона змушувало Херсонську міську думу значно підвищувати прибутки, в основному від нерухомого майна, а також із зборів, що надавалися міським положенням.

Витрати органів міського самоврядування(друга половина XIX – початок XX ст.) (в руб.). [10].

Губернські й повітові міста			
Херсон	Акерман	Ананьїв	Олешки
1871. Загальна сума витрат – 79000	1866. Витрати на утримання міського майна та оренду приміщень – 1077,57; благоустрій міста, ремонт міських споруд та закладів – 345,8. Витрати поточні та разві – 5895,577, в т. ч. на виплату жалування – 4252; за оренду приміщень для думи та сирітського суду – 600; господарські витрати – 676,345.	1867. Громадське управління – 1950; всього на управління – 5321,375; на утримання приміщення управи – 200.	1887. Утримання управи і сирітського суду(голова – 800, членам управи – 800, секретарю – 250, працівникам канцелярії і сирітського суду – 1200, сторожу – 216,66) – 3266,66; канцелярські витрати управи і сирітського суду – 300; на публікацію оголошень про торги, на періодику – 75; оренду будівель для управи і

			<p>сирітського суду – 400; опалення, освітлення, розізди членів управи – 410; утримання пожежного обозу – 636,66; благоустрій – 290; недоїмки – 550.</p>
<p>1878. Сума витрат – 147050,41</p>	<p>1867. Витрати на утримання міського майна та оренду приміщень – 1230,73; на благоустрій міста, ремонт міських споруд та закладів – 87,76. Витрати поточні та разові – 8483,87.</p>	<p>1895. Витрати – 57693,54; з них: на утримання міського громадського управління – 13740.</p>	<p>1888. Утримання управи і сирітського суду – 3916,88; канцелярські витрати – 300; публікація оголошень і періодика – 75; найом приміщень – 400; опалення, освітлення, розізди – 420; погашення недоїмок – 400; утримання пожежного обозу – 591,66; благоустрій – 240;</p>

			інші витрати – 135.
1880. Загальна сума витрат – 160000	1868. Витрати на утримання міського майна та оренду приміщень – 1292,46; на благоустрій міста, ремонт міських споруд та закладів – 212,42. Витрати поточні та разові – 8483,2.	1900. Витрати – 73433,92. З них: на участь у витратах по утриманню урядових закладів – 1320,96, на утримання міського громадського управління та сирітського суду – 15306.	
1890. Загальна сума витрат – 160000	1871. Витрати на утримання міського майна та оренду приміщень – 20240,54; на зовнішній благоустрій міста, ремонт міських споруд та закладів – витрати поточні та разові – 14041,15.		
1895. Загальна сума витрат - 434000	1872. Витрати на утримання міського		

	<p>майна та оренду приміщень – 18748,74; витрати поточні та разові – 12098,0575, на благоустрій міста – 258,04.</p>		
<p>1898. 327076,19, з них на утримання міського громадського правління та сирітського суду – 46853,5.</p>	<p>1884. Жалування службовцям міської управи, в т. ч. двом наглядачам базарів – 9800; канцелярські витрати і освітлення управи – 700; фураж пожежним коням і утримання в'язниці – 2700; найом приміщень – 800; благоустрій – 300.</p>		
<p>1899. Видатки – 395000, в т. ч. на міське управління – 52000.</p>	<p>1885. Жалування членам управи і базарним наглядачам – 9700; канцелярські витрати та освітлення – 700; фураж пожежним коням і утримання</p>		

	в'язниці – 2600; благоустрій – 2394,58. Всього – 45431,58.		
	1886. Жалування службовцям управи і базарним наглядачам – 9800; канцелярські витрати і освітлення управи – 700; фураж пожежним коням та опалення і освітлення в'язниці – 2700; оренда будинків для міської управи і сирітського суду – 800; благоустрій – 1980,40.		
	1887. Жалування посадовим особам – 10100; канцелярські витрати і освітлення управи – 700; фураж пожежним коням, освітлення й опалення в'язниці – 1500; оренда		

	<p>приміщення міської управи і сирітського суду – 800; благоустрій – 2409,75(з них на освітлення вулиць – 1849,75). Всього витрат – 50504,20.</p>		
	<p>1890. На виплату жалування(міському голові – 1800, двом членам управи – 2000, секретарю – 1200, бухгалтеру в канцелярії – 3720, сторожу і розсильному – 480, наглядачам базарів – 900, тимчасовим найманим працівникам – 450) – 10550; на благоустрій – 1646; на утримання скотобійні – 700. Всього витрат – 57160,21.</p>		
Заштатні міста			
Маяки	Одеського	Овідіополь	Очаків
			Рені

повіту Херсонської губернії	Одеського повіту Херсонської губернії	Одеського повіту Херсонської губернії	Ізмаїльського повіту Бессарабської губернії
<p>1895. На міське управління – 3120,82; податки – 2834,93; канцелярські витрати – 210; непередбачені витрати – 325. Всього – 16728,07.</p>	<p>1857. Витрати поточні – 1815,75, разві – 41,90, всього витрати склали 1857,75, капітали недоторкані – 7,28. капітали запасні – 7067,67, борги міста – 7,28.</p>	<p>1895. Витрати – 66230, з них: на утримання міського управління – 3850, на навчальні заклади - 5485, на лікарняну частину – 1310.</p>	<p>1887. Жалування(міська управа – 5714, пожежна команда – 1656) – 7370; опалення і освітлення приміщень – 200; на пожежний обоз – 900; ремонт і страхування будівель – 300; на благоустрій – 550; на цвинтар – 100; утримання доріг – 300; поліція – 480; на співочий хор – 150. Всього – 27755,57.</p>
<p>1898. Всього витрат – 24742,60. З них: утримання урядових установ, міського управління і сирітського суду –</p>	<p>1871. Видатки – 6958,80.</p>	<p>1912. Вільний залишок – 10324,21; утримання урядових закладів –</p>	<p>1891. Жалування (міським чиновникам – 5742, пожежній команді – 1524; медичного</p>

<p>5190; утримання споруд – 50; податки – 3593,60; утримання нерухомого майна – 1566; сплата боргів – 1075; інші витрати – 2872.</p>		<p>2293,93; утримання громадського управління та сирітського суду – 10092,28.</p>	<p>персоналу – 1200) – 8446; передплата обов’язкової періодики – 38,82; на опалення – 176,31; канцелярські витрати – 181,21; утримання пожежного обозу – 960; ремонт і страхування міських будівель – 510,85; благоустрій – 677,42; утримання поліції – 432; на цвинтарі – 100; на дороги і мости – 547,80, інші – 13625. А всього – 35596,78.</p>
	<p>1895. Всього витрат – 28002,85. З них: на міське громадське управління – 5268; податки та земський</p>		<p>1892. На утримання посадових осіб(міської управи, судових</p>

	<p>збір – 3371,11; канцелярські витрати – 58; погашення боргів – 740,74; міське управління – 5475, на народну освіту – 2482, на лікарняну частину – 1500.</p>	<p>чиновників – 5442; пожежної команди – 1524; медичного персоналу – 720; поліція – 672, інші 50), всього 8408; передплату періодики – 35,17; опалення міських споруд – 130; канцелярські витрати – 172,48; утримання пожежного обозу – 1227. На благоустрій і ремонт міських будівель – 819,65; утримання доріг і мостів – 962,70; цвинтарів – 100; упату податей та податків – 4063,6. Всього звичайних витрат 22347,62, на поповнення капіталу і інших сум 16999,57.</p>
--	---	---

			Всього витрат 39347,19.
	<p>1900. Витрати – 41626,76, з них: на утримання урядових закладів – 668,44, утримання міського громадського управління та сирітського суду – 7716,60, сплата податків – 2396,56, утримання та облаштування міського нерухомого майна – 966, виплата боргів – 13038,92, вірахування на утворення капіталів – 38,0, різні витрати – 2500.</p>		
	<p>1910. Видатки – 66100.</p>		

Отже, частина коштів йшла на утримання установ міського самоврядування: Херсонська – 14,3 % (1898), 13,2 % (1899); Аккерманська – 24,5 % (1885), 17,7 % (1890); Ананьївська – 23,8 (1895), 22,6 (1900). Голови управ повітових і заштатних міст одержували 800 – 1200 руб. жалування в рік, члени управи – 400 – 600 руб., секретар – 250 – 400 руб. Витрачали кошти на утримання міського майна і оренду приміщень, оренду, благоустрій і ремонт міських споруд, канцелярські і

господарські речі, обов'язкову передплату на періодичні видання. Утримання пожежного обозу, освітлення вулиць, опалення і освітлення приміщень міської управи, сирітського суду, в'язниці, фураж для пожежних коней, на навчальні заклади і лікарні(в Очакові, наприклад, у 1912 р. – 10,25 % від усієї суми витрат), утримання поліції, на цвинтарі, дороги і мости, причому у місті Рені у 90 – х рр.. XIX ст. на поліції витрачали всього 1,2 % міського бюджету.

Щодо виконання бюджету міст, то наводимо таблицю його виконання в Очакові у 1912 р.

Кошторис доходів Очакова та його виконання у 1912 р.

З нерухомого майна			З торгівлі і промислів			З мита			З міських земель		
План	Фактичне виконання	У відсотках	План	Фактичне виконання	У відсотках	План	Фактичне виконання	У відсотках	План	Фактичне виконання	У відсотках
6403,66	2934,11	46	1672,40	1707,43	102	124	149	120	68504,63	75345,64	118,6
З скотобійні			З міських споруд			З оброчних статей					
План	Фактичне виконання	У відсотках	План	Фактичне виконання	У відсотках	План	Фактичне виконання	У відсотках			

6000	4223,6 4	70, 4	120	99,65	83, 0	7090,56	6378,97	90,0
З міських капіталів			З інших міських закладів			Від різних надходжень		
План	Фактичне виконання	У відсотках	План	Фактичне виконання	У відсотках	План	Фактичне виконання	У відсотках
1309, 1	1458,2 5	11, 4	4312	4381, 46	101 ,6	8150	1287,29	15,6

Отже, заплановано було прибутків 116536,10 руб., фактично надійшло – 106301,98 руб., або 91,2 %; не виконано план доходів з нерухомого майна, скотобійні, міських споруд, оброчних статей та від різних надходжень. Це пояснювалося неплатоспроможністю частини населення та неможливістю точно спланувати рівні випадкові надходження [10].

Таким чином, фінансова діяльність органів міського самоврядування була спрямована на стягнення численних зборів і податків з населення, промислових, торгових і ремісничих закладів, причому думи і управи мали право встановлювати свої збори і стягнення, не передбачені законодавством, щодо яких подавалося клопотання перед Сенатом, міністерством внутрішніх справ чи губернатором. Органи міської влади складали кошториси доходів і витрат, які передбачали фінансування практично всіх сфер міста. Збори і податки ставали непомірним тягарем для бідного населення міст, від чого накопичувались недоїмки, які доводилося стягувати за допомогою поліції. Фінансова діяльність міст знаходилась під пильним контролем губернаторів.

3. 2. Діяльність місцевого самоврядування по благоустрою і санітарії міст.

Городовими положеннями 1870 і 1892 рр. визначен, що до відання органів міського самоврядування належать справи стосовно зовнішнього благоустрою міста, а саме: утримання вулиць, площ, тротуарів, громадських садів, бульварів, водопроводів, стічних труб, каналів, ставків, канав і проток, мостів, загат і переправ, а також освітлення міста [1, С. 159].

Благоустроєм міські власті Півдня України почали займатися з часу їх виникнення. Так, сенатор, дійсний радник Павло Іванович Сумароков [2, С. 238].

Автор дивується дивовижному перетворенню глухого і незаселеного степу упродовж трьох років на хороше місто, яке має 800 будинків, побудованих з каменб, і більшість з них з колонами; три будинки належать державі. У Миколаєві ще багато пустирів, бо ще не все збудоване за планом. Вулиці в місті прямі, без провулків, однакової ширини в 15 сажнів й усі наскрізні. Місто має дві гарні церкви. Зручним є і місцезнаходження Миколаєва – на високій горі, при злитті двох великих річок – Південного Бугу та Інгулу [2, С. 254].

Цікавий змістовний опис міста Миколаєва, благоустрою та життя міста, його мешканців, залишила Олімпіада Петрівна Шишкіна (1791 – 1854 рр.) – фрейліна Єлизавети Олексіївни, жінки імператора Олександра І, письменниця, автор двох романів. В своїй книзі «Путешествие из Петербурга в Крым (заметки и воспоминания русской путешественницы по России в 1825 году). – СПб, 1848) О.П.Шишкіна описує, між іншим, Одесу, Миколаїв, Херсон, Крим.

Автор яскраво малює Спаський сад, що був заснований князем Г. Потьомкіним при побудові міста. Це місце було дивовижним в степовому краї: густа тінь і свіжа зелень рослинності. В саду чудова джерельна вода, вона проведена п'ятьма трубами до кам'яного басейну, звідки сім жолобів розливають її в різні сторони. Споруда побудована дуже добре; над кожною трубою особливий в землі прохід, викладений цеглою, щоб завжди можна було спостерігати, чи не потрібно щось полагодити.

Відмічено, що річкова вода в Миколаєві негарна і всі користуються Спаською водою, крім тих мешканців міста, в кого є криниці, яких нараховується понад тридцять. О. П. Шишкіна наголошує, що у Миколаєві багато зелених садів і на вулицях посаджені акації та раїни. Автором підмічено, що хоч місто оточене з трьох сторін водами річок Буг і Інгул, важко уявити, що без криниць і джерел в Миколаєві гостро б потребували хорошої води [3, С. 54].

Миколаїв до 1845 року, поступово розвиваючись, став у числі кращих і багатолюдних міст Російської імперії. Він ще б показувався кращим і величнішим, якби вулиці не були на фоні одноповерхових будинків занадто широкі [4, С. 89 – 90].

Велику роль в благоустрої міста Миколаєва відіграв адмірал Олексій Самуїлович Грейг (1775 – 1845 рр.), який у 1816 – 1833 роках був Головним командиром Чорноморського флоту і портів, військовим губернатором Миколаєва і Севастополя. За пропозицією адмірала А. С. Грейга в 1823 році розпочалося освітлення вулиць Миколаєва ліхтарями. В адміралтействі було зроблено 48 ліхтарів, 22 з них було встановлено на Адміральській вулиці, від палацу до штурманського училища, а 26 ліхтарів – на Соборній вулиці, від Інгульського моста до Базарної площі. Цікаво, що ліхтарі на Адміральській облаштовувалися за рахунок держави, а на Соборній вулиці – за рахунок міста, під наглядом поліції. Проект стовпів для ліхтарів і план освітлення розробив архітектор Чорноморського адміральського департаменту Ф. І. Пунш.

Ситуація з облаштуванням вулиць Миколаєва виявилася складнішою. План заощення вулиць та тротуарів було також складено за проектом Ф. І. Вушна. Влаштування тротуарів на Адміральській вулиці повністю відбувалося коштом морського відомства. Миколаївська міська дума брала на себе витрати на благоустрій всіх інших вулиць, але не дійшовши згоди з мешканцями міста, вирішили обмежитися устроєм мостової тільки на Соборній вулиці від Інгульського моста до Базарної площі, як і у випадку з встановленням ліхтарів.

Між Миколаївською міською думою і домовласниками відбулося велике протистояння, оскільки з домовласників намагалися, іноді за допомогою поліції,

стягти кошти на благоустрій. Адмірал А. С. Грейг зажадав від домовласників фінансувати тільки витрати на матеріал для будівництва тротуарів і заощення вулиць, а всі роботи брала на себе держава. Домовласники продовжували чинити опір і вимагали рознесення цієї повинності між усіма членами миколаївської громади, не виключаючи і дворян, що служили в морському відомстві, але ті категорично відмовилися. Після цього Грейг діяв у більшості випадків самостійно, не рахуючись з думою [5, С. 137 – 139].

Відтепер благоустрій Миколаєва залежав цілком від Морського відомства, яке виділяло для цього кошти, робочу силу, матеріали.

Особливо Морське відомство піклувалося про зелені насадження. Йому належали сади при палаці, на бульварі біля військової гавані, Сухому Фонтані, при морському госпіталі, у Спаському урочищі, Лісках, Аркасівському сквері, у Богоявленську.

Сад при палаці займав всього близько шести десятин і складався з трьох відділень: із квітника з оранжереями, із фруктового і «дикого саду». Квітник займав площу півдесятини, його щорічно прикрашали 5 – 6 більш – менш гарні килимві клубби, на які йшло від п'ятнадцяти до двадцяти тисяч штук квітникової розсади. Із п'яти відділень оранжереї дві слугували теплицями, дві – холодні оранжереї і одна ананасова, де росло до ста штук ананасів. Для квітника багато зробив капітан В. І. Ільїн, який був в кінці восьмидесятих років ХІХ століття завідувачим державними садами і землями морського відомства в Миколаєві, він облаштував ананасовий відділ і провів в саду водопровід для поливання дерев.

Фруктовий сад, площею півтори десятини, було засаджено в 1892 році, в ньому нараховувалося 480 абрикос, груш, черешень, вишень. Сад ріс повільно, бо ґрунт був погано розрихлений. Дикий сад, площею у чотири десятин, давно запустів і повністю виправдовував свою назву. Бульвар займав площу близько півтори десятини. Його засаджено акаціями, берестом, тополями і кленом, гарно росло декілька дерев хвойних порід: туй, ялин, сосен. Зелені насадження на Бульварі були добре доглянуті. Площа Аркасівського скверу, що знаходився недалеко від

Адміралтейства, становила близько 1,5 десятин, але догляд за ним був недостатнім.

Сухий фонтан знаходиться на високому березі річки Інгул. Насадження в ньому започатковано ще приблизно в 1827 – 1837 роках, але потім робота по озелененню була згорнута і тільки в кінці XIX століття на сад знову звернули увагу. Всього урочище Сухий фонтан займало площу в девять десятин, із них шість десятин в 1881 році було віддано в безстрокове користування Товариству садівництва під облаштування саду і питомника.

Сад при Морському госпіталі було посаджено приблизно в 1857 році, але через 30 років в ньому залишилося всього декілька акацій. Головні насадження було зроблено у 1887 – 1888 роках колишнім наглядачем госпіталю, генерал – майором М. В. Рюмінім. На території госпіталю садом засаджено до 15 десятин землі, на яких росло понад 4000 дерев і кущів акацій, береста, шовковиці, волоського горіха, клена, дикої маслини, сосни і ялинок.

Спаське урочище і Ліски, які омиває річка Буг, всього займали до 833 десятин землі. В Спаську, першому заселеному пункті Миколаєва, росла алея, засаджена стрічними кленами, ясенами, липами і дубами. Біля обсерваторій знаходилася шовковична роща, площею в десять десятин, де було розміщено 15000 дерев шовковиці. На південь від Спаська і обсерваторії на низькому піщаному просторі, який займав понад 800 десятин, знаходилося 35 ділянок із існих порід, під загальною назвою «Ліски». Місцями тут ріс справжній ліс. Сад, що знаходився в 12 верстах від Миколаєва в колишньому військовому поселенні Богоявленськ, буяв невеликими приватними садами, в яких особливо були розповсюджені абрикоси.

Державний сад, який належав Морському відомству займав площу в 11,25 десятини. В ньому знаходилися до 1200 старих груш, яблунь, слив і вишень і близько 1100 молодих, посажених в 1891 – 1892 роках груш, абрикос і черешень. Пиомник налічував 2100 приватних фруктових дерев і 8300 неприватних, а також 100 кущів агрусу, малини і полуниці, 1000 кущів молодого річного винограду в 10 сортів і 300 троянд, частина з яких приватна. Прибутковість саду у 80 – і роки

дуже мала і складада 500 – 700 руб. При міській лікарні приблизно в 1892 році заведено під керівництвом і за планом доктора Кібера, сад площею дві десятини. Сад заплановано для оздоровлення хворих, які з 1 квітня по 1 жовтня перебували весь день на чистому повітрі.

Вуличні насадження в Миколаєві досить значні. Головні вулиці міста повністю засажені двома рядами дерев. Акація в Миколаєві – найбільш любиме дерево. Тільки біля жіночої гімназії і деяких приватних будинків посаджено шовковиці. Насадження дерев біля будинків зроблено самими домовласниками, а не містом і, як наслідок цього – велика нерівномірність у відстані між деревами, у відстані їх від стін будинків, в обрізці, формі і іншому.

Із насаджень, які знаходяться в віданні міських властей, можна назвати Манганарівський сквер, його влаштовано в 1882 році: в ньому посаджено акації, шовковиці, берест і інші породи дерев. Місту належить в цей час і поле зрошення, яке знаходилося на окраїні, біля караїмського цвинтаря. Раніше там було місце, куди завозилися нечистоти, але з 1884 року воно опинилося під наглядом деяких членів Товариства садоводства, де було посаджено 3000 дерев [6, С. 4 – 12].

Бурхливий розвиток Миколаєва в кінці XIX – на початку XX століття призвів до того, що проводилися ботанічні екскурсії в околицях міста (стрілка, Ліски і Тернівка); вони здійснювались Миколаївським Товариством любителів природи. Під час їх проведення вивчалася фауна і флора миколаївських передмість [7, С. 1 – 3].

Для подальшого озеленення та благоустрою Миколаєва міська управа прийняла 13 квітня 1894 року постанову за № 1595 «Про облаштування на вулицях палісадників», за якою дозволялося домовласникам на всіх вулицях першої і другої Адміралтейських частин влаштовувати палісадники при дотриманні певних умов.

Під палісадником могла бути зайнята частина вулиці не більше двох сажнів завширшки, рахуючи від будинку і уздовж кожного будинку, але при цьому повинно залишитися не менше двох сажнів, по ширині вулиці, для облаштування тротуарів. Огорожа палісадників мала бути із каменю та дерева, огорожа повинна

мати об лаштований вигляд. Територію, зайняту під палісадник, потрібно засаджувати тутовими деревами(шовковицею), витимуючи правильні рівні алеї. Міська управа дозволяла устрій палісадників у тому випадку, якщо в кожному кварталі 2/3 домовласників якої – небудь сторони вулиці письмово заявляють управі про бажання облаштувати палісадник, згідно з даною постановою управи і дадуть у цьому підписку. Цей виданий дозвіл на устрій палісадника потрібно поновлювати домовласникові кожні три роки. Кожний із домовласників, що влаштував палісадник, міг ним користуватися виключно для посадки дерев. Спорудження лавок, будок, Ларків тощо суворо заборонялося, а вже збудовані – знести за першою ж вимогою за власний рахунок у тижневий срок [8, С. 114 – 115].

В період німецько-румунської окупації Одеси теж писали про зелені насадження в Одесі. Так цікавою є стаття «МИНУЛЕ ЗЕЛЕНОЇ ЗОНИ ОДЕСИ» В.Я.Каковського з цієї теми.

Наближається весна. Одеське Міське Садівництво готується до першочергових робіт з відновлення скверів, садів і парків. У зв'язку з цим вважаємо своєчасним помістити уривок з підготовленою до друку роботи доцента В.Я.Каковського «Ландшафтна архітектура Одеси».

Всю історію рослинних ландшафтів Одеси можна раз ділити на чотири періоди.

У перший період, коли місце, на якому тепер розмістилася Одеса, представляло собою первісну степ, по якій лише час від часу проходили орди диких кочівників, деревно-чагарникова рослинність, якщо і була, то могла тулитися лише в балках. Тут, в кращому випадку, могли бути тільки невеликі волосіні у вигляді оазисів в балках і улоговинах між нагромадженнями дюнних пісків.

У другій період, коли в районі теперішнього приморського бульвару була створена турецька фортеця Хаджибей, рослинність найближчих балок, за якими тепер прокладені Військовий і Польський спуски, невидимому, була знищена не стільки через економічних, скільки з стратегічних міркувань: з метою кращого захисту фортеці потрібно було створити відкриті з місця навколо неї. Однак,

потрібно думати, що більш віддалені балки все ж залишалися в цей час покритими чагарниками.

У третій період, між моментом взяття фортеці російсько-українськими військами в 1789 році і періодом посиленої забудови Одеси в другій половині XIX століття зелені масиви вздовж приміських балок не тільки зберігаються, але ще і розвиваються шляхом підсадки нових привізних порід. Так виникли: Ботанічний сад, заснований в 1819 році, - в балці Малого Фонтану, починаючи від Куликова поля до Аркадії; Дюковский сад, закладений Рішельє і перейшов у відання міста в 1826 році; Хаджибеївський сад, зелений масив якого існував ще при турецькому пануванні, і так звані Левшіновські зелені масиви, що розвинулися після 1831 року і що охопили 250 десятин на пісках Пересипу і схилах Шкодовою і Жеваховою гір. Розвивалася зелена зона і по приморських схилах - Приморський або Миколаївський бульвар, засаджений в 1823 році; сад князя Воронцова, посаджений, ймовірно, одночасно з будівництвом палацу в 1826-1827 роках: сад графа Ланжерона; сад графині Потоцької; сад при морської дачі Ралі; сад дачі Ковалевського на Великому Фонтані, а також сади в центрі міста: сад Дерібаса, який перейшов до міста і названий Міським садом в 1806 році, Олександрівський проспект, засаджений в 1825 році; внутріквартильний сад Пале-Рояль, розбитий в 1841 році при Гостинному Дворі; так звані Драгутінські зелені масиви між Куликовим полем і Французьким бульваром, від яких майже нічого не залишилося; абсолютно зниклий тепер Зовнішній бульвар - на місці теперішньої Зовнішньої вулиці; насадження уздовж Миколаївської та Балтської доріг, зроблені в 1839 - 1840 році і виходять далеко за межі міста.

Рослинний асортимент вводився в Одесі в цей період особливо інтенсивно. Білу акацію, що набула широкого застосування і до сих пір складову головну породу міста виписав ще Рішельє, на самому початку існування Одеси, з Іспанії. У 1812 році заснована була посаду головного садівника, на яку призначений був Герман; є підстави вважати, що при ньому набули поширення, крім білої акації, ще берест, ясен, в тому числі, ймовірно, і китайський ясен (ясен або чумак по-місцевому), оцтове дерево, бузина, бузок, абрикос, а в низьких місцях - тополя і ліщина. В

історичному описі Одеси, присвяченому сторіччю міста і виданому в 1894 році, є вказівка на те, що найстаріший Дюковский сад складався з цих порід; потрібно думати, що в Хаджібеевському саду вже тоді росли розлогі білі тополі. З 1819 року в новозаложенном Ботанічному саду працював ботанік Десмет; він знайшов в Одесі 122 породи дерев і чагарників, а залишив після себе 650. При ньому привозилися з долини Дністра, з Нікітського ботанічного саду в Криму і з-за кордону десятки тисяч дерев і багато насіння. Таким чином, набувають поширення дуб, липа, сосна, влаштовуються цілі плантації шовковиці з'являється ялина і модрина, а також японські та північно-американські породи. З 1834 р керував Ботанічним садом академік Нордман. Він сприяв поширенню різних видів клена, а також бука, граба, гледичии, софори, глоду і лоха. Потрібно думати, що при ньому місто стало засаджувати платаном, каштаном, волоським горіхом, в'язом, плакучою вербою, тополею сріблястим і білим пірамідальним, рожевої акацією, туями, самшиту та Тиси.

У четвертий період в другій половині XIX і на початку XX століття стихійна забудова центру і передмість починає все більше обмежувати зелену зону Одеси. Крім того, місто не справляється з охороною зелених насаджень і доглядом за ними. Найбільші зелені масиви міста - такі, як Дюковский сад, Ботанічний сад і чудові по порід і по красі сад графа Розумовського і сад дачі Петрококіно - занепадають або зовсім гинуть. Дюковский Сад та сади Розумовського і Петрококіно загинули пізніше - вже під час революції, в роках 1917 - 1921. Поступово оголюються через стихійну вирубки і приморські укуси: гине сад графині Потоцької, сад при Воронцовському палаці, рослинність Ланжерона, Відради. Малого і Середнього Фонтанов *). Олександрівський парк, закладений в 1875 році, до кінця цього періоду - особливо за роки 1917 - 1921 прийшов в повне запустіння і в більшості своїй був знищений.

Насадження, зроблені в радянський період (Лузановський парк, Старокладбіщенський парк і кілька скверів), малохудожніх в композиційному сенсі і настільки ж незадовільні щодо рівня садової техніки. Виняток становить Лузановський парк, чудовий тим, що, завдяки старанням старих одеських

садівників, він посаджений (ще в 1926 році) на піску, в безпосередній близькості моря, в пустельних солонцюватих умовах – і досі росте, потребуючи лише в кращій поливанні, що не тільки заради вологи, але і для промивання ґрунту від скупчень солі.

У найближчі роки після війни належить виконати велику і важливу роботу: незважаючи на те, що Одеса лежить в ботаніко-географічному районі напівпустелі перетворити її на справді зелений і квітучий південний приморське місто.

На малюнку вгорі майже єдиний старий зелений масив в Аркадії, що зберігся у самого моря [9].

ОДИН ІЗ АРХІТЕКТУРНИХ АНСАМБЛІВ ОДЕСИ.

Бажаючи звернути увагу широкої громадськості на необхідність дбайливого ставлення до вцілілих пам'ятником і будівлям, які мають історичну та художню цінність, а також на необхідність якнайшвидшого відновлення тих з них, які виявилися пошкодженими в результаті війни, редакція, починаючи з теперішнього номера, вміщує ряд статей до цього питання, написаних відомим знавцем нашого міста проф. В.І.Селіновим.

План центральної частини Одеси, написаний видатним інженером Деволаном, простий в надзвичайно доцільний: напрямок під'їзних шляхів і головних вулиць в сторону порту, перетин їх поперечними вулицями під прямим кутом, значна ширина мостових і тротуарів - все це свідчить про великий досвід творця плану м.Одеси .

Однак, в ньому не розробленою залишилася та частина, де в даний час міститься Приморський бульвар і де до заснування Одеси перебувала турецька фортеця Хеджібей.

До 1823 року, після того, як уже давно був розібраний складений з масивних вапнякових плит Хаджибейський замок, на місці бульвару стояли побудовані з каменів фортеці незграбні казарми.

З приїздом до Одеси генерал губернатора М. С. Воронцова, картина змінилася. На місці, де уже були знесені казарми, почалася планування бульвару і посадка дерев. Поступово, протягом декількох років, тут отримав втілення один з дивних ансамблів, не раз описаний мандрівниками і російськими та іноземними, які відвідали Одесу. Загальною плануванням і розміщенням архітектурних мас в цьому ансамблі ми зобов'язані сардинці Боффо, що мешкають в Одесі і полюбив молоде місто.

Правда, для оформлення виходу з Катерининської площі на бульвар, Воронцов використовував одного з великих архітекторів Петербурга – Мельникова. Два тотожних будівлі, витриманих в ампірному стилі, витончені, увігнутими в 1,4 кола формами, прекрасно замикають площу і направляють пішохода або їде в сторону бульвару. Таке архітектурне вирішення цієї частини міста дав згаданий Мельников. В іншому бульвар зобов'язавши творчості Боффо.

Деякі думають, що італійськими архітекторами, а зокрема Боффо, були пересаджені на ґрунт Одеси риси італійського ренесансу. Це не вірно. У цю пору провінційні архітектори, і зокрема італійці-архітектори м.Одеси, перебували під могутнім впливом видатних майстрів, які працювали в Петербурзі і в Москві. Геніальний Гвареті, послідовник строгих класичних форм давньої Греції, Риму та створінь знаменитого італійця опад Відродження Палладіо (XVI ст.), А також чисто російські люди за походженням, як Вороніхин, Захаров, Мельников та інші, створили той ампірний Петербург, який своєю монументальною красою вражає іноземців, потрапляють в колишню російську столицю.

Досить тільки побіжного погляду, щоб в приморській частині Одеси, де розташувався бульвар з його прямими лініями, поруч монументальних палаців,

сходами, що спускаються до моря, побачити один з куточків набережній Неви в Петербурзі.

Більш того. Свого часу ми вже вказували, що дві будівлі, що обмежують з боків бульвар: палац Воронцова і первісна біржа, а з другої половини XIX ст. приміщення міської думи, створені під могутнім впливом знаменитих будівельників: Россі (Єлагін палац) і Гваренгі (Олександрівський палац у Царському селі).

Обидва одеських будівлі належать творчості Боффо і складають красиве обрамлення єдиного архітектурного ансамблю.

На жаль, війна пошкодила обидва твори талановитого архітектора. Особливо постраждала будівля колишньої біржі. Однак, реставрація його цілком можлива.

Нагадаємо, що у відомому ювілейному виданні з історія Одеси, що вийшов до дня сторіччя Одеси, автором плаву цього прекрасного будинку названий Гваренгі, а будівництво приписано місцевому архітекторові Торічеллі.

Перше невірно хоча б тому, що згадана біржа будувалася в 30-х роках минулого століття, коли Гваренгі був давно в могилі, а друге легко спростовується архівними даними, з яких видно, що і творцем проекту і його виконавцем був згаданий нами Боффо. Останній дійсно переніс на цю будівлю риси Олександрівського палацу. Дивно вдале за своїми пропорціями, воно мало спочатку 2 ряди колон по фасаду і внутрішній дворик. Два великих округлих вікна на тому місці, де тепер є ніші з фігурами Церери і Меркурія, доповнювали фасад. Ніяких фігур і годин вгорі не було. Тільки витончені кам'яні балюстрада вінчала краю даху.

Як шкода, що це струнке будівля зазнала змін у другій половині XIX ст., Коли воно було відведено для Думи. У такому вигляді воно пережило революцію і в 1920 р знову піддалося спотворенню, внаслідок прибудови збоку казарменого типу споруди, яка не тільки порушило витончену цілісність твору Боффо, а й спотворило площа, закривши вид на море.

Нехай наше місто зараз в скрутному становищі, з спотвореними, зруйнованими і обгорілими будинками. Наближається час, коли прокинулася приватна ініціатива

і творчий порив тисяч патріотів, воістину люблять свою «Чорноморську Пальміру», допоможуть Муніципалітету відновити колишню красу Одеси. І тоді в першу чергу треба реставрувати вага, що представляє собою історичну цінність, звільняючи колишні прекрасні архітектурні форми від нальотів безкультур'я і хамській безсоромності.

До числа таких архітектурних створінь відноситься до зазначена біржа красива будівля Одеси [10].

Великою турботою міського самоврядування стало водопостачання міст. Це питання було надзвичайно актуальним в умовах маловодного посушливого Півдня України. Вже в першій половині XIX століття у великих містах робилися спроби будівництва водопроводу. У Миколаєві адмірал О. С. Грейг виступив з такою ідеєю і одержав підтримку з боку імператора Олександра I, який перебував у місті в 1818 році.

Проект миколаївського водогону розробив інженер – гідролог Ван – дер – Фліс, що передбачав прокладення траси з чавунних труб, виготовлення яких планувалося замовити Луганському ливарному заводу. Однак проект виявився занадто дорогим і металеві труби замінили на глиняні. Протяжність траси від Спаська до центра міста складала близько 3,4 км.

Проект Ван – дер – Фліса не був реалізований, й інженер – капітан Луї розробив новий проект, який був поданий морському міністру І. І. де Траверсе у 1820 р., у 1802 – 1811 рр. головний командир Чорноморського флоту і портів і військовий губернатор Миколаєва і Севастополя. Планувалося воду подавати по трубам, пробитим у твердих материкових відкладеннях. Проект був переданий Олександру I, який імператором не розглядався. Тільки у 1826 р. проект було знайдено в паперах померлого царя і повернео О.С.Грейгу.

Не дочекавшись затвердження проекту, О.С.Грейг в листопаді 1820 року звелів розпочати роботи. Спаський водопровід споруджувався під керівництвом полковника округи шляхів споучення Рокера. За його планом водопровід починався від третього фонтану, який був розташований в куті фруктового саду і прямою лінією вів до дому Головного командира, заходячи в нього з боку

Наваринської вулиці. В цю систему було включено й потужне спаське джерело, яке мало підживляти водою місто. Від будинку Головного командира лінія водопроводу йшла по вулиці Адміральській до Адміралтейства, з розгалуженнями до кварталів міста Миколаєва. Водопровід довжиною близько 4 – х кілометрів було прокладено глибоко під землею, вода мала йти самопливом. Він являв собою систему підземних галерей («мін»), прорубаних в материковій породі і облицьованих каменем, дереном і цеглою. По дну галерей було прокладено керамічні труби, по яким йшла вода. Водопровід було закінчено, швидше всього, до 1825 року, але він не виправдав надій. Цей водопровід, за повідомленнями А. Шмідта, ще в середині ХІХ століття давав щодоби 1600 відер води, але до міста вода так і не пішла. Труби було виготовлено із глини неякісно і вони лопнули, а замінити їх на чавунні не вдалося, оскільки водопровід будувало Морське відомство за рахунок зекономлених коштів.

Адмірал Михайло Петрович Лазарев, який змінив О.С.Грейга, вважав, що будівництво міського водопроводу не має відношення до флоту і припинив його фінансування. Таким чином, розпоата О. С. Грейгом корисна для міста гідротехнічна споруда не була доведена до кінця [11, С. 89 – 91].

Великої гостроти питання про будівництво водопроводу в Миколаєві набуло на засіданні міської думи 2 серпня 1875 року. Засідання думи вів голова думи Андріан Миколайович Бухтєєв, на ньому було зачитано заяву 24 гласних, що виступили проти будівництва водопроводу, як занадто дорогого, передчасного і не вигідного для міста. Вони доводили, що в Миколаєві багато незабудованих місць, немає ще міської лікарні, будинків для розміщення частин поліції, за які кожного року збільшується плата, і, головне немає мостових, восени мешканці грузнуть у багнюці, ходять у темряві, на кожній вулиці зустрічаються трупи мертвих тварин, розмножуються бродячі собаки, базар міста може своїми неподобствами і нечистотами посперечатися з будь – яким азійським базаром. 24 гласні дійшли до висновку, що водопровід – річ корисна, але при такому стані міста він буде зайвою розкішшю. Вони наводили приклад Одеси, яка ніколи не мала прісної води, але спочатку було здійснено благоустрій міста, заощення,

освітлення, а тільки потім водопровід, який тільки в минулому (1874 р.) закінчила.

Стурбованість цих гласних викликала й та обставина, що міська дума не зможе дати гарантію щодоби виплачувати 400 руб. підприємцям, що будуватимуть і експлуатуватимуть водопровід, і ці витрати можуть лягти важким тягарем а населення Миколаєва. Головне, що побудова водопроводу в Миколаєві є справою передчасною, ризикувати гласні не можуть і не мають права, і, справу будівництва водопроводу треба відкласти до покращення міського благоустрою.

Заяву підписали Є.Сиротинський, І.Іванов, Федір Соколов, В.Кіреєвський, М.Баздирев, Т.Сорокін, І.Павлов, Йосип Літка, Микола Літка, Федір Лошкарєв, Пармен Сиротинський, Іван Оберемченко, Товій Вишневецький, П.Смирнов, Д.Оберемченко, Никифор Павленко, Василь Денисов, Костянтин Масловський, Олександр Ніколаєв, А.Петренко, Григорій Головков, Р.Авраамов, Я.Кістєнов.

Заява викликала бурхливі дебати, але остаточного рішення не було прийнято через відсутність кворуму, зате постатейно було розглянуто умови, які виробила комісія у справі будівництва водогону [12, арк. 85 – 87].

До справи будівництва водопроводу в Миколаєві дума повернулася у 80 – х роках ХІХ ст., до розробки проектів були залучені такі вчені, інженери, хіміки, як Ерісман, Доброславін, Беявін, Корчаці, Шейнін, Гаріс, Юстус, Теодорович, Феофілактів, Крицький, Вейнберг і інші.

В 1880 році підприємці Шилов і Губонін надали Миколаївській міській думі перший проект водопроводу і каналізації. Авторам проекту дума запропонувала знайти достатню кількість якісної води на взірць Павленківської. Шилов і Губонін шукали воду, але не знайшли. Після них шукав воду досвічений гідротехнік Альухов, але марно [13, С. 5 – 7].

11 червня 1883 року було підписано контракт між головою Миколаївської міської управи Михайлом Павловичем Париза, членами управи Василем Андрійовичем Даценком, Никифором Яковичем Яковлевим, Єгором Івановичем Федоровим і Василем Івановичем Шамотульським, з одного боку, і підприємцем Леоном Гектором Фео, представником фірми Паризького Товариства будівників

водо – і газопроводів Форте – Герман і К, й інженером Адольфом Густавовичем фон – Брунгофом, з ішого боку уклали договір, за яким підприємці зобов'язувалися спорудити протягом трьох років, рахуючи від дня укладання договору, за свій рахунок і на свій ризик для Миколаєва водопровід, який би відповідав усім умовам. Місто забезпечувало підприємцям валовий збір за воду з дня формального відкриття дії всієї мережі водопроводу в розмірі трьохсот рублів на добу, або 109500 руб: у рік. Фірма Фортен – Германн води теж не знайшла [14, С. 14].

Пошуки якісної води для миколаївського водопроводу тривали. Інженер А. Г. фон – Брунгоф марно шукав воду в 1885 році, витративши на це до 100 тис. руб. Не пощастило і підприємцям Фадєєву і Смеркеру. У 1895 році підприємець Шейнін, шукаючи артезіанську воду, прийшов до висновку, що в ґрунті Миколаєва неможливо добути достатню кількість хорошої водт для забезпечення населення міста. До такого ж висновку дійшов підприємець Юстус. Таким чином, 23 роки Миколаївська міська дума ставила за зразок підприємцям води різних криниць міста, але водопровід так і не було збудовано [13, С. 6 – 7].

У 1896 році Миколаївська дума знову порушила питання про будівництво водопроводу і каналізації, уклавши 23 жовтня відповідний договір з московським першої гільдії купцем К. Я. Балкіним. Йому надавалося виключне право постачати Миколаїв водою упродовж 48 років з дня відкриття водопроводу. Купець повинен був облаштувати мережу водопроводу і каналізації по вулицях і дворах. Водопровідно – каналізаційна мережа міста протягом встановленого строку не оподатковувалась і не обкладалася будь – якими зборами [15, С. 1, 12 – 13].

Миколаївська міська дума розглядала також проект будівництва й експлуатації водопроводу і каналізації за пропозицією Д. Г. Балаховського. Він зобов'язувався побудувати водопровід і каналізацію власним коштом, на свій ризик і експлуатувати їх 50 років [16, С. 1].

В кінці ХІХ століття дума схвалила проект договору на будівництво водопроводу з інженером С. І Кортацці, але йому було поставлено нереальне

завдання – побудувати водопровід на основі експлуатації 6 – 10 великих криниць. Упродовж ста років у Миколаєві ніколи не бул навіть 3 – 4 таких криниць, кожна з яких давала б не менше 50 тисяч відер якісної, хорошої води щоденно. На території міста в кінці XIX століття було 200 криниць, які не давали достатньої кількості питної води, та й більша їх частина мала не придатну для пиття воду [13, С. 7 – 8].

Всі ці проекти не були реалізовані, бо їх автори добру питну воду не знайшли.

На початку XX століття Миколаїв активно розвивався, під дією економічного розвитку міста і тектонічних змін, що були зв'язані із землетрусами водоносні шари були зруйновані і зінілися траси підземних вод. В результаті цих дій і змін всі ті берегових фонтани повністю вичерпалися. Сучасний водопровід було побудовано в 1904 – 1909 роках і живився він із декількох криниць, проритих у водоносних шарах на Лісках в районі дачної забудови. Ці криниці розміщувалися на одній лінії, вздовж якої сформувалася вулиця, яка отримала назву «Водопровідна», на честь водопроводу, що проходив по ній [11, С. 91].

В 1904 – 1908 роках в місті було прокладено водопровід з центральною водонапірною баштою, проект якої розробив відомий російський інженер В. Г. Шухов. Башта щодоби подавала 4 тис. куб. метрів води. Проте водозбірних колонок не вистачало, каналізації не було зовсім [17, С. 81].

Остання третина XIX століття ознаменувалася запровадженням у містах вуличного газового та електричного освітлення. Так, Миколаївська міська управа вела активні переговори з підприємцями про облаштування газового освітлення. Управа запрошувала домовласників й інших людей в найкоротший час повідомити про кількість газових рожків, які б вони хотіли мати в своїх подвір'ях і приміщеннях. Було оголошено всім зацікавленим мешканцям Миколаєва, що: прокладення газових труб до будинків планується провести безкоштовно, а в середину будинку до газометру коштуватиме не більше 8 рублів сріблом; форма і розмір газових рожків буде погоджуватися з підприємцем. Вартість горіння кожного рожка упродовж однієї години, з силою світла від 12 – 14 стеаринових свічок, не буде перевищувати 1,5 копійки, включаючи в цю суму і встановлення

газометра в будинку. Заяви приймалися в Миколаївській управі щоденно з 9 години до 14. 00. Оголошення підписано заступником голови Іваном Сиротинським [18, арк. 61].

Органи місцевого самоврядування піклувалися і про заощення вулиць. У Миколаєві ця справа робилася під наглядом архітекторів. Миколаївська дума 21 березня 1880 року видає постанову про влаштування тротуарів, якою передбачалося, що кожний власник нерухомого майна зобов'язаний до 1 серпня облаштувати перед своїм двором тротуар. Було запропоновано мешканцям міста придбати в канцелярії міської управи надрукований примірник правил і креслення, а також для розбивки місця для тротуарів звертатися до міського архітектора. Постанова в разі її невиконання передбачала й застосування каральних заходів щодо домовласників.

Постанова передбачала й заощення миколаївських вулиць, на Соборній, Херсонській, Садовій і Рибній вулицях мало бути заощено полотно завширшки 6 сажнів, на Молдаванській та Малій Морській – 5, Католицькій – 4,5. Для вулиць Садової, Херсонської і частин Рибної і Привозної за Садовою вулицею в сторону до виїзду із міста посередині пропонувалося облаштування бульварів. За декілька років було виконано всі вищезазначені роботи по облаштуванню тротуарів та заощення вулиць [19, арк. 1 – 3].

У 1897 – 1898 рр. складено новий план Миколаєва, порушене клопотання про відкриття поштово – телеграфного відділення, закуплені підмітальна і поливальна машини, розроблено проект влаштування у місту електричного освітлення.

В кінці XIX ст. в Миколаєві було заощено 177530 квадратних сажнів вулиць(близько 82 верст при 140 верстах їх загальної протяжності) і порушене клопотання про виділення 1,5 млн. руб. на заощення вулиць. На Садовій вулиці, у Спаському сквері і в сквері Копитова посаджено 5440 дерев [20, С. 137].

На початку XX ст. у Миколаєві було більшість вулиць і тротуарів, встановлено 1226 гасових і електричних ліхтарів [17, С. 81].

Турбувалась про благоустрій і Херсонська міська управа. Насамперед, це стосувалося санітарного стану губернського центру.

Важливою справою міського самоврядування було перевлаштування ринків. В середині 1880 – х років їх стан на площах Привізній та Рибній був просто жахливим: невилазний бруд, або товстий шар пилу, який розносився при кожному вітрі, засипав людей та продукти; брудні, напівзруйновані лавочки, або балагани, що красувалися на ринкових площах; завалені сміттям та брудом проходи лавок; сморід та бруд – такими були ринки Херсона. Незадовільний стан ринків був викликаний самим розташуванням торгових рядів. Побудовані в 1870 – х роках, вони утворювали внутрішні двори, які служили не стільки інтересам торгівлі, скільки забрудненню площі та заважали дійсному нагляду за чистотою. Лавки, рундуки та навіси за своєю скупченістю, ветхістю та забрудненням, надавали площі надзвичайно неохайного вигляду. Питання про впорядкування базарів в торговому, економічному та санітарному відношеннях дуже часто було предметом дебатів в Херсонській міській думі, але безуспішно. Тільки 19 грудня 1884 року було обрано комісію по преобладнанню базарів. Згідно ухвалі цієї комісії всі існуючі дерев'яні лавки, рундуки та навіси було знесено в 1888 році та взамін ним було побудовано 2 кам'яних корпуси з 28 лавками, 6 дерев'яних корпусів з 43 лавками, 17 дерев'яних навісів на 284 місця для торгівлі та один взуттєвий ряд з 13 номерами. На приведення базару в упорядкований стан було використано гроші, позичені в Херсонському земському банку. Привозний ринок часково було замощено гранітом, частково місцевим каменем. Для постійного його утримання в чистоті і охайності на базарі знаходилось два коня з повозками та робітниками, які підпорядковувалися старшому санітарному наглядачеві. На самій базарній площі побудовано приміщення для базарного наглядача та при ньому окрема кімната для влаштування міської лабораторії для дослідження базарних продуктів, до 1896 року вона не збереглася. Таким чином, стан Привозного ринку поступово покращувався; станні мостові споруди на площі та оточуючих її вулицях було закінчено в 1896 році.

Не менш жахливу та безобразну картину являв собою Рибний базар. Більшість лавок на ньому було побудовано приватними особами в 60 – х – 70 – х роках ХІХ століття за так званім тимчасовим правом, так само, як і рундуки, навіси і полиці,

що платили за це місту нікчемну орендну платню, її було встановлено ще при побудові цих споруд. З часом ці будівлі напіврозвалилися, вся площа була незамощена, весною та восени вона перетворювалася в брудне болото, в якому всі покидьки від продуктів тхнули гнилизною. Антисанітарний стан цієї площі не раз викликав протести з боку жителів, які мешкали навколо, але тільки в 1889 році, після приведення в благоустроєний вигляд Привозного ринку, Херсонська міська дума доручила управі представити проект про засоби облаштування Рибного ринку. 9 жовтня 1889 року Херсонська міська управа запропонувала Херсонській міській думі позичити в Херсонському Громадському банку 48000 руб. під заставу кам'яного корпусу лавок, що знаходилися на Олешкінській пристані та двох кам'яних корпусів лавок на Привозному базарі, знести всі існуючі на Рибному базарі будівлі та замостити площу місцевим каменем, а проїзні частини – гранітом. Дума прийняла цю доповідь та недостатню на замощення площі суму в 5 тисяч руб. ухвалила позичити із мостового капіталу. На початку 1890 року Рибний базар оновився: було закінчено нові постійні корпуси дерев'яних лавок та навісів на кам'яних фундаментах з кам'яними погребями та підвалами, розпочато побудову рибного павільйону та замощено значну частину площі каменем, але потім будова була призупинена губернським у міських справах присутством. Ним було відмінено вказану постанову думи про саму забудову площі та про одержання позики через зазначені херсонським губернатором Олівом порушення міського плану новими будівлями. Начальник губернії вважав, що дерев'яні будівлі були більших розмірів, які дозволялися будівельним стаутом, що між ними не зроблено потрібних розривів і звужено прилягаючу до площі з південної сторони вулицю. Міській думі було запропоновано знести всі вказані будівлі, тому нею і було направлено клопотання про відповідні зміни плану, а для можливості вести торгівлю в облаштованих приміщеннях, останні були перенесені на сусідню Канатну площу, де й відбувалася торгівля до листопада місяця. Між тим вказана площа була незамощена, вона ще менше відповідала санітарним вимогам.

8 травня 1891 року клопотання Херсонської міської думи про зміну міського плану відповідно розпочатому вже зведенню торгових приміщень на Рибній площі було задоволене. Після цього було відновлено будівництво базарних приміщень та замощення площі, закінчене в 1891 році. Із усіх побудованих на Рибному базарі будівель особливим благоустроєм відрізнялися павільйони, розташовані на так званій Канатній площі та відведені під торгівлю хлібом, фруктами, молочними продуктами та під їдальні. Рядом з ними на власне Рибній площі знаходився рибний павільйон та 5 відкритих по сторонах навісів. Рибний павільйон займав площу 104 квадратні сажні, влаштований на кам'яному фундаменті, кам'яних стовпах та під залізним дахом, підлога в павільйоні і полиці для торгівлі рибою – бетонні; на даху всього павільйону влаштований був дерев'яний ліхтар з дерев'яними жалюзями для вентиляції. Для щоденного миття полиць та підлоги в павільйоні влаштовано спеціальний водопровід з двома кранами та шлангами. З протипожежною метою в павільйоні було влаштовано із хвилястої сталі 6 завісів, що опускалися під дією спеціальних приладів. Перебудова Рибного базару обійшлася Херсону в 39250 руб., але не вся площа була приведена в потрібний зразковий порядок, залишилося незамощеним 2/3 всієї площі, так званій Польський ринок. З Рибного базару в 1889 році було отримано 3886,51 руб. прибутку до міської казни, після його переоблаштування в 1892 році, не дивлячись на попередній неврожай, – 13905,74 руб.

Капітальною спорудою на Рибній площі потрібно визнати рибний павільйон, а також три павільйони для продажу хліба та гарячої їжі для народу. В середині площі влаштовано 20 корпусів дерев'яних навісів для дрібної торгівлі, а навколо площі, з півдня та заходу, побудовано дерев'яні, під залізним дахом, лавки. Внутрішня частина площі замощена, також замощено і оточуючі цю площу вулиці. Звісно, що впорядкування базарних площ в Херсоні обійшлося міській думі в значну суму коштів, але ринкові торгові площі було приведено в більш – менш задовільний стан [21, С. 175]

Два великих міських форштадти, Воєнний та Забалківський, через свою віддаленість від центра міста давно утворили свої базари. Відкриття базару на

Воєнному форштадті відносилося до давнього часу, бо форштадт почав своє існування з спорудженням цитаделі – фортеці. Одночасно базар, який діяв на Грецькому форштадті, у 1896 р. припинив своє існування, а на його місці споруджені окружний суд і клуб. Базар на Воєнному форштадті займав незамощену площу на Базарній та Хороводній вулицях, неблагоустроєний, внаслідок чого неможливо було підтримувати на цій вулиці передмістя необхідну чистоту. В 1891 році жителі частини міста, що знову забудовувалася, між фортецею та Воєнним форштадтом подали клопотання в думу та начальнику губернії про переміщення існуючого базару на так звану Новобазарну площу. Але ще в 1874 році при складанні нового плану міста площа між фортецею та Воєнним форштадтом було розділено на квартали під будівлі, притому на цій площі було запроектовано влаштування базару. До часу подачі названих клопотань площа ця не була ще заселена, а проєктований базар примикав до не забудованих кварталів, а до відкритої ярмаркової площі; існуючий же старий базар, як такий, що знаходився в центрі форштадта, задовольняв інтереси мешканців. Міська дума відхилила клопотання прохачів. Губернське у міських справах присутствіє відмінило цю постанову думи та вимагало перевodu базару на Новобазарну площу; дивлячись на це, думою було направлено клопотання про зміну міського плану в районі Новобазарної площі. Базар і на 1896 рік залишався на старому місці.

Таким же неблагоустроєним був і базар на Забалківському форштадті, дозволений до відкриття ще в 1853 році. Тільки реформована дума задовольнила клопотання жителів Забалківського та Сухарного форштадтів, побудувавши на площі поблизу церкви святого Миколая декілька тимчасових лавочок та рундуків. Торгівля на цій ділянці не була жвавою.

Базар на Набережній пристані був незначним, складався з ряду лавок біля мосту Російського товариства пароплавства та торгівлі та поблизу Олешківської пристані, страждав тими ж недоліками, як і форштадти, базари [22, С. 36 – 38].

На благоустрій Херсона було витрачено у 1899 – 1908 рр. [23, С. LII].

Роки	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908
Тис.	42,6	35,7	54,1	44,8	62,0	43,2	48,6	46,1	41,6	49,7
руб./%	11,35	9,55	13,37	11,53	13,89	9,59	9,28	7,56	7,06	6,86

Отже, дані цієї таблиці свідчать, що на благоустрій і санітарію Херсонська міська дума витрачала незначну частину коштів, питома вага яких постійно зменшувалась.

Помітну роботу здійснили міські думи та управи по благоустрою міст, установ та організацій; влаштування тротуарів, заощення вулиць, будівництво водопроводу та каналізації, освітлення вулиць і площ, будівництво і ремонт різноманітних споруд з певними зручностями. У великих містах регіону ці роботи здійснювали будівничі віділи міських управ.

Так, 15 березня 1873 року на засіданні Акерманської міської думи було розглянуто доповіді управи по таких питаннях: про видачу в підряд чистки димохідних труб та освітлення міста вуличними ліхтарями, про умови з Кронгаузом(підприємець. – Авт.) щодо заощення Миколаївської вулиці та прориття в 3 – х пунктах поперечних каналів [24].

Досить гостро в Акермані стояло питання про будівництво водогону. Договір на влаштування в Акермані водогону, заключний в кінці XIX століття з московським товариством фон – Врангель не було затверджено. Міністерством внутрішніх справ Російської імперії було визначено деякі не вигідні для міста умови: міністерством запропоновано скоротити термін концесії з 50 до 40 років, а також вилучити пункт, яким було надано фон – Врангелю монопольне право водопостачання Акермана шляхом закриття приватних криниць. Восени 1901 року фон – Врангель, яким вже було витрачено значні суми коштів на влаштування двох артезіанських криниць, увійшов до Акерманської міської думи з пропозицією укласти облігаційний кредит на 250 тисяч рублів для спорудження водопроводу. На ці гроші фон – Врангель збирався спорудити водопровід, який ставав власністю міста, але віданий фірмі в оренду на 37,5 років, причому орендною платою мали гаситися відсотки та капітальний борг. У випадку згоди

Акерманського міського управління на цю комбінацію, воно звільнялося від субсидії в 40 тисяч рублів, обумовлений в незатвердженому договорі.

Міським головою Акермана А. А. Беліковичем було наведено довідки про можливість великої позики. Ним було вияснено, що запроєктований кредит можливо реалізувати в Парижі, але при умові укладення його на суму не менше, ніж в 1 мільйон франків(близько 379 тисяч рублів). На спорудження водопроводу потрібно всього 250 тисяч рублів, то решта суми в 120 тисяч рублів міським головою було рекомендовано вкласти у збільшення основного капіталу заново відкритого міського громадського банку, включивши в його операції видачу кредитів під виноградні сади, що могло значно полегшити становище дрібних виноградарів. На засіданні 7 жовтня 1901 року Акерманською міською думою було підтримано в принципі бажаність одержання позики в Парижі та доручено управі виробити її детальні умови [25]

Акерманська міська дума дбала й про заощення вулиць. 3 грудня 1901 року на її засіданні було заслухано це питання. Фактичний підрядчик Лібін(офіційно він був тільки повіреним В. В. Гелятовського), попрацювавши в місті дуже короткий час, вже встиг допустити велике порушення договору. За контрактом він повинен був замостити на протязі минулого будівельного періоду не менше 2630 квадратних сажнів, але здав місту тільки 1200. Лібін посилався на незалежні причини, вказуючи на те, що відносно доставки граніту до Акермана, мостова комісія відправила зразки в Одесу для аналізу, до вияснення результатів якого досить ризиковано приступати до робіт. Внаслідок чого Лібін просив не ставити йому у вину цю невелику несправність, обіцяючи виконати незакінчений наряд в найближчий будівельний період. Але рахуючи, ймовірно, всі ці виправдання недостатньо вагомими, Лібін приготував Акерманській думі щось «подаруночок». За його словами, від мостових робіт у нього залишилася певна кількість каменів. Лібін запропонував побудувати на вказаному думою місці мостову із заявленого каміння на протязі 300 квадратних сажнів за надзвичайно низьку ціну – по 2,85 рублів за квадратну сажню. З приводу цієї комбінації одним із гласних думи було замічено, що місту буде набагато вигіднішим не приймати запропонованого

підрядником Лібіним подарунку та замість цього скористатися своїм правом оштрафувати за несправність, невиконання своїх зобов'язань. Цю думку гласного не було підтриман, Акерманська дума прийняла пропозицію підрядника Лібіна, доручивши мостовій комісії зайнятися виробленням деталей [26].

Про упорядкування вулиць, тротуарів, площ і мостових дбали й у невеликому заштатному містечку Генічеську Мелітопольського повіту Таврійської губернії. Своїм розпорядженням від 11 серпня 1910 року таврійський губернатор Новицький зобов'язав домовласників та установи Генічеська, які розташовані на вулицях, вимощених гранітом чи шосированих, здійснювати власним коштом ранкове прибирання цих вулиць, за винятком тих, які є під'їзними до порту, тротуарів, каналів чи мостів, щоденно збираючи в купу сміття, вивіз яких мав здійснюватися за рахунок міських коштів.

На вулицях незамощених утримання в чистоті і належній охайності тротуарів і вулиць також покладене на обов'язках домовласників на всій протяжності дворового місця; причому на цих вулицях домовласники зобов'язані збирати в купи сміття і гній, які будуть вивозитися за рахунок міста.

Очистка простору між лавками і балаганами на базарній площі мала здійснюватися власниками чи орендарями цих закладів. Господарі чи орендарі закладів і хлібних складів, куди привозять чи звідки вивозять товари, щоденно повинні очищувати прилеглу до них частину вулиці від гною і сміття та вивозити такі за місто в місця, вказані міським управлінням.

Тротуари повинні утримуватися в повній справності і своєчасно ремонтуватися, а під час ожеледиці домовласники повинні посипати їх піском, глиною чи вугільним сміттям. Заборонялося заставляти і займати вулиці і тротуари бочками, ящиками, камінням, лісом і іншими предметами; при побудові і ремонті будинків огороджувати, як будинки, так і будівельний матеріал тимчасовим забором.

Кожний домовласник і особи, які мають торгові приміщення на площах та вулицях зобов'язаний спостерігати, щоб місцевість на всьому протязі їх володінь не забруднювалася відправленням природних потреб.

Суворо заборонялося заїжджати на тротуари кіньми, возити по них тачки і носити вантажі, а також виливати на тротуари і мостові нечистоти і спускати такі із дворів в канави і кювети [27].

Приміщення для складу пива може бути влаштован в якому завгодно погребі, але при умові дотримання в ньому чистоти, особливо при розливі пива у пляшки, і відсутності над ними житлового приміщення, причому в пивних складах безсумнівно заборонено здійснювати розлиття пива.

Заборонялося відкриття пивних лавок в житлових будинках, підвалах і погребах, а також в будівлі, нижче 4 аршин внутрішньої висоти. Приміщення для пивної мусило мати не менше 3 сажнів ширини і такої ж кількості сажнів довжини, при достатній кількості світла, з таким розрахунком, щоб приміщення пивної не було похмурим. Заборонено відкривати пивні лавки в приміщеннях, що знаходилися у дворах і не маючих безпосереднього виходу на вулицю, навіть і в тому випадку, якщо у дворі немає ніяких житлових приміщень.

Кожна лавка повинна мати сухе приміщення і не менше двох виходів, із яких один повинен виходити на вулицю, а другий у двір приміщення, а також окреме ретирадне місце в справному санітарному стані.

Внутрішній устрій кожної пивної лавки повинен включати в себе: стойку, покриту цинком чи клейонкою, утримувану в повній справності і чистоті; достатню кількість столів для розлиття пива і таку ж кількість ослонів чи стільців; причому столи повинні бути покриті білою клейонкою чи скатертиною, утримуваною в безумовній чистоті і охайності, а посуд із під розпитого пива повинен виноситися в особливе приміщення, де також митимуться стакани й кухлі, які подаються відвідувачам.

У пивних лавках суворо заборонялося співи, лайка, танці, розкидання по підлозі недокурків. У кожній пивній мала бути достатня кількість попільничок і плювальниць.

Кожний власник пивної лавки зобов'язаний строго слідкувати за чистотою всього приміщення, припиняти порушення порядку в ній, не відпускати пиво

нетверезим особам, а п'яниць негайно видаляти. Над входом в оптові склади пива і пивні лавки повинна бути прикріплена відповідна вивіска.

В пивних лавках і оптових складах пива із числа міцних напоїв дозволяється продаж тільки пива, портеру і меду, продаж же, вживання і зберігання інших міцних напоїв, а також й інших предметів торгу строго заборонявся [28]

Предметом уваги приморських міст стало утримання в чистоті готелів, пансіонів, мебльованих кімнат, найманого житла в курортний сезон. Олешківська міська дума своєю постановою від 10 жовтня 1912 року зобов'язала власників будь – якого тимчасового житла не оклеювати в літній сезон стіни кімнат шпалерами, а підлога в них мусила бути деревяною, пофарбованою масляними фарбами, стіни – побілені вапном перед початком і після закінчення літнього сезону. В кожному приміщенні і коридорах обов'язково розміщувалася плювальниця на підставках з дезінфікуючою рідиною (5 % розчином карболової кислоти, або скипидаром чи 10 % розчином судеми), вміст якої очищувався щодня у відхоже місце, яке повинно дезінфікуватися не менше двох разів на тиждень.

Після кожного виїжджаючого звільнена квартира чи кімната повинна бути очищена та провітрена, підлога її вимита, м'які меблі вибиті у дворі, а білизна випрана. Після туберкульозних хворих проводилася дезінфекція [29].

Предметом турбот місцевого самоврядування було очищення міст від нечистот. Для цієї мети утримувалися асенізаційні обози. Інструкцією, підписаною таврійським віце – губернатором Массальським 4 грудня 1912 р., вказувалось, що особи, які займалися асенізаційними роботами, зобов'язувалися очищати і вивозити нечистоти за допомогою герметичних бочок і насосів. За несправне утримання обозу, а також звалення чи розливання нечистот не у вказаному міським управлінням місці власник обозу притягався до кримінальної відповідальності [30].

Міські власті дбали й про ошатний вигляд міст. Так, Олешківська міська дума своєю постановою від 28 лютого 1911 року всіх домовласників у двотижневий

термін повісити на своїх будівлях з боку входу всередину будинку чи двору таблички з номером будівлі чи двору і прізвищем домовласника [31].

Певну турботу міське самоврядування приділяло освітленню, зокрема центральній частині міст. На зборах Миколаївської міської думи 16 липня 1885 року гласним І. А. Рибаківим було запропоновано ревізійній комісії здійснити перевірку вуличних ліхтарів. 20 серпня на засіданні цієї комісії перевірку їх наявності по Одеській частині доручено А. Є. Довгополому, Московської частини – І. А. Рибаківу, в 1 – й та 2 – й Адміралтейських частинах – І. А. Боткіну. За результатами перевірки було наказано скласти особливу відомість, яку подати зборам думи через Миколаївського міського голову.

Результатами роботи ревізійної комісії стали дані про кількість ліхтарів у 1885 році в Миколаєві: у палаці та в його дворі – 10, на Бульварі – 31, по Набережній – 23, по вулицях: Адміральській – 56, Нікольській – 59, Спаській – 54, Великій Морській – 48, Купецькій – 44, Таврійській – 35, Католицькій – 29, у Спаську – 24, на базарі – 54, Херсонській вулиці – 57, Севастопольській – 10, Рибній – 22, Привізній – 10, Сінній – 9, 2 – й Інвалідній та Сінній – 6, 1 – й Піщаній – 3, Прикордонній – 19, Артилерійській – 7, Наваринській – 16, Бульварній – 27, Німецькій – 28, Глазенапівській – 47, Різдяній – 31, Соборній – 77, Московській – 27, Чернігівській – 18, Малій Морській – 19, Міщанській – 8, Інженерній – 6, Малій Міщанській – 9, Богородичній – 7, Радісній – 6, Новосільській – 2, Торговій – 2, у Сквері – 6, Садовій – 27, Аптекарьській – 2, 1 – й Слобідській – 31, Кузнечній – 3, Мельничній – 1, Обережній – 18, Одеській – 19, 2 – й Слобідській – 11, 3 – й Слобідській – 2, 4 – й Слобідській – 4, 5 – й Слобідській – 5, 6 – й Слобідській – 1, 7 – й Слобідській – 3, Колодязній – 8, на Військовому ринку – 4, Тернівській вулиці – 1, 1 – й Воєнній – 9, 2 – й Воєнній – 4, 3 – й Воєнній – 2, Солярній – 5, Конопатій – 1, Купорній – 2, Мастерській – 1, 4 – й Воєній – 3, 2 – й Екіпажній – 2, в міській в'язниці – 9, по дорозі до боень – 4, біля боень – 3. Всього в Миколаєві у 1885 році було 1131 ліхтар [32, арк. 1 – 8].

Найбільша робота з благоустрою і санітарії проводилася в Одесі.

Так, із будівельного відділу Одеської міської управи від 8 березня 1880 р. ми дідуємося, що тільки у 1879 році влаштовано мостових на площі 17496 кв. сажнів, побудовано водостік довжиною 1951 погонний сажень. Крім того, було збудовано у міській лікарні криті залізом три бараки, кожний із них мав по дві палати(чоловічу і жіночу), кілька окремих кімнат для обслуговуючого персоналу. Бараки були обладнані ваннами і ватерклозетами. Над існуючим флігелем лікарні було надбудовано другий поверх. Лікарня мала лазню, їдальню, пральню, до всіх приміщень було проведено воду. У міській богадільні побудован два кам'яні одноповерхові флігелі, криті залізом, на 140 осіб, з відхожими місцями по сплавній системі; споруджено обозний сарай для Люблінського піхотного полку [33, арк. 63 – 63 зв.].

Оскільки населення не тільки малих, а й великих міст утримувало у своїх дворах домашніх тварин, то міським управам доводилося дбати про дотримання власниками худоби певних санітарних вимог. У зв'язку з цим Одеська міська дума у 1904 році прийняла обов'язкову постанову щодо утримання корівників. Цією постановою не допускалося влаштування випуску нечистот з корівників у міську каналізацію. Така вимога була викликана тією обставиною, що важкий коров'ячий гній не сплавляється по трубах разом з іншими рідкими водами, осідає на дно труби, сприяючи тим самим їх засміченню. Це змушувало власників корівників вивозити гній, а не сплавляти його у каналізацію, що спонукало їх підняти клопотання про відміну цієї вимоги.

Йдучи назустріч такому клопотанню, міське громадське управління у 1910 році переглянуло діючу обов'язкову постанову щодо утримання корівників і дозволило спуск в каналізацію коров'ячого гною в дуже зрідженому вигляді, причому за користування каналізацією була введена плата по 2 рублі за рік за кожну корову. Але, як показала практика, спуск коров'ячого гною у каналізацію, хоча й у розрядженому вигляді, вкрай шкідливо відображається на дії міської каналізаційною мережі: гній поступово осідає в трубах, закупорюючи їх, а очистка їх вкрай утруднена. Крім того, вартість очищення дуже велика і далеко не відповідає тим коштам, які поступають до міської каси від корівників. Упродовж

останніх 6 років (1909 – 1915 рр. – Авт.) були випадки, коли внаслідок засмічення коров'ячим гноєм вуличного колектору, підтоплювалися нечистотами двори й будинки. У зв'язку з цим товариш міського голови Л. Н. Мечников 31 травня 1916 року виступив з пропозицією відновити відповідний параграф постанови 1904 року про заборону випуску коров'ячих нечистот до каналізаційної мережі, або збільшити плату з кожної корови не менші як до 5 руб. з ти, щоб через два роки право користування каналізацією для спуску гною було остаточно скасоване. Міська управа погодилася з цією пропозицією [34, арк. 214 а, б, в].

Таким чином, рівень благоустрою міст Півдня України був різним. Якщо в Одесі, Миколаєві, Херсоні функціонували водопровід і каналізація, вулиці освітлювались і в більшості були заощені вулиці і площі, а для прохожих облаштовувалися тротуари, то зовсім інша картина спостерігалася у повітових містах і заштатних містечках. Про це свідчить така таблиця

Рівень благоустрою в окремих малих містах Півдня України на початку ХХ століття [35].

Назва міста	Кількість мешканців	Кількість будинків	Протяжність вулиць у верстах	Заощені вулиць	Кількість площ/заощені(в	Кількість садів і бульварів	Наявність водогону і освітлення
Акерман	22000	1938	32	3500 кв. сажнів	8/13,7	2	Так/так
Ізмаїл	33000	4700	92,2	-	7/24	3	Так/так
Болград	15000	2000	43	-	3/21,5	-	Ні/ні
Кілія	16000	2600	5,2	5,2 дес.	3/0	-	Ні/56 гасових ліхтарів
Рені	9000	2000	40	10,2	3/10,2	4	Так/66

				дес.			гасових ліхтарів
--	--	--	--	------	--	--	---------------------

У Херсоні на перехресті вулиць Воронцовської та Соборної розташована прекрасна старовинна будівля, подібна до класичної середньовічної ратуші — будинок колишньої Херсонської міської Думи. «Между делом» з такою назвою, на початку ХХ ст., молодий архітектор з Одеси Адольф Борисович Мінкус подав свій проект будівлі міської Думи (ратуші). Закладено будівництво у 1905 році, а на початку 1907 року новий міський будинок прийняв своїх господарів. У цій споруді можна побачити сплетення декількох архітектурних стилів, але будівля виглядає єдиним архітектурним цілим. 27 травня 1978 року будівлю зайняв Художній музей ім. О. О. Шовкуненко, який знаходиться тут і донині. Що ж стосується Херсонської міської думи, то після її побудови тут розмістилися не тільки Міська дума, але і банк і сирітський суд. До речі, від банку залишилися двері сейфа, вони зараз є входом в приміщення, де зберігаються фонди музею. І туди екскурсантів, на відміну від вежі, не водять. З вікон вежі добре видно навколишні храми Херсона [36].

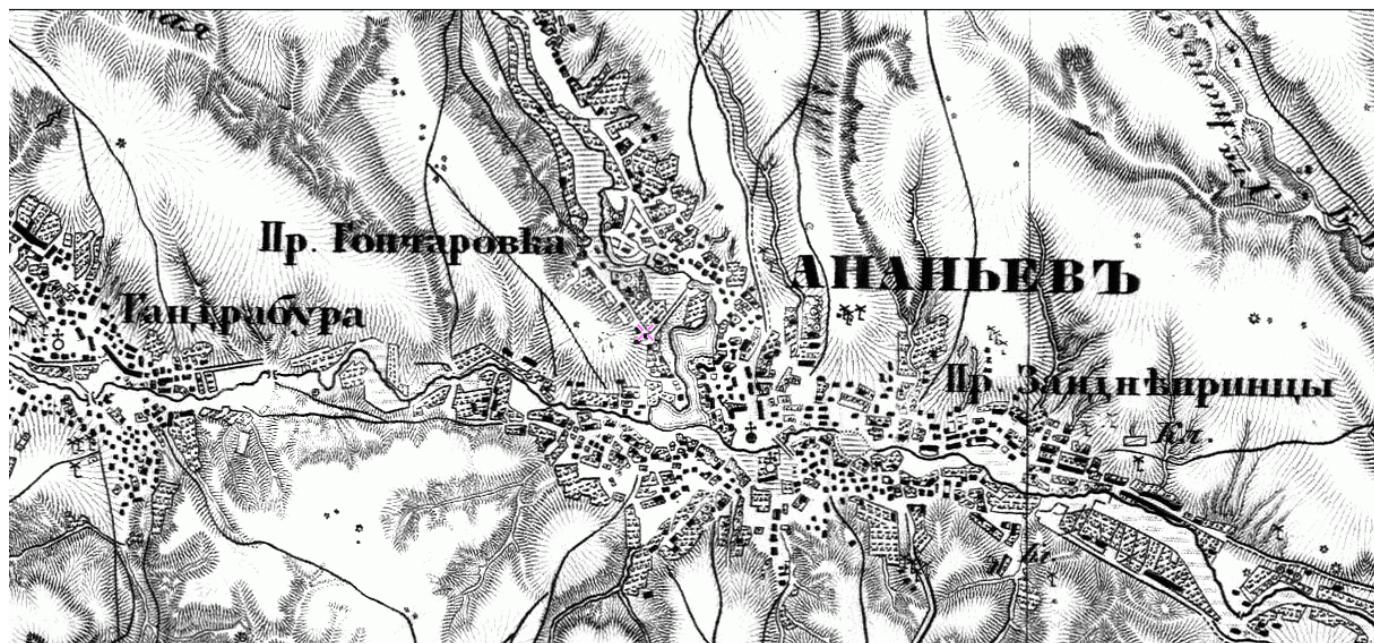
Таким чином, благоустрій та санітарія міст Півдня України здійснювалася на недостатньому рівні, їх були позбавлені найбільш бідні мешканці. Тротуари, водогін, електричне і гасове освітлення, каналізація були в центральній частині, для заможних, а біднота, яка тулилась в скромних приміщеннях у передмістях, була позбавлена будь – яких вигод і зручностей.

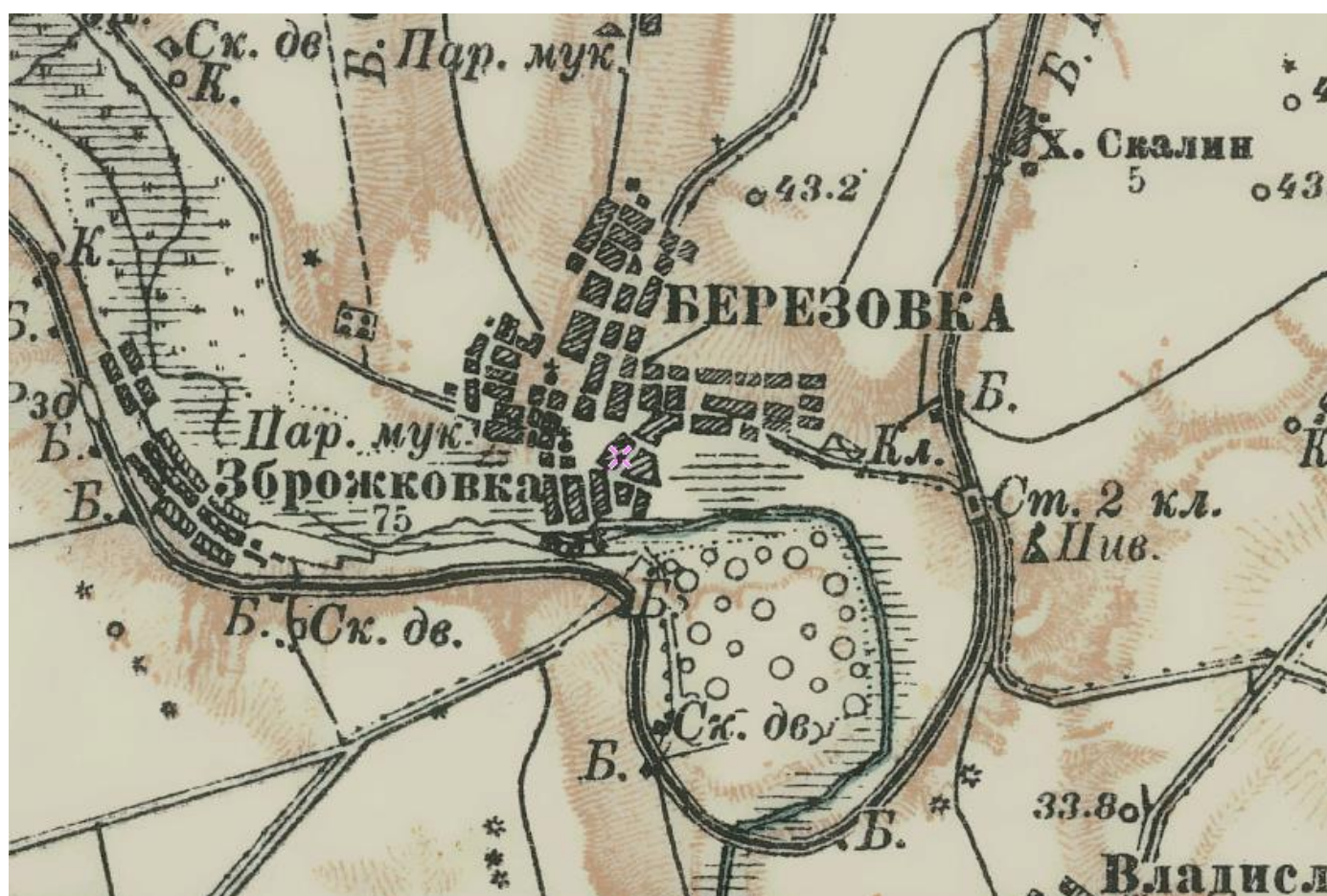
КАРТИ ТА ФОТОГРАФІЇ МІСТ:

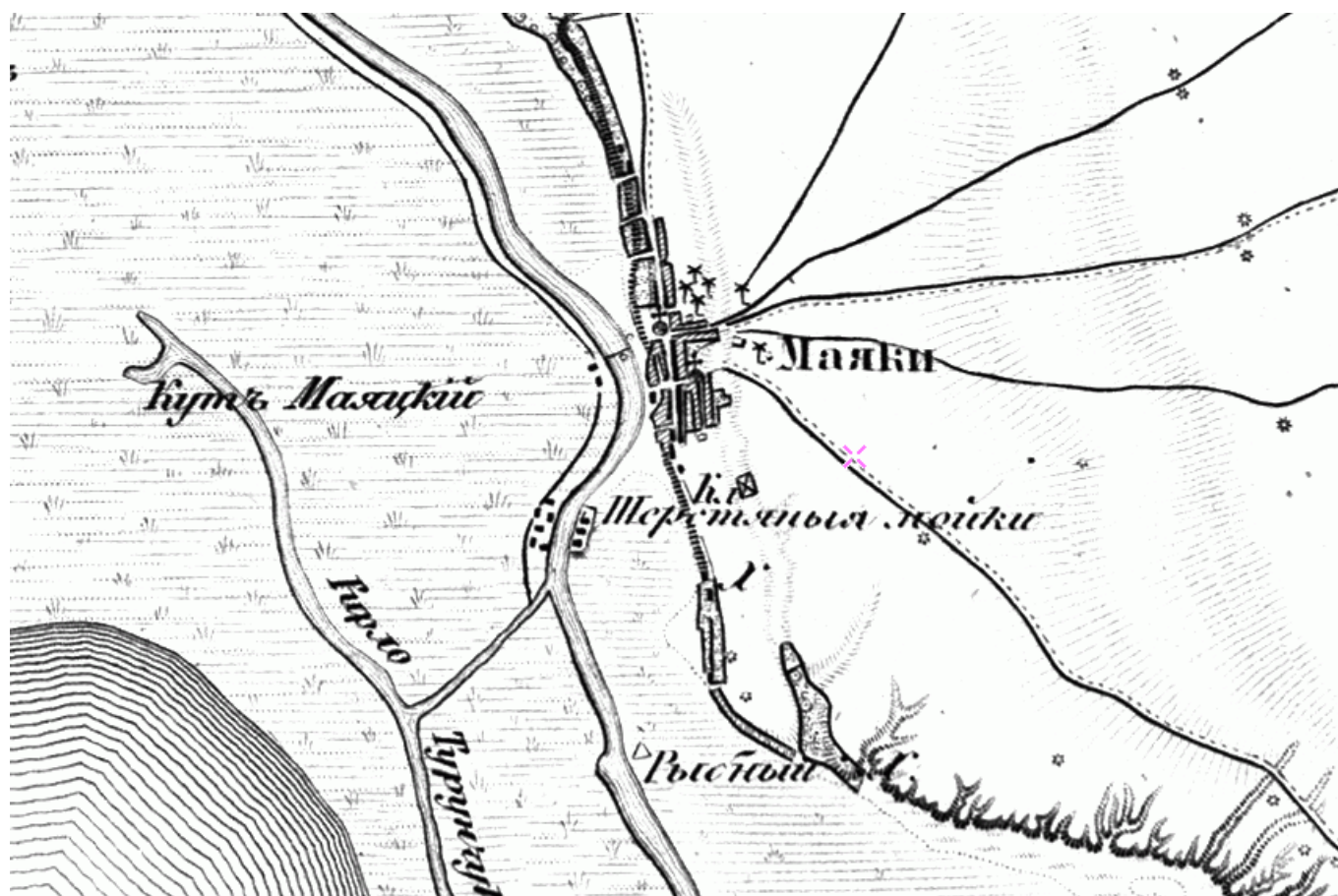

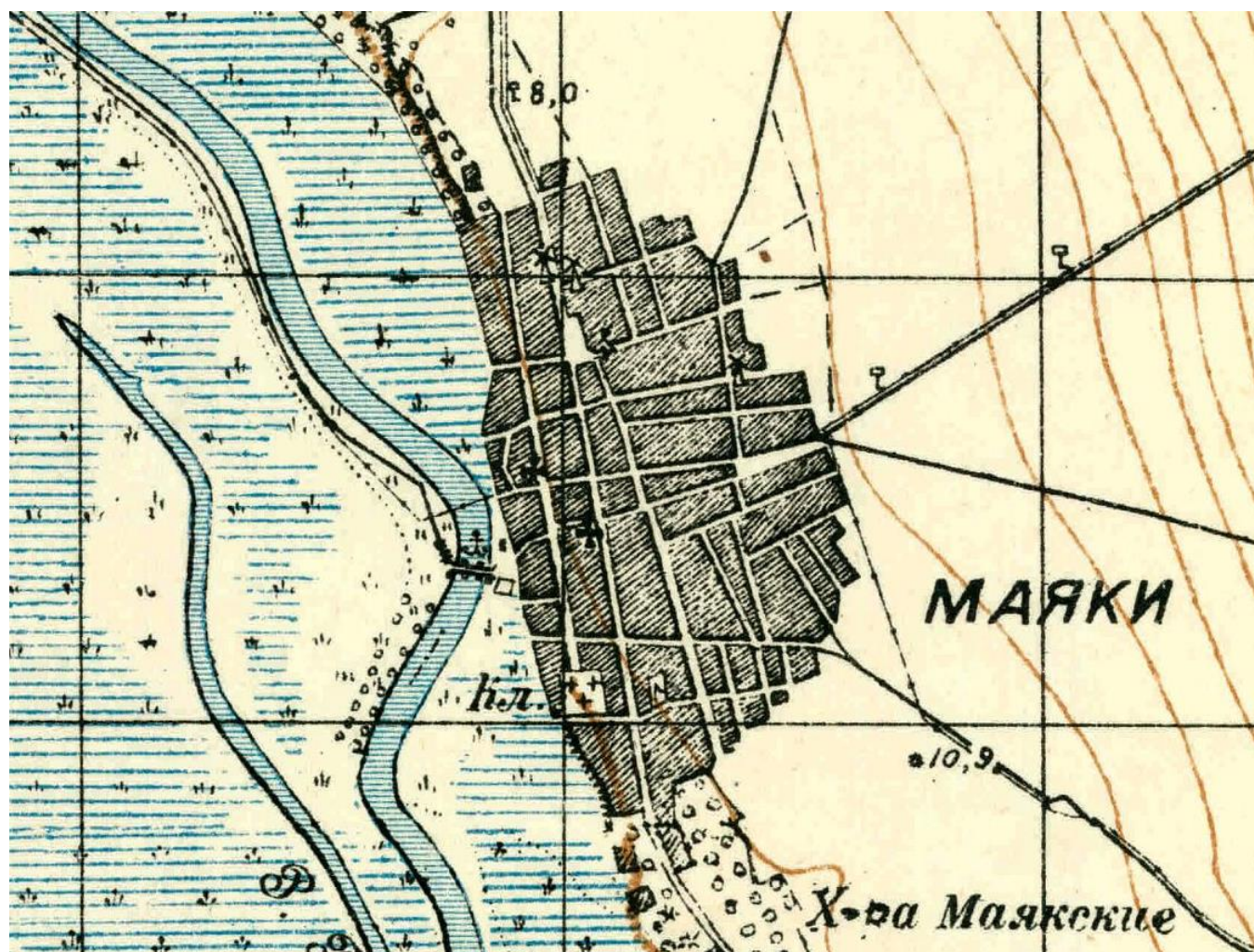
[1]

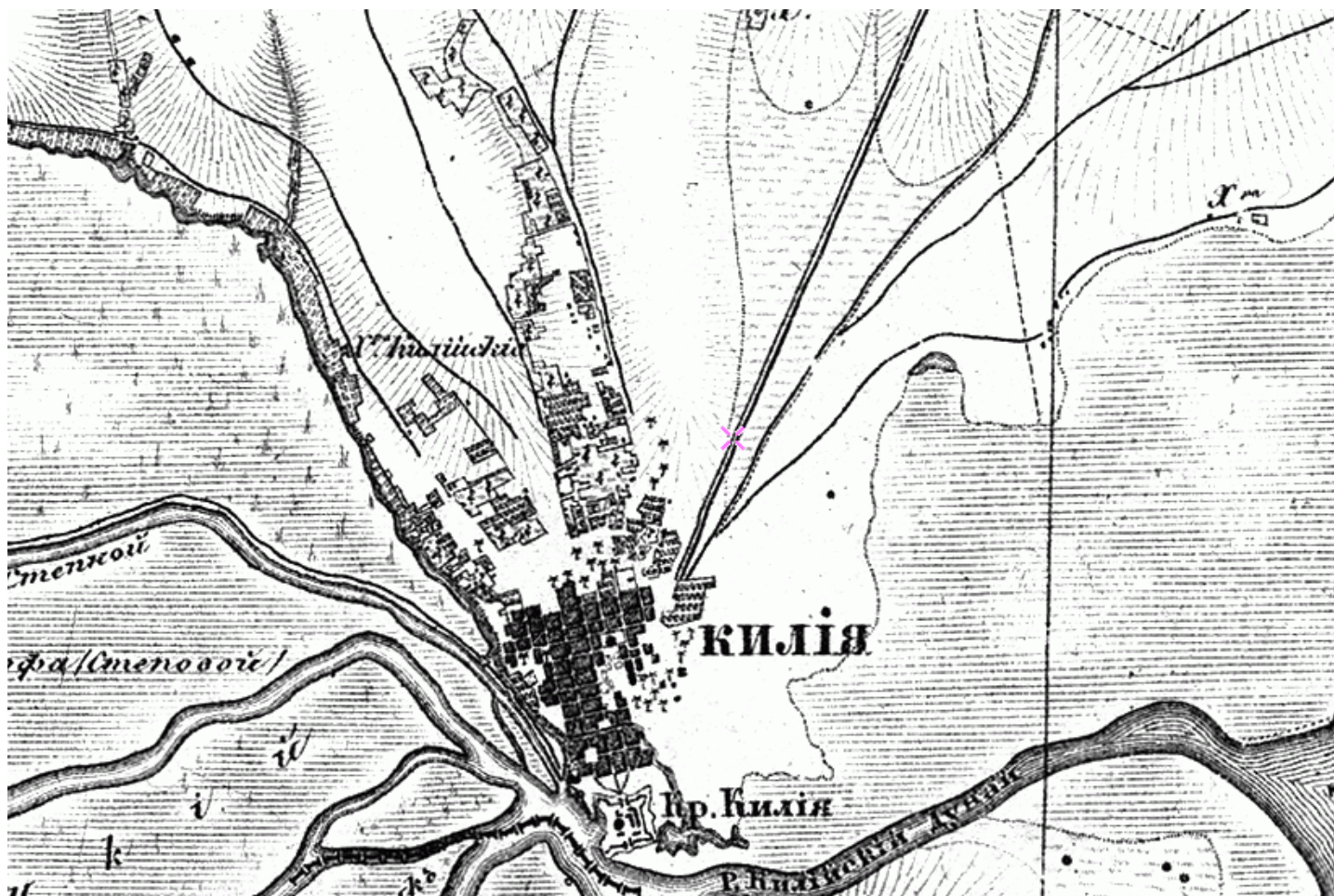

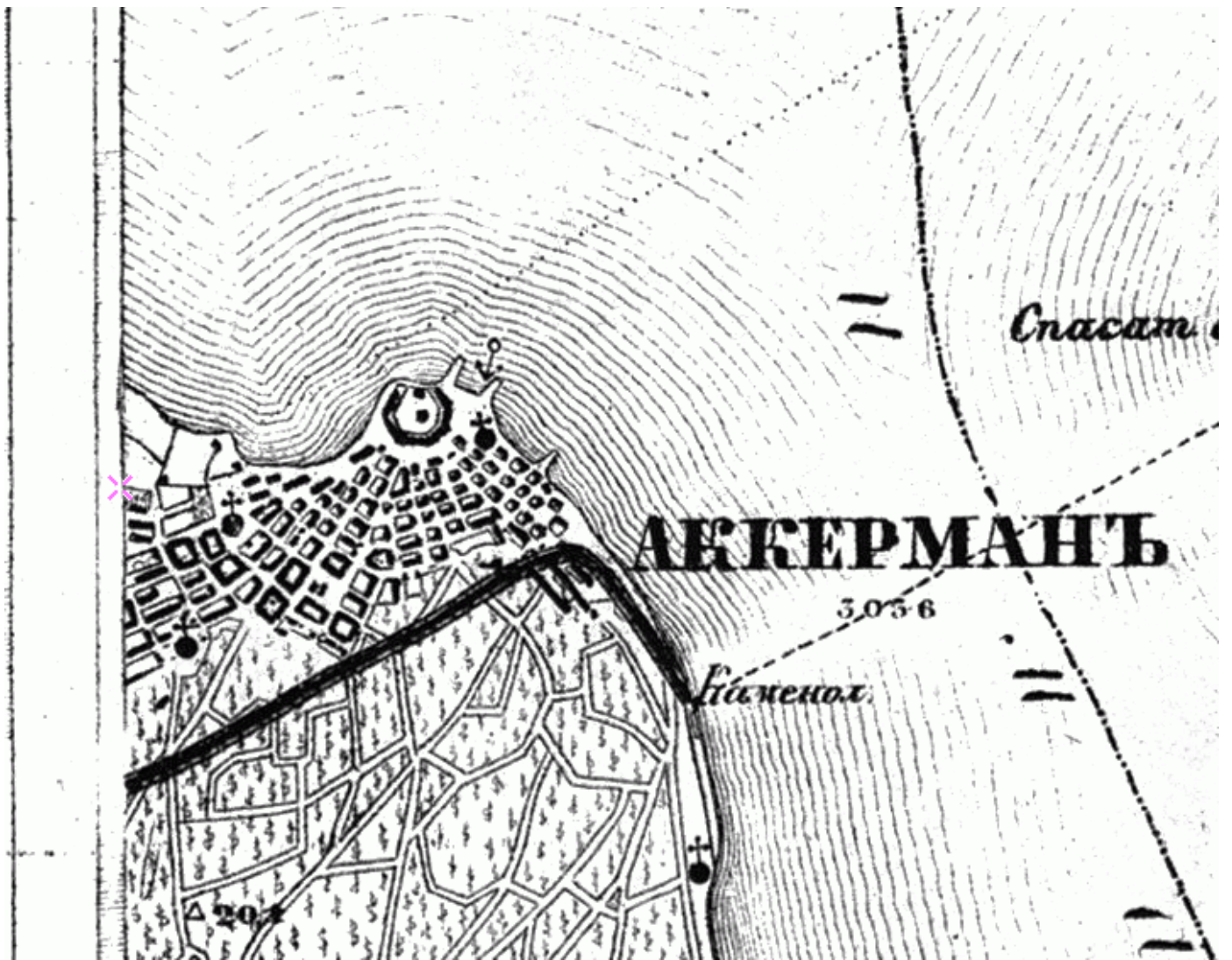
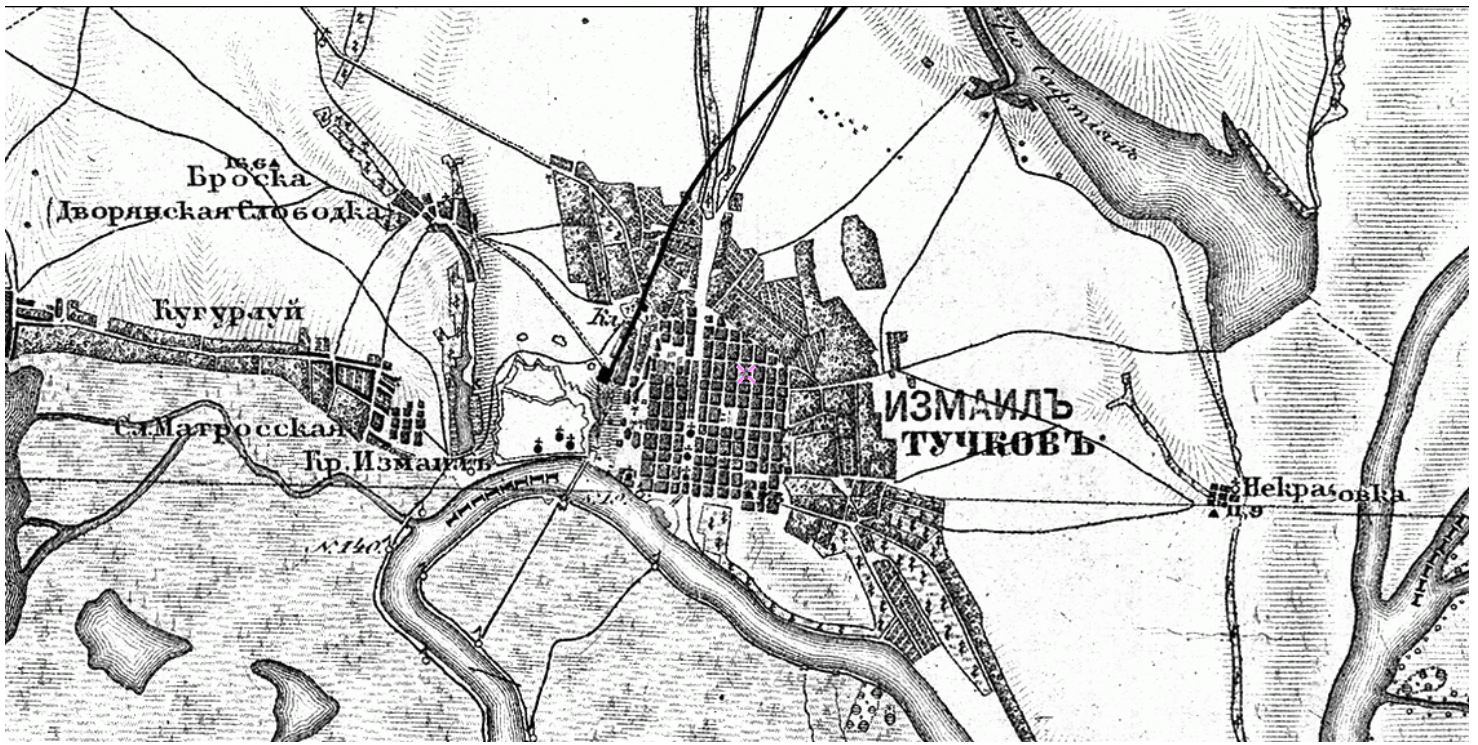

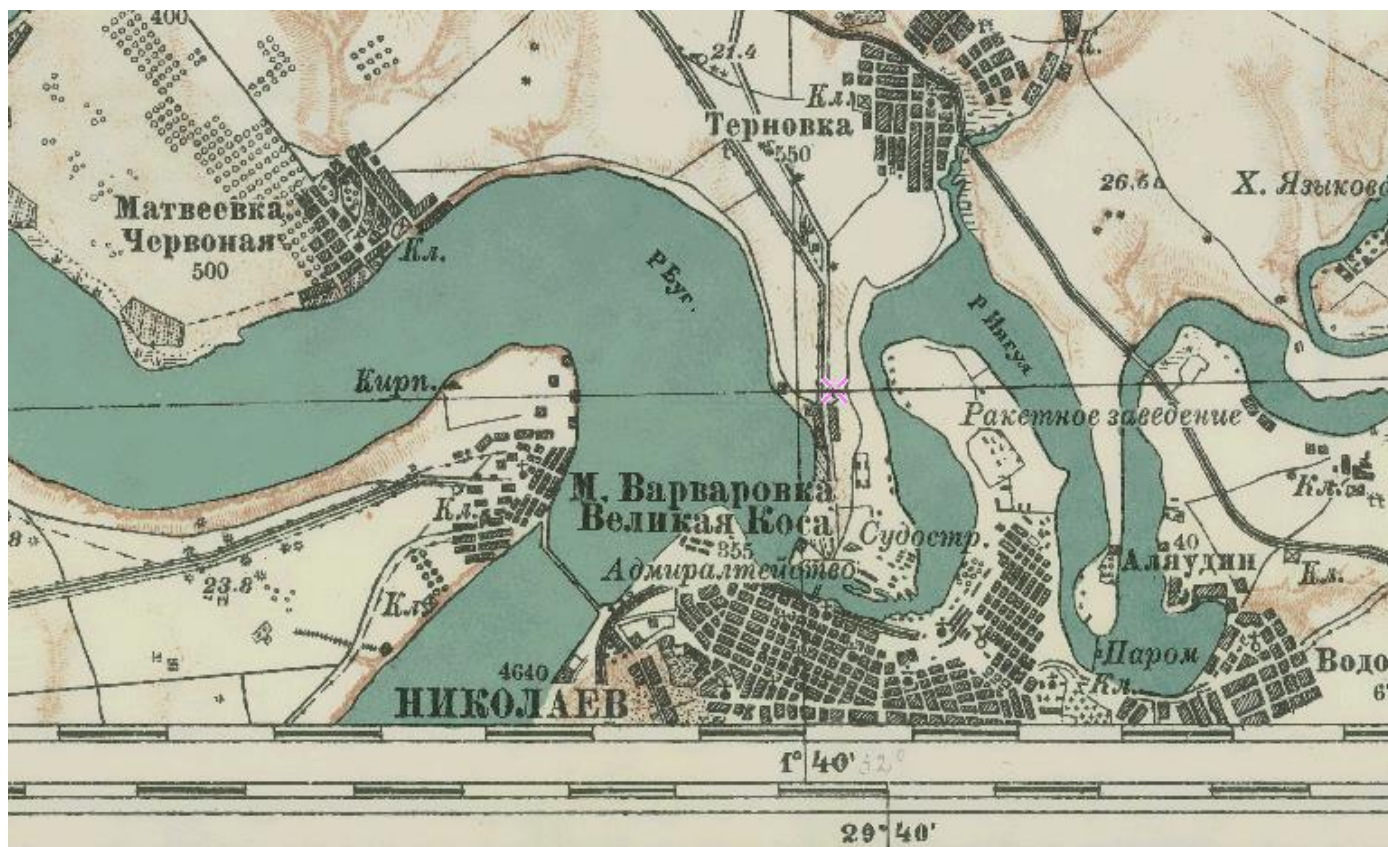

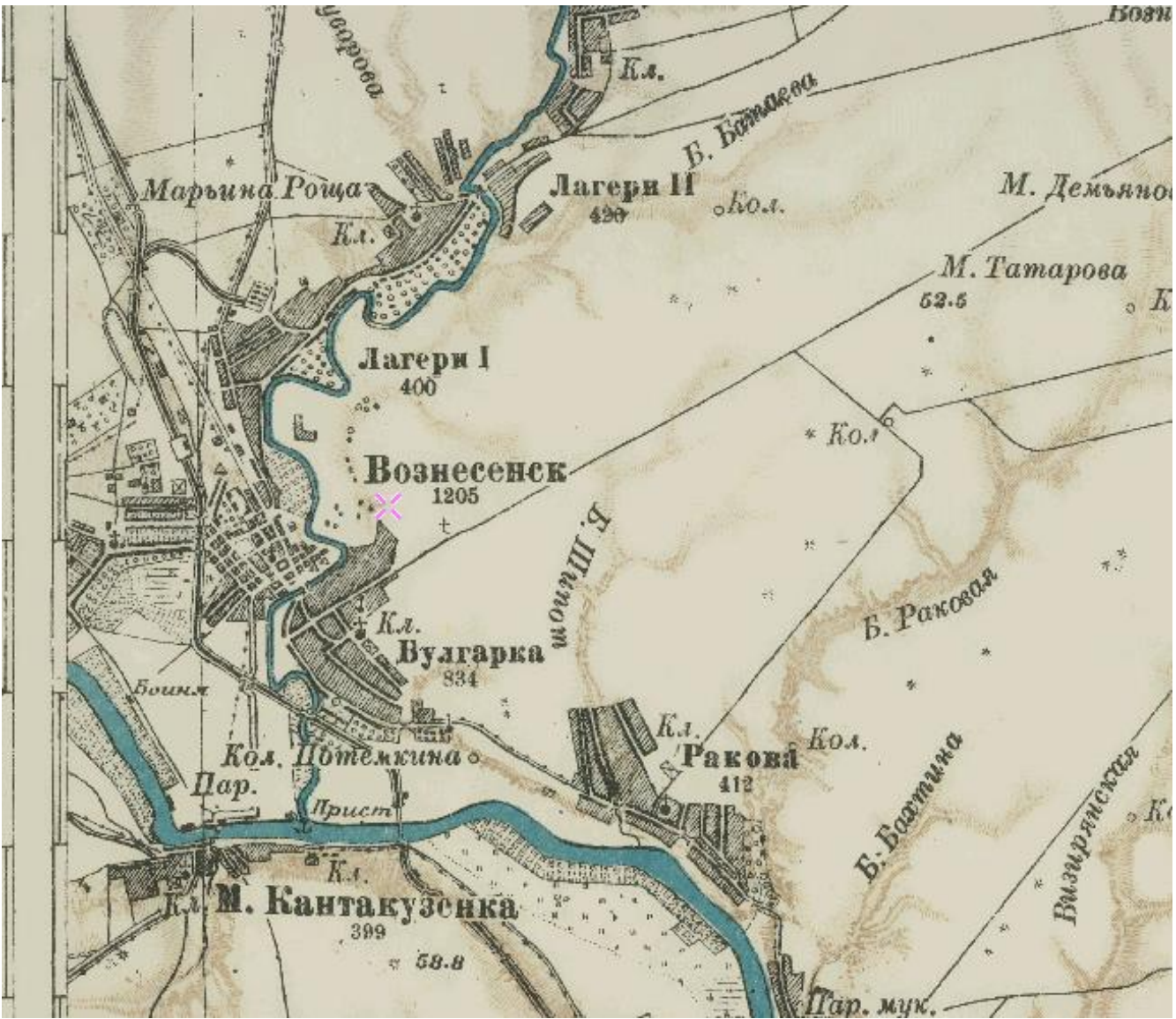

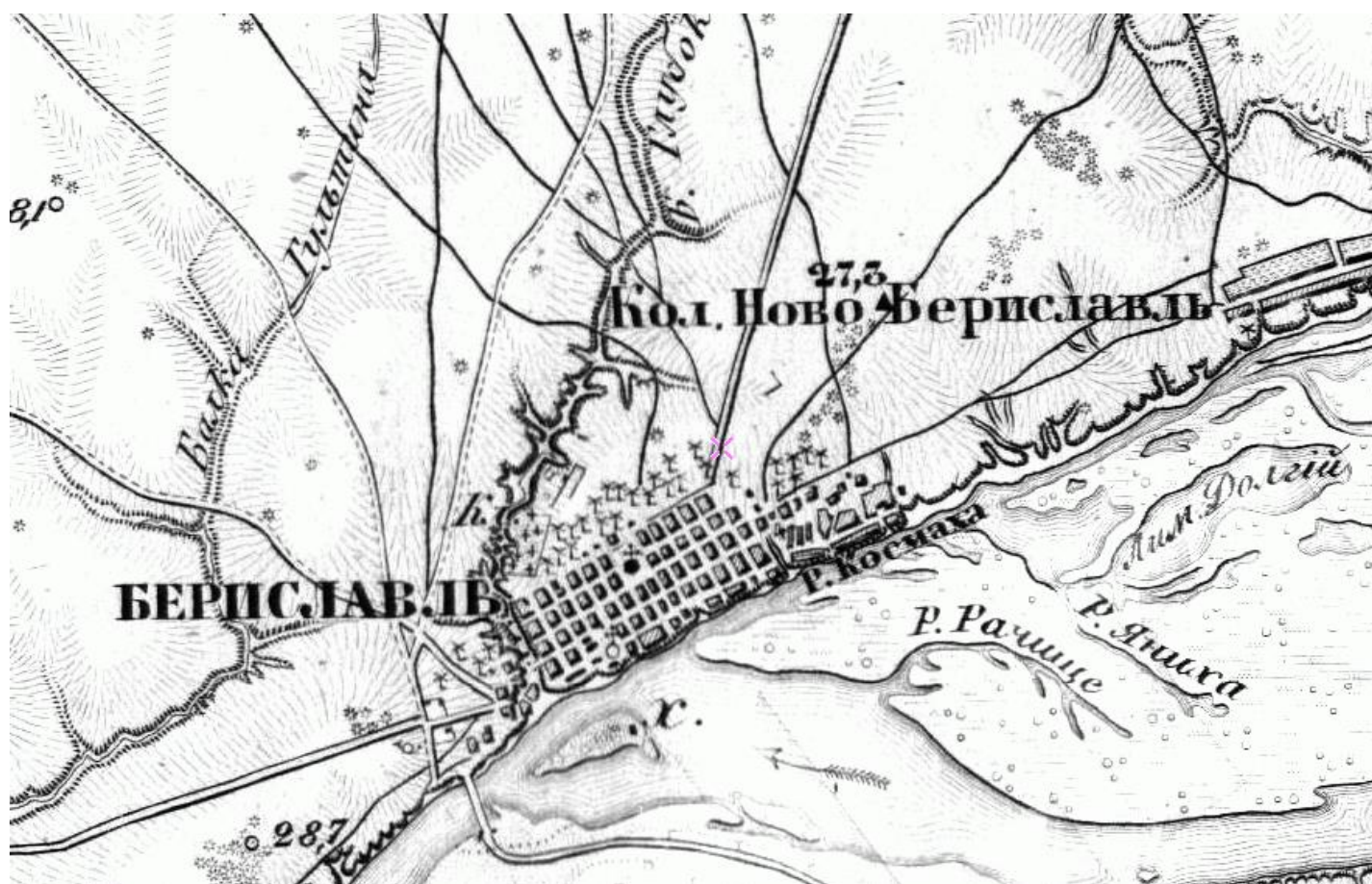

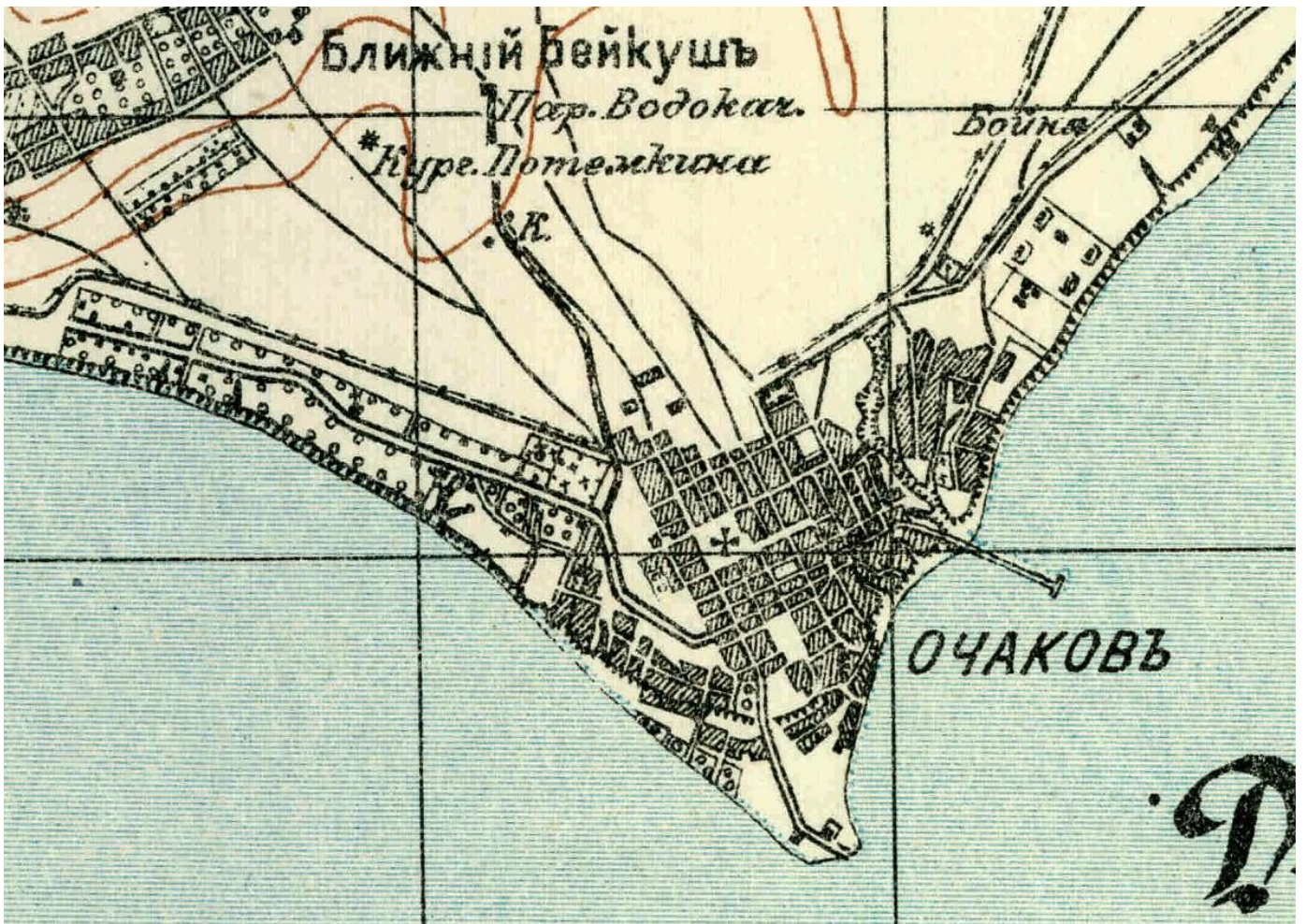

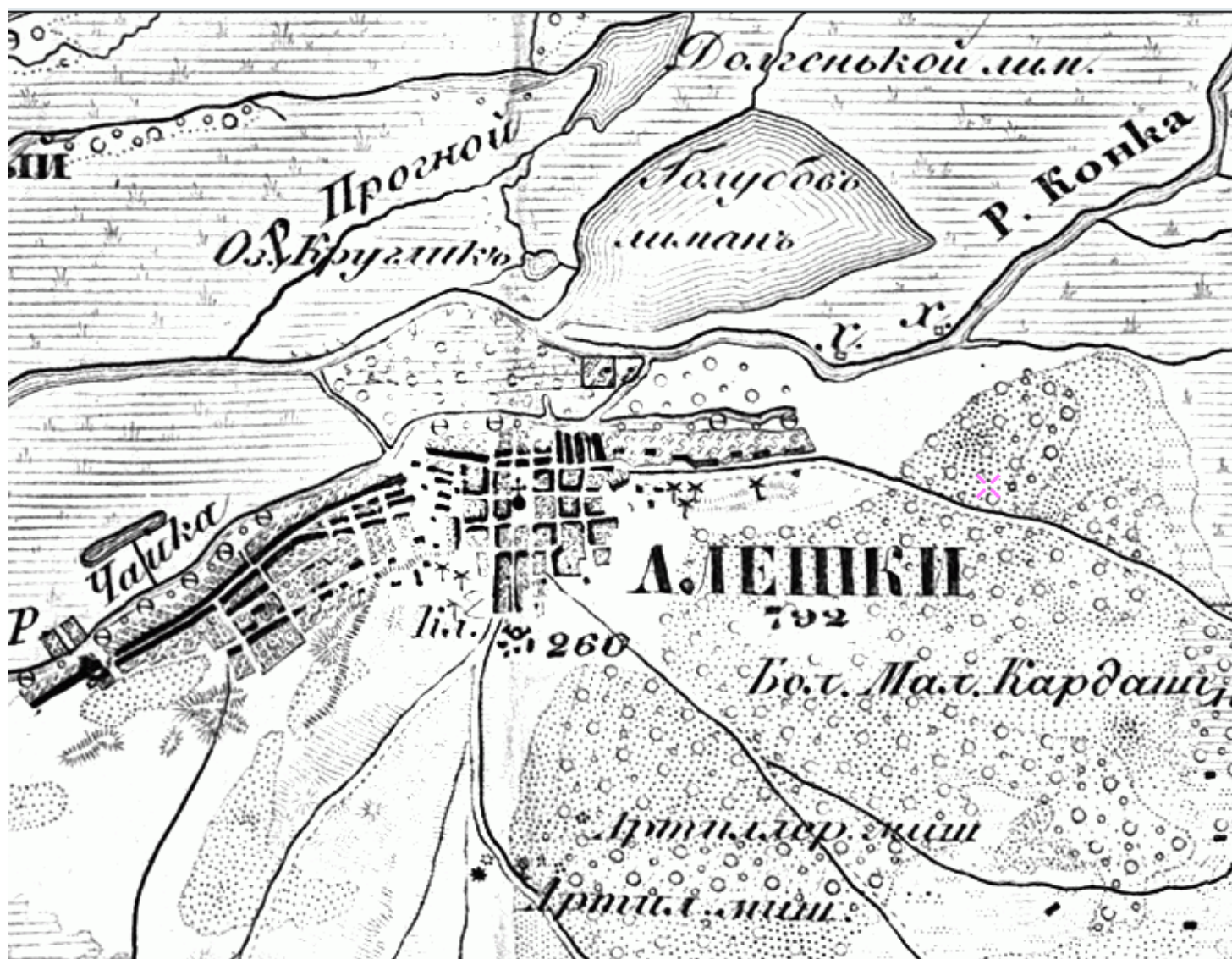

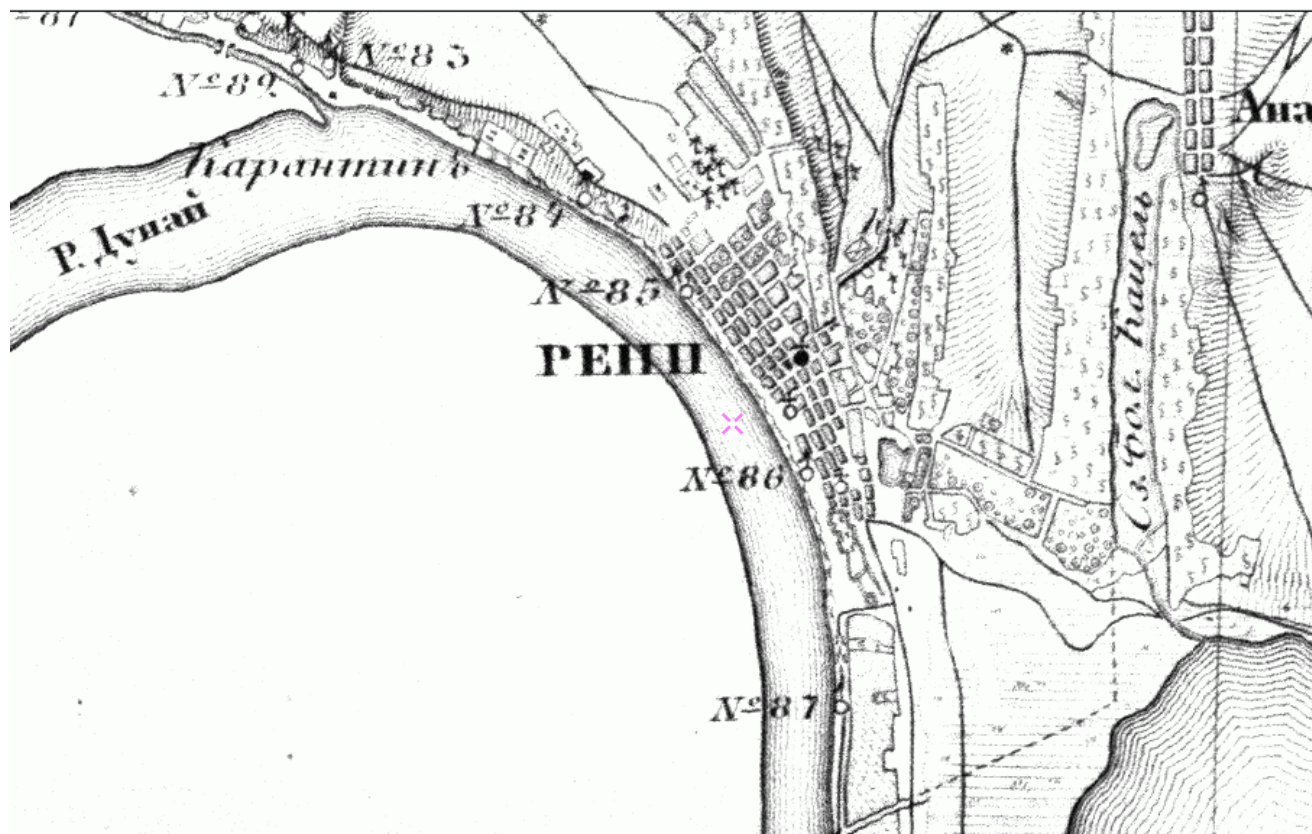

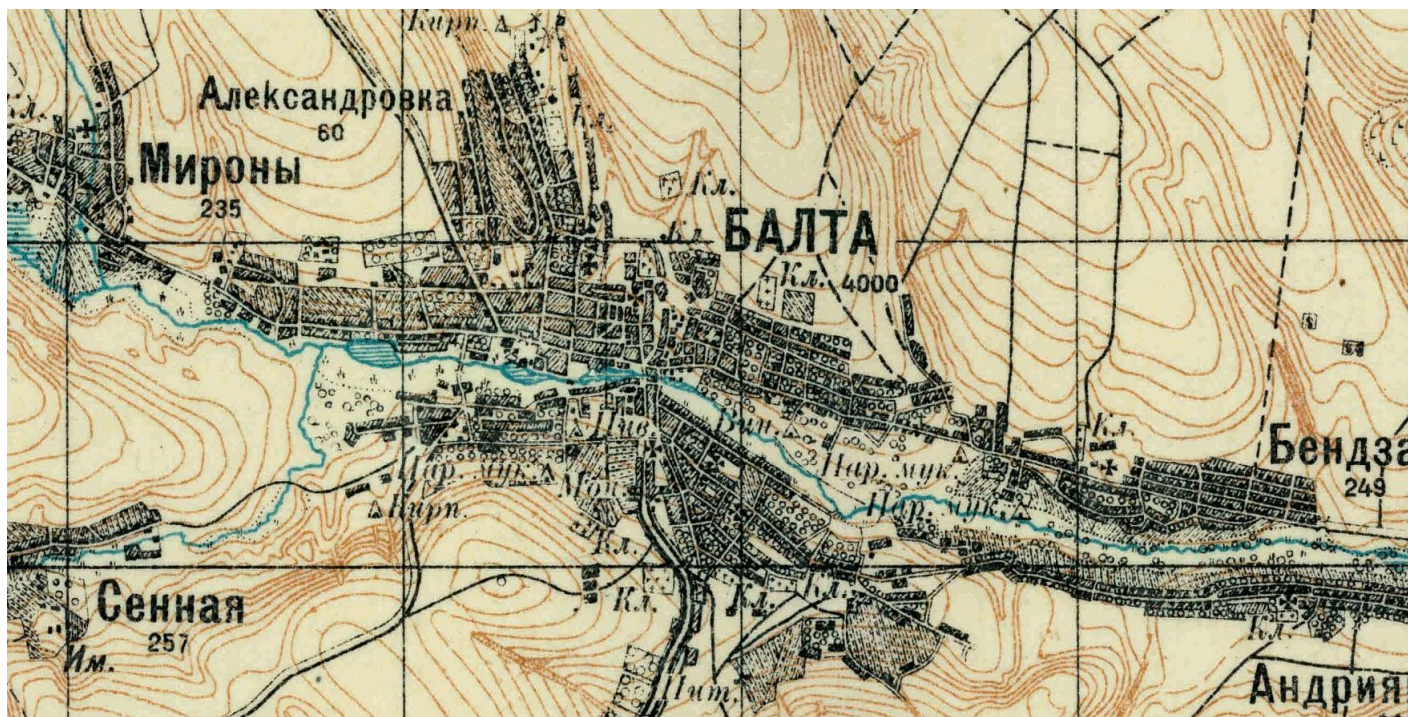

[2] [3]

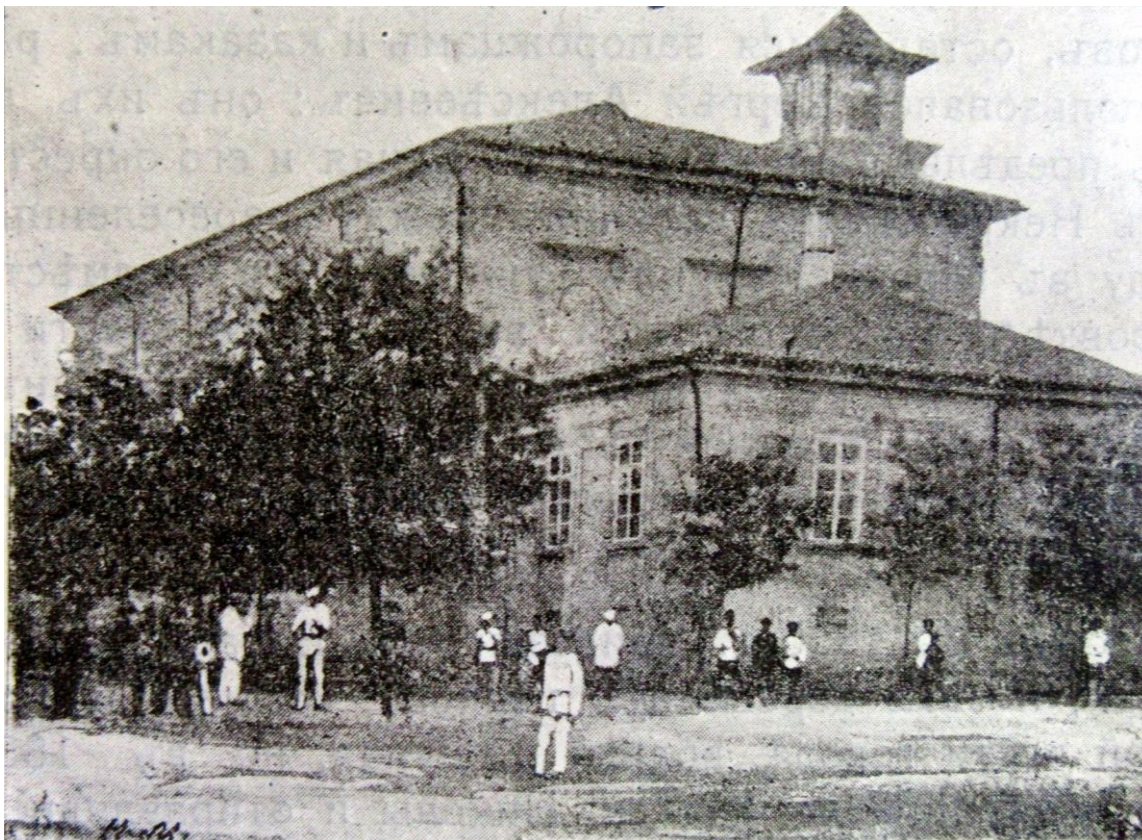
Базарна площа. Місто Вознесенськ.

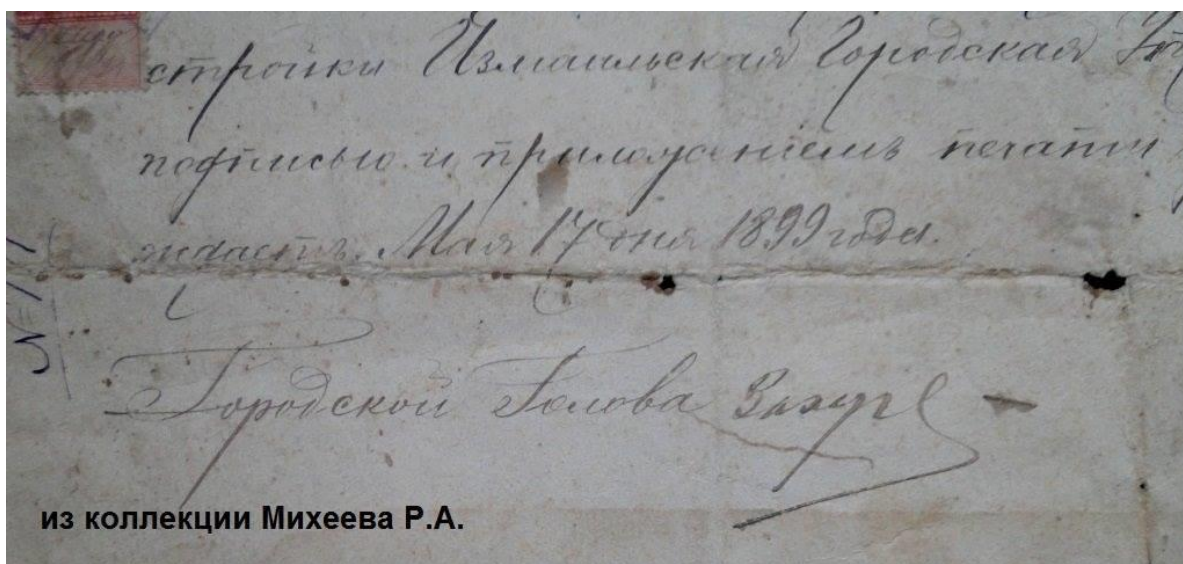
Тріумфальна арка. Місто Вознесенськ.

ВОЗНЕСЕНСКЪ
БЕСЪДКА ВЪ КАЗЕННОМЪ САДУ

Ізмаїльський магістрат.

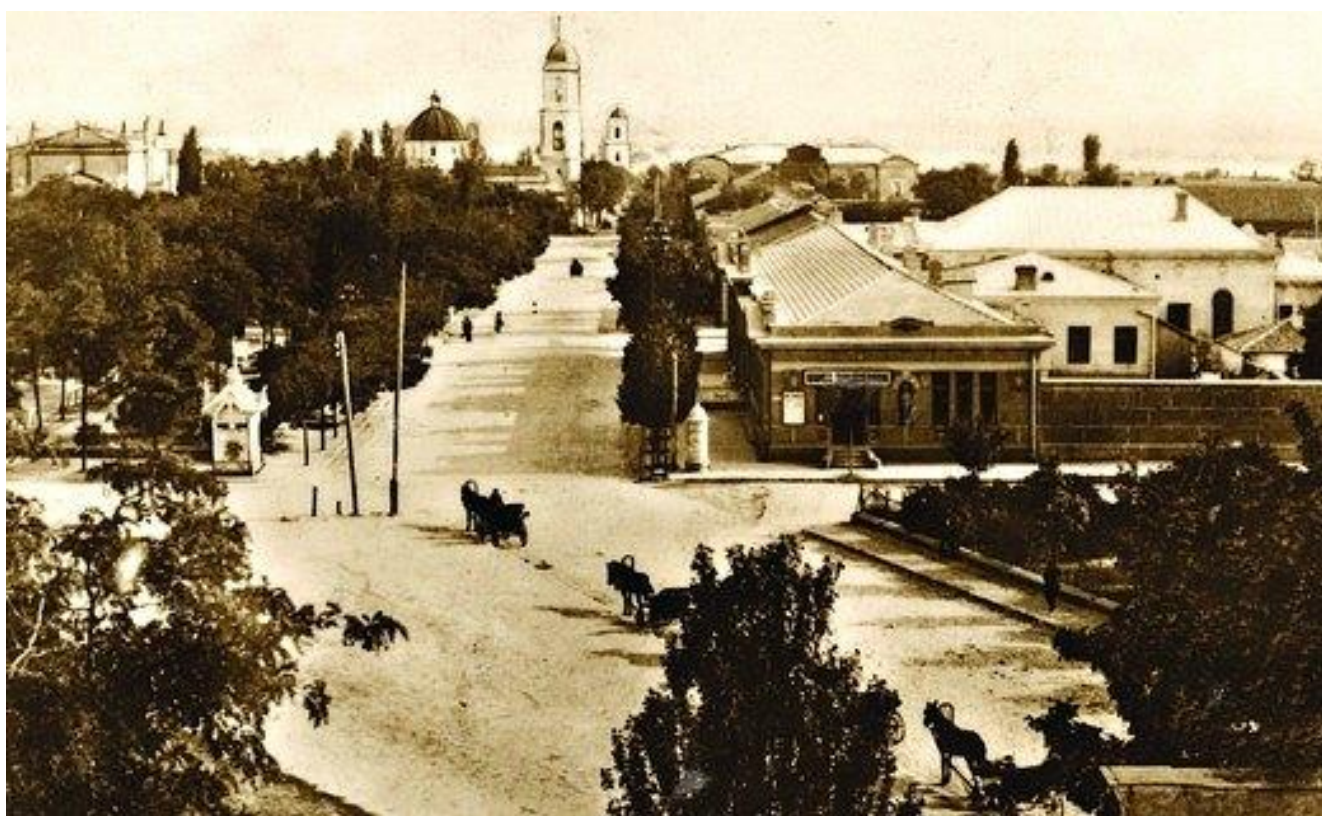
из коллекции Михеева Р.А.

При румунській владі на місці пам'ятника Суворову стояв пам'ятник королю Румунії Фердинанду.

Акваторія порта Ізмаїл.

Панорама Ізмаїла початку ХХ століття.

[5]

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛА ТА ВЧЕНІ – ДОСЛІДНИКИ ТЕМИ

1. Державний архів Херсонської області. Анотований реєстр описів: Фонди до 1917 року. До 85-річчя Державного архіву Херсонської області / Авт.-упорядн. Ю.Коник, А.Карпова (кер. проекту); Ред. кол.: А.Карпова (голова), Л.Виноградова, О.Марущак, О.Шинкаренко. Державний комітет архівів України, Державний архів Херсонської області. – Херсон, 2006. – 137 с. – (Архівні зібрання України. Спеціальні довідники).
2. Державний архів Миколаївської області: Анотований реєстр. - Т. 1. Фонди дорадянського періоду / Державний комітет архівів України. Державний архів Миколаївської області. - Миколаїв, 2006. - 160 с.
3. Державний архів Одеської області. Анотований реєстр описів: Фонди дорадянського періоду: спеціальний довідник / Авт.-упорядн. В. Ю Алексєєва-Вітте; Наук. ред. Л.Г.Білоусова, Л.П.Дузь; Ред. кол. І.І.Ніточко (голова) та ін. Одеська обласна державна адміністрація; Державний архів Одеської області. – Вид. 2-ге, доповн. – Одеса: Астропринт, 2008. – 296 с. – (Праці Державного архіву Одеської області. – Т. XXIII).
4. КУ "Ізмаїльський Архів"<http://izmail-rada.gov.ua/-q-q/2018-02-26-10-38-48>
5. Черемісін О.В. Міське самоврядування на Півдні України в 1785 – 1917 рр. / О.В.Черемісін. – Херсон : «Олді-плюс», 2017. – 582 с.
6. Сушинський Б. І. Балта: місто, освячене вічністю. -/ Оформлення Чередниченка О.П. - Одеса: Друк, 2005. - 336 с. + 24 с. вкл; іл.
7. И.Н.Огнев. Измаил. Имена на все времена. Сборник биографических очерков. Киев. Издательский дом «Курьер», 2017. – 164 с.
8. И.Н.Огнев. Измаил. Дела давно минувших дней. Измаил, 2019. – 124 с.

РОЗДІЛ 2. ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ В РІЗНИХ ГАЛУЗЯХ

2.1. Загальна характеристика міст Півдня України

1. Таблиця 2.1. Розподіл мешканців Акерманського та Ізмаїльського повітів Бессарабської губернії, Ананьївського, Одеського, Херсонського повітів і частини

Єлисаветградського повіту Херсонської губернії й Дніпровського повіту Таврійської губернії за переписом 1897 року за статтю. Таблиця складена на підставі таких джерел: Первая Всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Таблица XIII. Распределение населения по родному языку. Т. Т. 1 – 50. – С. – Петербург, 1903 – 1905[Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://demoscope.ru/weekly/ssp/rus_lan97_uezd.php?reg=1646

2. Таблица 2. 2. Розподіл мешканців міст Акерманського та Ізмаїльського повітів Бессарабської губернії, Ананьївського, Одеського, Херсонського повітів і частини Єлисаветградського повіту Херсонської губернії й Дніпровського повіту Таврійської губернії за переписом 1897 за статтю і віком. Таблиця складена на підставі таких джерел: Первая Всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Распределение населения губерний, уездов Европейской части Российской империи по возрасту. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://demoscope.ru/weekly/ssp/census_types.php?ct=1

3. Таблица 2. 3. Розподіл мешканців міст Акерманського та Ізмаїльського повітів Бессарабської губернії, Ананьївського, Одеського, Херсонського повітів і частини Єлисаветградського повіту Херсонської губернії й Дніпровського повіту Таврійської губернії за переписом 1897 за рідною мовою (національністю). Таблиця складена на підставі таких джерел: Первая Всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Таблица XIII. Распределение населения по родному языку. Т. Т. 1 – 50. – С. – Петербург, 1903 – 1905[Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://demoscope.ru/weekly/ssp/rus_lan97_uezd.php?reg=74

4. Таблица 2. 4. Розподіл населення міст Бессарабської і Херсонської губерній за станами за переписом 1897 року. Таблиця складена за джерелами: Первая Всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Под ред. Н. А. Тройницкого. т. 1. Общий свод по империи результатов разработки данных Первой Всеобщей переписи населения, произведенной 28 января 1897 года. С. – Петербург, 1905. Таблица УIII. Распределение населения по сословиям и состояниям. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://demoscope.ru/weekly/ssp/rus_sos_97.php?reg=168

5. Таблица 2. 5. Розподіл населення за віросповіданням у містах Півдня України за переписом 1897 року. Таблица складена за джерелами: Первая Всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Под ред. Н. А. Тройницкого. т. 1. Общий свод по Империи результатов разработки данных Первой Всеобщей переписи населения, произведенной 28 января 1897 года. С. – Петербург, 1905. Таблица XII. Распределение населения по вероисповеданиям. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://demoscope.ru/weekly/ssp/rus_rel_97.php?reg=163
6. А. Мурашкинцев. Одесса // Энциклопедический словарь Ф.А.Брокгауза и И.А.Ефрона. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.vehi.net/brokgauz/>.
7. Одесская газета. – 1942. – № 45, 26 февраля.
8. Утро. – 1907. – № 314, 14 декабря.
9. Киевлянин. – 1907. – № 349, 18 декабря.
10. Киевлянин. – 1907. – № 349, 18 декабря.
11. Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. Т. 73. – С. 175 – 176; Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении. – Херсон: Издание Губернского Статистического Комитета. Типография Губернского Правления, 1896. – С. 124.
12. Киевлянин. – 1906. – № 269, 29 вересня.
13. Та само. – № 269, 29 вересня.
14. Электронный код доступа: <https://www.google.com.ua/search?q=Фото+Николаевской+городской+думы&hl>
15. Электронный код доступа: <https://niklife.com.ua/citylook/39037>
16. Электронный код доступа: <http://izmail.es/article/46139/>
17. А. Мурашкинцев. Одесса // Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.vehi.net/brokgauz/>.
18. Большая Энциклопедия. Том 1. – СПб, 1902. – С. 243; Обзор Бессарабской губернии за 1910 год. Издание Бессарабского Губернского Статистического Комитета. Кишинев. 1911. – С. 8; Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. Том 1. – СПб, 1890. – С. 285.

19. Вся Россия. Русская книга промышленности. Торговли, сельского хозяйства и администрации. Адрес – календар Российской империи. Том второй. – М.: Издание А. С. Суворина. 1899. – С. 277; Вся Россия. 1912. Т. 1. – С. 256.
20. Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. – Т. 42. – СПб, 1897. – С. 664; Городские поселения в Российской империи. Т. 5. Ч. 2. – С. 105; Список населенных мест Херсонской губернии и Статистические данные о каждом поселении. – Херсон: Издание Губернского Статистического Комитета. Типография Губернского Правления. – 1896. – С. 25.
21. Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. – Т. 44. – СПб, 1897. – С. 519; Новороссийский календар на 1892 г. Одесса. 1891. – С. 165 – 166; Список населенных мест Херсонской губернии и Статистические данные о каждом поселении. – Херсон: Издание Губернского Статистического Комитета. Типография Губернского Правления. – Херсон. 1896. – С. 26. Большая энциклопедия. Т. 14. – СПб.: Типография товарищества «Просвещение», 1904. – С. 578.
22. Список населенных мест Херсонской губернии и Статистические данные о каждом поселении. – Херсон: Издание Губернского Статистического Комитета. Типография Губернского Правления. – Херсон. 1896. – С. 6. Энциклопедический словарь. С. – Петербург. 1891. Том 6. – С. 537; Новый энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. – Т. 6. – СПб, – С. 120.
23. Новороссийский календар на 1892 г. – Одесса, 1891. – С. 165 – 166; Список населенных мест Херсонской губернии и Статистические данные о каждом поселении. – Херсон: Издание Губернского Статистического Комитета. Типография Губернского Правления. – Херсон. 1896. – С. 12.; История городов и сел... Одесская обл. – 1978. – С. 166.
24. Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. – Т. 5. – С. – Петербург. 1902. – С. 352.
25. НГ. – 1910. 21 января.
26. Вся Россия. 1912. – Т. 1. – С. 219.

27. Список населенных мест Херсонской губернии и Статистические данные о каждом поселении. – Херсон: Издание Губернского Статистического Комитета. Типография Губернского Правления. – Херсон. 1896. Энциклопедический словарь. С. – Петербург. 1891. Том 8.; Новый энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. – Т. 8. – СПб.
28. Большая энциклопедия. Том 12. – СПб, 1903. – С. 748.; Список населенных мест Херсонской губернии и Статистические данные о каждом поселении. – Херсон: Издание Губернского Статистического Комитета. Типография Губернского Правления. – Херсон. 1896. – С. 24 – 25; Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. – Т. 36.– СПб, 1896. – С. 839;. – С. 352.; Новороссийский календар на 1892 г. – Одесса, 1891. – С. 165 – 166.
29. Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.vehi.net/brokgauz/>.
30. Электронный код доступа: <https://dunay-region.info/artikel-by-izmail/2677-the-ancient-history-of-ishmael-and-edges-part-15/>
31. И.Н.Огнев. Измаил. Имена на все времена. Сборник биографических очерков. Киев. Издательский дом «Курьер», 2017. – 164 с. – С. 45 – 52.
32. Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.vehi.net/brokgauz/>.
33. Электронный код доступа: <http://odesskiy.com/regioni-odesskoj-oblasti/berezovka-gorod-rajonnogo-podchinenija-odesskoj-oblasti.html>
34. Список населенных мест Херсонской губернии по сведениям 1887 года: Александрийский, Ананьевский, Елисаветградский, Одесский, Тираспольский, Херсонский уезды / Херсонский губернский статистический комитет. – Херсон, 1888. – 195 с. – С. 7.
35. Список населенных мест Херсонской губернии: статистические данные о каждом поселении / Губернский статистический комитет. – Херсон, 1896. – 560 с. – С. 129.
36. Еврейская энциклопедия Брокгауза и Ефрона. Бе-Абидан – Берман. Источник: т. 4: Бе-Абидан — Брес, стлб. 218.

37. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. Бааде – Бялыницкий-Бируля. Источник: доп. т. I (1905): Аа — Вяхирь, с. 252
38. Рада. – 1908. – № 161, 13 липня.
39. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. Ауто – Банки. т. Па (1891): Ауто — Банки. – С. 820—821.
40. Еврейская энциклопедия Брокгауза и Ефрона. Баала – Бделлий. т. 3: Арабско-еврейская литература — Бделлий, стлб. 722 – 724.
41. Малый энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. Б – Банделло. т. I, вып. 1 (1907): А — Гальванотропизм.
42. Новый энциклопедический словарь. Издание Ф.А.Брокгауза и И.А.Ефрона. – Балюз Т. 4 Аскания. – 1911. – 517 с. – Стб. 878.
43. Рада. – 1907. – № 87, 13 квітня.
44. Рада. – 1907. – № 184, 14 серпня.
45. Рада. – 1913. – № 226, 4 жовтня.

2. 2. Міська реформа 1870 – 1892 рр. та її реалізація на Півдні України.

1. Городовое положение 1870 года. – СПб, 1871. – Пукти 2, 15 – 17, 24, 31, 35, 40.
2. Горбачов В.П. Міське самоврядування в Україні(за реформою 1870 р.). – Х., 1995; Хрестоматія з історії держави і права України, т. 1. – К., 1997. – С. 23 – 34.
3. Полное собрание законов Российской империи. – Том XII. № 8708. – С. 430 – 456.
4. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. Т. 9 (17): Гоа — Гравер. — 1893. — 6, 474 с, 13 л. ил. – С. 326 – 330.
5. Нова Рада. – 1917. – № 6, 2 квітня.
6. Нова Рада. – 1917. – № 33, 7 травня.

2.3. Роль міських дум у розвитку промисловості, ремесел і промислів

1. Записки о торговых и промышленных силах Одессы. Составленные в 1859 году А. Скальковским. – СПб: В тип. В. Безобразова и комп., 1865.
2. Новороссийский календарь на 1835 год. – Одесса, 1834. – С. 110.
3. ДАОО, ф. 2, оп. 1, спр. 328.
3. ДАОО, ф. 2, оп. 1, спр. 328, арк.6.

4. Бессарабские губернские ведомости. – 1884. – 31 января.
5. ДАОО, ф. 16, оп. 51, спр. 206, арк. 37 – 38.
6. ДАОО, ф. 16, оп. 53, спр. 231, арк. 2, 13.
7. ДАОО, ф. 16, оп. 59, спр. 90.
8. ДАОО, ф. 16, оп. 82, спр. 107, арк. 91 – 93 зв..
9. ДАОО, ф. 16, оп. 82, спр. 206, арк. 156.
10. ДАОО, ф. 16, оп. 82, спр. 107, арк. 214 а, б, в.
11. ДАОО, ф. 16, оп. 82, спр. 107, арк. 295 – 296 зв..
12. Таблица 2. 3. 1. Кількість торгових, промислових і ремісничих закладів в Одеському градоначальстві у 1879 р. ДАОО, ф. 16, оп. 55, спр. 150, арк. 28 зв – 29.
13. Таблица 2. 3. 2. Нові підприємства, відкриті в Одесі за дозволом міської думи у 1882 р. ДАОО, ф. 16, оп. 59, спр. 90, арк. 31 – 32 зв..
14. Одеський листок. – 1898. – 23 апреля.
15. Утро. – 1908. – № 821, 20 августа.
16. Утро. – 1909. – № 884, 4 ноября.
17. Утро. – 1909. – № 890, 11 ноября.
18. Херсонский адрес – календар на 1896 год. С историческим очерком г. Херсона. – Одесса. 1895. – С. 15 – 18.
19. Городские поселения в Российской империи. Том четвертый. – СПб, 1864. – С. 15; Херсонский адрес – календар на 1896 год. С историческим очерком г. Херсона. – Одесса. 1895. – С. 17 – 18.
20. Таблица 2. 3. 3. Будівництво суден на Херсонській купецькій верфі у 1879 – 1995 рр. Итоги... – С. 157.
21. ХГВ. – 1894. – 18 мая.
20. Таблица 2. 3. 4. Кількість промислових закладів Херсона та річний обсяг їхньої продукції у 1888 – 1895 рр. Итоги... – С. 152 – 153].
22. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. Т. 73. – СПб, 1903. – С. 175.
23. Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении. – Херсон: Издание Губернского Статистического Комитета, 1896. – С. 4; Итоги... – С. 153.

24. Южанин. – 1898. – 10 июля.
25. Табл. Промислові підприємства Херсона на 1901 р. Памятная книжка Херсонской губернии на 1901 год. Составлена Херсонским Губернским Правлением. – Херсон, 1901. – С. 254 – 255.
26. Большая Энциклопедия: Словарь общедоступных сведений по всем отраслям знания под ред. С. Н. Южакова. Т. 19. – СПб.: Тип. товарищества «Просвещение», 1904. – С. 556.
27. Николаевский курьер. – 1908. – 17 июля.
28. ХГВ. – 1876. – 7 июля.
29. ХГВ. – 1876. – 20 ноября.
30. Список населенных мест Херсонской губернии... – С. 14.
31. Большая Энциклопедия: Словарь общедоступных сведений по всем отраслям знания под ред. С. Н. Южакова. Т. 1. – СПб., 1902. Тип. товарищества «Просвещение», – С. 556.
32. ТГВ. – 1913. – 9 августа.
33. Бессарабские губернские ведомости. – 1873. – Январь.
34. История городов и сел. Украинской ССР. Одесская область. – Киев: Гл. ред. УСЭ, 1978. – С. 307.
35. ХГВ. – 1894. – 22 января.
36. Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. Т. 36. – СПб, 1903. – С. 839.
37. Вся Россия. Т. 1. – СПб, 1912. – С. 216.
38. Новый энциклопедический словарь. Молочная кислота Т. 26 Мацевский – 1915. – 529 с. – С. 15.
39. Энциклопедический словарь под ред. проф. И. Е. Преображенского. Т. 4. – СПб, 1891. – С. 820.
40. Новый энциклопедический словарь— Балюз Т. 4 Аскания - 1911. – 517 с. – С. 878.

41. Большая Энциклопедия: Словарь общедоступных сведений по всем отраслям знания под ред. С. Н. Южакова. Т. 2. – СПб., 1902. Тип. товарищества «Просвещение», – С. 486.
42. Історія міст і сіл Української РСР: У 26 – ти т. Миколаївська область. – К.: Гол. ред.. УРЕ, 1971. – С. 311.
43. Николаевская газета. – 1906. – 23 августа.
44. НГ. – 1910. – 30 грудня.
45. Новый энциклопедический словарь. Т. 11. – СПб: Изд. Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. 1913. – С. 293.
46. Новый энциклопедический словарь. Т. 29. – Петроград, 1916. – С. 218.
47. Там само. – С. 454.
48. Большая энциклопедия: Словарь общедоступных сведений по всем отраслям знания / Под ред. С. Н. Южакова. В 20 – ти томах. Т. 3. – СПб.: Изд – во т – ва «Просвещение», 1902.
49. Энциклопедический словарь. Т. 29. – СПб.: Изд. Ф. А. Брокгауз и И. А. Ефрон, 1895. – С. 728; Большая Энциклопедия: Словарь общедоступных сведений по всем отраслям знания под ред. С. Н. Южакова. Т. 10. – СПб., 1902. Тип. товарищества «Просвещение», – С. 728; Новый энциклопедический словарь. Т. 21. – Петроград, 1916. – С. 557.
50. Энциклопедический словарь. Т. 52. – СПб.: Изд. Ф. А. Брокгауз и И. А. Ефрон, 1899. – С. 575; Большая Энциклопедия: Словарь общедоступных сведений по всем отраслям знания под ред. С. Н. Южакова. Т. 16. – СПб., 1902. Тип. товарищества «Просвещение», – С. 265.
51. ТГВ. – 1911. – 15 ноября.
52. Додаток 1. Про відкриття в Одесі промислових підприємств у 70 – х рр. ХІХ ст. ДАОО, ф. 274, оп. 1, спр. 40, арк.. 63 – 64.
53. Додаток 2. Фабрики і заводи по Одеському градоначальству станом на 1 січня 1879 року. ДАОО, ф. 5, оп. 1, спр. 26, арк. 2 – 11]
54. Додаток 3. Дозволи Одеського градоначальника на рішення міської думи про відкриття або продовження функціонування промислових закладів в Одесі у 1877

– 1883 pp. ДАОО, ф. 16, оп. 53, spr. 231, ark. 3, 11, 14 зв., 16, 10; ДАОО, ф. 16, оп. 59, spr. 90, ark. 10, 9, 11, 13 – 15 зв., 39, 49 – 49 зв., 80, 81, 83 – 83 зв., 134, 126, 149, 159, 157, 236 – 238.

2. 4. Торгівля у сфері діяльності міського самоврядування

1. Херсонский адрес – календарь на 1896 год. С историческим очерком г. Херсона. – Одесса, 1895. – С. 16 – 22.

2. Большая Энциклопедия. Словарь общедоступных сведений по всем отраслям знания. Девятнадцатый том. – СПб: Тип. товарищества «Просвещение», 1902. – С. 556.

3. 25 – летие... – С. 152 – 154.

4. Сборник Херсонского земства. 1892. Год 25 – й. № 9. Сентябрь. – Херсон, 1892. – С. 26. Додаток 1.

5. Вся Россия. Русская книга промышленности, торговли, сельского хозяйства и администрации. Адрес – календарь Российской империи. Том второй. На 1899 год. – СПб: Издание А. С. Суворина. 1899. – С. 1027, 1029.

6. Южная Россия. – 1903. – 24 июля.

7. Херсонский адрес – календарь на 1896 год. С историческим очерком г. Херсона. – Одесса, 1895. – С. 65.

8. Николаевская газета. – 1910. – 15 мая.

9. Большая Энциклопедия: Словарь общедоступных сведений по всем отраслям знания под редакцией С. Н. Южакова. Т. 2. – СПб, 1902. – С. 486.

10. Скальковский А. Записки о торговых и промышленных силах Одессы. Составленные в 1859 году А. Скальковским. – СПб: В типографии В. Безобразова и комп., 1865. – С. 174.

11. Одесский вестник. – 1868. – 24 марта.

12. Сборник Херсонского земства. – Херсон: тип. О. Д. Ходушиной, 1892. – № 9. Сентябрь. – С. 27.

13. Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении. – Херсон: Издание Губернского Статистического Комитета, 1896. – С. 14.

14. Большая энциклопедия: Словарь общедоступных сведений по всем отраслям знания под редакцией С. Н. Южакова. Т. 1. – СПб., 1902.
15. История городов и сел. Украинской ССР. Одесская область. – Киев: Гл. ред. УСЭ, 1978. – С. 165.
16. Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении. – Херсон: Издание Губернського Статистического Комитета, 1896. – С. 6; Большая энциклопедия: Словарь общедоступных сведений по всем отраслям знания под редакцией С. Н. Южакова. Т. 1. – СПб., 1902. – С. 100.
17. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. Т. 52. – СПб, 1899. – С. 575; Большая энциклопедия: Словарь общедоступных сведений по всем отраслям знания под редакцией С. Н. Южакова. Т. 16. – СПб., 1902. – С. 265.
18. Энциклопедический словарь под редакцией профессора И. Е. Преображенского. Том 4. – СПб, 1891. – С. 820.
19. Бессарабские Областные Ведомости. – 1873. – Январь.
20. ХГВ. – 1876. – 25 февраля.
21. Памятная книжка 1880 год. – Херсон, 1881. – С. I – IX.
22. ТГВ. – 1886. – 27 мая.
23. ТГВ. – 1885. – 5 сентября; 19 октября.
24. ТГВ. – 1885. – 19 октября.
25. ХГВ. – 1894. – 5 января.
26. ХГВ. – 1894. – 6 апреля.
27. Одесские новости. – 1903. – 29 августа.
28. Николаевская газета. – 1910. – 18 мая.
29. Бессарабец. – 1902. – 3 (16) января.
30. Бессарабец. – 1902. – 3 (16) января.
31. ТГВ. – 1908. – 14 октября.
32. ТГВ. – 1909. – 9 января.
33. Родной край. – 1906. – 7 июля.
34. Отчет Херсонской городской управы за 1908 год... – СL – СLII.
35. ХГВ. – 1880. – 11 января.

36. Родной край. – 1906. – 7 июля.
37. ДАОО, ф. 16, оп.62, спр. 276, арк. 1 – 4.
38. ХГВ. – 1894. – 22 января.
39. ТГВ. – 1908. 11 марта.
40. ТГВ. – 1910. – 16 марта.
41. ТГВ. – 1911. – 6 декабря.
42. ХГВ. – 1900. – 5 февраля.
43. ТГВ. – 1909. – 9 января.
44. ТГВ. – 1911. – 30 декабря.
45. ТГВ. – 1911. – 30 декабря.
46. ХГВ. – 1876. – 11 декабря.
47. ТГВ. – 1911. – 8 марта.
48. ТГВ. – 1885. – 21 сентября.
49. ДАМО, ф. 222, оп. 1, спр. 413, арк. 23 – 25.
50. ТГВ. – 1876. – 22 декабря.
51. ХГВ. 1876. – 27 ноября.
52. ХГВ. – 1876. – 27 февраля.
53. ТГВ. – 1888. – 11 февраля.
54. ХГВ. – 1894. – 8 октября.
55. Додаток 1. Сборник Херсонского земства. 1892. Год 25 – й. № 9. Сентябрь. – Херсон, 1892. – С. 26.

2. 5. Сфера діяльності міського самоврядування в галузі транспорту

1. Энциклопедический словарь. Том 24. Издатели: Ф.А. Брокгауз(Лейпциг) и И.А.Ефрон(С. – Петербург) – СПб, 1894. Электронный код доступа: <http://www.vehi.net/brokgauz/index.html>].
2. Записки о торговых и промышленных силах Одессы. Составленные в 1859 году А. Скальковским. – СПб, 1865. – С. 30 – 31.
3. Таблица 2. 5. 1. Тарифы на візничий помисел в Одесі (1873 р.). ДАОО, ф. 16, оп. 50, спр. 757, арк. 1 – 2.
4. ДАОО, ф. 16, оп. 50, спр. 767, арк. 193 – 201.

5. ДАМО, ф. 222, оп. 1, спр. 348, арк. 1 – 7, 12.
6. Таблица 2. 5. 2. Тарифы на візничий промисел у Миколаєві (листопад 1855 р.) ДАМО, ф. 222, оп. 1, спр. 347, арк. 1 – 2.
7. Адрес – календарь и справочная книжка Николаевского градоначальства на 1904 год. – Николаев, 1903. – С. 166 – 177.
8. Итоги двадцатипятилетия Херсонского городского самоуправления. Краткий историко – экономический очерк города Херсона. Составил член управы Д. Н. Горловский. – Херсон. 1896. – Приложения.
9. Отчет Херсонской управы за 1908 год. Издание Херсонского общественного управления. – Херсон, 1909. – С. ЛП.
10. ХГВ. – 1895. – 4 января.
11. ХГВ. – 1904. – 15 сентября.
12. Памятная книжка Херсонской губернии на 1911 год. Составлена Херсонским Губернским правлением. Под редакцией Советника Губернского Правления А.А.Золотарева. Первая часть. – Херсон, 1911. – С. 47.
13. ХГВ. – 1895. – 4 октября.
14. БГВ. – 1902. – 25 января (7 февраля).
15. Николаевская газета. – 1910. – 12 мая.
16. Электронный код доступа: <http://live.od.ua/history/8/>.
17. Электронный код доступа: <http://transphoto.ru/articles/2177/>.
18. Электронный код доступа: <http://live.od.ua/history/8/>.
19. Электронный код доступа: http://oget.ui.ua/ua/article/istoriya_predpriyatiya/.
20. Систематический сборник постановлений Николаевской городской думы за 1909 – 1912 гг. – Николаев, 1915. – С. 222.
21. Николаевская газета. – 1914. – 14 марта.
22. Там само. – 14 марта.
23. Там само. – 11 июля.
24. Там само. – 20 марта.
25. Там само. – 28 марта.
26. Там само. – 17 апреля.

27. Там само. – 25 квітня.
28. Там само. – 1 декабря.
29. Там само. – 3 декабря.
30. Адрес – календарь Николаевского Градоначальства на 1915 год. – Николаев, 1914. – С. 46 – 47.
31. Николаевская газета. – 1914. – 23 декабря.
32. Николаевская газета. – 1915. – 14 января.
33. Там само. – 15 января.
34. Там само. – 10 января.
35. Там само. – 12 марта.
36. Там само. – 4 апреля.
37. Николаевская газета. – 1917. – 11 января.
38. Там само. – 29 января.
39. Там само. – 31 января.
40. Там само. – 6 января.
41. Николаевская газета. – 1916. – 7 октября.
42. Там само. – 7 октября.
43. Там само. – 1 ноября.
44. Там само. – 13 ноября.
45. Там само. – 16 декабря.
46. Южанин. – 1898. – 20 марта.
47. Родной край. – 1906. – 16 декабря.
48. Малый энциклопедический словарь. Т. II. Вып. IV. Издание II – е, вновь переработанное и значительно дополненное. – СПб: Изд. Брокгауз – Нефрон, 1909. – С. 1956.
49. Родной край. – 1906. – 16 декабря.
50. Родной край. – 1906. – 9 ноября.
51. Электронный код доступа: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>.
52. Итоги... – С. 157.
53. Городские поселения в Российской империи. Т. IV. – СПб, 1864. – С. 18.

54. Памятная книжка 1880 год. – С. ІУ – УІІ.

55. Южанин. – 1898. – 4 марта.

56. Николаевская газета. – 1910. 26 мая.

57. ТГВ. – 1910. – 21 сентября.

РОЗДІЛ 3. ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ САМОВРЯДУВАННЯ В ГАЛУЗІ ФІНАНСІВ, БЛАГОУСТРОЮ І САНІТАРІЇ МІСТ

3. 1. Фінансова діяльність міського самоврядування

1. Бессарабец. – 1902. – 16 (29) января.

2. БГВ. – 1877. – 13 августа.

3. Городские поселения в Российской империи. Том четвертый. С. – Петербург. 1864. – С. 18.

4. Таблица. Оціночний збір в руб. з майна губернських і повітових центрів та заштатних міст Півдня України. Джерела: Таврические губернские ведомости. – 1876. – 11 дек.; 1886 – 26 фев.; 1888. – 23 фев.; Бессарабские областные ведомости. – 1873. – 24 янв.; Херсонские губернские ведомости. – 1876. – 11 дек.; 1894. – 5 фев.; 1895. – 3 мая, 11 ноября; 1898. – 17 янв., 25 ноября; 1899. – 25 нояб.; 1904. – 15 янв.

5. Херсонские губернские ведомости, 26 января 1894 г.].

6. ТГВ. – 1885. – 18 августа, 21 сентября.

7. 25 – річчя. – С. 92 – 93.

8. Таблица Доходи органів міського самоврядування (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) (в руб.): ХГВ. – 1868. – 31 января; 1871. – 10 марта; 1878. – 27 февраля, 1, 4 апреля; 1894. – 8 октября; 1895. – 1,25, 29 ноября; 1896. – 28 декабря; 1898. – 14 января, 18 апреля; 1900. – 15 марта, 29 июля; БГВ. – 1868. – 6 января, 16 марта; 1871. – 27 марта; 1872. – 31 мая; 1866. – 5 февраля, 24 декабря; 1884. – 25 февраля; 1885. – 13, 16 апреля, 24 октября; 1886. – 5 апреля; 1887. – 20 августа; 1890. – 15,17 марта; 27 октября; 1891. – 24 октября; Памятная книжка Херсонського Городского общественного управления за 1870 – 1871 год. – Херсон, 1872. – С. 4.; Памятная книжка Херсонського городского Общественного управления. Второе полугодие 1878 г. Июль – декабрь. Книжка седьмая. Херсон.

1874. – С. 121; Памятная книжка Херсонского Общественного управления. Первое полугодие 1878г. Январь – июнь. Книжка четырнадцатая. Херсон. 1878. – С. 20 – 31; Отчеи Херсонской городской управы за 1896 год. Составил член управы Д. Н. Горловский. – Херсон, 1897. С. 38, 41 – 48; Отчет Херсонской городской управы за 1908 год. Издание Херсонского Городского Общественного Управления. Херсон. 1909. – С. L – LII; Вся Россия. 1912. – Т. 1. – С. 216; ТГВ. – 1884. – 18 августа; 1885. – 21 сентября; 1888. – 13 сентября; Вся Россия. Русская книга промышленности, торговли, сельского хозяйства и администрации. Адрес – календар Российской империи. Том второй(на 1899 г.). Издание А. С. Суворина. 1899 г. – С. 1027; Городские поселения в Российской империи. Т. 5. Ч. 2. – С. 105; Энциклопедический словарь Б. и Э. Т. 42. – СПб., 1897. – С. 664; Большая энциклопедия. Том 14. – СПб, 1904. – С. 300; Новый энциклопедический словарь. Том 29. – СПб, год ?? – С. 218.; Энциклопедический словарь Б. и Э. – Том 44. – СПб, 1897. – С. 519.; Памятная книжка Херсонской губернии на 1914 г. – Херсон, 1914. – С. 311.; Энциклопедический словарь. – Т. 73. – С. 176.; Малый энциклопедический словарь. Том III. Издатели Блокгауз, Лейпциг, Нефрон, С. – Петербург. 1902. – С. 1719.

9. Итоги... – С. Додатки.

10. Джерела: БГВ. – 1866. – 5 фев., 24 дек.; 1868. – 6 янв.; 1871. – 27 марта; 1872. – 31 мая; 1884. – 25 фев.; 1885. – 13, 16 апр., 24 окт.; 1886. – 5 апр.; 1887. – 20 авг.; 1890. – 15, 17 марта; 27 окт.; 1891. – 24 окт.; Памятная книжка Херсонского городского Общественного управления. Первое полугодие 1878 г. Январь – июнь. Книжка четырнадцатая. Составил член городской управы Д. Н. Горловский. – Херсон, 1897. – С. 38, 41 – 48; Отчет Херсонской городской управы за 1908 год. Издание Херсонского Городского Общественного Управления. – Херсон, 1909. С. L – LII; вся Россия. 1912. – Т. 1. – С. 216; Городские поселения в Российской империи. Т. 5. Ч. 2. – С. 105; Энциклопедический словарь Б. и Э. Т. 42. – СПб., 1897. – С. 664; Большая Энциклопедия. Том 14. – 1897. – С. 519; Памятная книжка Херсонской губернии на 1914 г. – Херсон. 1914. – С. 311; ХГВ. – 1871. – 10 марта;

1878. – 27 фев., 1, 4 апр.; 1895. – 1, 25, 29 ноября; 1896. – 28 дек.; 1898. – 14 янв., 18 апр.; 1900. – 15 марта, 29 июня.; Энциклопедический словарь. – Т. 73. – С. 176.

3. 2. Діяльність місцевого самоврядування по благоустрою і санітарії міст.

1. Городовое положение от 16 июня 1879 г. – СПб, 1871. – С. 422; Городовое положение от 11 июня 1892 г. – С. 159.

2. Павел Сумароков. Путешествие по всему Крыму и Бессарабии в 1799 году. С историческим и топографическим описанием всех тех. мест. – М.: Унив. Тип. У Ридигера и Клаудія, 1800. – 238 с.

3. Путешествие из Петербурга в Крым(заметки и воспоминания русской путешественницы по России в 1825 году). – СПб, 1848. – С. 54.

4. Летопись Причерноморья. Вып. 1. – Херсон, 1999. – С. 89 – 90.

5. Именовань – город Николаев: Историко – краеведческий выпуск. Григорий Николаевич Ге. Исторический очерк столетнего существования города Николаева при усть Ингула. – Николаев, 1989. – С. 137 – 139.

6. Этингер Я. Садоводство города Николаева Херсонской губернии и его окрестностей / Я.Этингер // Записки Императорского Общества сельского хозяйства южной России за 1897 год. – Одесса, 1897. – С. 4 – 12.

7. А.А.Яната. Программы ботанических экскурсий в окрестностях орода Николаева. Выпуск I. Издание Николаевского Общества Любителей Природы. – Николаев. 1911. – С. 1 – 3.

8. Адрес – календарь и Справочная книжка Николаевского градоначальства на 1904 год. – Николаев: Изд. Канцелярии Николаевского градоначальника, 1903. – С. 114 – 115.

9. Одесская газета. – 1942. – № 44, 24 февраля.

10. Одесская газета. – 1942. – № 26, 14 января.

11. Крючков Ю. С. История улиц Николаева: Топонимический путеводитель по городу и окрестностям. Вып. 2. – Николаев: «Возможности Киммерии», 1997. – С. 89 – 91].

12. ДАМО, ф. 222, оп. 1, спр. 1519. Протоколи Миколаївської міської думи за 1875 р. уа 111 арк., арк. 85 – 87.

13. Кузнецов С. К. Краткий обзор Николаевского водопроводного дела / С. К. Кузнецов. – Николаев, 1905. – С. 5 – 7.
14. Контракты на сооружение Николаевского водопровода 11 июня 1883 г. – Николаев, 1883. – С. 14.
15. Переработанный проект договора К. Я. Балкина с городом Николаевом по сооружению водопровода с канализацией. 23 декабря 1896 г. – С. 1, 12 – 13.
16. Проект устройства и эксплуатации водопровода и канализации в городе Николаеве по предложению Д. Г. Балаховского. – С. 1.
17. Історія міст і сіл УРСР: в 26 томах. Миколаївська область. – Київ, 1971. – С. 81.
18. ДАМО, ф. 222, оп. 1, спр. 12. Доповіді міської управи і постанови думи з питання про допомогу реальному училищу, про стягнення зборів з комерційної пристані, про заходи боротьби з епідемічними хворобами, про заощення вулиць та ін. Початок 2 січня 1879 р. – закінчення 4 грудня 1879 р., арк. 61.
19. ДАМО, ф. 222, спр. 1610. Проект обов'язкової постанови для влаштування тротуарів на міських вулицях. Видана на підставі п. 103 і 104 Городового положення. 26 березня 1880 р. – 2 квітня 1880 р., на 7 арк., арк. 1 – 3.
20. Адрес – календарь. Справочная книжка города Николаева (Херсонская губернія) на 1900 год. – Николаев, 1899. – С. 137.
21. 25 – ление... – С. 175.
22. Херсонский адрес – календарь на 1896 год. С историческим очерком г. Херсона. Одесса. 1895. – С. 36 – 38.
23. Отчет Херсонской городской управы за 1908 год. – Херсо: Изд. Херсонского городского общественного управления, 1909. – С. ЛП.
24. Бессарабские обласные ведомости. – 1873. – 5 мая.
25. Одесские Новости. – 1901. – 10 октября.
26. Одесские Новости. – 1901. – 6 декабря.
27. Таврические губернские ведомости. – 1910. – 17 августа.
28. ТГВ. – 1910. – 27 июля.
29. ТГВ. – 1912. – 7 декабря.

30. ТГВ. – 1912. – 18 декабря.
31. ТГВ. – 1911. – 26 апреля.
32. ДАМО, ф. 222, оп. 2, спр. 31, арк. 1 – 8.
33. ДАМО, ф. 16, оп. 55, спр. 160, арк. 63 – 63 зв..
34. ДАМО, ф. 16, оп. 82, спр. 107, арк. 214 а, б, в.
35. Новый Энциклопедический словарь. Издательство Эфрон и Брокгауз. Т. 3, 4, 7, 9. 11.
36. Электронный код доступа: <https://go.kherson.ua/index.php/turystu/shchopodyvytys/196-khersonskyi-oblasnyi-khudozhnii-muzei-im-shovkunenko>
- КАРТИ ТА ФОТОГРАФІЇ МІСТ:**
1. Электронный код доступа: <https://go.kherson.ua/index.php/turystu/shchopodyvytys/196-khersonskyi-oblasnyi-khudozhnii-muzei-im-shovkunenko>
2. Электронный код доступа: <http://www.etomesto.ru/shubert-map/29-10/3/>
3. Электронный код доступа: <http://freemap.com.ua/karty-ukrainy/karty-dvuxverstovki>
4. Электронный код доступа: https://www.etoretro.ru/pic81874.htm?sort_field=image_date&sort=DESC&position=8
5. Электронный код доступа: <https://dunay-region.info/artikel-by-izmail/2677-the-ancient-history-of-izmail-and-edges-part-19/>